

ЯН
НЕРУДА

ЯН НЕРУДА

ТВОРИ

ЯН НЕРУДА

Ян Неруда народився 10 липня 1834 року в Празі. Там, в кварталі Мала Страна¹, на Оструговій вулиці (нині Нерудова вулиця), письменник провів більшу частину свого життя. Він був сином бідної поденщиці і відставного солдата, учасника наполеонівських війн, який відкрив убогу крамничку, щоб прогодувати сім'ю. Поступивши в німецьку гімназію на Малій Страні, Неруда пізнав усю гіркоту приниження національної і людської гідності. Йому доводилося терпіти незчисленні образи за свою залатану одягу і погану німецьку мову. Велику роль в житті Неруди відіграв його перехід у 1850 році до академічної гімназії, директором якої був на той час Кліцпера, видатний чеський драматург і патріот, який немало зробив для чеського театру, а також його навчання в Празькому університеті на філософському факультеті. Серед співучнів і нових друзів Неруди були Вітезслав Галек і Густав Пфлегер-Моравський, які пізніше стали видатними чеськими письменниками. Обставини сприяли зміцненню наміру майбутнього письменника цілком віддатися літературній діяльності. Чималу роль у цьому рішенні відіграло і близьке знайомство з сім'єю Голіни, на вечорах якого бували такі видатні чеські письменники як Карел Яромир Ербен, Божена Немцова, Вацлав Ганка та інші.

Молодий Неруда поступово входить в коло літературного і громадського життя свого часу. Уже в 1852 році він написав свої перші вірші «Про заживо похованих», які були опубліковані тільки в 1867 році в поетичному збірнику «Книги віршів». Ці гнівні, протестуючі вірші спрямовані проти похмурої реакції уряду міністра Баха, що настала після придушення революції 1848 року. В період бахівського поліцейського режиму в Чехії настав занепад політичного і культурного життя, чеська мова була заборонена у

¹ Частина Праги.

всіх установах і школах. В історії за цією епохою закріпилось влучне визначення Неруди — «Час похованих заживо».

Тяжкі матеріальні умови змусили Неруду поступити на службу в одну з празьких канцелярій. Пізніше в своєму творі «Малостранські повісті» Неруда зобразив яскраву картину огидного світу празької бюрократії. Скоро він залишив службу і став на матеріально незабезпечений і водночас небезпечний шлях чеського літератора (прогресивні чеські письменники — Йозеф Фріч, Карел Сабіна і Карел Гавлічек Боровський — піддавалися з боку австрійського уряду політичним переслідуванням, арештам і засланням).

Вперше в пресі Неруда виступив у 1854 році в журналі «Люмир»¹ зі своєю баладою «Вішальник». Цей перший ще незрілий твір характерний тим, що в ньому намічаються основні риси творчого методу Неруди як поета-реаліста. В 1856 році Неруда почав працювати театральним і літературним референтом в німецькому журналі «Богемський вісник», який був більш прогресивний, ніж чеські журнали, що існували на той час, тому що він не був скований цензурою.

В 1857 році вийшла в світ перша книга Неруди «Кладовищенські квіти», присвячена пам'яті передчасно померлого друга. Мотивом для «Кладовищенських квітів» послужило становище, в якому перебувала «заживо похована» Чехія 50-х років минулого століття і соціальна несправедливість, яку автор відчував з раннього дитинства до самої смерті.

Поет, оплакуючи свого друга, задумано бродить кладовищем, де навіть смерть не стирає грані між бундючним багатством і трудовою бідністю: багаті покояться під пишними мармуровими пам'ятниками, тоді як могили бідняків відзначені тільки напіврозваленими горбками. З художнього боку цей збірник дуже неоднорідний. Поряд з прекрасними зразками поетичної майстерності поета — «Мої пісні привикли вихвалити за щире співчуття до бідняків», «Обірванець», «Над канавою сидить живий скелет» та інші, в збірник увійшли вірші неповноцінні з художнього боку. Це розумів і сам Неруда, найсуворіший критик своїх творів. Видаючи через десять років свій другий поетичний збірник «Книги віршів», він включив до нього лише половину «Кладовищенських квітів». Критика зустріла «Кладовищенські квіти» мовчанкою, з'явилися всього тільки дві-три неприємні замітки, в яких одверто виявлялося неза-

¹ Журнал редагувався Міковцем (1851—1854) і мав велике значення, тому що в роки бахівської реакції давав можливість чеським письменникам і поетам виступати рідною мовою.

доволення тим, що поет переніс центр ваги з національних мотивів на соціальні.

В травні 1858 року вийшов перший номер альманаха «Май», що об'єднав представників нового, молодого покоління письменників. Основним лозунгом маєвців, на чолі яких стояв Неруда, була вимога, щоб література відображала всю складність сучасного їй суспільного життя, допомагала розв'язувати «прокляті питання» сучасності, а не замикалась у колі вузько-національних проблем, що було властивим для пануючих течій чеської літератури попередніх років. Діяльність цього гуртка, як і найбільш інтенсивна творча діяльність Неруди, припадає на 60-і роки.

В 60-і роки в Чехії бурхливо розвивається національна чеська промисловість, формуються прогресивні на даному етапі національні чеські партії, створюються перші робітничі організації. Все це сприяло розвитку національної чеської культури. За словами Неедлі, на чолі національно-визвольного руху Чехії в ці роки в області культури «стояло три великі художники, які досі залишаються найбільшми класиками чеського мистецтва: в літературі це був Ян Неруда, в музиці Бедржіх Сметана, в живопису Йозеф Манес».

В 60-і роки Неруда активно співробітничав у найбільших пражських газетах і журналах: «Час», «Глас», «Народні листи», а також редагував створені ним журнали «Родинна хроніка» («Сімейна хроніка») і «Образи життя» («Картини життя»).

Неруду справедливо вважають творцем чеського фейлетона і нарису. За свою тридцятирічну роботу в газетах і журналах (60—90-і роки) він написав більше двох з половиною тисяч фейлетонів, нарисів і критичних статей різного роду, які широко охоплювали питання культурного і політичного життя Чехії 60—90-х років. Пізніше вони були об'єднані в кількох збірниках — «Короткі і коротенькі нариси», «Веселі і злі жарти» та інші.

Робота журналіста привчила Неруду відгукуватися на найгостріші питання сучасності, виховала в ньому тонку спостережливість і відшліфувала оригінальний нерудівський гумор. Червоною ниткою, що проходить через всі його нариси, є мрія про соціальну і національну свободу. Борючись за національну свободу, Неруда мріяв не про безлику свободу взагалі, а про свободу демократичну (фейлетон «Куди йдеш, Яне?»). В своїх нарисах і статтях письменник висловив думку про те, що народ є справжнім творцем всіх національних цінностей, і майбутнє мусить належати тільки йому. Неруда розумів, що саме пролетаріату судилося відіграти основну роль у докорінній ломці всього життя Чехії і в побудові щасливого майбутнього. Неруда в цьому відношенні зробив великий крок

вперед в порівнянні зі своїми попередниками, які бачили передову суспільну силу в селянстві, романтично його ідеалізуючи (Божена Немцова, Вітєзслав Галек, Карел Яромир Ербен).

У нарисі «Травень 1890 року», присвяченому першій демонстрації чеського пролетаріату 1 травня 1890 року в Празі, письменник описує своє захоплення новою суспільною силою, яка принесе свободу не тільки чеському народові, а й усьому людству. Неруда нерозривно зв'язав свою долю з долею чеського робітничого класу, про що красномовно свідчить один із його листів, написаний у 1884 році робітникові Ярославу Семераду: «Я належу до бідняків, до класу робітників, я сам був робітником все своє життя — як же мені не розуміти нашого робітничого класу і не відчувати так само, як і він. Я не можу відмовитися від вас, ви завжди мусите мене вважати своїм товаришем, адже ми брати по крові. Я весь ваш — о, якби мені мати десять життів, щоб усі віддати на благо чеського труда і чеських трудящих!»

Неруда протягом усього свого життя боровся за національне, самобутнє чеське мистецтво, виступаючи на сторінках газет і журналів проти космополітів, «які вважають себе громадянами всього світу, членами людства взагалі, і менше за все членами свого народу». Ідейно перегукуючись з Белінським, Неруда писав про те, що поняття людства визначає собою всі народи світу, отже; розвиток і зміцнення національної культури кожного окремого народу служить справі розвитку культури всього людства в цілому. Отже, обов'язком кожної людини, яка належить до певного народу, є розвиток своєї своєрідної національної культури, а тріскучі лозунги про «громадянство світу» тільки допомагають відхилитися від прямих обов'язків щодо свого народу.

Однак Неруда розумів, що чеське національне мистецтво не може розвиватися в стороні від кращих прогресивних традицій світового мистецтва, в якому почесне місце займає російське мистецтво. Чеському читачеві вже були знайомі кращі твори російської класичної літератури. Творчість Гоголя, Пушкіна, Лермонтова і особливо Тургєнева мала великий вплив на чеських письменників. Неруда добре знав російське мистецтво і глибоко розумів його справжню суть і світове значення, про що свідчать його змістовні рецензії на п'єси «Ревізор» Гоголя, «Гроза» і «Бідність не порок» Островського, поставлених на празькій сцені, а також відгуки про картини Верещагіна. З російських поетів Неруді особливо дорогим був Пушкін, якому він присвятив рядки, сповнені глибокої любові і визнання. В 1858 році в постичному нарисі «У нас» Неруда оплакує трагічну смерть Пушкіна, одного з найбільших синів Росії, в таких віршах:

Смерть розгорнула велетенські крила,
країну нагла тиша повила...
Зблід росіянин, а чужак тремтить.
І ллються сльози — їх спинить не сила.
О Русь, заснув твій син — в могилі спить,
Поліг палкий співець зорі нової,
«Онегіна» і «Вольності» святої.
Неначе сонце з неба впало вниз
і потонуло в океані сліз.

В своїх нарисах і критичних статтях Неруда відстоював принципи реалістичного мистецтва, закладаючи теоретичні і естетичні основи чеського реалізму. Більшість його фейлетонів і нарисів являють собою справді художні твори і є кращими зразками цього жанру в чеській літературі, які не втратили свого значення і в наші дні.

В 60-і роки Неруда багато мандрував. Він побував у Відні, в Франції і Німеччині (1863), в Словенії, Далмації та Угорщині (1869), в Константинополі, Єгипті та Італії (1870). Ці мандрівки найшли своє відображення в творчості письменника у вигляді дорожніх нарисів, які спочатку друкувалися в газетах і журналах, а потім вийшли окремими збірниками — «Паризькі образки», 1864 рік, «Зарубіжні образки», 1872 рік і «Ближні мандрівки», 1877 рік. В дорожніх нарисах відображені як політична обстановка і громадське життя країн, які відвідав Неруда, так і духовне життя, побут і історичні пам'ятники народів, що населяють ці країни. Дорожні нариси Неруди відзначаються широким кругозором прогресивного письменника, історичним чуттям, інтересом до соціальної проблематики і небагатослівною виразністю.

Великим творчим досягненням Неруди в ці роки був виданий у 1867 році збірник оповідань «Арабески». Оповідання цього збірника присвячені «маленьким» чеським людям, жителям празького кварталу Мала Страна. Багато які з них були надруковані раніше в різних газетах і журналах. Цей збірник є своєрідним вступом до кращого прозаїчного твору Неруди «Малоостранські повісті», які розвивають і поглиблюють ідеї, що частково лише намічені, але не нашли свого повного художнього втілення в «Арабесках». Радянському читачеві ці перші оповідання Неруди будуть близькі і зрозумілі як своїм гуманізмом, дякуючи якому автор зумів побачити в бідних і затурканих малоостранцях благородні людські почуття, так і протестом проти соціального гніту і критикою обивательщини, яка сліпо і жорстоко переслідувала те, що виходить за межі встановлених норм. Кращим оповіданням збірника, що розкриває ідейну спрямованість і реалістичний метод автора є оповідання «Він був негідником», яке яскраво показує трагічну долю

талановитого, але бідного малостранця, що загинув з вини суспільства, яке не розуміло і переслідувало його.

В 1867 році вийшов у світ збірник «Книги віршів» — найбільший поетичний збірник Неруди, який об'єднує вірші з досить різноманітною тематикою, написані за період біля десяти років. Цей збірник цінний перш за все своїми патріотичними віршами, які показують безмежну любов поета до батьківщини, до свого народу, віру в його світле і вільне майбутнє. Повністю усвідомлюючи те, що боротьба за це майбутнє вимагає жертв, Неруда виражає повну готовність до самопожертви.

Поет хоче переконати своїх читачів у тому, що особисте щастя неможливе, коли мучиться народ, коли нещаслива вітчизна. Ці ідеї знаходять своє яскраве втілення в «Чеських віршах» і в віршах «Про заживо похованих». У тісному зв'язку з «Чеськими віршами» стоїть вірш «Зоря зі Сходу», в якому поет висловлює свою безмежну віру в перемогу в усьому світі свободи і прогресу, захисником яких будуть слов'янські народи: зоря свободи прийде до людства зі Сходу — переконує поет. Сучасний читач нової Чехословаччини і Радянського Союзу сприймає ці вірші, як поетичне передбачення наших днів.

Кращими віршами збірника поряд з патріотичними віршами є балади. Продовжуючи поетичні традиції Ербена, Неруда створив соціальну баладу, — жанр, сприйнятий в свою чергу пролетарським чеським поетом Іржі Волькером. Позбавляючи баладу властивого їй романтичного німбу, Неруда зображує не ідеалізовану сиву давнину, а соціальну трагедію сучасності — балади «Солом'яний вінець», «Перед вікном милосердних» та інші, — або створює побутові жанрові малюнки, як, наприклад, балади «На трьох колесах», «Затанцюймо, хлопче» та інші. Необхідно особливо зупинитися на вірші цього збірника «Всьому радів», у якому Неруда з великою поетичною силою говорить про покликання поета. Поезія для нього перш за все пісня про долю народу, а поет — самовідданий народний воїн і натхненний співець боротьби, сподівань і мук свого народу. Ці проблеми хвилювали поета уже в віршах його першого збірника, де він, ідучи за романтиками, вважав ще, що поетичне сприйняття світу неможливе в сучасному житті з його технічним прогресом. Однак уже тоді поет прагнув до художньої правди, керуючись у своїй творчості «тільки дійсністю». Ми бачимо, як, ідучи за цим принципом у своїх дальших віршах, Неруда приходять до висновку, що поет мусить бути громадянином, передовим учасником громадського життя свого народу. Ця тема знаходить свій розвиток і остаточне завершення в останніх його віршах, про що буде сказано шліше.

Неруда не тільки проголошував свої принципи в поетичній творчості, він намагався проводити їх в життя своєю громадсько-літературною діяльністю. В 1871 році з ініціативи Неруди було створено журнал «Люмир» (названий так в пам'ять про журнал Миковця), який на довгі роки став центром літературного життя Чехії. Перші роки на чолі «Люмира» стояли Неруда і Галек. Всю редакційну роботу Неруда виконував сам і безплатно, тому що журнал не окупував себе. Для роботи в редакції Неруда залучив біля тридцяти чоловік, серед яких були видатні чеські письменники і поети: Сватоплук Чех, Алоїз Ірасек, Якуб Арбес, Антал Сташек та інші. Протягом двох десятиліть цей журнал був органом прогресивних письменників Чехії. Неруда задумав дешево, доступне для широких мас читачів, видання серії творів чеських поетів і умовив прийняти участь у цьому міроприємстві видатніших чеських поетів свого часу. Так була створена «Поетична бесіда»—пропагандист чеської літератури в народі,—що мала велике значення в історії чеської культури. В першому номері «Постичної бесіди», який вийшов у 1883 році, Неруда надрукував свої «Балади і романси».

В 1871 році вийшов у світ збірник оповідань Неруди «Різні люди», навіяний мандрівками автора по Європі і Близькому Сходу. Тісно примикаючи до «Арабесок», цей збірник значно поступається перед ними з художнього боку. Через рік вийшла невелика повість «Босяки», в якій письменник зображає життя робітників на будівництві залізниці. В роки розвитку капіталізму в Чехії, як і в інших країнах, почалось бурхливе будівництво залізниць. З'явилося багато сезонних робітників. Герої цієї повісті ще не справжні пролетарі, які усвідомлюють свої права, уміють за них боротися і перемагати. Але нерудівські босяки близькі до класу пролетарів своїм презирством до забезпеченого, «добропорядочного» життя за рахунок інших, своїм презирством до грошей («Ми повинні володіти грошима, а не вони нами»,—кажуть вони), до релігії, забобонів, своїм свободолюбством і почуттям колективізму. З художнього боку повість цікава перш за все реалістичними зарисовками побуту робітничого селища «Австралія» і оригінальним гумором, який робить ці зарисовки такими дійовими. Незрівнянно вище від раннього збірника оповідань «Арабески» стоять «Малоостранські повісті» Неруди, які вийшли в 1878 році. В ці роки Неруда майже безвизно жив у Празі, займаючись виключно літературною працею. До цього збірника входить тринадцять повістей, присвячених Малій Страні та її жителям. Вони просякнуті поезією мальовничих малоостранських вулиць, ліричними спогадами дитинства і юності, проведених Нерудою на Малій Страні. Неруда любив Малу Страну, цей пра-

зький квартал, заселений «маленькими» людьми. Він з дитинства знав його жителів і зумів побачити в цих людей справжні людські трагедії і великі почуття. Разом з тим Неруда, з великою художньою силою, безжалісно висміював і викривав все обмежене, тупе і огидне, що було властиве малостранським обивателям. Безпошадно викриває він зворотну сторону малостранської «ідилії». Письменник малює настільки правдиву і типову картину життя, що це дає право бачити в Малій Страні не тільки її своєрідність, але й відображення життя, побуту і звичаїв усіх «маленьких» людей, що населяють міста Чехії. Життя Малої Страни тече по раз установленому звичному руслу. Її жителі не прощають порушень неписаних малостранських законів. Якщо з'являється чужак і, наприклад, відкриває крамничку там, де її ніколи не було, як це зробив герой повісті «Як пан Ворел палив люльку», то обивателі сприймають це нововведення, як виклик, об'єднуються і починають травлю, яка зводить людину в могилу. Малостранці плазують перед становищем у суспільстві і грошима. Це особливо властиве для бюрократичного світу, добре відомого письменникові з власного досвіду і майстерно зображеного в повісті «Тиждень у тихому домі». Чиновники, плазуючи перед начальством і багачами, позбавлені почуття всякої людської гідності. Вони не насмілюються навіть думати, «вважаючи думки державною монополією, подібно до солі і табаку».

«Страшні люди» — говорить про них письменник. Неруда не міг байдуже ставитися до того, що вищі посади в усіх установах довгі роки займали німці, або онімечені чехи, що забули інтереси вітчизни і народу, рідну мову, культуру і навіть власне чеське ім'я.

З гіркотою і іронією письменник зображує убогі духовні інтереси, які заповнюють життя малостранців. Молодий Бавор, один з героїв повісті «Тиждень у тихому домі», знищуючись над їх неучтвом, видає жмут собачої шерсті за волосся, яке у відчаї виврала Ізіда, що втратила Озіріса.

В своїй повісті «Фігурки» Неруда показує, що малостранська інтелігенція мало чим відрізнялась від обивателів, що інтелігентська обивательщина ні чим не краща за обивательську пошлість малокультурних людей. За те з особливою любов'ю Неруда зображав людей, які, в світі матеріальних розрахунків, заздрості, пліток, пошлості та онімечування, зуміли зберегти душевне благородство і почуття національної гордості. Яскравий і привабливий з цього боку образ бідної поденщиці Баворової, героїні повісті «Тиждень у тихому домі», який дечим нагадує матір письменника. Працьовита і чесна Баворова не соромиться ні бідності, ні низького походження. Вона добра і некорислива, що особливо кидається в очі у цьому світі копійчаних розрахунків. Несвічена, вона цінує ве-

лику силу знання і ладна віддати останні гроші на освіту сина. З великою симпатією малює Неруда образи представників молодого покоління, в якому він бачив паростки майбутнього. Молодий патріот і талановитий початкуючий письменник Бавор, юні студенти, бадьорі, повні життя, гумору і стремління вирватися з тісних малостранських рамок (оповідання «Вечірні теревені»), маленькі смілі хлопчаків, які мріють повалити гніт австрійської монархії (оповідання «Як сталося, що 20 серпня 1849 року о-пів на першу після полудня Австрія не була зруйнована») — ось хто, на думку письменника, будуватиме майбутнє своєї країни. Нам хочеться особливо відзначити останнє оповідання. В ньому розповідається про чотирьох хлопчаків, які вирішили зробити в Празі революцію і повалити владу Австрії. Їх «блискуче» задумана змова взяття Бельведерської фортеці і повстання невдалися «тільки» тому, що торгівець Погорак, якому було доручено купити порох, ганебно пропив призначені для цього гроші, зібрані змовниками з великими труднощами. З любов'ю і гумором зобразив Неруда цих маленьких патріотів, але коли вдуматися в оповідання глибше, то стане ясно, що письменник з незрівнянною іронією висміяв у ньому жалюгідну купку відірваних від мас змовників (роки бахівської реакції були багаті невдалими антиурядовими змовами), які, погано розбираючись в конкретній політичній обстановці, розробляли фантастичні плани повалення монархії, обмірковували деталі і забували про зв'язок з народними масами.

В «Малостранських повістях» Неруда показав себе майстром короткого оповідання, художником-реалістом. До цієї майстерності він прийшов шляхом поглиблення ідейного змісту, шляхом перемагання ескізності, гри словами і фактами, перемагання розпливчатості і багатоплановості композиції. В «Малостранських повістях» всі події художньо обгрунтовані. Наприклад, в оповіданні «Пан Ришанек і пан Шлегль» Неруда зображує двох друзів, що посварилися. Протягом одинадцяти років кожного вечора звичка зводила їх в одному і тому самому кафе, за одним і тим самим столом. Вони ніколи не розмовляли. Несподівана хвороба одного з них показала обом, що вони не можуть обійтися один без одного, і примирення відбулося. Факт одинадцятирічного «великого сидіння» міг би здатися на перший погляд випадковим, зображенням ради легкої цікавості. Однак письменник розкриває тісний зв'язок цієї події з характерами своїх героїв і з побутом та звичаями Малої Страни. Дякуючи цьому, оповідання, в основі якого лежить на перший погляд неправдоподібна ситуація, стає правдивим, художнім, таким, що розкриває типові явища життя. Якщо «Арабески» являють собою збірник окремих оповідань, то «Мало-

странські повісті» не можна розглядати як окремі, не зв'язані одна з одною повісті. Час і місце дії об'єднують їх у єдиний твір. Спосіб життя і поведінки героїв визначені тим, що вони є жителями Малої Страни. В цьому творі Неруді вдалося створити цілу галерею типових яскравих образів. Улюблений засіб письменника при створенні образу — характеристика героя з допомогою речей, які є немовби частиною його самого.

Нерудівський гумор в сполученні з ліризмом нагадує гоголівську манеру письма, його «сміх крізь сльози».

Через одинадцять років після «Книг віршів» Неруда в 1878 році виступив з новим поетичним збірником — «Космічні пісні», який на відміну від інших, був визнаний уже за життя Неруди. Унікаючи жорстокої цензури, поет свідомо надався до образів Космосу, які вуалювали його гострі висловлювання і закличний, бойовий тон його віршів. З іншого боку, «Космічні пісні» є щирим і глибоко поетичним гімном безмежному і прекрасному Всесвіту і людському розумові, для якого стали тісними межі земної кулі. Прекрасні патріотичні вірші «Космічних пісень», які закликають маленький чеський народ до стійкості і мужності, щоб протистояти загрози поглинення більш крупними і сильними державами — натяк на Австрію і Німеччину. Рядки, подібні до цих:

Кожен з нас буде із кременю,—
весь же народ — із граніту!—

стали патріотичними лозунгами сучасної Чехословаччини.

«Космічні пісні» з художнього боку, на відміну від інших віршів Неруди, іноді риторичні і перевантажені поетичними образами. Однак багато які з них приваблюють глибиною думки, щирістю, тонким своєрідним гумором, мелодійністю і вдалим використанням ритмів і поетичних образів народних пісень.

В 1883 році вийшло два поетичні збірники Неруди — «Балади і романси»¹ і «Прості мотиви», які добре показують зростання Неруди як художника. Балади цього збірника відрізняються від ранніх балад «Книг віршів» перш за все своєю художньою формою — чудесною пластикою і багатою образною мовою. Епіграф до збірника говорить про його спрямованість: простими словами розповісти прості народні сказання. Балади збірника дуже різноманітні. Значна частина з них написана на патріотичні теми, які ідейно продовжують більш ранні вірші Неруди. В одній із краших

¹ Між баладами і романсами Неруди немає принципової різниці.

балад «Балада про весну 1848 року» поет радісними тріумфуючими віршами вітає революцію, яка змете тиранів, звільняючи людство від вікового рабства. На думку поета тільки люди, які повалили гніт, знаходять справжню людськість. Цю ж ідею розвиває він у своїх передсмертних віршах «Все далі!». Балади, написані на біблійні сюжети, приваблюють читача своїм соковитим побутовим малюнком і тонкою веселою пародією. Майстерно написана «Балада про польку», яка прекрасно передає ритм і настрої буйного і життєрадісного національного чеського танцю. Простота, виразність і розмовна інтонація мови, гумор і м'який ліризм балад Неруди роблять їх кращими зразками чеської балади.

Збірник «Прості мотиви» є поетичним щоденником Неруди. Щиро і невимушено поет розкриває перед читачем своє «я». Своєю щирістю, правдивістю і простотою «Прості мотиви» відіграли революційну роль в чеській ліричній поезії. В цих віршах Неруда розповідає про своє життя, яке принесло йому мало щастя, про тяжку життєву боротьбу, про тугу самотньої людини, яка все життя мріяла про сімейне тепло та про дітей. Лірична сповідь душі дається на фоні поетичних картин природи — спочатку весни, потім літа, на решті осені і зими, — які символізують наближення старості і смерті. Ліричний пейзаж Неруди приваблює своєю мальовничістю, прозорістю, конкретністю і гумором, трохи незвичайним у віршах такого роду:

Так мені солодко й гарно в сяєві літнім чудовім
наче сп'янілий, я ніжусь в якомусь потоці медовім.

«Прості мотиви» та «Балади і романси» були останніми творами, які вийшли за життя автора. Поетичний збірник «Пісні страсної п'ятниці» вийшов у 1896 році, вже після смерті поета (1891). Цей збірник є свого роду заповітом поета. В пристрасному патетичному тоні поет пише про муки свого народу і про його щасливе майбутнє. Багато які з віршів цього циклу співзвучні бойовим лозунгам сучасності своїм пристрасним закликком до впертої боротьби за свободу і оптимістичною вірою поета в вільне і щасливе майбутнє чеського народу. Саме це дало право Фучіку сказати, що Неруда, «зі своєю непоборною вірою і демократичною свободою, був політичним вождем народу незміренно більше, ніж ціла когорта депутатів у «Імперській раді», смиренно слухняних кожному жестові його височества графа Гейнріха»¹. Невипадково саме до цих віршів поета звертається Фучік у своєму полум'яному

¹ Юліус Фучік, «Ми любимо свій народ». Збірник статей. Прага, 1948.

і гнівному «Відкритому листі міністру Геббельсу» Невипадково рядки заклику Неруди «Все далі!»:

Коли сурма заграє бойова,
зіллємось ми в гуситському хоралі;
заліза досить для шабель хова
земля у надрах,— тож, братове, далі—

під час німецької окупації сприймалися як прямий заклик до опору і партизанської боротьби. І сам Неруда вірив, що пам'ять про нього не помре в народі, тому що «до кінця світу» пристрасне і палке серце поета буде освітлювати путь прийдешніх поколінь.

Творчість Неруди визначила собою цілий період в історії розвитку чеської літератури, який дістав назву «нерудівського», і внесла свій почесний вклад в скарбницю чеської національної культури. Саме з «нерудівських» років розвивається і міцніє реалізм, як літературний напрямок в чеській прозі і поезії. «Епітет «нерудівський» вважається в Чехії не тільки вищою похвалою, якої може удостоїтися поет, але і свідчить також про велич думки і простоту форми і — що ще вище — безмежну вірність своєму народові і його національній культурі»¹.

Неруда, сприйнявши кращі традиції творчості своїх попередників: Божени Немцовой, Карела Гавлічка Боровського, Карела Гінека Махи, Карела Яромира Ербена, вплинув у свою чергу на видатних чеських письменників і поетів: Сватоплука Чеха, Карела Чапека, Іржі Волькера та інших.

Письменники і поети сучасної Чехословаччини вчать у класиків чеської літератури, серед яких Ян Неруда по праву займає почесне місце.

Відомий всьому світові полум'яний поет і революціонер Чілі Пабло Неруда, справжнє ім'я якого Нафталі Рейес, на самому початку своєї діяльності взяв за псевдонім собі прізвище Неруди, яке було для нього символом боротьби за свободу, символом вірності інтересам свого народу.

Важко сказати про Неруду краще, ніж сказав Юліус Фучік в своєму заповіті, написаному в тюрмі незадовго до страти:

«Майбутньому історикові літератури я заповідаю любов до Яна Неруди. Це наш найвидатніший поет, який бачив далеке майбутнє. Немає ще критичного дослідження, в якому його б зрозуміли по заслугам. Пролетаріат необхідно познайомити з творчістю Неруди. На нього наклеїли ярлик малостранської ідилії і не ба-

¹ Неєдлі, Передмова до книги Неруди «Вірші і повісті», Москва, 1944.

чили, що для цієї «ідилічної» старосвітської Малої Страни він «був негідником», що він народився на кордонах Сміхова, в районі, заселеному робітниками, і що на мадостранське кладовище за своїми «Кладовищенськими квітами» ходив він через Рінгофровку¹. Без цього не зрозуміти Неруду від «Кладовищенських квітів» до «Травень 1890 року». Багато хто з буржуазних літературних критиків вважають журналістську діяльність Неруди якимось тормозом для його поетичної творчості. Безглуздя! Тільки тому, що Неруда був журналістом, він зміг написати такі прекрасні речі як «Балади і ромansi», «Пісні страсної п'ятниці», а також більшу частину «Простих мотивів». Журналістика виснажує людину, можливо змушує її розпорозуватися, але вона наближає автора до читача і допомагає йому в поетичній творчості,— це можна сказати особливо про такого вимогливого до себе журналіста, яким був Неруда. Без газети, яка живе один день, Неруда міг би написати багато збірників віршів, але не написав би жодного, який пережив би сторіччя, як переживуть їх всі його твори.

Багато які з творів Неруди неодноразово перекладалися на російську мову. Нове видання вибраних творів письменника українською мовою допоможе радянському читачеві повніше і глибше ознайомитися з творчістю одного з найвидатніших класиків чеської літератури.

А. Соловйова.

¹ Робітничий квартал у Празі.

В П У И

З „КНИГ ВІРШІВ“

ПРЯДОЧКА

Нічна імла прикрила край безмовний,
і самоцвіти сипле місяць повний
на скований тугим морозом сніг,
на сонну землю, на солому стріх.
Так тихо мерзне все, що в безгомінні
звучання казки учуваєш ти
і вгадуєш, про віщо снять безтінні
дерева голі, чим живуть плоти.
Уже давно діброви, в неспокої,
осінні проклинаючи вітри,
немов драбини для весни нової,
гілля попіднімали догори.
Але зима їх за колиску має
і в ній свою дитину — сніг — гойдає.
Так туго мерзне сю ніч все навкруг,
що навіть вітер — легкий, плинний дух —
блискучими кришталями береться,
дзвенить, як скло, як скло — на скалки б'ється.
Так туго мерзне все, що вже й хода,
недавно ще бадьора і тверда,
дедалі все млявішає і тихне,
куняє зір і кров у серці стигне.
День має чорні тіні, ніч — ясні,
у літа є свої сади рясні,
та є свої розкоші і в зими —
то тепла хата з добрими людьми.

Он, он вона в снігу. Шибки ясні,
мов сяючі нежданим щастям очі,
мов з місяцевим світлом серед ночі
змагаються олійні ті вогні,

у темній грубці полум'я веселе
мугиче і тепло для хати меле,
кепкуючи з морозу, що його,
як ворога підступного свого,
він переміг. А той на вікна дише
і срібний цвіт на склі холоднім пише.
Де на природу йде людина в бій,
там навіть лід на втіху квітне їй,
а де вона поступиться природі,
там в'яне цвіт і в полі, і в господі.

Як жваво коліщата туркотять,
як весело нитки біжать на шпульки,
і за прядками, наче ті зозульки,
дівчата молоденькі гомонять.
І як хвилини крижаному цвіту,
як дубові безлистому віки,
так тим дівчатам, що прядуть до світу,
спливають років золоті вінки.
Але дарма, їм очі всім веселі,
і смутно лиш бабусі на постелі.
Не знаю я, чи знову по весні,
як-позолотить сонце ніжні квіти,
чи знов на дереві старому віти
зеленим листом зашумлять, чи ні.
«Тут так мені приємно, як на свята!
Ой, підведіть стару мене, дівчата,
та посадіть, подушку підкладіть
і прядочку до мене принесіть.
Як? Тільки восьму б'є оце, дівчата?
О, як далеко ще моя, дев'ята!
Іди до мене, прядочко стара,
моя ти вірна подруга й сестра.
Ну, покрутись для мене ще хоч трохи,
обидві ми вже при кінці дороги.
Та треба ще подбати про життя,
чого дарма стояти у куточку,
хоч ми давно направили на сорочку,
та випрядемо ще й нитку для шиття

То липа над дідівськими гробками
буяла в свіжій вишині гілками,
але коріння так їй розрослося,

що стало тісно мертвим, і прийшлося
його попідсікати. В скорім часі
вона усохла, і тоді на згадку
про шум її — мені, маленькій прясі,
із липини зробили цюю прядку.
Коли помер мій батько, ще мала
була я пряха, лялька у куточку,
та на останню батькову сорочку
моя та пряжа першая пішла.
О, як тоді в своїй нещасній долі
я сумувала! Та дитячий сум —
травневий дощик: пошумів у полі,
і знову ясність замінила шум.

Мені здається, вміють тільки діти
безпосередньо знов і знов радіти,
а старші насторожені завжди,
вони бо ждуть і в радості біди.
Хто зна, якого щастя я зазнала,
коли уперше братіку напряла
на сорочину? Лиш його до дна
осяяла та радість осяйна.
Він був як квітка липня золотого,
я, мов бджола, літала коло нього.
Жили ми з ним у той далекий час,
як два зерна в одному колосочку,
як зв'язані докупи два дзвіночки,
серця дзвеніли наші раз у раз,
співали, як два жайворонки в полі...
Таку любов просіть ви всі у долі!

Але нещасний, хто в такі літа
із другом розстається. На чужині
він довго мучивсь, а мені донині
щемить в душі тяжка розлука та.
Мій брат лишив пісні свої веселі
в своїм краю, у рідній цій оселі,
як він за ними сумував весь час!
В'ялив мене, і сам, як свічка, гас!
Він був, як пташка, що зима холодна
її застала в полі. Мерзлу глину
дзьобає, настовбурчена, голодна,
мов стукає у власну домовину.

Десь восени вернувся він до мене,—
непевний крок, лице худе, зелене,
а погляд темний, начебто ніколи
й не бачив світла. В'янув, ніби кволе,
затінене деревце. Слава богу,
що скоротив йому таку дорогу!
І хутко радість одвіла моя,
її вплела йому в сорочку я.
Туди, де він, нещасний, пробуває,
Бабуся ваша кроки вже справляє.

Ти інша квітка, мій малий онуче,
все палиш зілля дідькове вонюче,
хоч добре знаєш, як мені той дим
під груди давить. Бувши молодим,
димив би ту цигарку десь у полі,
там простору і протягу доволі...

В ляльок не довго гралась я, мала,
швиденько познайомилась зі світом,
і ось дитина, пишним повним цвітом,
у дівчину вродливу розцвіла.
Які чудові ті літа дівочі!
Весь світ до тебе зазирає в очі!
Хоч дівчина й мудріша за дитя,
проте складніше в дівчини й життя.
Уже їй дома в батька не сидиться,
не їсться, і не п'ється, і не спиться.

Тоді дівчата з усього села
до ковалихи сходилися прядти
(отам вона коло ставка жила,
де по весні рвемо тепер ми рясти),
бувало, посідаєм за прядки,
а ковалиха каже нам казки.
Із одного її оповідання
дізнались ми про дівчину-красу,
що занедбала працю з-за кохання,
забула подруг до свого часу.
Бо то прийшов якийсь юнак з чужини
і взявся залицятись до дівчини,
не довго красувалася вінком,
зв'язалася з безпутним юнаком.

Посеред ставу, де стирчить патиччя,
де біле світло місячне дрижить,
там гріх свій змила покритка з обличчя,
там і тепер на дні вона лежить.
Ми ковалиху слухали й дрижали,
і, дивно, ще хуткіш зі страху прями...
Тепер дівчата менше вже прядуть,
а більше в танцях підківками б'ють.
Та й прядучи, все дзвонять язиками,
вночі й удень гуляють з юнаками.
Велику правду провіщав мій дід,
коли казав (він жив над сотню літ),
якщо до церкви залетять сороки,
то бог скоротить для людини роки.
Він думав про строкате убрання
і говорив, що ми до того дня
не доживем. І, дійсно, котрі знали
його живим, давно вже повмирали,
лиш я побачила оту біду —
ніяк собі спочинку не діжду.
Давно чекають подруги на мене
під золотою церквою в землі.
Як гарно влітку дерево зелене
оклонює їх горбики малі!
І ти не смійся, внучко, зі старої,
до слів її поваги більше май,
радітимеш, як до землі сирій
вернусь я знов. Тоді цвіти, як май,
а зараз слухай бабу... О, ти в сльози...
Не плач, не плач, на сльози є морози...
Люблю за те я подругу твою,
що цілий день, як пташечка в гаю,
вона співає, безтурботно скаче,
ніколи не сумує і не плаче.
Люби пісні, йдучи в життєву путь,
пісні відряду нам завжди дають.
У серці бережи їх до остання,
як в запічку квітки для лікування.
Вони журбу відгонять від людей,
вони колишуть матер'ям дітей.
Пісні в усякім горі помагають,
тому їх, навіть плачучи, співають.
Іще одна порада: уникай

легкої випадкової любові,
не вір підступній чоловічій мові,
любов довічну, гарну, так і знай,
вітрець приносить: впала в ґрунт зернина,
пригріло сонце — і зійшла травина.
Не кожна пташка у гаю — співець,
багато в світі є лихих сердець.
З'явився красень, звабив серед ночі
і геть пішов, а ти виплакуй очі,
марнуй, губи красу свого лица,
ще й не процвів, а вже й нема вінця.
і мати проклина літа дівочі.

У пряхах я зустріла юнака,
він був людина щира і палка,
носив мені стрічки і свіжі квіти,
і став мій кужіль ними майоріти,
йому я серце віддала навек,
і був мені він добрий чоловік,
і в нас були розумні, гарні діти.
На пелюшки усім їм пряла я,
ба двом уже й на сорочки напряла,
а там і батька втратила сім'я,
і ось така, як бачите, я стала.
Коли помру — край нього покладіть,
нехай одча шумить над нами віть.
Хай черепові білому і в гробі
моя любов дістанеться...

О, пробі,

вже й на мою сорочку нитка є...
Гей, діти, де ви? Вже мені над вухом
шепоче смерть настирливо і глухо,
уже кінець мій, дітки, настає.
Ну, помолімося, похрестімо хату,
хай бог простить мої гріхи мені...»
І хилиться покійна, як вві сні,
і, хропучи, годинник б'є дев'яту.

ПОСЛАННЯ СЛОВАЧЧИНІ

Словаччино, Словаччино, плаче наша мати,
а тобі б усе по горах пташкою співати!
Мати плаче, питається: «Де ти, доню мила?»
А ти холодно: «Тебе я, нене, розлюбила!»
Хто, як плаче рідна мати, весело співає,
хто, як мати ревно кличе, зимно поглядає,
хто зрікається вітчизни, матері святої,—
того й сонце грить не хоче з синяви ясної!

Вбога наша батьківщина, схудла від скорботи.
в неї руки від тяжкої трусяться роботи,
голова її від туги передчасно сива,—
чи жалю не викликає в тебе нещаслива?
Сором нам, як ми не можемо її годувати,
та не будемо допомоги ні в кого прохати!
Мати кличе, притуливши до серця долоню:
«Іди, в чоло поцілую тебе, моя доню!
Годі ж тобі цуратися, осторонь ходити,
бо ж і твоє буде серце журбою повите!»

Хоч убога — молода ти, маєш очі ясні,
у твоєму серці в'ються співанки прекрасні,—
чом не хочеш від матері хмари відігнати,
чом не хочеш, щоб на пісню усміхнулась мати?
Чи то з бідності твоєї, сестро наша тиха,
зимна гордість виростає, як дитина лиха?
Найбідніша ти у нашій убогій родині,
але будеш нам сестрою завжди, як і нині,
до останньої години, смертної хвилини,—
пригорни ж братів до серця, рід бо ми єдиний
всі боролися за тебе, всі стояли сміло,
не боялися, що рани закривавлять тіло!

А чи хочеш із чужинцем, сестронько, побратись,
із чужинцем любо жити, з нами попрощайсь?
Що ж, тоді зігхнемо тільки: «Щасти тобі, боже!»—
але інше щось віщує ворон зловорожий
Чи не бачиш, як від спраги земля висихає,
як он чорна із заходу хмара наступає?
Отож поки ти невинну схилиш свою шию,
грім у Татрах загуркоче, негода завіє,
і спита орел татранський у своєї пані:
«Чи не треба нам стояти з братами в єднанні?
Чи з шулікою неситим здобич поділяти
і у мертвих після бою очі випивати?»

Словаччино, Словаччино, боюсь я за тебе,
хай тебе боронить, сестро, милосердне небо!

Я б хотів нещасному народу
найбуйнішу пісню заспівати,
але кожен звук — дитина мертва,
що у муках породила мати.
Я б хотів, щоб від моєї пісні
грала, браття, ваша кров здорова,
тільки ж губи мов замком закриті,—
я не можу вимовити слова!

Що співати? Про дідівську славу,
про далеких предків, що уміли
щастя-волю кров'ю здобувати,
помирати за народне діло?
Ні, не смію, думати не смію
про добу велику, серцю милу,
ми дали народам іншим волю,
свій народ зіпхнули у могилу.

Що минуле — зіржавілий панцир,
в ньому діток матері колишуть,
віростуть вони — і за скоринку
псам-катам криваві ноги лижуть.
І нащо така здалася слава?
Це — ганьба, туман з нічного неба,
може, краще обійтись без неї,
та за діло дружно взятись треба!

Може, заспівати про сучасне,
про обнову весняних каштанів?
Неможливо, бо душею зараз
чую в пісні брязкання кайданів.

Смієм жити, але тільки потай,
говорити — тільки по-чужому,
дихати, але не́ без тривоги,
навіть битись, та в бою якому!

Може, заспівати про майбутнє?
Так в очах туману поволока,
морем заливають мою пісню
із цього туману сліз потоки.
О, твоє майбутнє, мій народе,
зрадники запроднують з собою,
той, хто хоче вірити у нього,
хай заплатить спершу головою!

Я хотів би, милий мій народе,
заспівати пісню лебедину,
може, цим життя твоє врятую
і не шкода, коли сам загину.
Милий, найнещасніший народе,
все твоє минуле скніє в ранах,
на майбутнє гострять меч катюги,
а сучасне — у тяжких кайданах!

СОЛОМ'ЯНИЙ ВІНЕЦЬ

Опустивши очі соромливо,
дівчина стоїть перед суддею,
слід гріха помітний на обличчі,
гріх помітний на вустах у неї.

«Ну, тепер скажи,— суддя говорить,—
що ці соломинки означають?
Нащо ти ховаєш їх на грудях?
Незвичайне щось, мабуть, скривають!»

Дівчина сльозами залилася:
«Боже мій, не скрию перед вами:
соломинки я взяла на спомин
із трьох ліжок, зрошених сльозами.

Першу соломинку, жовту, довгу,
цю ось, я взяла собі на згадку
в час, коли від голоду, сліпому,
довелося помирати батьку.

А на цій червоній коротенькій,
у в'язниці брат мій марнувався,
з братом цим сиділи ми голодні,
не знайшли роботи — він прокрався.

Третя найкоротша, найбільша —
це для мене найдорожча згадка —
із постелі, де сама я в муках
народила неживе дитятко».

ЗА СЕРЦЕМ ГЕРОЯ

Так Роберт перед смертю наказав.
І вірний Дуглас серце в нього взяв.

І серце короля на кораблі
повіз він до Священної Землі.

Іспанський берег на путі сумній.
Там з маврами триває лютий бій.

І Дуглас серце короля спитав:
«Що наш герой робити б нині став?»

«Вперед! — гукав би: — Гей, за мною йдіть!
Шотландці там, де правий бій гримить!»

І Дуглас до іспанців тут пристав.
У відповідь вітальний гук лунав.

На маврів кинув він свої полки,
і потекли криваві там річки.

І по землі, мов криця та, твердій,
нога ковзається в крові густій.

І Дуглас серце короля спитав:
«Що наш герой робити б нині став?»

«Гей! — він сказав би: — Це бенкет чудес!
Пливім по морю крові до небес!»

Та заважає у плавбі взуття.
Скидайте геть його! В бій за життя!»

І скинули взуття шотландці вмить,
і кожен з них міцніш в бою стоїть.

Та вража хмара знову тут найшла,
не охопить її очам орла!

Лишилась тільки горстка сил міцних
Останній день настав тепер для них!

І Дуглас серце короля спитав:
«Що наш герой робити б нині став?»

«Гей! — він гукнув би: — Ворогів трощить!
Вперед на маврів без вагання йдіть!»

І кинув Дуглас скриньку з серцем враз:
«Ведн тепер у бій останній нас!»

Скінчився бій. Жалоби день настав.
На скриньці Дуглас мертвий спочивав.

ЗАТАНЦЮЙМО, ХЛОПЧЕ!

Вітер хльоскає в обличчя,
бідака не гріє одіж...
Ну, та хоч з бідою в парі,
а з людьми у ногу ходиш.

Дощ періщить, невгаває,—
не біда, що замерзаю.
Дощ кожуха не пошкодить:
адже я його не маю!

Під ногами слизько, слизько,
посковзнусь, — нічого, друже!
Що вперед іти по стежці,
що назад — ногам байдуже.

І чому мене в острозі
залишить були не згодні?
Я про смерть дочки своєї
не дізнався б і сьогодні.

Що за горе, що за лихо, —
я й про цю забуду рану,
як забув про милу жінку,
що сподобалася пану.

Як летять швидкі хвилини!
Свисни, вітре, зимній хлопче!
Діл низький — нехай підосва
хоч його у танці топче.

ПЕРЕД ВІКНОМ МИЛОСЕРДНИХ

«Так, хлопче, так, полежать дай хвилину.
Я вік уже прожив — мій шлях у домовину,
Та все ж я підведусь, побачу світ широкий,
якому я віддав життя своє, неспокій.
У грудях в мене і осмута й жар,
але вікно зове, я встану самотній
і, перемігши біль, нещадний і жорстокий,
я на дзвіницю сам зйду, старий дзвонар!

Так, я прожив свій вік, і сил уже немає.
Як здобувати хліб трудом важучим — знаю,
я працював завжди на багатів лукавих,
але нажив собі лиш мозолі криваві.
Ти цього ще не взнав, моє мале дитя,
та всю цю гіркоту ти упізнаєш потім
і зрозумієш сам на каторжній роботі,
що дуже дороге бува людське життя.

Дай руку ти мені свою маленьку, сину,
ти біля мене тут один у цю хвилину,
за тебе оддаю життя своє, бідняче,
та хай же рідний син над батьком тут не плаче,
коли ж я засмучу тебе в цей час — пробач.
Немає в мене скарг і нарікань на тебе,
любили всі мене, прощалися, як треба,
і на роботу йшли, бо не pomoже плач.

Ти голос діда чув, казок його немало,
а інші слухати його часу не мали!
Підстав мені свій лоб, мій дорогий юначе,
нехай торкнусь його, — хоч серце моє плаче.

та поцілую все ж в останній раз, дарма!
Дай в очі я тобі іще хоч раз погляну,
я чую смерті крок, я більш уже не встану,
так подзвони ж тепер, — у мене сил нема!»

Лід зійшов, і річка вільна знову,
в синю даль спішить, леліє, грає,
кожна хвиля птицею шугає
через грань...

В таку переходову,
дивну пору — серцем відчуваю:
синя даль, як дівчина до гаю,
жде мене, гукає на розмову!

ЛЕГЕНДА ПРО НУЖДУ

П'ять мудреців обрала Доля-мати,
аби дочку-Нужду за них віддати:

попа, купця, солдата, селянина
і парія, — усім жона єдина.

Вони пишались справами малими:
«І в злиднях користь людям принесли ми!»

А постаріли, — Доля їх для звіту
покликала на суд цілого світу:

«Хай признається, хай говорить кожний —
на що в обіймах злиднів був спроможний?»

Стоять чотири — голови схилили —
ті, що завжди пишались щосили.

«Для людства, що знесилилось в знемозі,
був я ставком, що висох при дорозі;

свої завжди плекав думки я кволі,
немовби той ручай, що висох в полі.

Не відбивалися в мені зірки та квіти,
мандрівника не міг я напоїти». —

Так піп сказав до вояка-солдата,
а той: «Хотів я світ звільнить від ката,

хотів помститись і розвіять пілом
те, що знущалося над темним та безсялим.

Та без меча не міг нести я згуби,
як лев, якому виламали зуби».

А селянин промовив: «У недолі
я втратив мудрість — хоч було доволі.

Заради хліба й солі я для світу
сухим лишився стовбуром без цвіту».

Сказав купець: «Я світ хотів єднати,
та птахом став, який не міг літати».

І Доля запитала: «Ну, а парій?
Чом ти з Нуждою гордо став у парі?»

І їй мудрець відповідає дзвінко:
«Спасибі, Доле, за прекрасну жінку —
я світ пізнав, її красу пізнавши,
хоч сам лишивсь непізнаним назавше».

* * *

Скажи мені, вітер, відкіль
ти весело так веслуєш?
Навіщо вітаєш мене,
навіщо в чоло цілуєш?
Які в тебе гарні пісні!
Які в тебе бистрі крила!
Прилинув ти з тих країв,
де серце мое, де мила.

* * *

Якщо хочеш, сувора доле,
за волю мого народу
принести жертву покутню, —
то кинь мене у негоду.

Якщо хочеш, могутня доле,
щоб краще могли ми жити, —
то можеш криваві руки
у серці моїм обмити.

Ген, бачиш, бідує маї,
в могилу іде з прокляттям...
Тож волі, о дай же волі
в годину найближчу браттям.

І можеш любов-царицю
з казок моїх вирвать — доволі!
Лиш воля була б у світі,
лиш люди б жили на волі!

* * *

Із чого пам'ятник такий
ми Чехії зложили,
що не зламав його ні час,
ані ворожі сили?!

Коли б із мarmуру він був —
не те що просто з глини,
розмила б Чехії сльоза
його в тяжкі хвилини!

Коли б він витесаний був
із щирого граніту,
зітхання Чехії його б
розвіяло по світу!

НА ТРЬОХ КОЛЕСАХ

Над столом підносить хвацько
захмелілий Йоза чарку.
Скоса Йоза поглядає
на привабливу шинкарку.

«Ви прекрасна, як троянда,
видно, розкоші зазнали!»
«Що ви? Трьох же чоловіків
за свій вік я поховала!»

«Довело до смерті, кажуть,
їх лукавство ваше ревне!»
«Щоб самій раніш не вмерти,
я б сказала: так, напевне...

Перший з них — раніш за мене
став у церкві на коліна.
От і вмер — гласить прикмета —
то чи я ж у тому винна?

Той набрав води святої
і раніш за мене вмився.
Через те й помер раніше,
що з водою поспішився.

Третій — той захріп скоріше,
ніж повіки я склепила.
От помер уже і третій, —
так я їх перехитрила».

«Ех, а я б вас не злякався, —
ви ж квітуча, наче вишня!»

«А ви думаєте, я б то
за четвертого не вийшла?»

«Ще четвертому прийдеться
мені косу розплітати!..»

«Ну, а що ж — на трьох колесах
мені к бісу поганяти?!»

ОСТАННЯ БАЛАДА

У справі, — так переказ повіда, —
крадіжки, що уже була остання,
прийшов останній сищик, принесли
останню лаву — здійснить покарання.

Прийшов останній на землі суддя —
суворий страж останнього закону —
киями за крадіжку покарати
останнього в історії барона.

Нашадак предків доблесних, барон,
тремтить, неначе листя на осиці.
Для предків навіть меч був не страшний,
барон-нашадок і кия боїться.

«Мій милий брат, законів строгих страж,
ласкавим будь, — в злочиннім викраданні
невинний я, звели не бити мене,
бо я ж — барон, та ще й барон останній».

І головою тут суддя кивнув,
всміхнувся та й каже: «Ми не спит ведемо,
під лаву ми сховаєм титул твій,
на лаву ж ми злочинця покладемо».

ДИВЛЮСЬ НА ПОТІК ЩАСТЯ

Хвацько хлопці і дівчата
веселяться в хороводі.
Глянь на ноги — надмір сили,
щоки — мов троянди свіжі,
у руках — весінній трепет,
а в очах — блакиті відблиск.

Ті вєселощі по селах,
як звичайний горожанин,
я мовчазно споглядаю,
стиха пісню заспіваю,
аж самому стане журно,
бо, здається, я негідний
поділяти їхнє щастя.
Наче кинутий на берег,
я дивлюсь несміло й смутно
на потік бурхливий щастя.

Рідному синові,
мамо, рідненька ти,
дуже маленька ти,
дуже бідненька ти.

Може, як гілочка,
зсохла б ти з бідності, —
все ж тебе в серці я
ніс би із гідністю.

Може б, зігнулась ти
в роки під скрутою, —
вкрилося б серденько
сина осмутою.

Як же не битися
серцеві сильному...
Землі холонуть
у сонці осінньому.

Буде хурделиця,
даль заміє,
матері ж серденько
завше нас гріє.

У напруженії жили
лє нове життя весна,
і в надсильній праці знову
гнеться спина не одна!

Не успе цвіт зів'януть,
дехто вмере від мук тяжких,
і на свіжих ще могилах
зійдуть квіти, як на сміх.

ЗОРЯ ЗІ СХОДУ

Слухай, о людство! Одвічна мрія,
мрія світанку, мрія свободи,
близька до здійснення: схід пламені,
світло зі сходу вже бачать народи!

Шапки з голів і коліна схиліте,
бийтеся в груди, гордості повні.
Світоч слов'янства, народів хранитель,
молить прощення за вчинки гріховні.

Створював Бог чоловіка, а люди
Каїна-братоубивцю родили.
Ненависть він на цім світі пробудив,
рабства й воєн лукавії сили.
Хвилі людські, що в спокійнім стремлінні
щастя й свободу на світі співали,
розбушувались тепер, божевільні,
славлять убивство, мечі і кинджали.

Брат проти брата ненависть плекає,
світ поділити прагнуть народи,
і замість гімнів до неба злітає
дике виття проти миру й свободи.
Що ви зробили з життям добродійним
мирних слов'ян, які вас не чіпали?
Ви не давали зростати їм вільно,
лютою злістю ви їх плямували.
Скільки ви лиха безвинним вчинили!
Скільки було в вас дурної пихи!
Нашу загибель ви в мріях ростили,
чорні й безмірні ваші гріхи...

Шапки з голів і коліна схиліте,
бийтеся в груди, гордості повні,
світоч слов'янства, народів хранитель,
молить прощення за вчинки гріховні.

Розум найвищий сумує, що воля
в людства житті лише сон золотий,
гілку обрав на слов'янському полі,
вмить її виростив в дуб віковий.
Дуб цей, що зріс на земному просторі,
міць не насильством, а честю здобув,
якби вступив він до людського моря, —
всіх вас на берег, мов піну, плеснув.
Але не бійтеся, могутній прощає,
і хоч нема в вас любові до нас,
і хоч і досі з слов'ян ви знущались,
вам не мстимось, лише учим весь час.

Дух наш не хоче ні рабства, ні панства.
Розкоші й злидні огидні йому,
рівності й волі всьому громадянству
хоче в широкому світі цьому.
Щоб вгамувати жагу ту одвічну,
він вже вдихнув невгамовний порив
в душу слов'янства, живу й поетичну,
на охороні наш стяг утвердив.
Бо як слов'яни на варті свободи, —
в світі ніхто не зламає наш мир,
замах не вчинить на добрую згоду,
волю не кине в розбурханий вир.
Слухай, о людство! Одвічна мрія —
мрія світанку, мрія свободи,
близька до здійснення: схід променіє.
світло зі сходу вже бачать народи!

ПРО ШІМОНА ЛОМНИЦЬКОГО

I

Вже пізня осінь — час вмирання й суму,
час дивних чуток, мирного спочинку,
ховаються у серці глибше думи,
щоб від морозу не померти взимку.
Гора вже оголилась — зір помітив,—
неначе там розриті домовини,
гора сумує, кличе душі квітів,
що навесні цвіли серед долини.
Холодний вихор налітає змієм,
підстрибує, танцює, і регоче,
і кожна гілка перед ним німіє,
і кожний лист зривається й тріпоче.
Тож скоро все засне в моєму гаї,
як і краса весни, що проминула,
як і народ, його старі звичаї —
все відійшло, забулося, заснуло.
Лист від ганьби і блідне, і вмирає,
змарнілий, кволий, впавши на отаву,
а дикий вітер всі їх підбирає,
жбурляє, котить, женучи до ставу.
Пливуть листки рікою, їй не милі,
а як вони співали їй весною!
Тепер же ними чепуряться хвилі
і дишуть холоднечею страшною.
Так, сіє осінь смерті скрізь немало,
та колесо історії не стало.
Гаї вже встигли листя обронити.
Всі мусимо померти, що ж робити!

Хіба ми не дивуємося з того,
 коли під вечір в місті чи у полі
 розваг шукає хитрий у дурного,
 але ж сидять вони в одному колі.
 І ця ріка, якої води сині
 мовчали досі, зараз шаленіє,
 несе крізь тишу вісті, може, нині
 міщанство більш природу зрозуміє.
 Вечірній вітёр завиває люто
 і навіває те, що вже відснилось,
 і згадується те, що позабуто,
 і що в душі навіки залишилось.

Пливе до мосту темрява з усюди,
 ще можна тут зустрінути людину,
 невже ви позабули, добрі люди,
 нещасному подати копійчину?
 Цей бідолаха в пору холоднечі
 сидить і досі на мосту, куняє,
 трясуться пальці, висохлі, старечі,
 струну торкають, і струна співає.
 І все це диво скаргою здалося
 минулого століття на сучасне.
 Цей тихий голос, білизна волосся, —
 оце і є осінній час, він гасне.
 І зморшки щастя на чолі глибокі,
 вони, напевне, знали кращі роки!

Смичок забігав, і струна вібрує,
 і лине пісня в небеса безкраї,
 і чому пісня так серця хвилює —
 ніхто не розуміє і не знає.
 То ж невгомоне серце в струнах б'ється,
 спливають в пісні на життя надії.
 Кінь падає поранений, і ллється
 з людського серця кров, і червоніє,
 немов троянда, кров жива, гаряча,
 але журбою скута і пройнята;
 старий, здається, не співає, плаче:
 «Сердець замало, а людей багато».
 І далі з сумом пісня повідає:

«Бувають ранки вечорів темніші».
Звук звуку вторить і у тьму спливає:
«Повільно день біжить, ріка — скоріше!»

III

О, бідодахо, нащо заклинати
струну, яка уміє лиш зітхати?
Ні, то не серце, що у грудях б'ється,
ридає і ніколи не сміється!
Та ось струна порвалася, і плине
у ніч останнє колювання звуку.
Тепер ніхто не покладе, не кине
йому, сліпому, милостині в руку.

О, бідний! — закричав я співакові, —
яке нещастя, глузування долі!
В його душі світи цвітуть казкові,
а що він бачить, що він знає — болі.
О, дика сило, в голові сліпого
нащо гостюєш, де тебе подіти?
Блукають думи світом без дороги
і гинуть, наче безпритульні діти.
О, вічна ніч! вік жити і нєздужать,
о, ніч, де тільки місяць пропливає,
та що той місяць! він сліпому служить,
як мрець, що тільки в казці оживає.

Ще гірш тому, хто в дні свої дитячі
знав світлі ранки, тихі надвечір'я,
хто дні і ночі зустрічав, хто бачив,
як щастя в злоті йде, біда — в ганчір'ї...
Тож тільки в снах він фарби відрізняє,
б'є світло в мертві очі, він їх мружить,
але коли прокинеться, зітхає:
навколо темрява — і серце тужить.

IV

То що ж сліпому снилося в постелі,
чого так голова поникла біла,
неначе пальма у глухій пустелі,

де буря пронеслася, прошуміла?
Зів'ялий рот щось шепче уві сні,
цілує, може, він свої пісні?
А іноді буває затрясется —
сліпець нещасний світу посміхнеться!
«Мої пісні колишні — мертві діти,
вас не добро, а горе породило,
вас пригорнути й знову обігріти
душі так страшно й неповторно мило!
Ваш мертвий погляд очі мої ріже,
ви будите в душі печальну згадку,
мені так гірко й боляче, як батьку,
що перед смертю сина проклинає.
Я теж був молодим, і кров шуміла,
як сік шумить весною в деревині,
кров сперечатись з розумом уміла,
я був щасливий: бачив небо сине!
Та через гнів я розуму лишився,
в крові вогонь жагучий запалився.
Я глузував з багатой родини,
я глузував з дідівського звичаю,
я знав, що почуттям лиш довіряю,
я звідав славу проклятого сина.
Кров неспокійна молодо буяє,
і серце пісню весело співає.
І я співав у піднебесній ширі...
Що серце почувало, те й співало,
і знало серце: пісня його щира,
воно завжди її на службі мало.
О, щира пісня — тільки перше слово,
і вже її у пеклі підхопили,
і в непокірне серце співакове
в цю мить кинджал прокляття застромили.
І смерть однакова — один лиш знає
ту пісню, чи увесь народ співає.
Я оспівав з любов'ю чесним співом
людей маленьких із великим гнівом.
Я прославляв слабих, що вік страждали,
і лаври голову мою квітчали.
Але ті люди, що вінки з собою
несли для мене, впали під нуждою!»
Одні упали, іншим слава буде,
хто ж тут співатиме на повні груди!

Ім поклонюсь, як кланяється свято
той, в кого не один бог, а багато.
Коли себе сам губиш, люди лають,
немов тут не твоя, а їхня мука,
з ненавистю старому докоряють,
що це для молодих дурна наука.

Як сон, спливли літа сумні, безвісні.
Нас двоє нині на мосту нічному —
сліпець і я, слова старої пісні
розхвилювали душу по-новому.
«О, наші дні покрили вічні хмари,
біліє голова, мов скеля сніжна,
на кожному кроці лиш одні примари,
та юна пісня, мов дитина ніжна.
Немало мук мені прийшлося зазнати
у цьому світі, щоб його пізнати!
Тепер серця любов'ю зігриваю,
все, що людське, про нього я співаю.
І тільки нині пісню мою чути:
я став співцем, яким повинен бути.
Тяжка стежина у гірському полі,
ще тяжча пісня про народні болі.
Але коли струна так дивно грає,
над піснею моєю люд ридає».

V

Холодний вітер віє з-за долини,
немов плавець, у хмарі місяць плине.
Вночі найбільше помирає люду...
Чого ж плавець так глибоко пірнає,
можливо, тьму і сонце покоряє?
В прекраснім світі вбогості багато.
Прикрила вбогих ніч — старенька мати,
чому ж не дасть ні лампи їм, ні хати?
Їх вічна лампа — місячне півколо,
воно святим промінням їх повило,
і поки аж тектиме кров у жилах,
воно не зійде із блілого чола.
А потім знову піде в світ, походить,

в святій воді опівночі побродить
і тихо піде до хрестів похилих
кропити квіти на сумних могилах...

Чим притягається сюди це світло,
що на вікні низькому так розквітло,
поклало жар на шиби охололі?
Так сяють вікна під різдво в костьолі.
І що в оцій убогій комірчині
помітив місяць, що він бачить нині?

Вона тісна, низенька, стіни голі,
тут стіл, там ложе, —
о, мій милий боже!
Комірку змалювати — марне діло:
все виглядить у ній осиротіло.
На ліжку, що рядниною покрито,
сліпець вві сні всміхнувся сумовито,
сон пам'ятає це обличчя миле,
коли було воно в красі і силі.
Старому розквіт молодості сниться,
він знов зустрівся з тим, що пережито,
тому і посміхнувся сумовито.
Все так далеко!.. Він у мріях лине
туди, де навіть не літає птиця.

VI

А що життя? Це казка, іній білий,
політ орла, листочки ніжних лілей,
це казка, де заздальгідь відома,
із слова першого її будова:
однакові і образи і мова,
від неї в серці тільки біль-утома.
Так скоро в казці пробіжить хвилина,
що навіть не оглянеться людина!
Але й під снігом теж киплять вулкани
й ростуть в пустелі дерева-платани,
і в час імли над нашою землею
нам сон сіяє дивною зорею.
Сон лихваря, спокійний і здоровий:
з малої праці бариші, наживи.

Отож із них сон лихварю щасливо
життя сплітає у вінок лавровий.
Сон бідного — за молодістю туга,
так пізня осінь тужить за весною,
так чайка в'ється, плаче серед лугу,
коли заходить сонце за горою.
Сліпому приверзлося: він — хлопчисько,
і голова легка і світле чоло,
і мудрі очі так далеко й близько
прекрасний світ охоплюють навколо.
Мале дитя — це квітка при долині,
її цілує сонце, поять роси,
її листочки — тонші павутини,
яку несуть по світу бурі-грози,
колишется в легкому вітровинні,
купається в веселому промінні,
і знає квітка, поки сонце гріє,
вона зеленим листям зеленіє,
вона червоним цвітом червоніє.
Дитя ж не знає, як минають ночі,
і цілим віком день йому здається,
сон звечора йому змикає очі
так солодко після денних турбот.
Сон тихо-тихо, мов клубок, снується,
він ніжний, мов русалок хоровод.
Слабенька ніжка ще спіткнутись може,
та між русалками танцює гоже.
Для того, щоб навчилася дитина
ходити твердо, — падати повинна.

Але ідуть, минають дні за днями
і всі розваги змінюються снами,
майбутній день свого жадає плану,
якщо ж його не буде — прикро стане.
Коли і тіло і душа змужніє,
то всі ті плани переходять в мрії,
тоді юнак торує сам для себе
нові дороги до нового неба.
І поведуть так високо-високо
дороги ті, що й не досягне око,
і хоче він собі такої слави,
як вічне небо й сонячні заграви.
Нащо ж такі бажання в серці мати?

І скільки снів знов буде розгавати,
як перший сніг, який так швидко тане,
упавши в воду, і стає туманом.
А скільки тих, які жили не даром
і до мети дійшли з юнацьким жаром?
Один забув про все: і сон порожній,
і щастя — на багатому сніданку,
а другий десь в пустелі бездорожній
змив пил своєю кров'ю наостанку,
а інші — може, відіб'ють у слові,
які страшенні муки Сизифові.
Не легко ту знайти дорогу в щастя,
а хто знайшов, то падає так часто.
Хто бореться проти брехні й сваволі
і має дивний хист будівника,
нехай того помилує зла доля
і зробить з нього лиш помічника!
Тверезо всякий потім відчуває,
що з снів рожевих толку не буває,
хоча для серця в грудях тісно, душно,
світ каже: — Все перенесло ти мужньо!
Чому б не так!.. давним-давно поблідли
ті дні — той час веселий, невгомний,
коли любов, і ліс, і квіти квітли.
Сплели вінок з тих квітів похоронний,
з дерев труну добрячу збудували,
любов з труною разом поховали.
Час чорні хвилі у світання котить,
з ним плине сон і завмирає голос;
старий побачив: молодість відходить,
крокує з півдня на північний полюс.
Де білі гори, світить місяць мрійно,
льоди кругом старого обступили.
І кров у жилах чахне безнадійно,
та серце б'ється вільно і спокійно,
хоч смерть десь недалеко спочиває,
хоч замість квітів гори покриває,
лиш сніг та сніг, навколо ген сіяє.
І, може, серце ще сильніше билось,
коли за шию сипав сніг з вершини,
коли на груди голова хилилась,
і холод повз мурашками по спині.
А може, серце б'ється спокійніше,

коли мороз стискає чим сильніше?
Спочило серце, як ніколи досі,
як той струмок, що висохнув під осінь.

Вже ранок. Вихор із-за гір шаліє,
під ним все падає, з жалю німіє,
холодний, він шумить серед дібров,
така в мерця холодна в жилах кров.
Цей вихор! Вся земля під ним притихла,
від нього хвиля кригою застигла.
Високе небо низько опустилось,
немов усе в туман перетворилось.
Горить в тумані сонце самотньо,
немов заплакане до крові око.

Як тяжко нас гнобить рука лихої долі,
гадаючи, що зморимося ми:
той храм, що ми будуємо за світла,
вона руйнує в час нічної тьми.

Але оті ж тяжкі удари долі
нам мусять дати мудрості ключі:
коли наш храм руйнує ніч—навчимося
вдень будувать і пильнувать вночі.

З „МЕЛЬНИЦЬКОЇ СКЕЛІ“

Я не хочу пити пива, —
лиш червоного вина!
З пива думка в нас лінива,
надто квола вже вона.

З клятим пивом ненависним
кволі й справи в нас давно,
щоб народу бути корисним,
пий вино, вино, вино!

* * *

Хто не пив вина, довіку
хай п'є воду безнастанно.
Хто дурниць не вмів робити —
як в житті він мудрим стане?

Я дурниць робив чимало,
вмів гуляти, вина пити
і розумником зробився —
як же з цього не радіти?

ВСЬОМУ РАДІВ!

Не буду нарікати на долю я,
що мною, мов опукою, шпурляла, —
то пестила, то нагаєм стьобала, —
за мене піклувалась все життя,
що скромний був і гордий в тій же миті,
що падав і підводивсь, і міцнів...
Я дечим був уже на цьому світі,
та ким не був би — я всьому радів.

Я змалку на постелі спав твердій,
дитям я мав уже на спині латку;
плачем гірким втішалося хлоп'ятко, —
був неспокійний сон дитячий мій.
Я бачив погляди кругом неситі,
і паненят я кулаком лупив.
Я дечим був уже на цьому світі,
та ким не був би — я всьому радів.

Я бідний був, та силу добру мав,
і по життю пішов я вільним кроком.
Все більш відважний був я з кожним роком
із підлітка я зрілим мужем став.
Я скромний був і гордий в тій же миті,
нічим своєї честі не зганьбив...
Я дечим був уже на цьому світі,
та ким не був би — я всьому радів.

Я виріс, і красуні молоді
в їх квітнику — в усім природу чути —
садівником мене просили бути, —
мовляв, служи в любовнім почутті,

І нас кохай, поки ми в пишнім цвіті,
поки під вітром він не облетів...
Я дечим був уже на цьому світі,
та ким не був би — я всьому радів.

Та доля мовила: пора прийде,
І покохаєш ти, юнак щасливий,
хоч скоро діву візьме смерть жадлива,
навік поранить почуття святе.
А ти живи, — крізь холод, млу і вітер
іди вперед серед сумних шляхів...
Я дечим був уже на цьому світі,
та ким не був би — я всьому радів.

Сказала доля: край свій оспівай,
але співай про муки лиш народу,
про те, як душать навкруги свободу,
ти піснію гнобителів вражай.
Хай гомонять пісні несамовиті,
лікують рани чаром віщих слів!
Я дечим був уже на цьому світі,
та ким не був би — я всьому радів.

Сказала доля: ти солдатом будь!
Все витерпи — хай ворог шаленіє,
нехай сичить кругом, немов ті змії,
нехай вражає серце вража лють.
Ти мусиш знати всю зневагу гніту,
стократ страждать у млі невільних днів!
Я дечим був уже на цьому світі,
та ким не був би — я всьому радів.

Хай доля шле хурделиці страшні,
та честь і правду збережу я свято,
ніщо не схилить вірного солдата,
мою мету нові покажуть дні!
Хай доля всюди розставляє сіті,
але мене ніхто ще не спинив.
Я дечим буду ще на цьому світі,
та ким не був би — я всьому радів!

**ЛИСТОЧКИ З
„КЛАДОВИЩЕНСЬКИХ КВІТІВ“**

* * *

Мої пісні привикли вихваляти
за щире співчуття до бідняків.
Авжеж, не важко про ярмо співати
тому, хто сам в ярмі свій вік прожив.

Я знаю бій, що виник не сьогодні
й не завтра скінчиться — одвічний бій, —
світанки над колискою голодні
і вечори у тиші неживій.

То бій за шмат насущного, — змагання,
в якому виграють лупіж, підлота, мста,
і гинуть на майбутнє сподівання,
і в розквіті надія відцвіта.

Вмій погребати кожної хвилини
ті квіти, що у твій вінок вплелись...
Укріє листя шар вологий глини, —
ти жив, любив, щоб смерть прийшла колись.

* * *

Був ти бідний — сни все бачив буйні,
бачив злото на шляхах своїх ти.
Та хоч злото сни сулили буйні,
хліба з цього ти не́ мав ні крихти.

ОБІРВАНЕЦЬ

Плаче хлопчик бідненький:

— Все одно зберуся,
поб'ю тата палицею, —
я йому помщуся!

— Де ж твій тато? — Що питати?
Тато мій — великий пан:
ще тоді він нас покинув,
як мені дав марципан.

— Де ж він є? — Хіба я знаю?
Зник безслідно тато.
Про мамуню вже не дбає —
в нього їх багато!

Золото позолотити,
ясне сонце освітити,
вбрати райдугу у квіти,
кратер сопки підпалити,
камню твердості додати,
хмари змусить поспішати, —
все було б це розумнішим,
ніж твої пісні, Ербене,
захотіть переспівати!..

* * *

Ми били цілий світ в лице,
бив світ по черепу і нас.
Ми поховали багатьох,
га поховать могли ж і нас.
Хворіли ми, та вдарив час —
здорові знов, наш дух не згас
Ура, ми, хлопці, живемо,
і довго ще не попремо!

Ні, не вмієм ще вмирати ми
за вітчизну, за народ, свободу.
І торгуєм по-купецькому
всім святим на власну шкоду.

Ні, не вмієм ще вмирати ми —
хоч один на мужа був би схожим
Бо вітчизна може згинуть —
чи тоді ж без неї жити зможем?

КОСМІЧНІ ПІСНІ

* * *

«Ти над усе люби вітчизну» —
на зорях золотом сіяє.
І навіть зорям над цю правду
милішої немає.

Тому-то сонце всі планети
єднає мовби в дружне коло,
тому-то зоряний нарядок,
як ореол навколо.

Тому-то осяйна комета
незгасною так довго лине,
бо кожен атом мандрівничий
летить до батьківщини.

* * *

Народ, підніми свою голову!
Глянь же в простори безкраї:
зорі — навколо малесеньких
скільки великих кружляє!

Річ не складна: ті, малесенькі,
створені з сильної маси,
ті, що великі, послушні їм,
тільки — тумани та гази.

Серце твоє пламенітиме,
певно, від думки цієї, —
будьмо ж маленькою зіркою,
інші летять хай круг неї!

Згода, так згода! Ми будемо
силу свою розуміти.
Кожен з нас буде із кременю,
весь же народ — із граніту.

Знаємо з уст пророків:
мертві ми також будем,
всесвіт із доброї волі
сам не скориться людям.

Все, що цвіло — одквітне,
кличе живих могила,
зів'яне, як біла троянда,
наша планета мила.

Тому про смерть-кістянку
думати всі привикли.
Та ми поживем, неправда,
світу дамо свій приклад!

Взнаєм його будову,
сили впізнаєм темні,
поки зійдемо з часом
в склепи важкі підземні.

Вийдем скорить природу,
мирно голів не схилим,
голос ще наш задзвонить
в далях за небосхилом.

Ми хоч помрем, та ложе
славою встелим нині,
й, шапку здійнявши, всесвіт
встане при домовині.

Мов леви, грати ми гризем,
мов леви, в клітку взяті, —
ми прагнем вгору до небес,
а до землі прип'яті.

Здається, голос чуль згори:
«Панове, ближче трохи,
підходьте ближче, — хоч дарма:
у путах ваші ноги!»

Ми прийдемо! Уже для нас
малá ти, земле, нині —
ми блискавки запряжемо
й сягнем в простори сині.

Ми прийдемо! Наш дух зроста,
і кров у жилах б'ється,
і серце тужить і горить,
покіль само не рветься.

Ми прийдемо до верховин,
не довго вже чекати,
ми — леви духа — в грати б'єм,
і ми розіб'єм грати!

Сонце таке багрянисте,
тільки й воно згаса.
Буде важка година ще —
зблідне його краса.

Але ж коли планета
на груди йому впаде, —
знов спалахне від неї
сяйво ясне й бліде.

Знаю любов я матерню, —
хто б її міг згасить —
взимку не заморозити,
в морі не утопить.

Дай же любові, матінко,
дітям малим своїм,
в груди всели їм радощі,
в щасті з'являйся їм!

* *
*

О літня нічка яснокрила,
яка ти серцю люба й мила, —
удень турботи мучать сильно,
а в час нічний — так вільно, вільно!

Старенький батько-місяченько,
зійшовши в небі височенько,
із-за хмарини виглядає
і сонну землю осяває.

Навколо, наче дітки дрібні,
мигтять і грають зорі срібні,
й дукатові їх голоси
віщують кращі нам часи.

* *
* *

Ах, як приємно полежать
в лісі, де листя і квіти,
і з золотими зірками
стиха собі гомоніти!

Дивляться зорі на мене
лагідно так і свідомо —
ну, та чи правда, що людям
все про вас добре відомо?

Ніби, малим і тремтливим,
справді — межі вам немає
і поміж вами не сотні —
тисячі літ пролягає?

Може, один я не знаю
розміру вашого й складу?
От би злетіти угору, —
дав би усім я вам раду!

Кажуть, ви в русі постійно —
от би податися з вами.
Як про подібну пригоду
всі гомоніли б ночами!

Ну, а тепер ви у небі
тиху плекаєте думу,
я ж навіть пальцем підняти
міг би значнішого шуму.

НОВІ СВІТИ

Коли планети на сонце впадуть,
і сонце, застигле від холоду,
потягне в безодню, в останню путь,
дітей своїх мертвих, розколотих,
і рине сумний цей, жахливий похід
в далекі туманності всесвіту,
і за мільйони, мільйони літ
домчить до останнього трепету,

аж поки над прахом загиблих світів
не вибухне бій титанічний,
і в полум'ї цих титанічних боїв
не виникне розчин майбутніх віків.
І з розчину того, з світів розбиття,
як фенікс чарівний, чудовий,
повстане нове, ще дивніше життя
для праці, борні і любові.

Коли ж на планетах, що в бігу віків
остигнуть й лугами застелються,
і встануть гаї гомінкі, і річки
навколо планети простелються,
і родиться згодом чийсь розум живий,
із серцем, з жагою свободи, —
то, може, десь потім мій атом дрібний,
почне там космічну оду.

* * *

Повірте, що і зорі
сумують і страждають,
у кожної є горе,
яке їй докучає.

Піклуються в турботах:
про все подбати треба —
світити на висотах,
і бігати по небу.

Терзають цілу вічність
своє блискуче тіло,
і пил з чола космічний
стирають терпеливо.

БАЛАДИ І РОМАНСИ

ЧЕСЬКА БАЛАДА

Колись у Чехії давно
жив рицар Пáлечек, — вино,
і жарти він любив, і сміх,
хоробрий, добрий був до всіх.
І всі його любили.

Не тільки пити і гулять,
любив він, радісний, блукать
по Чехії — краю яснім,
і, зачарований усім,
не раз він мріяв довго

«О пане, — раптом чує він, —
про що ти мрієш тут один?»
Поглянув Пáлечек, — аж от
з'явивсь веселий хоровод,
а в нім — Весна-цариця.

«Чом, мужній рицарю, ти стих?
мені миліш ти від усіх.
Сміливий будь і не тужи,
чого хотів би ти — скажи?
Проси з веселим жартом».

І зразу мовив рицар наш:
«Ось просьбу ти мою уваж:
коли помру, то в рідний край
щороку повернутись дай,
на вісім днів весінніх.

Коли цвітуть сади, поля,
коли радіє вся земля. —

на вісім днів — тебе одну
прошу: збуди мене, зі сну!»
«Гаразд!» — Весна сказала.

З тих пір наш рицар кожен раз
встає з п'ятьми в весінній час.
Вдихнувши аромат квіток,
в садах зачувши спів пташок, —
по всім краю проходить.

І чеський край, журливий край
цвіте, співає, стрічає май,
усюди жарти, сміх, пісні, —
радіє кожен чех в ці дні,
та — леле! — так недовго!

Адже наш рицар слово дав,
і лиш на вісім днів вставав.
Підносить мед йому Весна...
І, захмелівши, засина
на цілий рік він знову.

ЩЕДРОВЕЧІРНІЙ РОМАНС

Ледь Петро улігся в ліжку, —
сон привидився Петрові:
світло сповнило округу,
в небі промені багрові.

Бачить він святе сімейство —
матір божу і дитину...
Навіть дух перехопило
в сні Петрові на хвилину!

В небі повно ангелочків,
від крильцят аж вітер віє,
і співає алілуйю
кожен ангел як уміє.

Із села виходять люди,
чути співи, чути крики —
і старе й мале у гурті,
а попереду музики.

Вашек лунко б'є у бубон.
Войта сурму взяв у губи
Куба грає на кларнеті,
бас лютує біля Куби.

Ох і грають наші хлопці!
Утерпіть немає змоги —
у Петра вві сні від того
навіть дригаються ноги.

Наперед виходить Бріхта
лиш замовкли музиканти —

сяє одяг на капралі,
галуни, погони, канти.

Зупинився, привітався,
та й гукає: «Божий сину,
не по писаному знаю,
що настане за хвилину.

Ти і я, і всі ми разом —
всі ми кажем: слава богу!»
Раптом Бріхта поперхнувся,
говорити втратив змогу.

Відняло язик та й годі —
ну й пригода! ну й погана!
«Устругнув!» — Петро сміється
в сні до бравого улана.

Та Ісус на допомогу:
«Що ви мовили, не знаю,
але милі ваші душі
швидко я візьму до раю».

Потім кошики й торбинки
розкривають господині
і частують всіх статечно
чим село багате нині:

яблука і свіже масло,
марципани та яєчка...
Ось Марія пригощає,
тисне руку до сердечка.

«Що воно?» — Петро гукає,
раптом вирячивши очі:
на мотузці гурт панянок
милу панночку волоче.

Іх дванадцять — мов троянди,
всі гукають одночасно:
«Привели тобі, дитино,
ми Андудлічку прекрасну».

А Петро: «Я уявляю!»
Але панни мовлять лунко:
«Хай тебе вона частує
за усіх нас поцілунком».

Ось Андучка підходить,
ніжно голову схиляє,
та Ісус до неї раптом
ручення простягає.

Притулився весь до неї,
розпочав якусь розмову,
відірвався від красуні,—
бач, уже цілує знову.

А Петро кричить спросоння
і запитує зневинна:
«Де ж поділась матір божа?!
От так виховала сина!!»

БАЛАДА ПРО КАРЛА IV

Король Карл з Бушком з Вільгартиць
за стіл дубовий посідали,
чимало вин там смакували,
аж заспівали на всю міць.
«Дай чари золоті, мій паже,
та повно їх вином налий.
Ану, мій друже Бушку, пий!»
Так Карл король веселий каже.

«У цім прекрасному вині
відбилось сонце батьківщини.
Не гаймо, Бушку, ні хвилини,
і випиймо за кращі дні!»
Хильнув тут Карл, і враз скривився.
«Хіба вино це? Гірш ніж квас!
Від нього лиш оскома в нас!»
Король з досади розлютився.

«Привіз з Бургундії я їх,
ці виноградні лози славні.
Та в нашій Чехії державній
поріс полин на лозах тих!
Збереш лише терпку тернину,
хоч персики тут посади.
Пахкі трояндові сади
у нас обернуться в шипшину.

Яка земля — такий народ!
Коли б святі тут обступили,
змінить їм чеський люд не сила.
Завдасть він і святим турбот!

Немов молотиш вік ціпами:
лише почнеш нове у нас,
все згине за короткий час.
Біда мені та лихо з вами!»

Та чару він пригубив знов,
з-під лоба дивиться на друга,
немов на серці в нього скруха.
Хоч Бушку, бач, не до розмов:
друг марно час не витрачає,
роздувши щоки, він тишком
напій смакує язиком,
вино рідненьке попиває.

«Біда лише!» — король сказав,
і чару він пригубив знову,
немов чекав він на відмову.
«Невжѐ сліпий, мій паже, став?
Не бачиш — чара спорожніла.
Чи хочеш спрагою зморить?
Чи лїньки друга напоїть?
Налий вина, — у ньому сила!

Пий, Бушку, цей напій до дна!
Послухай, що сказать я маю:
хоч я вибагливий без краю,
та гарний смак цього вина!
І треба вина смакувати.
Незвичне, мабуть, це вино, —
спочатку ще терпке воно,
а потім славне має стати».

«Отож, король, і чех такий!
Він з особливою душею, —
красою сяє він своєю, —
хоч і суворий та терпкий, —
так вільгартієць став казати: —
пригляньсь до люду ти свого,
й потягнешся до надр його,
і уст від чари не одняти!»

БАЛАДА ПРО ПОЛЬКУ

Зашуміло слободою — полька в злотні сани сіла,
гриви памороззю вкрито, вороні гризуть вудила,
наче ранньою весною — у повітрі пісня в'ється,
а навкіл у танці молодь скаче, товпиться, сміється.
Полька сіла в злотні сани — як до міста, то й до міста.
«Ну-бо, їдьмо, мила полько, путь щаслива—даль іскриста!»
То вже будуть в дальнім місті дивуватися з селянки,
а як жижки загоряться, в танці дратимуть горлянки:
Полька скаче — полька скаче!

Наче постріл, бич ударив. Ну й дорога — коні змії!
Сніг рипить під полозами, у деревах вітєр вие,
пада з радості каміння, підпираючись скалою —
сивий кряж гірський до танцю в такт киває головою.
От так полька — в грудях кóлька! Чи така є інша
в світі:
очі — зорі, губи — вишні, щоки—дві троянди в цвіті,
радість в тілі молодому, в кожній жилці вабить грою —
вічно в співі, в русі, в танці, під новою машкарою,—
Полька скаче — полька скаче.

Пізно вскочили до міста, коні в піні, коні в милі —
гей, смутне ж під вечір місто! дерева стоять похилі,
вітром вимело майдани, глухо в вулицях порожніх,
темно в стрісі, наче в лісі, і не видко подорожніх.
Полька скочила на землю, сніг з обличчя витирає —
«Хто тут є, що не виходить і гостей не зустрічає?»
Роздивилась на будівлі, до віконця підступила,
з хати грубий голос чути: «Що за буря налетіла?»
Полька скаче — полька скаче!

«Чуєш, жінко, полька скаче! Не чекав такого свята!
Припаде тобі до серця, мила полько, наша хата!»
У подружжя молодого в дах покладено сопілки,
з бубнів збито вікна й двері, з скрипок сволоки й
причілки,
стіни грають, мов цимбали, а кутки гудуть басами,
а в печі вогні гогочуть не своїми голосами.
«Ну-бо, жінко, до сусідів, не минай лише нікого,
клич багатого й худого, і старого й молодого.» —
Полька скаче — полька скаче!

Місто збіглося до польки. Привітався бідак з розгону,
а багатий скинув шапку, а король зсмикнув корону,
а як полька розгорілась — хто б пізнав між рівних рівну,
міщанин свою міщанку, князь князівну, піп попівну?
Чути гомін, чути регіт — грають очі, сяють лица.
Чи то правда, чи то байка — ходить ходором світлнца,
крокви, сволоки і стеля, все гуде, як в лихоманці,
піч — кружляє, стіни — в русі, лави, вікна, двері —
в танці, —

Полька скаче — полька скаче!

РОМАНС ПРО ВЕСНУ 1848

Завісу час зірвав — змінився світ!
Що сталося з старовиною?
Гей, глянь навкіл — як небовид
бує юною весною!

Зашумував в лісах вітрів розмай,
і сад співав, співали луки й гай,
співали гори, береги й поля,
співала з нами вся наша земля
і ми співали: воля! воля!

В ті дні величних і щасливих змін,
як сяяла в очах сльозина,
кров червоніла в жилах, мов рубін,
і возвеличилась людина!

В одне зливались день і ніч для нас,
день пристрастю кипів і в снах не гас,
ми вірили — не знаючи кому,
сміялися — й не відали чому —
о, перші парості кохання!

Гудів, мов на весіллі, людський рій
і під далекий гук гармати —
свободу здобувати, в смертний бій
рушали з піснею солдати.

Перо на шапці, зброя у руці,
і стережись, тиране, — йдуть бійці!
Нехай тремтить, хто перетнув їм путь,
вони життя і тричі віддадуть
«За людство і за батьківщину!»

Зеленим руном укривався лан,
а день ясний, неначе вмитий,

в блакитний одягнувсь кафтан,
вогнем і золотом прошитий!

До танцю з нами вся вітчизна йшла,
музика наче з-під землі гула,
то сам господь нас в гості запросив,
і усміхнувся й нас благословив:
«Нарешті й ви людьми зробились!».

БАЛАДА ПРО ДУШУ КАРЛА ГАВЛІЧКА БОРОВСЬКОГО

(майже народна, навіть зовсім народна)

По долині, скільки сили,
дві душі у рай спішили.

А за ними третя, грішна,
мандрувала безутішна.

Підійшли вони до раю,
в двері стукають з одчаю.

«Петре-ключнику, до брами
хто там грюкає ціпками?»

«Дві душі прийшли правдиві,
третя грішна, нещаслива».

«Двері душам розкривайте,
але грішну не пускайте!

Покажіть ви їй дорогу
аж до пекла огневого!»

От за стіл святі присіли,
та нічого ще не з'їли,

як негадано до раю
хтось ізнову калатає.

«Петре-ключнику, до брами
хто там стукає в нестямі?»

«Це душа та сама грішна,
невгомона й безутішна!

Навалилась усім тілом,
в браму б'є ударом смілим».

«Душу ту спинить запеклу!
Киньте грішника у пекло!

Хай пекельна мука люта
буде за гріхи покута!»

«Все обдумай, любий сину!
Змилуй душу неповинну».

«То спитайте, неню мила,
що душа весь вік робила,

чи ікони шанувала,
чи пости святі вважала,

чи підносила, як треба,
молитви свої до неба?»

«Я ікон не шанувала,
про пости ніяк не дбала,

лиш підносила, як треба,
я одну мольбу до неба».

«То скажи нам в цю хвилину
ти молитву ту єдину!»

«Ян святий із Непомуки,
припини ти наші муки,

дай народові ти сили,
щоб не згнів язик в могилі!»

Бог всміхнувсь у здивуванні:
«Дивне це твоє прохання.

Та за цю мольбу єдину
в рай пущу я за хвилину.

Хай розкаже ця вдовиця,
як вдалось у рай добитись».

«Бідна я була пребідна,
та дала копійку мідну.

Хоч я гріш маленький мала,
та за це у рай попала!»

ПРОСТІ МОТИВИ

* * *

Із кием в руці, в окулярах
я йду по долині квітчаній,
нахмурений, нібито й справді
не радий пригоді весняній.

Усе тут лишилось без зміни:
так само, як сорок літ тому,
тут квітнуть дерева, і щебет
у небі дзвенить голубому.

Дівчата і хлопці-молодці,
побравшись за руки, гуляють
і пісню нову, молодечу,
бадьоро і дружно співають.

Немає, нема переміни,
все йде установленим кроком.
Мудрішаєм ми й поступово
старієм, на жаль, з кожним роком.

Боюсь, що на білому світі
весна, наступаючи всюди,
роститиме квіти, і в пісні
її прославлятимуть люди!

Я з молоддю йду, захопившись
співанням і щебетом ніжним,
із кием в руці, в окулярах,
з обличчям, як камінь, недвижимим.

Злякався я, неначе гріх вчинив,
і враз мене за руку ухопили.
Та сталось те, чого вже не було
давно, давно: я заспівав щосили!

Чим я, скажіть на милість, завинив,
пощо цей смуток у душі незгодній?
Як цвіт весни до стомлених очей,
так до душі припав цей спів народний.

Ах, милий спів!

Хай смуток навіть груди роздирає,
а він, рвучись в далеке та безкрає,
аж закипів.

Я — в клітці птах:
він рветься день і ніч на волю,
та пісня, повна суму й болю,
шукає шлях.

* * *

Будь благословен, листочку перший,
що смарагдом видаєшся в цвіті,
ти мій погляд із життям сплітаєш,
веселиш мене в смутному світі!

Будь благословенна, пісня перша,
що із хащі линеш лісової
і жарку пустелю мого серця
кропиш краплями води живої!

Будь благословенний, промінь перший,
що з небес до мене в груди влився,
ти в моїй душі спорохнявілій
полум'ям незгасним засвітився!

І здається, що до мене знову
долинають голоси казкові,
що на сонці золотим промінням
знов бринять далекі дні чудові.

Ніби знов дзвінки пісні дитячі,
як колись, лунають наді мною,
ніби знов мене покійна мати
ніжно пестить теплою рукою.

Нахилилась і говорить стиха:
«Як ти зблід, мій добрий хлопче, в горі,
глянь, навколо все сміється, кличе,
йди хоч трошки погуляй надворі».

* * *

Ледве сонечко землю зігріє,
розцвіта вона в барвах, у звуках;
ледве в серці прокинуться мрії,
як з ниток золотих, блискотливих,
із кохання принад чарівливих
сіть плететься нова по розлуках.

Свіжа квітка привабила око,
спів народний торкнувся до слуха,—
так дівча мені впало на груди,
і кімната моя звеселилась,
серце в щасті і в болю забилося,—
то любові вернулася скруха.

Гей, побачиш, природо, побачиш,
ми ще зробим щось разом, я знаю.
Ти буяєш у небі гілками,
я піснями по світі буяю.

Щось за жилки в ногах моїх грають,
щоб ходив я легкою ходою:
замість стежкою йти, як годиться,
я бреду навпростець травою.

Як зустріну струмок гуркітливий,
розпитаю про все, мов дитину,
а прийду на луку — привітаю,
капельюх свій угору підкину.

Як зустрінеється дерево юне,
стовбур я його ніжний погладжу,
гарна пташка в гіллі заспіває,
я до неї свій голос приладжу.

Хоч би й що я робив, хоч би де йшов,
мушу все якусь забавку мати.
Ось зірвав я з троянди пелюстку,
і вона мусить пісню співати!

* * *

Сонце, як жорно велике, бог на нім день свій меле,
світло — не світло, а злото по горах і долах стеле.
Ледве взялося на ранок, а вже, як дивна картина,
так і розквітла, й розкрилась на тлі його вся долина.

Скільки нам скарбів дарує шоднини літо зелене!
Скрізь діамантами в лісі посипано стежку для мене.
Сяють сапфірним убранням буйні смереки та буки,
стріли блискучі підносять, кидають світлі опуки.

Хвилі у срібних коронах дзвінко пливуть, пропливають,
перли до сонця ясного з дна свій привіт посилають.
Вітер блакитний серпанок легко, неначе пір'їну,
скрізь по горі, по долині розмаяв на всю країну.

Ген, на високих скелях сяють багаття... Може,
то над заклитим скарбом палає «каміння боже»,
а може, то на верхів'ях, де хмари мріють, як віли,
дикі жінки в печерах гартують вогненні стріли.

Тілом тепло солодке біжить, наче дівчина мила
в губи тебе цілує, наче ростуть тобі крила;
і, зачарований світом, сповнений шастя до краю,
йону липу, як милу, я в забутті обнімаю.

Так мені солодко й гарно в сяєві літнім чудовім,
наче сп'янілий, я ніжусь в якомусь потоці медовім.

ВЕСІЛЛЯ

Сьогодні всі у нас спостерігали,
як лан вінчався з хмарою легкою,
о, як давно лани її чекали,
щоб пролилася зливою стрімкою.
З яким гарячим, пристрасним бажанням
вона хотіла ніжною рукою
обняти лан в палкому пориванні.

І зранку ще злетілись до невісти
подружки-хмарки в білім убранні,
її фату узором золотистим
старанно гаптували в вишині.
Коли ж в карету сіла наречена,
впрягли чудових коней вороних,
і на землі піднявся пил шалений.

І музика весільна загриміла,
і блискавкою буря коней б'є.
Весілля мчить — нема такої сили,
яка його з путі його зіб'є.
По хатах люди вікна відчиняють,
і шепчуть: «Боже, зараз дощ полле!»
І радісно весілля проводжають!

Ось пронеслось. Лиш шлейф дощу блискучий
за молодого тягнеться слідом,
і крізь нього, розкішна і квітуча,
прозорим пламеніючим вікном,
з'явилась райдуга — о, яка вона жадана!
І впившись жадно грозовим струмком,
як свіжий хліб, поля благоуханні.

Як добре те, що з раю нас
ти вигнав, боже наш милий,—
благословляємо праотців,
що нам гріха наділили!

Простуем весело крізь життя —
у клуночку гріх за спиною,
авжеж, без нього у світі цім
і краса не була б красою!

Коли б не гріх, чи гула б земля
навкруг у веснянім співі,
чи тишив би нас троянди цвіт
і личка дівчат вродливі?

Чи верещали б вони отак,
зачувши гомін музики,
чи так від щастя тремтіли б ми,
кажучи їм: навіки?

Спитаймо в місті чи на селі —
вродливу чи незугарну,
і кожна в захваті прошепотить,
що грішити — це, ох, як гарно!

Якось, схиливши голову в печалі,
читав я байку славного Крилова.
Світилась правда в кожному її слові,—
про васильок рядки її звучали.

Той васильок зів'яв до половини
і, голову свою схиливши низько,
зітхав про те, що смерть надходить близько,
і плакав він останньої години.

Дурний той васильок! Адже з тим цвітом,
схиливши голову в сумну хвилину,
розвіяв сім'я він серед долини,
щоб знов розквітнути майбутнім літом.

Таж тільки той про свій кінець зітхає,
хто пустоцвітом вік прожив самотнім,
хто не воскресне в спогаді народнім,—
і перед смертю гірко він ридає!

Що ж далі? Та нічого. Лиш востаннє
скажу я, що не варто так читати,
про читане не варто міркувати,
чи користь є в такому міркуванні?

СТАРИЙ ДІМ

Мій дім старий, мій ветхий дім...
Де б не бував. я ним лиш снів.
Це ж ранок перших днів моїх
я тут провів, я з ним прожив.

Як часто я на дім дивлюсь,
на ветхий дім, на дім старий,—
хіба ж це дивно, що сльоза,
бува, туманить погляд мій?

Здається, ніби розмовля
зі мною дім мій дорогий,
і ніжно гак слова звучать —
його слова — в душі моїй.

Він скине гордість жартома,
моє він серце — *серцем чув,
адже зі мною він моливсь —
старий, як я дитям ще був.

МОЇ ПІСНІ

Я співаю пісеньки, а люди
слухають її, схиливши чола.
Я завжди солдат правофланговий —
ворог нас оточує довкола.

Та буває стукне щось у груди —
не змовкає з вечора до рання,
і мені здається, що безслізне
в глибині з'являється ридання.

І велика туга притискає,
ніби хмара чорна у негоду,
і думки — немов сухі листочки,
круговерть засмоктує у воду.

Потім, тугу швидко розігнавши,
знову в небо пісенька злітає
і стою я, стежачи мовчазно,
чи поблизу ворога немає.

* * *

Коли буря у стрісі реве й гуде,
той, у кого є тепла хата,
озоветься зітханням — добра душа:
«Таж надворі бідні пташата!»

Ох, покиньте ви непотрібні жалі!
Тим, хто власних гнізд не звили ще,
щастя випало знати, як буря вночі
бойовою музикою свище.

Як колишеться хвилею темний ліс,
верховіття схиляє голе,
і врізаються блискавки в чола скель,
аж здригаються луки й поле.

Чи зламає нас буря, а чи змете,
чи розіб'є об камінь груди —
хай нам вітер провие погребний псалом,
і оплаче земля — не люди.

ПРАГА

Моя матінко. Праго прекрасна,
наче перли, дзеркально ти сяєш,
скільки тут неоцінних є скарбів!
Ти живеш, ти гориш, виростаєш.

Знаменитим, бач, мужем вважаюсь,
тут піднісся мій дух. І, як ношу,
із перлин найясніших, о Праго,
в самім серці тебе я проношу.

* * *

Що вже в тім житті моєму днів, немов трави, зів'яло,
що тих квітів піврозквітлих до часу пооблітало!

Що пісень загасло в грудях, що завмерло скарг
даремних,
що зітхань було таємних, що тих сліз сплигло буремних.

Тільки знов, як після ночі світлий ранок заясніє,
я питаю в хмарних далів: де ти, де — моя надіє?

ПІСНІ СТРАСНОЇ П'ЯТНИЦІ

ЛЮБОВ

Серце людське, знаю,— боже ти мій, боже,—
ненависть долає, а любов не може!

Кажуть, мій народе, в цьому світі божім,
як бур'ян, ростеш ти в пилу придорожнім,
як дитя безрідне, що, мов ту билину,
гне його недоля у тяжку годину,
сиротину бідну горе знемагає,
ніхто не жаліє, всяк її минає,
а хоч і зустріне — приязно не гляне:
«Щоб ти згибло,— скаже,— хиле та погане!»

Але що слова ті — наклеп той огидний!
Я до тебе лину, мій народе рідний,
так, як лине серцем до милого мила,
коли її друга хоче взять могила:
«Подивлюсь я в очі — хоч там холод віє,
погладжу я руки — хоч вони як змії,
поцілую палко у холодні губи,—
хоч на них краплини смертельної згуби!
О, тебе так міцно обійму я, милий,—
хоч ти й тяжко хворий, змучений, безсилий!»

Хто ж тебе, народе, ганити посміє?
Тіло твоє чисте, наче сніг біліє.
І не огрубів ти у часи зловісні.
І слухав я про тебе в материнській пісні:
лився спів, а серце солодко щеміло
і було так любо, радісно і мило;
ти не став злочинцем у тяжкому горі,

я читав про тебе в материнськiм зорi
повiсть незабутню, чарiвну, велику,—
збережи нам, боже, ти її довіку!

Кого ж полюбити на широкiм свiтi?
Мої думи завжди, нiби малi дiти,
линуть до матусi... Поховав її я...
I кохана вмерла — юностi надiя,
сподiване щастя, нерозквітла мрiя,—
все давно оплакав, всi осилив муки,
а з народом, знаю, я б не знiс розлуки.

В ЗЕМЛІ ЧАШІ *

Коли в чужих краях весна, в нас — сніг.
Там вітерець, в нас — хуга мчить по полю.
Дзвенить у світі радість, щастя, сміх,
а наше серце крається від болю.

Яке ти, боже, дав життя сутужне!
Гірка земля, гіркий наш хліб насущний,
гіркий наш труд, гірке вино у чашах
гіркий нам спогад навіть предків наших,
гірка надія на майбутнє зроду,
гірка і пісня чеського народу,
і «отченаш» такий гіркий в нас, браття,
і шепчем ми такі гіркі прокляття!

Мабуть, таке лиш нам могло наснитися:
десь в темнім лісі є ясна каплиця,
ясна каплиця, що віконця мружить,
вже котрий день Христос там службу служить;
і дзвін дзвенить і вітерець співає,
коли Христа там голос пролунає.

Де ж їй і виникнуть, легенді давніх пір,
як не в краю, де мруть надії наші,
в гіркім краю, де твердий камінь гір,
обняв той край, тримаючи — як в чаші!

* Чаша зображувалась на гуситських знаменах. В землі Чаші — в землі гуситів.

ВСЕ ДАЛІ!

Ми народились у бурхливий час,
між хмар бурхливих уперед проходим,
мета висока осяває нас,
чоло ми клоним лиш перед народом.
Ми бачимо серед пітьми свій шлях;
нехай гроза, хай вітри розбуялі,—
живе в нас чеська музика в серцях,
ми з нею йдемо — уперед, все далі!

З народом ми, що чистий і ясний,
немовби вийшов з рук творця сьогодні,
хоч демон груди шматував страшний,
жахливі розкриваючи безодні.
Свободу людства у небесну вись
підносить чех, мов золоті скрижалі,
і думка, що на смерть вела колись,
веде тепер до слави — далі й далі!

Так, далі! Вимагає час новий,
щоб ми діла вершили, ще незнані.
Хай предків слава — скарб наш дорогий,
та сам працєю, як хочеш бути в шані.
Сучасність наша вбога і сумна,
але минуле в пишності зів'ялій —
за кораблем блискуча борозна...
Вітрила ставте — і простуйте далі!

Дарма зітхають, мовкнучи, уста,
і налягає туга необорна.
Хіба тоді троянда розцвіта,
коли між нею й сонцем — хмара чорна?

Соромтеся дрімать біля стерна;
хто став на мить — відстав у бійнім чвалі,
і що минає — те навiк мина.
Час не стоїть, — тож далі, друзі, далі!

І нас, як інших, сонце осява,
і нам по ночі сходить день яскравий,
як інших, кличе нас доба нова, —
та смілий муж нової годен справи.
Наш гостю любий, друже, йди сюди,
у колі нашiм розжени печалі,
у сяйво золотих надій веди,
неси наш прапор урочистий — далі!

Не знаємо, прийдешне що таїть,
але живий бог чеських битв суворий,
і, щоб нові звияги проявить,
зелені чеські є у нас простори.
Коли сурма заграє бойова,
зіллємось ми в гуситському хоралі;
заліза досить для шабель хова
земля у надрах, — тож, братове, далі!

Про корабель ми дбаймо як один:
його ми реї, ми його вітрила.
Коли в ладу належнім буде він,
щаслива стане знов отчизна мила!
Проте, коли б усього чех досяг,
що видилось, як мрії небувалі, —
судився людям безконечний шлях!
Не знай спокою у своїх трудах,
іди, народе рідний, далі й далі!

УСЛІД ЗА СЕРЦЕМ

Я не король Роберт, не Дуглас я між вас,
та серце лине в даль і вірить непохитно
в майбутні світлі дні, бо знає: прийде час —
ми знищимо ворога, і зникне він безслідно.
О, чехи, йдіть вперед, зве серце в бій побідно!

Це серце вогняне — воно лиш вам дано.
Мій клич лунає скрізь, неначе грім, сміливо,
що серце варте, так, — раз чеським є воно,
й повітря свіжого, щоб ним дихнути вільно,
і крові жаркої, і рук міцних на диво!

Ах, серце ти моє, — хай судить бог тоді! —
Хіба ж не так душа колись торжествувала,
коли, народе, ти сміятись міг в біді;
хіба сльоза в очах у мене не блищала,
коли рука катів тебе чимдуж стискала?

Хай серце мій народ несе, мов прапор свій,
туди, за грань віків, де сонячне сіяння,
де ворогам новим дамо нищівний бій, —
адже ми, чехи, йдем на битву без вагання!
Хай з вами стріну я усі випробування!

З ЕПІЧНОЇ СПАДЩИНИ

В ЗАЛІЗНИЧНОМУ КУПЕ

Вже знову був наш поїзд на розгоні,
колеса, буфери й ресори знову
гриміли, шурхотіли і сварились,
немов зітхали й скаржилися в скрусі,—
уже ми почали нову розмову,
як до купе дверцята прочинились
і чоловік засмаглий, в кожушині
байдуже кинув нам звичайну фразу:
«Оце якраз кордон минаєм нині!»
І нас замкнув — і всі замовкли зразу.
Лиш чоловік, що був тут при родині,
підвівсь покvapно, повний неспокою,
завісу на вікні одвів рукою,
бо заважала жадібному оку;
його дружина, наче пробудилась,
схопилась миттю й також стала збоку,
чолом припавши до плеча дружині;
а їх дівча — гарнесеньке, нівроку,—
до іншого вікна тихенько стало
і в захваті аж рученята склало.
І я мовчав — не те, що говорити,
а гріх було б і слово тут зронити.

Дорога чарівничу владу має —
подорожан, немов братів, еднає;
ми теж зійшлись і зблизились поволі,
і я дізнався за якусь часину
про їхні радощі малі й великі болі.
По цій дорозі вісім років тому
вони лишали милу батьківщину —
недоля в путь їх гнала невідому;

вони у бурі спокою питали,
спинялись, мов птахи, і знов злітали,—
лиш на Кавказі, в хаті під горою,
забутий спокій сів при їхнім столі.
Тепер зустрійтесь з матір'ю старою
до рідного вони вертались дому,
які чуття їм серце хвилювали,
як руки їм тремтіли, очі сяли,
яка тривога поїняла їх знову,
коли ми наближались до кордону!
Не дивно, бачте, що в кутку вагону
я склав з кондуктором таємну змову,
щоб він не дав нам пропустити хвилини,
коли ми в'їдем в межі батьківщини.

Вітчизни край — які слова величні!
Було так тихо, наче в темнім храмі,
коли вгорі гуде орган над нами
і не змовкають, плачуть в серці вічні
надія й туга, мов мишата в тиші.
І я мовчу, лиш потай погляд кину
на тиху, вкрай схвильовану родину:
вуста слова шепочуть невимовні,
а очі в них вогню й вологи повні
і вії їм важка сльоза колише.

Яке велике слово — батьківщина!
Почув — і в серці в тебе кров заграє,
коли в тобі не вмерла ще людина.
Я на гірські дивився виднокраї,
на верховинські лісові пустелі,
на дивні ріки і величні гори,
на дикі хаші й замкнені простори,
де бідна хатка тулиться до скелі,
немов дитя покинуте, самотнє,—
мов біле срібло, сніг лежить в долині,
мов золото, палає на ялині,
і небо над усім пливе блакитнє...
Стара краса, але признатись мушу,
вона цим людям сколихнула душу!
А я? Бувають почування спільні —
проте, я тільки свідок випадковий.
Ви плачете? Що ж, плачте — ваше діло.

Авжеж, — та що це в грудях закипіло?
Зненацька серце полетіло д'горі,
і сльози покотились світлі, вільні,
мов дощ блискучий за вікном надворі
упав на землю радісний, святковий...

Дівчатко підвелось, чолом припало
до матері — обидві аж прозорі —
і щось шепоче. «Ох, облич, дитино!»
«Не хочеш?» — «Хочу...» — Не почув я далі.
«То дай їй, вже часу лишилось мало,
а це ж зробити треба неодмінно».
І мати, світла, мов зоря, з печалі,
щось з торби подорожньої дістала
і тихо в руки дівчинці поклала.
Маленька скринька, є таких чимало,
а бачу — дорога вона дитині..
«В ній ласощі, напевно, будь повинні?»
«Ну, розкажи, що в тебе в скриньці, пану!»
Але, хоч як наполягає мати,
соромиться дівча розповідати.
«То я сама розповідати стану!
Коли ми виїздили на чужину,
ми справді дивні речі брали звідці —
взяли з собою й жайворона в клітці.
Почули б тільки, як співав він, пане!
«Де рідний край», і стародавні різні..
Ми завезли його в чужу країну,
він радий був своїй малій зернині,
а в нас бувало серце з туги в'яне,—
прислухаємось до тієї пісні
і думаєм, що ми на батьківщині.
Та вранці якимось, під осінню зливу,
йому зробилось в клітці не до співу.
Робили ми все, що могли робити,
та хто помер — того вже не збудити.
Тоді в маленьку скриньку ми поклали
замовклу радість, нашу пісню бідну,
і, коли прийде час, пообіцяли,
що покладем її у землю рідну».

ЯН КАЛЬВЕНТ, БЛЯХАР

Знов бідну Чехію гнітить ярмо зловісне.
Куди не позирнеш — пиха та злість шаліє,
на ліпші дні давно вже втрачено надії,
нахабний німець скрізь безжально чеха тисне.
І в давнину були у нас негоди й скрути,
а мусив німець дбать і стеретися лиха, —
було аж затремтить, як чех промовить стиха:
а чи не час нам в корчму зазирнути?

Пий, брате! Чи ти чув із Хебу славні вісті?
От бачиш! Кальвент жив — і досі не вмирає,
немало літ пройшло, а добру славу має
Ян Кальвент, чех-бляхар в тім пранімецькім
місті.

Згадай там це ім'я, коли схотів хильнути,
і, якщо частувань тобі в хатах не досить,
то хтось кивне тобі, і підморгне, й запросить:
а чи не слід нам в корчму зазирнути?

Раз сталась в Чехії біда — дощі, мов з міха,
а потім суховій... Зійшлися на пораду
до ратуші мужі, що в місті мали владу,
і кожний мав сказати — чим тут зарадить лиха?
Сиділи цілий день, не знаючи — як бути?
Аж Кальвент тут підвівсь і мовив: «Камарати!
Гріх перед богом час даремно витрачати —
давно вже слід нам в корчму зазирнути!»

Сміх, оплески, гуртом посунули до «Граду»,
де набирався всяк від сотворіння світу,
де випив не одну коновку знамениту
сам, кажуть, вславлений наш Юрій з Подебраду.

«Дай, корчмо, ще хоч раз у хміль твій нам
пірнути!»

Співали і пили брати поміж братами,
і Кальвент усміхавсь за щедрими столами:
гарзд, що можна в корчму зазирнути!

Отак вони пили й гуляли до світанку.
Ось вийшли: «Зле мені» — «Недобре і зо мною.» —
«Джміль в голові гуде.» — «Зір підплива сльозою.» —
«Здається, я вхопив добрячу лихоманку.» —
«Ще Кальвент винен в тім!» — «То з нього і стягнути!
Він нас навчив, то вже нехай навчає знову!»
А Кальвент дме собі у бороду чудову:
а чи не слід нам в корчму зазирнути?

І знов сидять і п'ють у тій корчмі. А вдома,
гей, що там вдома! Ніч — ні сну, ані спокою,
а ледь розвиднілось — жінки біжать юрбою
з сльозами на очах, в тривозі, річ відома.
«Де мій?» — «Нема й мого!» — «Відомо ж —
баламути!» —
«Ще в ратуші?» — «Не чуть ні відкіля ні слова!»
Аж тут озвалася дружина Кальвентова:
а чи не слід нам в корчму зазирнути?

І сміх, і сльози — знов гудуть в тій корчмі зводи.
Скажи їй «рибонько», — вона уже й щаслива.
«Ану, налий моїй зо дві коновки пива!»
Давно вже не було такої в Хебі згоди.
Ось поруч капелюх з очіпком — не зіпсути
ту радість, що в очах, неначе іскра грає,
бо приспів навкруги гуде і не змовкає:
а чи не час нам в корчму зазирнути?

Пий, брате! Зайшлий вік навчає нас з тобою.
Говорять, лиш святі живуть в раю без вади,
а нам як часто тра короткої поради,
щоб не злаватися і вперто йти до бою.
Нові в нас почались незгоди, чвари й скрути,
ох, де ж той мудрий муж, щоб знов прийшов на
люди,
і грюкнув кулаком у стіл, неначе в груди:
а чи не час нам в корчму зазирнути?

ЕПІГРАМИ

ЛІТЕРАТУРНІ БОРГИ

— «Ви читали мої нові вірші?» — «Так, читав, мій
друже!

Але щось мене вразило. Знаєте що — дуже
на «Легенду світу» схожі перші три куплета».

— «Ну, це збіглось»... — «Другий заспів — списано з
Селлета».

— «Це як спогад»... — «Але в третій весь Красин-
ський входить».

— «Ах, мій боже — між колег же борг малий не шко-
дить!»

ЖІНКА

О скільки в жінки чарівних принад,
і скільки вроди і великих вад!
То, мов голубка, лагідна й одверта,
то, мов їжак, колюча та уперта,
то сьє в усмішці, то гірко сльози ронить,
то горнеться, то все тобі боронить,
то щедра, то скупа, немов жебрачка,
то мудра, то дурна, неначе качка,
то боязка, то смілива й невпинна,
завжди мінлива, мов під вітром хвиля,
вона — дитина, сповнена свавілля,
і тим-то, що вона цілком дитина,
немов дитину втішную отую,
я до грудей горну її—її цілую.

ПРОЗА

АРАБЕСКИ

•

ЙОЗЕФ-АРФІСТ

У 1848 році ми рідко коли готували уроки, а коли іноді таке й траплялося, то лише як виняток. Учитель, який викладав нам, за тодішнім звичаєм, всі науки, був насамперед математиком, потім природником і до всього ще палко захоплювався політикою. Внаслідок, ми нічого не знали, навіть математики, бо вчитель дотримувався принципу, що тому, хто не був математиком від природи, її однаково не вдовбаеш. З латині ми за цілий рік вивчили лише один перший розділ, вміщений у хрестоматії, в якому Тацит описує флору Німеччини. Вчитель любив сперечатися з учнями на політичні теми і звичайно забував задати уроки. Але інколи нам все ж доводилося працювати дома.

Одного чудового весняного дня я мучився над одним перекладом з німецької на латинську. А за ворітьми, в каменоломнях, на мене чекали хлопчаки. Ми повинні були гратись у великі військові маневри. Я сидів, як на голках, біля клавіра, який був мені і за письмовий стіл. Терпінню моему приходив край, а переклад ніяк не виходив. Роздосадуваний, я скочив і, відчинивши двері, прислухався. З одчинених дверей трактиру доносились музика: хтось співав низьким голосом під звуки арфи. «Це арфіст Йозеф,—радісно подумав я.—Він допоможе мені». Схопивши зошита і не одягнувши ні шапки, ні піджака, в одну мить я опинився в трактирі, де серед старих сусідів з дитинства почував себе як дома.

У трактирі за одним столиком сиділо всього лише кілька чоловік, за другим столиком сидів вусатий арфіст Йозеф.

— А... хлопчина йде! — гукнув Йозеф і різким акордом обірвав гру.

— Навсвине, знову чогось не знаєш?

— Сорому не має — гімназист, а за порадою йдеш до арфіста, — з посмішкою зауважив хтось.

— Але ж пан Йозеф також був гімназистом, — захищався я, зніяковівши.

— Але я, хлопче, все робив сам. Однак ти не слухай тих дурнів, хай собі говорять, що хочуть, вони невігласи, тому й не поважають тих, хто хоч що-небудь знає. Цілими днями я розповідаю і граю їм, але вони мені ніколи не платять!

— Не гніви ти бога. Заспівай нам ще що-небудь або розкажи, ми заплатимо, — сказав один з присутніх.

— Стривай-но, не заважай, я хочу допомогти хлопчаків сісти в калюжу, а він обов'язково сяде туди, коли сам не захоче вчитися. Я вам встигну ще що-небудь заспівати чи розповісти. Якраз я тепер читаю цікаву німецьку книжку, от оцю потерту ви навіть уявити собі не можете, про що в ній говориться.

Він взяв мого зошита і почав перекладати.

Дивною людиною був цей Йозеф-арфіст. Ніхто нічого не знав ні про нього, ні про його минуле. Мешкав він на Уїзді, на квартирі в хазяйки. Вона казала, що, незважаючи на добрий заробіток, у нього нічого немає, окрім книжок і кількох костюмів, яких він ніколи не одягає. Хазяйка сказала також, що днями він замовив собі чорний фрак, чорні штани і білого жилета. І господь його знає, нащо все це йому потрібне!

Власники трактирів приймають Йозефа з великою охотою. Куди б він не зайшов, навколо нього завжди збиралося багато народу. Йозеф знав пісні, яких ніхто ніколи не чув, а оповідач він був такий, що всі заслухувались. Йозеф казав, що оповідання свої він запозичає з німецьких книжок. Оповідання ті були особливі, ніби вихоплені з життя. І часто слухачеві здавалося, що герой оповідання — він сам. Якось Йозеф натякнув, що й сам він створював подібні книжки. А писав він, дійсно, гарно. Переконатися в цьому міг кожен, хто просив його що-небудь написати. Але скарги він писати відмовлявся, говорячи: «Однаково ці великі пани вам нічого не допоможуть, краще не просіть їх, і я не буду їм писати!» Більше про Йозефа ніхто не мав ніяких відомостей, а я так і не міг узнати його справжнього ім'я. Але ця загад-

кова людина залишилася в моїй пам'яті, як постать незвичайно цікава і поетична.

Коли Йозеф робив для мене переклад, я, все ще зніяковілий, переглядав номери «Вечірньої газети», які лежали перед ним. А потім я взяв у руки німецьку книжку, з якої Йозеф хотів дещо прочитати своїм сусідам. Звалася вона «Осінні квіти», автором її був Ян Пауль. Книги цієї я ще в той час не знав. Однак я почав шукати в ній місця, про які говорив Йозеф. На розгорнутій сторінці було підкреслено олівцем: «Чи є якась різниця між генієм, якого не визнали сучасники, і далекими зірками? Лише через століття помічаємо ми їх там, де горять інші, відомі нам зорі». Ще й до цього часу не можу зрозуміти, чому я взяв тоді олівця і записав назву книги і ці слова.

— А чи розумієш ти, що виписав? — запитав Йозеф.

І темні, виразні, але вже підсліпуваті очі арфіста допитливо подивилися на мене.

— Коли не розумієш,— вів він далі,— це на краще. От інші зрозуміли і постраждали за це! Візьми свій переклад і біжи грати в м'яча!

Я взяв свого зошита, а він, акомпануючи собі на арфі, заспівав:

За горами, за долами

Садок розцвітає,

А хлопчина в тім садочку

Яблуню саджає.

Підійшла до нього тихо

Красная дівиця.

«Ой, чого ж би тобі, хлопче,

Та й не одружиться?»

Покотивсь листочок з клена

На блакитні води...

«Одружись лиш після того,

Як доб'юєш свободи».

— Йозеф знову затягнув своєї словацької,— невдоволено пробурмотів один з присутніх.

Йозеф дійсно знав багато чудових словацьких та моравських пісеньок і любив виконувати їх. Одного разу, коли я записував одну таку пісеньку, Йозеф запитав мене:

— Чи не почуваш ти, слухаючи цієї пісні, що в тебе перехоплює подих і стискується горло? Але ти ще малий і навряд чи зрозумієш це.

На духів день сонце пекло неймовірно. Жителі Білої Праги, знесилені спекою, страждали від головного болю і обливалися потом. На Малій Страні було тихо й непо-

рушно. Здавалося, що тут бояться найменшим порухом збільшити виснажливу спеку. На вулицях, майже ні душі; лише зрідка повільно й ліниво бреде одинокий перехожий, який прагне хоч хвилинку постояти в холодку, вдихнути найменший подув вітерцю.

Та ось з будинків без шапок і сурдутів вибігають люди. На обличчях у них — здивування, нерозуміння, страх. З усіх боків вигуки, запитання: «Що це за гуркіт? Ніби стріляють! Ви чуєте приглушені віддаллю залпи?» Гурт людей швидко мчить до мосту. Тут багато народу — старих і молодих, чоловіків і жінок, озброєних і без зброї. Хтось гнівний і блідий кричить: «Браття, допоможіть! Біля військової управи на нас напали солдати, вони стріляють в народ. Кров ллється рікою!» Йому на відповідь гудуть голоси: «Що? Наша кров?» І сповнені гнівом люди одразу об'єднуються. Вони збирають очерет, дошки, колоди, найрізноманітніші речі, зв'язують їх, скріплюють, і от уже стоїть одна барикада, друга, третя, і всі головні вулиці міста вкриваються барикадами.

Рознеслася чутка, що на допомогу повсталій Празі йде кілька сот селян. Вони намагаються прорватися до міста. Жителі міста відчинили їм ворота, і селяни, співаючи пісень, поминувши замок та барикади, ідуть вниз Оструговою вулицею. Сільський оркестр грає венгеський марш. На Малостранській площі загін селян зупиняється, щоб набратися сили. Потім прохідним двором він швидко простує на Кармелітанську вулицю. Але там, біля старої пошти, причаїлися війська. Вони дають залп з гармат, і декілька чоловік падає... Та все одно — вперед! Гармати б'ють і вниз по Уїзду — в напрямі арсеналу. Тут починається новий бій.

Гурток маленьких гімназистів біжить за селянським загоном. Ми хочемо бачити все на власні очі. І цієї хвилини я помічаю елегантно зодягнутого пана, який виходить з одного будинку і який здається мені знайомим. Однак я не хочу вірити тому, що бачу, це... так, це арфіст Йозеф. Обличчя його натхненне. На ньому гарний новий капелюх, жовті рукавички — все це здається дуже святковим. В кожній руці Йозеф держить по пістолетові. Він мовчки, спокійно йде разом з натовпом. Якось сила тягне мене за ним. Йозеф стає на купу каміння і одводить курок пістолета, але цієї хвилини гвинтівочна куля

влучає йому в груди, і він без цілі стріляє в повітря. Його підхоплюють, він хитається і з уст його виривається голосно і дзвінко: «Боже, допоможи!» Раненого вносять у двір і кладуть на землю. Я підходжу до нього. Він вітає мене кивком голови.

— Я тобі в кав'ярні «Під сонцем» залишив дві книжки на згадку,—прошепотів він, уже слабіючи,—я знав, що так буде. А тепер іди додому, щоб мати не турбувалася.

«ВІН БУВ НЕГІДНИКОМ!»

Горачек вже помер. І нікому його не жаль, хоч знала його вся Мала Страна. На Малій Страні взагалі сусід сусіда знає дуже добре, може тому, що більше не знає нікого. «Тим краще,— подумав кожний про себе, коли Горачек помер,— його добрій матері стане тепер легше, бо син був негідником». Він помер на двадцять п'ятому році життя, несподівано,— як значилося в списку померлих. В цьому списку не говорилось нічого про характер померлого, і це тому,— як дуже дотепно висловився пан провізор в лікарні,— що негідник взагалі не має характеру.

Горачкову труну вивезли із простої каплички — «як жив, так і скінчив»,—сказав пан провізор в лікарні — і за нею пішла невеличка процесія, що складалась переважно із святково одягнених, і тим більше всім відомих, жебраків. З «рідних і знайомих» тільки двоє проводжали труну Горачка: старенька мати і елегантно зодягнений молодий пан, що вів матір. Молодий пан був блідий, хода його була якась тремтяча й непевна, і здавалось, що він іноді здригався, наче від холоду. Малостранські жителі навіть не помічали, що мати плаче, бо ж їй тепер легше, а якщо вона й плаче, то як всяка мати, а то, може, й від радості. Молодий пан був, мабуть, з іншого кварталу, бо його ніхто не знав. «Нещасний, він сам потребує опори! Скоріше всього, він виконує волю покійника.— Хто ж це? Його приятель? І хто б це признався до того, кого всі зневажають! І знову ж, у Горачка з дитинства не було товаришів — він завжди був негідником!—Нещасна мати!» А мати всю дорогу гірко плакала, у молодого чоловіка сльози текли по щоках, незважаючи на те, що Горачек ще з дитинства був негідником.

Горачкові батьки займались дрібною торгівлею. Їм жилося непогано, як живеться взагалі торгівцям, які держать крамничку, тоді як навкруги живе біднота. Вони жили помаленьку на крейцери і гроші від продажу дров, масла і сала, і їм зовсім бувало добре, коли добавлялось на продаж трохи солі і трав для настоек; вони завжди мали свіжу копійку від своїх боржників, які справно виплачували по два гроші. Пані Горачкова мала доброзичливих людей навіть серед чиновників, які хвалили її смачне масло. А брали вони його багато, бо можна було платити за нього аж після першого.

Їх хлопчикові Франтішку було вже три роки, а він все ще ходив у дівчачій льолі. І сусідки називали його гидкою дитиною. Сусідські діти були здебільшого старші від Франтішка, і він рідко коли насмілювався гратися з ними. Одного разу діти почали дражнити прохожого єврея, Франтішек також був між ними, але не дражнив. Єврей погнався за дітьми, піймав Франтішка, який і не думав навіть тікати, і, лаючись, повів його до батьків. Сусідки аж поторопіли: який, мовляв, малий Франя негідник і хуліган.

Мати злякалась і почала радитись з батьком.

— Бити його я не буду. Дома він здичавіє між дітьми, бо доглядати його нам ніколи — віддамо його краще до школи!

Франтішка одягли в штани, і він з плачем пішов до школи. Просидів там два роки. На екзамені першого року, у відзнаку за тихе поведження він дістав кренделик; другого року був би дістав картинку, якби йому не перешкодив один випадок. В день, коли мав бути екзамен, ішов Франтішек додому обідати. Дорога вела якраз повз будинок багатого купця. Це була досить тиха вуличка, і перед будинком завжди бігала різна домашня птиця, з якою Франтішек часто любив бавитись. Сьогодні там походжали кілька індиків, яких Франтішек ще зроду не бачив. Він став і дивився на них із захопленням. А через кілька хвилин Франтішек вже сидів між ними навпочіпки і вів серйозну розмову. Він забув про обід і про школу. І коли діти після обіду розказали вчителю, що Франтішек, замість того, щоб іти до школи, сидить собі і грається з індіками, пан учитель послав за ним шкільну служницю. Після екзамену хлопчині вже нічого не дали, а пан учитель сказав його матері, щоб

серйозніше подумала про його виховання, бо він виростає негідником.

І дійсно, Франтішек був добрий-таки негідник! В парафіяльній школі він сидів коло синка пана інспектора і ходив з ним, взявшись за руки, додому. Потім діти грались собі в інспектора. Франтішек осмілювався навіть колисати маленьку дитину, за що діставав на полудень в білій чашці каву. Синок пана інспектора був завжди гарно зодягнений і носив білий, дуже накрохмалений комірць, у Франтішка ж була хоч і чиста, але полатана одежа; та на це він не звертав уваги. Одного разу, після уроків, пан учитель зупинився біля обох хлопців, погладив панського синка по щоці і сказав: «Бач, Конраде, який ти гарний хлопчик, що вмєш держати свій комірць таким чистим! Передай мое привітання пану татові!»

— Добре,— відповів Франтішек.

— Нє з тобою говорять, полатанець!

Франтішек не міг тоді зрозуміти, чому через його полатану одежу пан учитель не може передати привітання і його татові; але він відчув якусь різницю між собою та сином пана інспектора і побив його за це. Як непоправного негідника, Франтішка вигнали з школи.

Батьки віддали його до німецької школи. Франтішек не розумів ні слова по-німецькому, і тому його успіхи в науках були дуже слабi. Вчителі вважали його лiнiвим, незважаючи на те, що він наполегливо працював; нєдисциплінованим, бо він завжди боронився, коли його штурхали інші діти. А в школярів дійсно було чим його дратувати. Кожної хвилини він що-небудь не так вимовляв по-німецьки. Крім цього, учні находили ще й інші причини для сміху. Але найбільшою потіхою для них був випадок, коли одного дня прийшов Франтішек до школи, і на голові в нього був схожий на здобну паляницю картуз з рівним горизонтальним козирком товщиною в палець. Його батько навмисне ходив за цим картузом до Старого Міста¹. «Це вже тобі не зламається, і сонце також не пектиме»,— сказав батько, пришивши козирок. І Франтішек справді подумав, що має чудовий картуз і, пишаючись, рушив до школи. Його зустріли сміхом. Учні скакали навколо нього й кричали «жер-

¹ Частина Праги.

дина», бо його козилок між козирками був справді, як обаполок між дошками. Одному з тих, що кричали, Франтішек розбив своєю жердиною ніс і дістав за це одиницю з поведінки, а потім мав з нею роботи, поки прийняли його до гімназії.

Батьки витрачалися на Франтішка, щоб з нього щонебудь вийшло і щоб йому не довелося здобувати так важко хліб, як їм. Вчителі і сусіди їм за це дорікали, кажучи, що в нього немає здібностей і що він, до того, ще й негідник. І сусіди мали рацію. На його нещастя, Франтішек був чесніший не менше, ніж їх діти, якщо не більше. Але якщо він грав у м'яча,— той обов'язково залітав до чийогось чужого вікна, або ж якщо він з товаришами грався в цурки, то паличка, як би він не берігся, наче навмисне, розбивала лампадку під розп'яттям.

Франтішек, якого тепер вже звали Горачком, все-таки вчився в гімназії. Не можна сказати, що він був особливо пильний до шкільних занять,— вони вже досить набридли йому ще в німецькій школі. Та успіхом було вже те, що він з року в рік без особливих труднощів переходив з класу в клас. Зате Горачек вивчав такі речі, які прямого відношення до школи не мали. Він читав дуже уважно все, що попадалось до рук, і досить швидко вивчив іноземні літератури. Його німецька мова незабаром стала витонченою і була єдиним коньком, якого він не випускав уже протягом всього навчання в гімназії. Його речення завжди були глибокі змістом і красиві по формі. Вчитель навіть якось запевняв, що стиль Горачка своїм багатством скоро буде подібний до Гердерового. На це зважали вчителі, і коли Горачек з інших предметів виявляв не досить блискучі знання,— казали, що в нього талант, але він, негідник, лінується. Однак, не взяли на себе сміливості «закопати» талант, і Горачек благополучно склав і останній випускний екзамен.

Горачек став юристом скоріше по моді, ніж за покликанням, і ще тому, що батько хотів мати сина урядовцем. У нього тепер було ще більше часу для читання і, щасливо закохавшись, він навіть почав писати сам. Вже перші його спроби друкувались в журналах, і по всій Малій Страні не було кінця роздратуванню, що він став літератором, що пише до газет, до того ще й чеських. Передрікали, що він скоро зовсім лишиться ро-

зуму, а коли батько незабаром помер — всі знали напевне, що доконав його негідник син.

Мати залишила торгівлю. Жити ставало гірше, і Горачек почав думати, де б влаштуватись на роботу. Давати уроки він не вмів, та й ніхто б не взяв його за вчителя. Він був радий хоч якій-небудь посаді, але нічого не траплялося. Продовжувати навчання вже не було охоти, бо юридична наука була досить-таки несмачною стравою, і він відвідував коледж лише коли мав час. Починаючи навчання в коледжі, він вирішив писати по одній епіграмі на кожній лекції, яку він відвідає. Він писав латинським двовіршем, але коли прочитав першу епіграму — побачив, що в його гекзаметрі аж сім стоп; він зрадів, що знайшов новий розмір і вирішив писати самим гептаметром¹. Написавши, проскандував і налічив вісім стоп.

Йому заважала любов. Гарненьке дівча, яке він щиро любив, також загорілось до нього чистим коханням. Батьки її не примушували виходити заміж за іншого, хоч женихів знаходилося чимало. Дівча вирішило чекати, поки Горачек закінчить навчання і одержить пристойне місце. Трапилася Горачкові одна служба, але плата була мізерна і жодних надій на майбутнє. Горачек добре розумів, яке майбутнє чекало б його дівчину з ним. І він не хотів їй зла. Він подумав, що насправді, може, менше в неї закоханий, ніж йому здається, і вирішив її залишити. У нього неvistачало сміливості відмовитись прямо, він хотів, щоб вона його покинула або відмовила; це була несвідома туга по кохання, незаслужений біль. Та він придумав скоро спосіб: написав анонімного листа, в якому «розказав» сам про себе ганебні речі, і відіслав його батькам своєї дівчини. Дівчина листу не повірила, але батько був прозорливіший — розпитався про Горачка у сусідів і дізнався, що той ще з дитинства був негідником. Через кілька днів Горачек до них навідався. Плачучи, дівчина втекла до другої кімнати, а його самого культурно вигнали з дому. Пройшло небагато часу, і дівчину видали заміж. По всій Малій Страні рознеслися слухи, що Горачка вигнали з дому, як негідника.

У Горачка розривалося серце: він втратив єдину лю-

¹ Гептаметр — семистопний віршований розмір.

дину, в якій знайшов кохання. Він не міг собі простити цього. Рішучість його покинула зовсім, нова посада спротивіла, він почав сохнути, і танув на очах. Сусідів те нітрохи не дивувало — це все, — казали, — наслідки легко-важного життя.

Нова посада зобов'язувала Горачка мати домашню практику. Проти свого бажання він повинен був старатись, і незабаром патрон уже зовсім йому довіряв. Довіряв навіть гроші, якщо треба було їх розносити. Якось з'явилась можливість зробити послугу синові свого патрона. Одного разу Горачек побачив його, коли вийшов з контори.

— Пане Горачку, допоможіть, бо мені хоч топись і накликай на батька ганьбу, щоб власній ганьбі запобігти. У мене борг, і я мушу вернути його сьогодні щоб там не було. Свої гроші я одержую аж післязавтра і що робити — не придумаю. Ви несете нашому дядькові гроші — довірте мені їх. Післязавтраго я їх покрию. Дядько вимагати грошей у батька не буде!

Але дядько запитав про гроші, і на другий день в газеті значилось: «Вимагаю від усіх, з ким у мене є ділові стосунки, Ф. Горачкові ніяких грошей не довіряти. Я прогнав його за нечесність». Звістка про те, що в якомусь кварталі горить, мабуть, не приголомшила б так жителів Малої Страни, як ця.

Горачек не зрадив панського сінка: прийшов додому і зліг, пославшись на біль у голові.

Місцевий лікар для бідних прийшов у цей день до лікарні в призначену годину, але чомусь замислившись.

— Той негідник вже помер, кажете? — запитав пацієнт провізор, усміхаючись.

— Горачек? Ну, звичайно!

— А від чого помер?

— Та-ак... Написати, хіба, удар...

— Он що! Ще добре, що не наробив боргів за ліки, такий негідник!

ИОНА-ДУРНИК

Иона-дурник ніби навмисне був створений на забаву дітлахам з вулиці. Було йому вісімнадцять років, але вигляд мав тринадцятирічної дитини. Коли він плентався додому від крамарки чи крамаря, куди його посилала мати,— далі ніж до ближчої крамнички він ходити не наважувався,— хлопчак стрибали навколо нього і дражнилися: «Иона-дурень, Иона!». А він, ніби й не помічаючи цього, повільно ступав далі, важко дихаючи, розгойдуючись кволим тілом на тонких, німічних ногах. Коли ж вони заступали йому дорогу і починали штовхати його, він повертав до них непорушне воскове обличчя, і в очах його світилося німе боязке запитання. Так він мовчки стояв хвилину, потім раптом здригався, ніби йому загрожувала смерть, і озирався навколо, намагаючись утекти від них. «Иона, Иона!» — кричали забіяки на всі лади, підохочені його страхом. Він ніколи не захищався.

Повернувшись додому, Иона віддавав принесене і тихо сідав біля печі.

— Іди сюди, Иончику, візьми стільчика і сядь поруч мене,— казала йому сестра, струнка білява дівчина, старша від нього на рік, і залишала шиття.

Він, не поспішаючи, приносив до її ніг низенького стільчика і всідався поруч. Вона клала його хвору голову собі на коліна. Він плакав, поки не заспокоювалося його серце, а вона гладила його і пестила, намагаючись стримати власні сльози.

— Адже я не божевільний? — шепотів він, і кволий голос його дрижав.

— Ну, що ти, Иончику, ти в мене розуменький.. А люди, хай собі говорять.

— І ти любиш мене, ти знаєш, що я не божевільний! — і на обличчі в нього розквітала радісна посмішка.

— Ну, а тепер бери скрипку і заграй!

— Не хочу я більше слухати його терликання! Хай, коли хоче, грає увечері на даху! — буркотіла звичайно в таких випадках мати. Йона залишався сидіти на місці і не зводив з сестри очей, уважно слідкуючи за кожним її порухом. Мати та брат не любили його, сестра була його єдиним другом, до якого він прив'язався всією своєю хворою душею. Сусіди говорили, що Йона-дурник наділений даром божим, що на скрипці краще за нього ніхто не грає, хоч він ніколи цьому й не вчився. Жалкували тільки, що він не грає ніяких відомих «речей» і що музика його така ж сумна і божевільна, як і він сам.

Йона жив у тому ж будинку, в якому жив і я у дитячі роки. Він знав мене і, зустрічаючи, завжди посміхався, кивав головою. Я ніколи не ображав його, як інші хлопчачки. Воскове обличчя його здавалося мені якимсь святим. В моїй юній уяві воно збереглося нарівні з мертвими восковими жовто-прозорими обличчями, які я бачив на іконах в костьолі.

Це було в суботу. Пізні літні сутінки обгорнули все своїм покривалом. Небо було темносине, як лазур; тут і там крізь неї просвічували срібні зорі, а серед них плив величезний ясний місяць, розливаючи своє сяйво по горбах і воді, визолочуючи низькі хатинки і пишні хорони.

Гамір, який звичайно панує в будинках вечорами перед неділею, потроху затих. Жінки, що гомоніли на подвір'ї чи балакали на східцях та балконах одна з одною, вже розійшлися по своїх квартирах.

Тільки на одному балконі третього поверху ще сиділа молода пара, дівчина та юнак, і вели серйозну розмову. То були наречений та наречена, наступного дня мало відбутися їхнє весілля. Наречена була гарна Маринка, сестра Йони-дурника, наречений — молодий, але, як казали, дуже досвідчений механік однієї з сміловських¹ фабрик. Він збирався перейти тепер на більш вигідну роботу кудись у провінцію і поспішав з весіллям.

¹ Район Праги,

Молода пара сиділа тут уже довго. Поки навколо було гамірно, вони розмовляли пошепки, ніби намагаючись відгородитися від навколишнього світу, а тепер, коли все затихло, почали розмовляти голосніше, ніби запрошуючи безмовну, урочисту ніч на свідка свого щастя, клять і планів.

Вони, певне, переживали те блаженне трепетне хвилювання, яке звичайно відчувають щасливі закохані на передодні свого весілля.

Лише одна людина недалеко від них голосніше, ніж вони, виливала свої почуття. Але вона не заважала їм.

Почуття, які вона виливала, не були такими яскравими і ясними, як ті, що переживали вони, і вона знаходила для них лише тоскні зітхання, звуки, які хвилюють серце і зливаються в скорботну фантастичну мелодію. Це грав Йона-дурник, завжди мовчазний, що вмів розкривати свою душу тільки в музиці. Йона по-своєму виявляв свої почуття, і люди легко розуміли його, коли його бліді пальці, здригаючись, пробігали по струнах, а з-під смичка виливалися то могутні, а то завмираючі звуки. Так, Йона-дурник був наділений божим даром.

Тоскна мелодія Йони вливалася в розмову закоханих, але вони не чули її. Вони були цілком захоплені лише собою, а до його сумної гри вже давно звикли — людина зрештою зникає до всього, навіть до стогону вмираючих з голоду.

Самого Йони вони не бачили, він грав десь вище, над ними.

Будинок, в якому ми жили в той час, був уже старий і негарний. Дах його спускався на вулицю і в двір двома скатами. Хорошої погоди Йона звичайно сідав між ними, щоб пограти на своїй скрипці, тому що дома грати йому забороняли. Сидів він там і сьогодні, з тієї самої хвилини, коли наречений прийшов до його сестри. Як і завжди, Йона імпровізував. З-під його смичка лилася нескінченна пісня туги, одноманітна в своєму смуткові, але сповнена невичерпним багатством звуків.

Раптом скрипка замовкла, звуки замерли на півтоні, ніби обірвалися струни. Руки, які тримали скрипку, безсило опустилися, тільки висохле обличчя звернене до місяця, було, як і раніш, непорушним, ніби скам'янілим. Так він сидів довго, а потім раптом обережно підвівся, поклав скрипку, нечутно підійшов до самого кінця даху,

перегнувся через жолоб і став дивитись на співбесідників.

Легенька хмаринка прикрила місяць.

Внизу притишено розмовляли про нього.

— Сьогодні мені здалося, що Йона більше зажурений, аніж звичайно. Чи не захворів він? — запитував механік.

Йона злегка похитав головою.

— Він завжди сумний, бідненький, а останніми днями особливо,— відповіла Маринка. — Все запитує мене, чи не покину я його насправді. Але ж ми візьмемо його до себе?

— Зараз, одразу це не пощастить, але пізніше ти зможеш за ним приїхати.

Маринка пригорнулася до свого нареченого.

Йона тихенько позадкував, потім випростався і беззвучно прокрався знову на своє місце. Там він сів, підперши голову руками, і знову почав дивитися на місяць. По щоках у нього текли рясні сльози.

Нарешті уста його розімкнулися, і він прошепотів:

— Я знав, що вона не любить мене так, як його. Так, не любить!

Так він сидів довго, дуже довго, сльозина скочувалась за сльозиною, горло стискалося від ридання. Йона зняв з шиї платок, щоб витерти сльози.

Раптом він підвівся і зник у вікні горища. Скрипка та смичок залишились на даху.

Йона часто спав на горищі, і його почали розшукувати тільки другого дня, коли Маринка вже збиралася до вінця. Його знайшли на горищі. Він повісився на власному платку.

Весілля Маринки довелося відкласти на декілька місяців.

ФРАНЦ

І по цей день я дуже добре пам'ятаю скрипаля Франца, та й не тільки я — пам'ятає його і не один мешканець Малої Страни.

Франц пробачить мені, коли я скажу, що запам'ятав образ його найшвидше з тієї причини, з якої ми не забуваємо вдалу карикатуру. А якщо читач бачив коли-небудь зображення «Панча» на титульній сторінці англійського журналу, то він в свою чергу пробачить мені мій опис. Той же характер обличчя, такі ж само різкі, відмітні своєю дивністю риси. Тільки Франц був низький на зріст, зовсім маленький, його м'який почервонілий носик був тоненький, майже прозорий, губи склалися в скорботну гримасу, а не для глузування, та в блакитних очах світився не сміх, а благання — найзворушливіше благання із усіх, які я будь-коли підмічав у сумних старечих очах. На сивій голові його насунутий був старенький зелений кашкет, що звужувався догори і кінчався твердим, але вже зім'ятим дном — такий, які тепер дуже часто можна побачити на головах сільської малечі. На старовинному зеленому фракі з витертим оксамитним комірцем стирчали пом'яті і поламані мідні гудзики, панталони його були ветхі, на колінах дуже попротирані. І до всього цього убозтва долучалась ще й потворність — Франц був горбатий.

Однак, хоч зовнішність його була особливою, навіть незвичайною, ми, діти, все-таки не наважувались глумитися над ним: ми побоювалися його. У Франца була задишка і він дуже кашляв. Коли він добирався до свого будинку на горі, в Глибокій цесті¹, йому треба

¹ Назва вулиці.

було спочивати після кожних двадцяти кроків; тоді він прихилився до стіни, обіпершись зморщеними руками об коліна. Тоді ми вважали за краще зробити гак, аби лише не проходити повз нього, і коли мати посишала Францові крейцер через мене, я завжди простягав монету тремтячою рукою, затамувавши віддих. Та навіть із дорослих мало хто дозволяв собі кепкувати над ним, і тільки поденщики-дроворуби, що кололи дрова по дворах, погукували йому: «Ми працюємо, а Франц уже з корчми!»

В той час батько мій вчашав у трактир «Клавбіци» випити кухоль пива; відвідувачами там були, переважно, старі каноніри, колишні його однокашники. Батько іноді брав мене з собою: я тихо сидів біля нього з солоним роголиком у руці і слухав історії, які вони розповідали один одному щонайменше двадцятьє.

Одного разу ми застали там Франца.

Він сидів серед веселого, галасливого товариства, що розгулялося, і грав за їх замовленням на своїй пошарпаній скрипочці різні п'єски. Я пам'ятаю, що сумний Франц з його веселими піснями примусив мене тоді розплакатися без всякої видимої причини.

В трактирі було повно чаду й тютюнового диму, повно грюкоту і виску.

Раптом найбуїніші гості встали з-за стола, схопили стілець, на якому сидів Франц, і підняли його разом із скрипалем на стіл.

Грім загальних веселощів привітав Франца, що погойдувався над столом. Франц знав уже свій обов'язок— він пропілікав туш і хвацько крикнув: «Ігу-гу!» Крик цей був швидше схожий на крик страждання, ніж на заклик до веселощів. Але люди не зважають на цю різницю.

— Молодець! — хрипко зареготав дроворуб Страд.— Гляньте, хіба не схожий він на копійчану булку в крамниці?

Всі засміялись, Франц знову запілікав туш і знову закричав. Але жадливий вибух кашлю обірвав його «ігу-гу!».

— Харкай, харкай! Довго не протягнеш! Скоро стане на одну вдову більше! І чого це, скажи на милість, тобі в голову прийшло взяти за жінку такого силача?

— А чого ж, — відповідає, кашляючи, Франц, — я думав так: якщо вона додасть те, чого мені не вистачає, то з нас вийде цілих дві людини.

— А часто вона тебе б'є?

Через кашель Франц не чує питання.

— Що ти сказав?

— Кажу, чи лупцює вона тебе коли-небудь?

Дим, густіший вгорі, перешкоджає Францові говорити до ладу. Задишка його робиться сильнішою, іноді йому нестає віддиху навіть для того, щоб докінчити слово.

— Коли-небудь! Звичайно — по четвергах та по п'ятницях, коли у вас, гультяїв, нема вже грошей і нічого з вас не заробиш. Менше ніж двадцять п'ять грошів приносити додому я не смію. А як все-таки виходить менше, я стукаю в двері ледве чуто, жінка вже знає і примушує мене годину чекати. І на другий день дає мені сухий хліб і ляпаса в додаток, щоб було ситніше. А коли я приношу двадцять п'ять грошів або таляра, то грюкаю каблуками і лаюсь, поки не відчинить. Тоді в обід мені дається свинина з кнедликами й капустою — ігу... гу...

Він хотів опустити на скрипку смичок, але страшний хворобливий кашель, чудно акомпануючий до голосного сміху присутніх, так струснув все його тіло, що рука його впала, впустивши скрипку. І коли б не підбіг Стрнад, то й сам Франц впав би із стола вслід за нею.

— Бідолаха Франц. Пане шинкарю, дайте-но скляночку ялівцівки та сховайте ці скіпки — он пан сусід поправить йому. Іди, Франц, додому, іди постукай каблуком та виспись як слід.

Франц помалу вибирається на вулицю. В під'їзді його обдає холодним морозним повітрям. Він зупиняється, руки його опускаються до колін. Франц бурмотить собі під ніс:

— Весь час у мене таке почуття, немов хтось кличе мене додому!

Він виходить на криту галерею.

Вулицями хурделить сніг, немов хмари впали на землю. Люта завірюха жене сніжні замети, свистить і скімлить і замітає снігом колонки галереї, так що брук розмальовується білими смугами.

Наїжачившись, зігнувшись, обпираючись руками об коліна, Франц повільно йде вперед; здається, йому не

хочеться виходити з-під прикриття галереї. Він боїться хуртовини, що жене хмари снігу по площі Микулаша; весь він такий легенький і немічний, як маленька сніжна зірочка. Але нічого не поробиш.

— Весь час у мене таке почуття, немов хтось кличе мене додому, треба швидше йти, — шепоче він сам до себе і виходить з галереї на вулицю. Хуртовина накидається на нього, заліплюючи снігом обличчя. Він не може перевести віддиху, він шукає руками якої-небудь опори, але налітає новий порив вітру і, наче легка пір'їнка, горбань перекидається назад, падаючи на землю. Не одразу вдається йому оговтатися і звестися.

— Я мушу, я мушу йти додому, а то помру з переляку, — каже він, підбадьорюючи себе.

Багато, дуже багато часу пройшло, поки Франц вбрався на верх горба по Оструговій вулиці. Майже біля кожного будинку, біля кожного рогу зупинявся він і спочивав. Нарешті він добрався до свого житла; сили в нього вистачило ще тільки-тільки, щоб постукати в двері. А тоді ноги його підсковзнулися на порозі і він, знесилений, наче непритомний, впав на сніг.

Якусь мить кругом було тихо. Потім пролунали кроки, і двері відчинились.

Кремезна, велика на зріст жінка стала на порозі.

— Боже мій! Франц, любий, що з тобою?

Вона швидко підбігла і підняла свого чоловіка, як дитину, з землі.

— Як Марія?

— Добре, добре, — відповідає жінка і несе його на руках додому.

— Тільки тихіше, щоб вона не перелякалась — шепоче Франц уже біля самих дверей в кімнату.

Жінка мовчки садить його на стілець біля стола.

— Спить? — запитує Франц, стримуючи кашель, що душить його.

— Спить, — відповідає жінка глухим, тремтячим голосом і стає на коліна біля матраца, постеленого на підлозі.

Тьмяне світло олійного каганця освітлює вбоге ложе, а на ньому — тоненьку постать дівчинки років десяти.

Чорне, як воронове крило, волосся розкидане в безладді, як ото буває, коли людина надовго прикута до постелі; воно кидає тінь на вузьке, висхле в сухотах

личко. Очі закриті посинілими повіками. Руки дівчинки складені, ніби до молитви.

— Як вона себе почуває? Мені весь час здавалося, що хтось мене кличе додому, я поспішав, як тільки міг. Правда, сердешна схожа на янголятко? Ну, ну, не плач, жінко, я приніс грошей на лікарство.

— Йй вже ні до чого лікарство! — скрикує жінка, з риданням кидаючись до дитини.

— Померла? — хрипить Франц і, хитаючись, встає, немов хоче сам впевнитися у страшній правді, але ступивши один крок, знову безсило падає на підлогу...

На другий день ми, діти, ходили на Глибоку цесту дивитись, — нам сказали, що Франц віддав богові душу... Ми боялися, але, проте, пішли.

У світлиці було повно співчуваючих і цікавих. Біля ридаючої вдови стояв дроворуб Стрнад. Довго і пильно дивився він на трупи, що лежали поряд.

— Ну, хіба він не схожий на булку, зачерствілу в крамниці? — вимовив він нарешті. — Таких двох дітей я можу заразом віднести на...

Голос його обірвався, Стрнад відвернувся і змахнув сльозу з обличчя.

ПРАЗЬКА ІДИЛІЯ

Кожна дитина у нас знає пана Странського, і якби ви коли-небудь надвечір проходили по М...ській вулиці, ви б також впізнали його. Ви побачили б його на піску, біля колодязя, оточеного юрбою дітей. Діти верещать, бігають одне за одним, стрибають — прямо голова обертом іде, а пан Странський походжає серед них, то кружляючи з ними в танку, то обережно переступаючи через купу піску, щоб не розвалити збудоване з піску місто, або ж командує сотнею своїх поклонників, яких він робить усіх канонірами, тому що сам в свій час був каноніром. А коли він пригрозить, що піде геть, — ту ж мить настає тиша. Діти так і сяють з радості, а блакитні очі Странського променяються, як усміхнене сонечко.

Хвилювання переймає всю вулицю, коли перед вечором пан Странський повертається з роботи і його синя куртка з великою зеленою латкою на спині поважно прямує вверх по горі. «Я бачу синю куртку!» — «А я бороду». — «Це він, це пан Странський!» І діти бігом кидаються додому і просять дозволу погуляти на вулиці з паном Странським.

В його згоді, настрої, бажанні до ігор не появляється ні тіні сумніву — адже він так любить дітей! Пан Странський ледве встигає випити в корчмі кухоль пива і закурити хлібом і сиром, як уже тут як тут матері з дітьми, що просять його наглянути за своїми малюками. Він запевняє жінок, що буде берегти їх, як зіницю ока, допиває пиво — і діти вже хапають його з усіх боків, ведуть на вулицю, і тут йому доводиться напружувати всю увагу, щоб не зачепити котре-небудь із малечі, що так і кишить у нього під ногами. При цьому дуже дістається рукавам його синьої куртки, і пан Странський розпові-

дає, що дівтора коштує йому щонайменше по одному рукаву в рік. Все життя я бачив на ньому цю синю куртку, і пам'ятаю також, що завжди на спині в нього була зелена латка. Я підозріваю, що він уже кілька разів замовляв собі нову куртку, але завжди ради заведеного вже порядку, — а пан Странський дуже любить порядок — відразу ж із зеленою латкою. Діти просять батьків пошити їм на літо теж таку саму синю курточку з латкою.

А для зими у пана Странського є саночки — щонайкращі, зелені; сидіння накрите білосніжною матерією з червоними китичками. Річ у тім, що взимку пан Странський не може заробляти своїм ремеслом — він муляр, — а тому він обладнує каток і возить всіх, хто побажає, на санках, щоб не розлінитися. Тут, звичайно, однієї куртки було замало, і він носить добротну синю шубу, обкладену чорним смушком і завдовжки йому до п'ят; на спині — у пана Странського на спині обов'язково щось незвичайне — блищить прегарно вишитий жовтий великий павич, рівного котрому красою не знайти в житті. Наші діти добре знають, що пан Странський стоїть із санками біля перевозу. По четвергах вони провідують його, а він задарма возить їх по льоду — так собі, щоб трохи зігрітися, як він каже. Йому байдуже — чи бідна дитина, обдерта, чи добре одягнена, він усаджує всіх поруч, не розрізняючи. Потім діти дома розповідають, як пан Странський даром возив їх, і батьки, яким треба «на той бік», приходять на перевіз, хоча б для цього їм довелось зробити немалий гак, і переїжджають через замерзлу річку на санчатах Странського, щоб при розплаті зайвим грошем віддячити йому.

Пан Странський — вродливий, великий на зріст чоловік; зараз йому, певно, років сорок. Обличчя його обросло густою бородою, з-під красивих брів темнокитні, чесні очі відкрито дивляться на світ. Уявіть до всього цього описану вже вище куртку і довгий полотняний фартух, на голові — плоску, зсунуту на правий бік шапку, і вигляд пана Странського в літню пору — цілком перед вами.

Нема стараннішого робітника, ніж пан Странський, він уже багато років працює у одного й того ж майстра. Літом він з самого раннього рання виходить з дому; деякі міські брами ще тільки відчиняються, і не раз доводиться йому будити господиню трактиру від ранкового

сну, щоб одержати свій сніданок. Господиня трактиру любить, коли почин робить пан Странський. Наспівши на два крейцери ялівцевої горілки, — він каже, що без цього його око не може бути точним і що ця звичка тримається у нього ще з військової служби, — пан Странський поспішає на роботу. Він не розкидається грішми, але й ошадить розумно.

Живе він на «Новому світі». Квартира його, правда, на першому поверсі і складається з передпокою і маленької кімнати; але дуже цікаво заглянути до нього. Якби ви одчинили двері в його передпокій, вам, повірте, здалось би за страшне ввійти, тому що підлога блищить, як скло, і ви побоїтеся забруднити її. Якщо ж ви хочете ввійти в кімнату, то раджу вам як слід витерти ноги, інакше пан Странський буде ходити за вами з ганчіркою, як за дитям з пелюшкою.

Я був у нього двічі. Один раз він сам запросив мене зайти подивитись стару хроніку Гайка, яку він не віддав би і за тридцять злотих, — хоча, каже, вона цього і не варта; вдруге я сам навідав його, дізнавшись, що він трохи нездужає. В кімнаті все на своєму місці, наче в шафі. Праворуч від дверей висить старий годинник з новим циферблатом, а біля нього, трохи нижче, оливіяна кропильниця. Біля єдиного вікна стоїть стіл, оббитий зеленим провощеним сукном, а над ним, у вікні — дві клітки з щиглями. Пан Странський більше любить щигликів, ніж канарейок, — вони не так кричать. Навкруг стола — чотири стільці. Далі стоїть комод, прикритий білою, вдвоє складеною скатеркою, на комоді — кілька білих і кольорових скляночок із золотими смужками, чудесна пляшка — всередині її ціла сцена розп'яття Христа, вирізана з дерева і закупорена пробкою так добре, що ніяк не можна збagnути — як можна було все це в неї помістити — та ще дерев'яний, викладений соломною хрест. Біля хреста раніш були і фігурки людей з якогось тіста, пречудово виліплені і вифарбовані чорною фарбою; але всіх їх зжерли прусаки. Недалічко від квартири пана Странського міститься пекарня і через те йому доводиться мучитися з тими тарганями. Над комодом посередині висить невелике дзеркало в чорній рамі, а навколо нього — кілька зображень святих у дзеркальних рамках. Двоє жовтих, високо підбитих і прикритих барвистими покривалами ліжок і маленька чорна піч

довершують вмеблювання кімнати. Все це тримає в порядку сам пан Странський, лише про чистоту підлоги дбає його дружина, яка під пару йому, як яблуко до яблуньки. Дружина пана Странського — відображення його звичок і поглядів; правда, вона тільки учениця його, але учениця хороша. Дружина пана Странського — жінка маленька й тоненька, смуглява, як і її чоловік. Вона не така вродлива, як пан Странський, ні, але достатньою мірою приємна. Вона чепурна і зграбна, як статуєточка. За харчі вона ходить працювати по квартирах до кількох дрібних чиновників, які не мають змоги найняти постійну служницю. Цією їжею вона майже цілком прохарчовує себе і чоловіка, а злогі ідуть на оплату квартири. Взаємини її з чоловіком такі, як слід, і любить вона його дуже. За одну лише ваду лає вона його завжди — за те, що він багато курить і багато нюхає тютюну. Часто просить його, щоб він кинув хоч одне із цих занять. Але курити він мусить, коли не працює — щоб була хоч яка-небудь розвага, що ж до нюхання, то добра понюшка тютюну за роботою — без цього вже не обійтись й поготів, бо при нюханні, як висловлюється сам пан Странський, стає гострішою його кмітливість. Жінки — нерозумні істоти, часто самі не знають, чого вимагають. А втім, пан Странський також цілком задоволений дружиною і любить її, проте одного разу... ні, про це ніхто не буде нагадувати йому, щоб не засмутити, а сам він про це теж нікому не розповідає. Дітей у них нема; була дитина — але чого це я згадую про речі, про які не любить чути пан Странський? При нагоді якось розповім про все.

Пан Странський не був паном Странським від самого народження. На це потрібні були роки — як для утворення алмаза. Спершу і він був маленьким, зовсім маленьким і дурненьким, і називав свою матір «мамуся», а батька... ні, батька бідолаха ніяк не називав, батько загинув під час французької війни, коли Странський ще був немовлям. Мати його була маркітанкою і вийшла заміж за батька, коли той ще був солдатом. Добрі старі часи. Тоді дівчатам нічого було боятись мати знайомство з солдатами, — то були старі чесні каноніри, які ніколи не кидали своїх дівчаток в гори напризволяще. А що

тепер! Що не день — в іншому місці, що не день — з іншою.

Мати перебралась із маленьким Странським до Праги. У неї було ще трохи грошей, і вона відкрила невелику торгівлю: вона продавала перед костьолом зámку молитви до святого Яна, іконки, жовті маленькі розп'яття, чотки, ключики для годинників і медяникові годинники, що висіли на кольоровому папері. Пізніше вона піднялась до продажу свічок в костьолі: наслідком цього було те, що хлопчик став служкою. За свою службу він одержував щороку піджак і панталони, шапку, дві пари синіх простих панчіх; грішми йому в рік видавалось тридцять злотих. Всі гроші він віддавав матері, щоб та могла віддати його в науку. Коли йому минуло десять років, він вступив у науку і став муляром. За чотири роки закінчив він навчання; він був ще дуже малий, і ніде його не хотіли брати в підмайстри.

З дозволу матері хлопчик став барабанщиком у канонірів. Мати розмірковала, що солдатщини йому все одно не минути, що добра людина там не пропаде, і що її покійний чоловік також двадцять сім років і три місяці був солдатом. За весь цей час небіжчик ні разу не був покараний, начальство любило його, і коли б він захотів кинути своє ремесло — він був рукавичником — та вчився б більш старанно, то міг би стати капралом і з таким же успіхом носити нашивки, як і інші.

Тоді в артилеристів були свої барабанщики — все маленькі, зграбні хлоп'ята. Коли артилеристи проходили по якій-небудь вузькій вуличці, барабанщики починали бити в барабани так, що шибки дрижали. Старі бабки затикали вуха і казали, що в цих хлопчиків у паличках самі чорти сидять.

Хлопчик поступово перетворився в мужчину і став уже справжнім каноніром. Відслуживши свій строк, він при допомозі знайомого полкового лікаря демобілізувався за інвалідністю і почав підшукувати собі ремесло, а незабаром після цього й одружився.

Мати пана Странського живе окремо, в монастирській богадільні. Він з радістю жив би разом з нею, але вона каже, що не зжилась би з цією модницею-невісткою. Краще вона буде їсти пісну монастирську юшку, ніж пироги в невістки. Та вона й жила в сина, але коли той одружився на масницю і невістка купила до пончиків

малинового соку, вона, намірившись на свій смак готувати їх із сливовим повидлом, розгнівалася і виїхала, не бажаючи слухати ніяких умовлянь.

Як пан Странський познайомився із своєю нареченою, він розповідав мені сам. Ось його оповідання.

— Ви мабуть, і не знаєте, — почав пан Странський, тому що він всім каже «ви» (лише до поліцаїв він звертається на «він»¹: один із них забрав його якимось за те, що з дітьми підняв сильний галас біля колодязя). — Ви, певне, і не знаєте, що я пішов у відставку після чотирнадцяти років солдатської лямки?

— Знаю!

— Ну, то добре! Але тоді був мир. І в похід ми вирушили недалеко — всього-навсього в Терезин. Попередній гарнізон звалився з постелів, ми влізли в постелі, а через рік нас знову змінили, і ми вернулися в Прагу. Тепер-то там уже все по-іншому! Начальство моє любило мене, бо я добре розумівся в рахунку, письмі і строфній службі. Але наша «словесність» ніяк не вмщалася мені в голову, і тому я лишився простим каноніром. Ну, та що з того — який є, такий уже й є.

Коли до відставки лишилося рік, наша сотня давала бал в Графському саду. Ех, та й бали ж були — наші, канонірські! Ми починали готуватися до них уже місяців за три, вате бали були чудові, сповіщення про них публікувались заздалегідь. Коли каноніри із своїми дівчатами йшли ввечері на бал, вся вулиця була заповнена людьми, що хотіли подивитись на вбрання та блиск. А Графський зал — в той час, коли ще Сасик не вчив у ньому студентів стрибати! Наш брат там себе почував, немов у якійсь райській зброярні! Всюди — залізні рицарі, піки, алебарди і знамена. Від музики й дівчат крутилась голова, а від пива заплігалися язики, і не один канонір попадався тут так, що потім ледве виплутувався. В тім числі і я.

Щоб не ввалитися всім зразу на бал, ми заходили туди парами. Я йшов із моїм «шлофом». «Шлоф» — це той, який, наприклад, спить з вами, сусід по ліжку. Мій «шлоф» служив уже третій строк.

¹ Стара чеська форма звертання в третій особі.

У нього була дівчина, куховарка з одного панського дому. Полковник уже дав йому дозвіл женитися до закінчення служби. Він, власне, найбільше і вмовляв мене йти на бал, обіцяв, що дістане мені партнершу для танців — сестру своєї милої подружки, і що витрати будуть невеликі, тому що обидві принесуть із собою доволі їжі.

Ми зайшли за ними. Товаришева кохана була вже немолода, але гарненька; зате її сестра — боже! В житті не бачив такої противної баби! Маленька, суха, майже без волосся і без зубів, перевалювалась, як качка — видно, і ноги в неї були криві. У волоссі в неї було начеплено кілька ліктів манчестера, порізаного на стрічки, а по білій сукні зверху донизу — така безліч ситцьових бантиків, що й не злічити, і кожен бантик — іншого кольору. Взяли ми з собою і ще одну дівчину, яка згодом стала моєю дружиною. Тоді вона була молодша і мені дуже сподобалась.

Дівчата забрали свої вузлики, і ми пішли. Товариш вів під руку двох: свою кохану і незнайомку, а на моїй руці повисла ця, в бантиках. По дорозі в мене ніби земля під ногами горіла — люди вголос сміялись над жалюгідними бантиками. А вона до того ж все по-німецьки силкувалася говорити, а вміла ж іще менше від мене. Ну, тепер зате мене вже німецькою мовою не проведеш.

Перший танець я протанцював з нею із ввічливості та ще й тому, що вона кліщем вп'ялася в мене. Я погано танцював, а вона й зовсім не вміла, — над нами сміялись. Коли, на щастя, це скінчилося, ми присіли до стола випити пива, а дівчата зараз же витягли хлібини і шинку.

Під час другого танцю я взяв їхню товаришку, а мавпа лишилася біля стола. Це їм не сподобалось, а через те, що я не відходив більше від цієї дівчини і весь час танцював з нею, вони й зовсім розізлилися. Хліб і шинка зникли у вузлики. «Ти, сподіваюсь, не хочеш пити з нами — дорого б обійшлося», — сказав мій шлоф, і пиво вони замовили окремо. Гаразд, думаю, і пересідаю з Мар'янкою в друге місце — нам все це було смішним.

Шлоф ще раз підійшов до мене після півночі, відвів мене вбік і сказав, щоб я не псував справи з його свояченицею і кинув би всяких інших, яких вони і так тільки з милості взяли з собою; що у своячениці є гроші, навіть немовби п'ятсот злотих з гаком — тоді все ще на злоті було, — і що я їй подобаюсь, і що при її знайомствах з

різними вельможами я міг би знайти своє щастя. Він казав, що Мар'янка бідна дівчина, що навіть сукня на ній позичена і що є ще одна притичина, гірш за все.

— Яка там притичина? — кажу я і чую в відповідь, що в неї вже був коханець-бляхар. За тиждень до весілля бляхар розбився на смерть, і в Мар'янки після нього лишився маленький хлопчик. Це спершу збентежило мене, але я кажу: «Знаєш що, брат, не мели казна-що. Мар'янка була б вийшла заміж, коли б не помер її бляхар, і плітки припинились би. Дай мені спокій». І цілу ніч ми з ним не розмовляли.

Мар'янку я вранці проводив додому. Вона мені сама призналася в своїх помилках, і її ширість мені так сподобалась, що я обіцяв більше її не кидати і взяти її за дружину разом з дитиною. Мар'янка заплакала, а я втік — від сорому, тому що боявся, щоб не розплакатися самому.

Наші заздрісники ще довго переслідували нас. Мені багато брехали на неї, а їй наговорювали, що я злий, глузували над нею — що ось, мовляв, якою вона панею стане — ні води, ні дров не доведеться їй носити, — води, мовляв, собі наплаче, а дров, мовляв, я нашпурляю в неї. Проте я дослужив строк, і всі розмови скінчились, коли ми з Мар'янкою побралися.

Я просто бачу перед собою пана Странського женихом, одягненим у все чорне. Довгополий чорний сюртук, чорний жилет, чорний галстук і широкі панталони того ж кольору являли собою достойне обрамлення до святкового виразу обличчя і гордовитої фігури. Він ішов під руку з нареченою, і воротарка в костюлі сама відчинила їм, щоб вони могли ввійти одночасно. Пан Странський тримав великий букет квітів, дуже великий; руки його були затягнуті в чисто випрані лосеві рукавички. Як людина практична, він уже тоді не міг терпіти наших модних лайкових. Але рукавички були на нього завеликі, пальці дуже довгі, і коли пан Странський при вході окропив наречену святою водою, вона вся затремтіла під цим дощем. Стоячи перед віттарем, він ні разу не оглянувся, не посміхнувся, побожно хрестячись і вимовляючи обрядові слова повільно і виразно. Після вінчання він повинен був дати на чай воротарці і дзвонареві, а старцем — милостиню. Бідолаха трохи розгубився, бо, коли він давав сам, йому завжди здавалось, що він дає мало;

дати ж зайве йому теж не хотілось. Тому пан Странський витягнув свою синю кишенькову хусточку, розгорнув її, вийняв із неї гаманець з дрібними грішми і передав молодій, довіривши їй платити. А сам вийшов попереду і став чекати надворі.

Пробачте, однак, що я перервав оповідання пана Странського — йому вже не багато залилось доказати.

— Я дуже задоволений Мар'янкою — продовжував пан Странський. — Дитина в нас, на жаль, померла; а ми самі дітей не мали. Ніколи вона не давала мені приводу нарікати на неї.

Пан Странський кривить душею — такий привід все-таки у нього був.

Як у кожного міського мешканця простого стану, у пані Странської були родичі в селі.

Приблизно на другому році їх спокійного подружнього життя із села до них приїхали гості: їх навідав її дядько, також відставний військовий, що прийшов у Прагу шукати роботи. Пан Странський сердечно прийняв його і запросив, поки той знайде роботу, жити у них. Небагатий був пан Странський, але радо ділився з іншими.

Дядько прожив у них тижнів два чи три, пан Странський з ніг збився — а роботи нема та й нема.

— Байдикувати не годиться, дядечку, отак ви й зовсім від роботи відвикнете. Знаєте що — робіть іграшки. Свято вже на носі, ви можете підробити. Скільки на це грошей треба буде, я вам позичу, та багато вам і не треба. Принесу вам з роботи добрий кусок дерева, а червоної крейди в мене ще цілий горщик залишився. Віддам вам ще й свій старий чорний сюртук — носити його я вже не можу, а ганчірніці віддати жаль, — ви з нього наробите вбрання на півсотні іграшкових сажотрусів. Жінка теж знайде вам всяких шматинок. Отже грошей вам треба буде лише на покупку воскових фігурок.

І під наглядом пана Странського дядько взявся за вироблення іграшок. Пан Странський носив їх продавати, як тільки вони прибирали божеського вигляду.

Час минав, надходило різдво. Пан Странський не працював більше у майстра і допомагав дядькові, щоб самому не облінитися. Разом вони будували цілу картину

святе сімейство біля ясел, і це давало їм сякий-такий прибуток.

Був переддень свят-вечора. Пані Странська вже чисто-чистісінько вимила всю кімнату, витерла всюди пилюку і тепер лише поправляла що-небудь то тут, то там, готовлячись гідно зустріти велике свято.

Але вона була не в настрої — здавалось, щось гнітить її. Прибираючи, вона часто зупинялась, озираючись на пана Странського, і відкривала рот, немов хотіла щось сказати. Проте пан Странський не помічав або не хотів цього помічати; він наклеював вирізані з паперу фігурки на гострі кілочки і втикав їх у мох на дні ящика з панорамкою. І пані Странська знову несміло закривала рот. Нарешті вона зібралася з духом, підійшла до пана Странського і поклала руку йому на плече.

— Слухай, Странський!

— Слухаю.

— Що ж буде з роботою? Хіба тобі не хочеться риби в цьому році? Адже ти так любиш смажену рибу або кнедлики в рибній підливці!

— Ні, в цьому році не вийде, любя Мар'янку, заробітки погані, а фунт риби коштує майже півталяра. Не обов'язково нам мати все, чого нам заманеться.

— А я думала — може, краще нам не відступати від святого звичаю, а потім — що ж ми будемо їсти?

— Зробиш м'ясний суп, добрі млинці — і досить з нас.

— А мені, проте, хотілося б риби!

Пан Странський непомітно усміхнувся.

— Ні в якому разі! Зайві видатки!

Але пані Странська уже помітила посмішку, що промайнула, і вже більше не домагалася. Через деякий час вона вийшла з дому під якимось приводом і побігла за приправою до риби.

У святий вечір пан Странський рано-вранці вийшов з «яслами христовими» з дому. Він сів з ними в критій галереї і почав чекати. Чекати довелось недовго. Одержавши гроші, він побіг за рибою і вибрав два чудових коропи — з ікрою і молоком — «на юшку». Зав'язав їх у хустинку і поспішив додому порадувати дружину.

— Я покладаю їх потихеньку в діжечку — вона злякається, — сказав він сусідці, яка побачила його з коропами у під'їзді,

Потім трапилися ще дуже незвичайні речі.

Ледве пан Странський увійшов у свою квартиру, як там почувся страшенний лемент і плач; збіглися всі сусіди. Всі вони були перелякані криком і лайкою, що зчинилися в самій тихій квартирі. Через деякий час звідти, як божевільний, вибіг сільський дяченко, без пальта і без шапки, і підтюпцем помчався геть. Всередині все за-тихло; через півгодини за дячком вийшла пані Странська, з плачем і риданням, з вузликом у руці.

Увечері сусіди привели пана Странського із трактира «Леопарди» додому — вперше п'яного до того, що він не міг встояти на ногах. Сусідки казали одна одній, що, слава богу, вони давно вже знали про це, але не в їх звичці робити людям прикrostі. Цілих два дні ніхто не бачив пана Странського, на третій день рано-вранці він вийшов із дому і з похиленою головою поплентав до костюлу. Після святої месси він пішов до матері і разом з нею повернувся до себе. Мати зосталася жити в нього.

Минула зима, прийшла весна, і пан Странський знову почав ходити на роботу. Коли настало літо, а з ним і теплі дні, смуток його теж почав танути. Знову він почав ходити вечорами в «Леопарди», з того часу і появилася у нього звичка гратися із сусідськими дітьми. Лише серед дітей міг він знову розвеселитися; ніхто крім дітей не чув його дзвінкого сміху.

Була неділя. Пан Странський завжди по неділях і в свята ходив з матір'ю на прогулянку; але сьогодні мати його пішла з процесією на Петршін, а він, проходячи мимо, застряг у «Леопардах».

Здавалось, кухоль пива і люлька підтримують його добрий настрій. Відвідувачів було ще небагато, і господиня підсіла до нього; вони розговорились про се, про те.

— Ви дуже добра людина, пане Странський!

— Правда, правда, пані шинкарко; серце б своє віддав.

— А ось для цього добра нагода. Пробачте мені, пане Странський, що я завела мову про неприємну для вас річ, але дружині вашій живеться погано.

— А мені яке діло? Як собі постелилась, так хай і лежить!

— Так, все це, звичайно, правильно, але їй, бідолашній, навіть їсти нічого, голову прихилити ніде!

— Як — вона голодує? Ні, моя дружина голодувати не повинна, хоча б я з нею і не жив. Давайте їй, пані шинкарко, щодня обідати, я заплачу за все. Моїй матері нічого не кажіть — самі знаєте... І ніде голову прихилити... а втім, мені то що, хай про неї піклується цей її дядечко!

— Погано він про неї піклувався, гольтіпака, а тепер уже й зовсім не може.

— А чого, втік, мабуть, із Праги пан дядько, як вона йому набридла?

— Ні, ні, пане Странський. Він сидить. Він, бачите, і далі робив іграшки. Проте справи йшли погано — не так, як у вас, коли ви про господарство дбали. Він усе пропивав, і ні на що було навіть матеріал купити. І що ж він придумав? Украв у сусіда кравця новий фрак, щоб робити вбрання для сажотрусів. Це виявилось, і за ним прийшли. Як побачив він поліцаїв, що входили, так і вискочив у вікно, та навтікача! На дерев'яному місточку біля Нової вулиці йому перегородили дорогу — то він стрибнув через поруччя у воду, і його, напівмертвого, витягли. Дружина ваша не може ніде знайти роботи і голодує, я їй уже кілька днів даю залишки від обіду. Я вас прошу, пане Странський, змилосярдуйтеся над нею і візьміть її до себе.

— Щоб вона собі нового дядька завела, га?

— В цьому вона розкалася, вона пройшла гірку школу! Але ви, проте, змилосярдуйтеся, коли я вас так прошу. Допоможіть їй в горі — я знаю, ви страждаєте більше, ніж вона!

— Але ж бо... ет, та яке м'єні діло!.. А чому ж вона сама не прийде попросити — що ж, мені самому до неї ще йти, чи що?

— Та тут я, тут, мій чоловіче любий! — дружина його з плачем вибігла з сусідньої кімнати і раніше, ніж він встиг опам'ятатись, впала перед ним на коліна, обнімаючи його ноги

— Тікай, тікай, бо вдарю тебе! — видавив із себе пан Странський, дуже збентежившись.

— Ти не скривдиш мене, Странський, дай мені тут бути, біля твоїх ніг.

— Тікай краще, а то гукну стражника, що ти мене задавити хочеш! — і пальці його м'яли горло під гадстукком.

— Прошу тебе, Странський; бога ради, скажи, що ти прощаєш мене!

— Яка на тобі красива сукня, де ти взяла таку? Видно — дядечковим способом?

— Не ображайте її. Цю сукню я позичила їй, щоб вона могла стати рядом з вами, щоб не осоромила вас.

Тремтячою рукою налив пан Странський пива в склянку — і перелив через вінця.

— Встань... сядь і пий.

Сльози котилися по його обличчю, він встав і вийшов геть.

Вдень пан Странський з гідністю провів свою дружину додому — щоб не гудили сусіди.

Мати пана Странського знову переїхала від них.

ОДРУЖЕННЯ ПАНА КОБЕРЦА

I

Кожен знає, як це боляче, коли що-небудь потрапляє в око, а іноді навіть на очі, особливо коли це така показна річ, як гарна молода дівчина. Очі тоді запалюються, стають червоними, горять. Потім так само, як за законом земного тяжіння легкокрилий метелик падає все нижче і нижче, образ дівчини проникає все глибше і глибше, поки не влаштується на житло в найзатишнішому куточку серця. І найтихіша дівчина натворить в цій обителі найстрашнішого безладу, не підозрюючи навіть, що вона в ній замкнена.

У пана Коберца неждано опинився такий неспокійний мешканець — недарма ж він так часто прикладав руку до серця, ніби бажаючи перевірити, чи там ще той мешканець, чи вже виїхав.

У пана Коберца, який, незважаючи на свої сорок років, здавався молодшим від інших двадцятирічних, багато було клопоту з цим мешканцем. Обитель його серця колись була святилищем, до якого не сміла ступити грішна нога жінки, і раптом трапилося так, що він тепер примушений вставати і лягати з вісімнадцятилітньою дівчиною в серці, вставати й лягати, обідати і навіть носити її з собою до своєї канцелярії!

Дівчина, в яку закохався пан Коберець, була гарна на вроду, але зовсім не така вже незвичайна красуня. Вона була першою, до якої пан Коберець придивився ближче, і його охопив подив: як це господь бог міг створити щось настільки прекрасне.

Пан Коберець став поетом: волосся її було для нього шовком, очі — чорним алмазом у срібній оправі, зуби —

найбільшою слоною кісткою, язичок — пустотливою ди-
тиною, носик — спокусливим, груди — двома білосніж-
ними дзвіночками, а все інше було чарівним, як веселий
французький водевіль. Інших водевілів пан Коберець не-
визнавав.

Ну, а що ж дівчина? Коли вона вперше побачила
пана Коберця, вона нічого особливого в ньому не помі-
тила, і вдруге теж. Але коли вони зустрілися втретє і
один з її знайомих шепнув їй: «Панночко, гріх вам скіль-
кох людей робити нещасними, он і пан Коберець у вас
закохався»,— вона відповіла: «Нічого, почекаю кращого
поклонника!»

II

Є на світі люди, які народжуються, ростуть, їдять і
п'ють, навіть закохуються, одружуються і вмирають без
довгих міркувань, не замислюючись над тим, що вони
роблять. Пан Коберець не належав до таких людей.
У нього все було розраховано наперед. Про це найкраще
свідчить пачка записних книжечок, помережаних запи-
сами видатків та прибутків, які ведуть початок ще з того
часу, коли він був практикантом, і пронумерованих по
черзі на десяти аркушах.

І хай ніхто не дивується, що пан Коберець закохався
внаслідок глибоко обміркованих розрахунків. Раніш він
був переконаний парубок, тепер він хотів стати переко-
наним чоловіком, а можливо, що й батьком родини, коли
господу богу буде вгодно.

Як розсудлива людина, яка розуміє, що немає родин-
ного щастя без кохання, пан Коберець вирішив, що він
повинен терміново закохатися. Однак, запитає нас читач,
що ж примусило пана Коберця відмовитися від поперед-
ніх переконань? Передбачливість? Так, розсудок і перед-
бачливість!

Якось він повернувся додому, накупивши на базарі
моркви для свого базіки дрозда. Пан Коберець не любив
ходити за морквою: нести увесь пучок у руках він вва-
жав незручним, а коли розсовував корінці по кишнях,
вони бруднили одяг. І от, у той саме час, коли він почав
обережно викладати моркву на маленький столик, йому
раптом почувся за дверима якийсь дивний шурхіт, ніби

там хтось орудував стамескою. Одним стрибком пан Коберець підскочив до дверей, вибіг назовні, і встиг лише помітити, що злодій, який утік, був одягнутий в зелене пальто.

Пан Коберець підняв страшенну тривогу на весь будинок і відчув себе дуже нещасним. І вночі і вдень він думав тільки про злодіїв, які збираються пограбувати його до нитки, а то й позбавити життя. Він заніс свої записнички до одруженого брата, до дверей приробив величезний засув та замок, домовласникові пообіцяв збільшити з нового року плату, а замість щоденної обідньої прогулянки по Пршикопу, яка тягнулася з астрономічною точністю годину з чвертю, на протязі двох тижнів патрулював біля свого будинку. Він пильно спостерігав кожного, хто заходив до будинку, а за деякими, які здавалися йому чомусь підозрілими, біг слідом навіть на горище.

Ще другого дня після нещасливого випадку він написав жахливого листа своїй старій матері і одержав від неї відповідь, повну побоювань, добрих порад і застережень. І йому здавалося зовсім незрозумілим, чому його друзі до столику в ресторані «Місто Одеса» посміхаються з його жахів.

— Дорогий Ганес, — пояснив один з них, — страх завжди смішний.

Але панові Коберцу його страх не здавався смішним, він навіть пропустив повз вуха те, що товариш назвав його Ганесом, а не Яном.

Та зрештою постійне патрулювання повинно набриднути розумній людині, набридло воно і панові Коберцу.

Після довгих роздумів він прийшов до думки, що коли за домом стежать служниця або дружина, чоловікові не доводиться так боятися злодіїв.

«Чекай-но, — сказав він сам собі, — одружишся і всім жахам кінець!»

І він вирішив закохатися.

III

Пан Коберець на протязі цілого місяця стовбичив біля Франтішканського костюлу і приглядався до дівчат, які виходили звідтіля. Коли він зустрічав якогось знайомого, він казав, що чекає на свою тітку, і ніхто не мав сумніву щодо ніжних родинних почуттів старого парубка.

І дивне діло: придивляючись до жінок, пан Коберець переконувався, що навіть серед тих, яких він знав раніш, дуже багато привабливих. І як він цього не помічав раніш?

Але більш за всіх йому сподобалися дві пражанки. Він, звичайно, знав, що вони не бідні, тому що, як людина розсудлива, зібрав про них відомості. Бетушка була єдиною дочкою, у Маринки був брат, та зате батьки її були удвоє багатші, аніж у Бетушки. «Брат у неї ще зовсім маленький, коли б у мене з ним не було клопоту, — сказав нарешті сам собі пан Коберець. — Чоловік завжди повинен пам'ятати, що, беручи дружину, він бере разом з нею і її рідних. Одружусь краще з Бетушкою, і заживемо з нею щасливо, коли вона на те дасть згоду».

А втім, у згоді Бетушки пан Коберець не мав сумніву. Адже він все обміркував і розсудив, перед тим як вирішив одружитися саме з Бетушкою, — як же могла Бетушка заперечувати проти такого обміркованого рішення?

В домі батьків Бетушки пан Коберець до цього часу не був ні разу, але з Бетушкою він зустрічався у свого брата, і тепер уся справа була за тим, щоб познайомитися з нею ближче.

Він чув, що Бетушка захоплюється танцями та театром, і вирішив піти до вчителя танців, щоб той навчив його вишуканої ходи, поклонів і інших дрібниць, на які він раніш не звертав уваги. Великий піст ще тільки почався, і в пана Коберця до масляної залишалося багато часу. З молодими людьми, які, подібно до нього, вчилися танцювати, пан Коберець не розмовляв, вони здавалися йому занадто молодими, а до того ж їх не познайомили з ним з самого початку. Танцював він тільки з дівчатами, які чомусь здебільшого сиділи; він сам не знав чому, чи від соромливості, чи від доброго серця. І от які невдячні були ці дівчата — казали, що танцювати з ним неможливо, крутиться він, мовляв, по-старомодному, партнершу тримає на поважній віддалі, так що їй доводиться кружляти навколо нього, ніби місяцю навколо землі. Коли ж приходила черга дамам обирати собі партнера, пан Коберець зовсім не дивувався, що його не запрошували, і вбачав у цьому вираз особливої поваги до своєї персони.

Пан Коберець почав відчувати у всьому тілі легкість, хода його стала пружною, очі горіли.

— Ну от, ми й веселішими стали! — говорив він за обідом в ресторані «Місто Одеса» своїм друзям. — П'ятнадцять років уже ми сюди ходимо, а дивіться ж, як усе може змінитися за один рік!

— Чи не збираєтеся ви, Ганес, кидати нас, старих парубків? — запитували його.

— Дуже можливо, панове... Як-не-як, а домашня їжа зовсім інша справа, що захочеш, те й подадуть...

IV

Пан Коберець, коли хотів, був всевидящим. Ніхто б не міг так спритно дізнатися, куди ходить танцювати Бетушка.

Розпорядчики танців прийняли його там дуже люб'язно, він був відомий їм своєю поважністю.

«Але головне — обережність! — сказав сам собі пан Коберець. — Просто так, увірватися в двері — коли б біди не сталося». І він залишився стояти біля входу. Тут за перший вечір він і ногою не ворухнув. І все ж він був щасливий, як ніколи. Він не спускав з неї очей, і коли їх погляди випадково зустрічалися, посміхався від усього серця. Він забув про все на світі, думав тільки про те, що відчуває її теплий запашний подих, і йому було так добре, ніби він сидить у себе в кімнаті і кидає в піч пахучі коріння, які одержував на новий рік з аптеки безкоштовно, хоч за весь рік не витрачав на ліки й крейцера.

Нарешті йому набридло стояти так біля дверей. Він насмілювався і підсів до Бетушчиної матері.

— Ви не танцюєте, пане Коберець? Ну, звичайно, звичайно, в ваші роки вже не до танців.

Пан Коберець злегка почервонів, та в цей час танок закінчився, і Бетушка супроводжувана своїм кавалером, підійшла до матері.

— Ви часто відвідуєтє оперу? — запитав той, не випускаючи руки Бетушки.

— О, звичайно, навіть коли хвора, треба тільки мені піти в оперу, і я одразу ж одужаю.

Пан Коберець подумав про себе: «Ну, тепер починай!» І почав:

— А я ніколи не ходжу в оперу.

— Ні? А чого ж?

— Не знаю, як вам пояснити, — відповів він одверто, — але мені здається, що всі вони схожі одна на одну.

— Ви, справді, дивак! — розсердилася Бетушка і легенько вдарила його віялом.

«Ага, вже клює! — подумав про себе пан Коберець. — Та воно й зрозуміло: вигляд у мене не такий уже й поганий, служба хороша, можу одружитися, — розуміє, з ким має справу».

— Чи не мала я рації, пане Коберець? — перервала його думки мати Бетушки.

— Звичайно, пані, звичайно!

— Дякую за вітання! — відрізала Бетушка і потягнула за собою свого партнера.

— Що ви сказали? Я не розчув.

— Нічого — я вже забула!

V

На другий вечір пан Коберець вирішив набрати темп і ще в гардеробній запросити Бетушку на одну бесіду і на одну кадрили. Він намагався танцювати якомога краще і вже в кінці першого кола увесь обливався потом.

«Під час танцю ти повинен говорити з нею!» — сказав він собі. І почав розповідати їй про своїх батьків і братів, тіток та іншу рідню, — нехай, мовляв, знає, до якої порядної родини потрапить. Бетушку все це, звичайно, дуже цікавило, і пан Коберець журився, що їй так часто доводилося відповідати на запитання партнера праворуч. І щоб вона знала, що в нього всього вдосталь, наприклад, багато сорочок, він під час кадрили завів мову про тє, коли і де він більш за все пітніє, щоб знайти привід поговорити про білизну.

«Вона задоволена» — думав він сам до себе, дивлячись, як вона посміхається, і сам був задоволений.

Після кадрили противний партнер Бетушки знову був тут як тут, він не відходив від неї ані на крок, що було зовсім непристойним для скромного юнака.

— Панночко, мені пощастило дістати в танцмейстера опис бесіди — ось він!

— Ах, дякую вам. Ви такі ласкаві! От мої подруги зрадіють! Я й сама не запам'ятала добре порядку фігур.

«Можливо це суперник... Хоче повернути до себе дешевенькою послугою... Стривай-но, мене не обійдеш!»—сказав сам до себе пан Коберець, а вголос додав:— У мене, як і у вас, панночко, пам'ять погана, і я починаю на три такти пізніше, тому що не пам'ятаю порядку фігур. А от кадриль я записав, тут я вам можу бути корисним, панночко, — і він витяг з кишені аркуш паперу.

— Дякую, пане Коберець, кадриль я знаю досить добре.

— Це не має значення, можете позичити кому-небудь. Це по-французьки, панночко, не по-чеськи! — зауважив він.

— Спасибі за урок, я й сама могла б побачити.

Всі, хто стояв навколо, розсміялися, особливо ж голосно — цей нескромний юнак.

«Може, я зморозив якусь дурницю?» — подумав пан Коберець і накинувся на юнака. — Я не бачу ні найменшої причини для вашого сміху! Тут така духота, панночка спітніла, а коли піт тече з лоба на очі, можна одразу не розібрати...

— Я не пітнію, як ви, пане Коберець, — кинула Бетушка і склала папери.

— О, прошу, — захався молодий танцюрист, — вам буде незручно нести їх. Я дозволю собі завтра вранці занести обидва записи вам додому. Заразом перепису вночі текст бесіди, там дещо нерозбірливо...

«Ага, він хоче потрапити до неї додому!» — промайнуло в голові пана Коберця і він в душі посміхнувся, згадавши, що вирішив ще сьогодні полагодити цю справу іншим способом.

По дорозі додому він сміливо підійшов до Бетушчиної матері. Бетушка йшла попереду з цим молодим вітрогоном. Він з комічною запобігливістю обирав для її ніжок сухіші місця.

— У мене до вас прохання, пані, — сказав пан Коберець, звертаючись до матері.

— До мене?

— Так, я дістав трохи шоколаду, кажуть, дуже хороший, мені хотілося б спробувати його, але, знаєте, як у стар... тобто я хочу сказати, що нежоната людина шоколаду варити не вміє... і от я...

— Ви хочете, щоб я зварила його вам? З великою охотою, приносьте.

— Коли дозволите, пані, я прийшов би завтра по обіді. Проведемо весело пообідню годину, я не ображатимусь, коли піде увесь шоколад.

— О, спасибі!

— Ні, я не який-небудь скнар! Ваші булочки і вершки, мій — шоколад.

— О, це дуже мило!

— Шоколад якраз при мені. Чи не вгодно буде вам взяти його...

— Будь ласка!

— А тепер мені пора до ресторану вечеряти. До побачення, пані!

— До побачення!

«З нею я не буду прощатися, — говорив в думках пан Коберець, звертаючись сам до себе, — хай знає, що я незадоволений, коли вона ходить з цим молокососом! А старій, видно, я припав до душі. Як охоче взяла шоколад і несе його, а в руки ж холодно!..»

VI

Другого дня пан Коберець розповів про свої плани й надії друзям у ресторані «Місто Одеса», вишкрібаючи з тарілок сусідів по столу «обід для якого-небудь бідняка». Свій обід він звичайно виїдав дочиста, але інші, на його велике задоволення, залишали на тарілках залишки їжі, і він міг, дякуючи цьому, творити добре діло.

— А того купчика Мартинка я просто не терплю, дуже вже він настирлива людина, я повинен усунути його з своєї дороги.

— Ну, ну, Ганес, коли б він вас не прибрав!

— Прошу вас таких слів мені не говорити, а то я за себе не ручаюся. Що він у порівнянні зі мною, скільки класів він закінчив?

— Ганес гадає, що дівчата приймають державні екзамени! Гроші є, отже може й одружуватися.

— Але ж він зовсім ще хлопчак! Йому й двадцяти шести, мабуть, ще немає. Я сьогодні ж закінчу з цим ділом, побачите, який я. Я написав уже своїй матері, і вона приїде завтра до Праги. Поведу її до своєї нареченої.

Сьогодні я прогулювався біля її будинку та бачив, як Мартинек під'їхав туди в фіакрі.

Ще не було четвертої години, коли пан Коберець заходив до будинку, де жила Бетушка. І хоч він сам жив на третьому поверсі, а тут йому довелося зійти тільки на другий, діставшись останнього східця, він не міг передихнути. Але він навіть в думці не міг припустити, що це було від страху, і визнав за краще звалити провину на хворе серце.

Біля вхідних дверей він ще раз оглянув себе з ніг до голови — все було гаразд, і він залишився задоволений собою. Нарешті постукав.

Дома були тільки матір, сама Бетушка та служниця. Зустріли його привітно.

Сіли, поговорили про те, про се, але геніальні чи дотепні думки якимось не приходили в голову пану Коберцу. Йому здавалося, що він сьогодні не в ударі і що звичайно «буває більш приемним співбесідником». Розмову підтримували головним чином жінки, і що далі, то більше втрачав він рівновагу. В нього навіть холодний піт на лобі проступив. Нарешті він вирішив, що потрібно діяти одверто.

— Пані, дозвольте вам сказати кілька слів! — промимрив він таким вимученим голосом, що жінки навіть здригнулися.

— Прошу, пане Коберець!

Пан Коберець встав, ввічливо вклонився обом жінкам, поцілував руку матері, положив свою праву руку собі на груди, виставив уперед праву ногу і почав тремтячим, урочистим голосом:

— Дорога мамо! Шановна панночко! — ліва нога його полізла вперед, права назад. — Я мужчина, який не може промовчати про свої почуття. Мені не потрібно ховати їх ще й тому, що я цілком самостійна людина. — Права нога поповзла вперед, ліва назад. — У мене вісімсот крейцерів річного прибутку, я людина забезпечена. Дивне діло, людина довго може жити без друзів, і все ж, врешті рещт, вона шукає друга. І чому б їй не шукати, коли людина ця самостійна. Одному потрібно одне, іншому — інше... Світ великий...

Ноги пана Коберця змінювали одна одну з такою швидкістю, ніби він танцював рязанку, голова йшла обертом, піт рікою струмував по обличчю.

Жінки були вражені, на їх обличчях з'явився вираз жаху. Пан Коберець напружив зусилля, щоб оволодіти собою і нетвердою ногою наблизився до стола. Там лежав принесений ним пакунок. Тремтячими руками він розгорнув його і з непевною посмішкою подав Бетушці. Це була чашка для кави з золотим обідком і намальованим посередині величезним серцем, пронизаним стрілою.

— Це серце скаже вам усе!

Бетушка почервоніла.

— Ну, що за дивак цей пан Коберець,— засміялася мати, сплеснувши руками.— Як ви нас налякали!

— А хто вам сказав про це? — зніяковіла Бетушка.

— Хіба цього не помітно? — сміявся пан Коберець від щастя, а в думках додав: «Віднонька, як вона хвилювалась, поки не була впевнена—у дівчат уже так завжди!»

— Але хто міг вам про це розповісти? Пан Мартинек, чи ви довідалися про це від мого чоловіка?

— Мартинек? Ваш чоловік? — здивовано запитав пан Коберець, і на обличчі його раптом відбився жах.

— Ну, не прикидайтеся! А я й не знала, що ви такий дивак! Знаєте що, приходьте до нас у неділю, у нас будуть заручини. Чоловік і Мартинек будуть раді!

— В неділю? — безтямно перепитав Коберець.

— Так, так. Мартинек поспішає, він повинен поїхати у своїх торговельних справах. На масляну вже буде весілля.

— А від вас я одержую перший подарунок! — дякувала Бетушка.

Та пан Коберець уже нічого не чув. Він став біля вікна, притулився лобом до скла і барабанив по ньому пальцями зовсім непристойно.

Жінки були дуже схвильовані для того, щоб звернути на це увагу і зрозуміти його стан.

За декілька хвилин він оглянувся і сказав:

— У вас тут з вікна чудовий краєвид!

Декілька днів він не з'являвся в ресторані «Місто Одеса». А коли прийшов туди і його почали розпитувати про його справи, він роздратовано відповів:

— Дайте мені спокій,— я вже з нею не розмовляю.

І він купив у хазяйки обідні талони на півроку вперед.

ЗА ПІВГОДИНИ

Годинник засичав на стіні, і пробило три чверті дванадцятої. Горбатий старий чоловік, що здригався, дрімаючи у кутку за столом, від ударів годинника раптом прокинувся, протер трохи очі, позіхнув і нелюдським, охриплим голосом, запитав: «Послухай, стара, це вже дванадцять?»

— Егеж, вже дванадцята, пора б тобі й лягати.

— Так, так, стара...— прошептав майже нечутним голосом горбатий, і голова його знову впала на груди.

— Мені вже пора йти!— сказав капрал-артилерист, підводячись з лави, де він сидів біля товстої червонощогої жінки. Важка шабля його заgrimіла по якійсь бляшаній посудині біля плити, і старий, що дрімав, знову здригнувся.

— Посидьте ще трошки, ще ж тільки дванадцята,— не пускала його жінка. Потім взяла його за руку і хотіла знову притягти до себе.

— Ні, ні, моя люба,— шепотів вояка,— я вже й так пересидів і мушу йти — поки дійду додому, буде, мабуть, година. Прийшов би завтра не виспавшись! — прошепотів він ще тихше.

— Іч, проказа, іди вже, йди. Та дивись, не заблуди-ся! — відповіла йому жінка також пошепки і, встаючи, вдарила його жартома по руці.

Капрал зняв свою артилєрійську шапку з вішалки, затягнув тугіше ремінь від шаблі, і жінка, повиснувши йому на шию, проводжала вояка до дверей. Шабля грюкнула ще раз об скляні двері, коли їх відчиняли; знадвору налетів сквозняк, і дві червоні занавіски, що закривали скло на дверях, високо підлетіли. Старий у кутку здригнувся і знову прокинувся. Він підвівся, взяв

зі стола дерев'яний свічник, в якому стирчав недогарок тонкої лійової свічки, запалив його від жару в плиті і промовив: «На менє наче жбурнули чимсь, я більше не можу — на добраніч!» При цьому він простяг руку до низьких дверей, над якими, мабуть, свяченою крейдою, було написано рік і кілька літер, і, вклонившись, зник за дверима.

Останні слова старого були звернені до трьох людей, що сиділи за іншим столом. Одна з них була жінка, — дівчина років двадцяти п'яти. В тому, що вона молода, не можна було помилитись, хоч обличчя її було вже вкрите зморшками, а в очах, замість молодого вогню, були вже непрозора полуда і перевтома. Чисте, але з занадто сміливим вирізом плаття, особливий манір, на який були зачесані її темні розкішні коси, саме місце, де вона почувала себе як дома, не припускали сумніву в тому, що вона належить до тих нещасних жінок, яких всі проклинають і, забуваючись, все ж збільшують їх кількість новими жертвами. Люди, зустрічаючись з ними таємно, топлять їх в суспільне болото, щоб потім легше було їм гратись в моральну чистоту.

Вона сиділа за столом і мішала колоду заялжених французьких карт. З обох боків біля неї сиділи мужчини. Обидва мужчини, судячи по одягу, обличчях і руках, належали до вищих верств. Люди з «кращих» кіл нерідко бувають і в таких, зовсім непристойних місцях; чи то набридне їм життя «солідніших» в суспільстві, чи оволодіє ними раптове буйство, чи то й просто так, з прихоті, щоб ознайомитись з життям бідняків, порівняти його з своїм комфортом і відчутти таку собі душевну млюсть, наче в театрі за гроші. Останнє називають іноді вивченням життя бідноти.

Перед обома гостями стояла чорна кава. Вона стояла вже, мабуть, довго, бо її навіть не солодили, і цукор досі лежав на тарілці незайманий.

Ці люди розмовляли зовсім пошепки, і тому не дивно, що бій годинника розбудив старого.

Тільки-но старий вийшов, один з гостей про щось запитав дівчину.

— Отож-бо й воно! — відповіла дівчина вголос, — він на цілих п'ять років молодший від нашої пані. Отак живуть вони з цього ремесла, а на його долю не лишилось нічого! Отой вояка, що недавно сидів біля неї —

з ним вона стоїть зараз на дворі,— чуєте, як там воркують? — це її обранець. Через кожних два тижні у неї вже інший, і один їй обходиться дорожче, ніж другий. Але цей у неї найгірший! Йому б весь час тільки тягнути з неї гроші. Я не можу його терпіти, але мушу бути привітною, інакше б мене пані вигнала і... самі знаєте— куди б я пішла, коли я вже не така молода, і краси у мене не прибуває; мушу держатись того, що є.

«З богом!» — долетіло знадвору, і товста пані знову зайшла.

— А вже стає холодно! — повідомила пані.

— До того вже йдеться! — відповіла дівчина.

Пані сіла за столик біля груби, витягла скриньку і почала лічити гроші.

Ледь блимає світло в закопченій лампі — газ досі ще не дійшов до цієї віддаленої частини міста — погано освітлювало навіть цю маленьку кімнату. Все тут було примітивним, і навіть бідним. Мабуть з п'ять довгих, зачовганих столів стояли тісно один біля одного. Вздовж стіни, за столами, стояли лави, а по цей бік, навпроти — високі, голі стільці. Білі стіни були майже без прикрас. Лише над столом, біля якого засиділися пізні гості, висіли дві маленькі картинки в яскравих рамках і старе дзеркало. На плиті стояло кілька чорних чавунних горщиків, а на столику, крім кількох склянок для кави, дві пляшки — в ромом і горілкою.

Знову настала тиша. Обидва пани тихо нашіптували дівчині щось, мабуть, дуже важливе; часом по кімнаті котився з дзвоном мідяк або срібний, що вислизав при лічбі з пальців товстої жінки.

Годинник засичав знову, і пробило дванадцять. Щойно годинник затих, як з недалекої вежі пролунали також рідкі удари, сповіщаючи цю віддалену, убогу частину міста, що вже опівночі.

— Мабуть, в цих низеньких будиночках навколо все вже спокійно спить. В нашому ж кінці в цей час люди ще скрізь на ногах,— голосно зауважив вищий і трохи старший в панів.

— Не думайте так,— заперечила дівчина.— Якщо й спить хтось, то через хворобу або втому. Ці люди до вечора так стомлюються, що просто падають на ліжко або де прийдеться. А ще десь, може, засне стара мати, бо сльози зліплюють їй очі.

— Я б оце вже теж спала,— сказала пані з притиском і закрила скриньку в столік. Потім стягла платок з шиї, відкривши жирні, аж бридкі, плечі і поклала голову на стіл.

Трое за столом знову почали шептатись. Схоже було на те, що пан, котрий говорив перед цим, щось вимагає від дівчини, а та відмовляється.

— Кажу ж вам, пане, що не варто про нього навіть розповідати.

— Це не завадить! Ти ж знаєш, скільки я вже просив тебе про це!

— Я б вам охоче розповіла, якби це вас могло хоч трохи цікавити! Але мое життя було таким одноманітним, що мені прийшлося б іноді говорити дурниці, а ви будете сміятись тоді наді мною! Я знаю, що ви добрий пан, знаю, як ви зацікавились мною — але ж я не вмію брехати і здаватись кращою, ніж я насправді є; і не знаю — чи не буде гидко вам слухати. Може, всяка інша дівчина сказала б вам, що коханий залишив її, ославив, і що це було початком. Але ви не повинні вірити навіть кожній десятій, та що там десятій! Такі прекрасні спогади мало яка з нас має, і я збрехала б, якби сказала, що вони в мене є. Отож, приходять багато таких панів — вас я знаю, ви не такий, і цей другий пан теж ніби на такого не схожий — і питають нас, про що їм тільки збреше в голову, а потім пишуть газети і книги; дівчата їм брешуть, роблять з них дурників, але я — нащо мені брехати? Ні, любов мене не обманула.

— Хто були твої батьки?

Дівчина помішала карти.

— Батьки? Гм, за батьків питаєте? Так я сама цього не знаю. Навіть не пам'ятаю, щоб я дитиною була ще де-небудь, крім кухні єврейського трактиру. Змалечку була я на тій противній, чорній кухні, навіть нікуди не виходячи; але я не єврейка, мені завжди давали «християнських під...», якщо я бувало накою чого-небудь. Поводились зі мною, як з домашньою собакою, однак мені ніколи і в голову не приходило, що зі мною поводяться не зовсім добре — я хотіла сказати — не так, як із своїми власними дітьми. Я швидко звикла до думки, що найбільше зло в світі — це зайве биття. Голоду я не знала, наїдалась абичого на кухні, а били мене тільки тоді, як розіб'ю якусь посудину, а це рідко коли трапля-

лось. Різне кухонне начиння було моїми іграшками: я гралась і розмовляла з кожним горщиком і не знала, що діти мають інші іграшки. Я навіть думала, що я не схожа на інших дітей тому, що моїм вбранням було саме дрантя, тоді як інші діти були гарно зодягнені. Не вчилась я нічого, крім куховарства — але йому я навчилася так, що могла б пізніше вже й сама з нього прожити.

Останні слова вона вимовила з гіркотою людини, що вже втратила надію вийти з біди. Дівчина почала розкладати карти і після хвилинної перерви продовжувала знову, говорячи тихо і не квапливо.

— І була я там, доки майже виросла; якось мені сказали, що я вже шістнадцятилітня. До нас почала заходити одна іста християнка. Вона добре до мене ставилась; з-під поли давала мені ласощі, і я прив'язалась до неї. Одного разу ця християнка випросила мене в єврейки, щоб я допомогла їй перенести якісь речі. Я з радістю пройшла за нею багато вулиць, поки дістались ми до її дому. Я ще ніколи не бачила так Прагу, як під час цієї подорожі; мені була відома лише вулиця від трактира до колодязя, і жінці доводилось мене просто тягти за собою, щоб я десь не відстала. Коли ми прийшли, жінка сказала, що забрала мене навмисне і я не повернуся вже назад, що вона з євреями сама домовиться, бо у них, мовляв, нема на мене права. В неї ж я матиму гарну одіж і добру страву, якщо буду слухатись, і що зароблю багато грошей, нібито не працюючи, та ще й багато дечого навчуся.

Звичайно, я зразу ж погодилась, бо все, про що розповідала ця добра жінка, здавалося мені таким привабливим. Вона принесла мені гарне плаття — якраз по мені, наче для мене й шилося; мила й розчісувала мене цілих дві години, потім одягла капелюшок мені на голову і поставила перед дзеркалом. Я аж перелякалась сама себе — така гарна я була — і не знала, де діти руки, щоб не пом'яти плаття. В капелюшку я почувала себе трохи незручно, бо не звикла носити щось на голові. Жінка пообіцяла мені ще краще плаття, повідомивши, що кудись поведе мене, де я зможу його дістати.

Ми вийшли і знову довго ходили вулицями. Це було чудово, я навіть не помітила, як ми зупинилися біля високого, красивого будинку і стояли там довго, поки

ця жінка розмовляла з якимось чоловіком в лівреї. Нарешті, вона мене покликала, і ми зайшли. Тільки тепер я подивилася на чоловіка, з яким вона розмовляла. Він так дивно посміхнувся до мене, що я мимоволі опустила очі. Слідом за ними піднялась я по широких сходах, пройшла через кілька кімнат, аж поки ми не зупинилися перед високими дверима з позолоченою ручкою. Жінка мені шепнула, щоб я була покірна і послужна, двері відчинилися, мене впхнули до них і залишили саму в чужому покої. Від дверей я не ступила й шагу по гладкій підлозі і тремтіла всім тілом. Відчувала, що багато дива для мене в кімнаті, але боялась підвести очі. Раптом хтось зайшов до покою і наблизився до мене важкими чоловічими кроками. М'яка рука взяла мене за підборіддя і підвела мені голову.

Проти мене стояв гарний, молодий мужчина. Він запропонував мені сісти, а коли я відмовилась — взяв до себе на коліна... Що це сьогодні з цими картами! Ви погляньте тільки — самий смуток для дому! Ото дивно!.. Ну, а коли вже йшла, — мала в руці пачку нових кредиток — були то перші гроші, які я в своєму житті тримала в руках, — промовляла дівчина, як уві сні.

Тон її розповіді став, раптом, розв'язним, хоч вона ще й намагалась приховати його нещирість, яка стала вже звичкою.

— Не довго була я в тієї жінки. Вона одвезла мене до однієї пані, де було багато гарно вбраних дівчат моєї професії. Ця пані вже все про мене знала і сказала, що з радістю мене прийме, як тільки я одержу офіціальний дозвіл. Пан радник¹ мене відмовляв, досить яскраво змальовуючи той жах, до якого я падала. Я його не зрозуміла і не повірила; нове моє життя здавалося мені занадто хорошим, а він його, може, не знав або просто заздрив мені. Що ж, коли я тоді ще не розуміла, що то погано, і до того часу ніхто мені не сказав про це! Я стрибала, як дитина, від радості, коли одержала писаний дозвіл. З усіх сил я побігла до своєї нової пані, тримаючи обома руками сумочку, в якій був дозвіл. Так я стала...

— Об'єктом громадської нелюбові, — вставив чоловік, що до цього часу мовчав.

¹ Р а д н и к — чиновник.

— Чи любили ви коли-небудь? — запитав перший мужчина.

— А чому ж ні! — призналася дівчина тим же легковажним тоном. — Якби про цю любов вам розказати, то ви б не сміялись. Познайомилась я дійсно з одним молоденьким, — тільки не в своїй пані, — от де був красень! І я його справді любила, — завірила вона таким тоном, наче хтось сумнівався в тому, що вона може справді любити.

— Навчили мене, щоб не признавалась, хто я така — сама вже я знала, ким я, власне, була — і він забрав мене до себе. Жила з ним більше року, поки не довідався, що я робила раніше. Він був би одружився зі мною вже тому, що була в нас гарненька дитинка. Та одного разу прийшла я додому, — дівчина раптом згребла розкладені карти, — віддає мені сторожика ключа разом з запечатаним листом. Він навчив мене читати й писати і, прочитавши, я все зрозуміла. Він написав тільки таке: «Такий виродок людства не заслуговує на ім'я матері; беру дитину з собою, щоб виховати її самому!»

Вона замовкла і дивилась нерухомо перед собою. Нарешті зітхнула, швиденько перемішала карти і спокійно почала знову:

— Ви повірите, що мені тоді справді було боляче? І зараз... та що, зараз, як згадаю про це, то сміюся. Або про те, як він назвав мене виродком; була в цьому ганьба і для нього, хіба ні? Але тоді... тоді я ледве піднялась по сходах! Плакала над колискою вкраденої в мене дитини і, — повірите чи ні, — не могла я з колискою розлучитись. З усіх речей продала її останньою, а перед тим, як продати, відщепила собі на пам'ять маленьку трісочку з неї. Я не знала, що мені робити. До попереднього життя вертатись не хотілось; мені здавалося, що повернутись мені забороняє дитина. Шукала роботи і не могла знайти. Кінець кінцем я захворіла. Один молодий лікар, знайомий мого колишнього коханого, лікував мене, навіть заплативши потім за ліки. Незабаром я одужала, але залишилась перед лікарем в боргу за догляд та ліки. І він використав це.

— Яка ганьба!

— Чому ж ганьба? — запитала дівчина і болісно посміхнулась, мабуть, вперше за час розповіді. — Думаєте,

я не була красивою? Знаю я вас, мужчин! Тепер, пане, звичайно, він би мене не зайняв.

— Таким чином я знову там, звідки була вийшла,— сказала вона, наче поспішаючи закінчити розмову.

В цей час з брязкотом відчинилися двері, і з'явився нічний патруль.

З вежі пролунали удари, сповіщаючи, що вже пів на першу ночі.

— Ви засиділися,— нагадав один із стражників.

Пани підвелися, кожний з них вийняв банківку¹ і подав дівчині.

— Заплатіть за каву, і візьміть собі решту.

— Тепер ви бачите, що не варто було розповідати, за півгодини все й скінчилось!

¹ Кредитки, паперові гроші.

СИЛУЕТ

У Бухаресті влітку опівдні нестерпна спека. Сонце надовго вклало городян на відпочинок. В місті тихо, як в пустелі, і екіпажі не гуркотять, хоч гуркіт їх не стихає в Бухаресті навіть уночі. В цій південній тиші є щось, що нагадує сон безтурботної людини. Я сиджу біля відчиненого вікна, в яке не пробивається сонячне проміння, але в кімнаті все ж так душно, що мені довелося роздягнутися майже догола. Я запалив сигару і намагаюся ні про що не думати.

В готелі невидно ні душі, але я не почуваю самотності і не сумую.

Провідник, якого я найняв у такий незручний для мандрів час, сидить у комишевому кріслі в кутку кімнати і погойдується в дрімоті. Він поклав свій циліндр під крісло. Хвилину я дивлюсь на нього. Я бачу, як він ворухить своїми сивими бровами, як у нього ворухаться губи. І як, нарешті, прочунявшись, він механічними руками намагається підняти циліндр.

Я намагаюся підслухати цю тишу і побачити небо, безмірно віддалене, вдихнути в себе повітря, яке здається таким прозорим.

Сотні найрізноманітніших бухарестських куполів — майже кожний будинок має свій купол — покриті бляхою і пофарбовані яскравочервоною і білою фарбами. Коли дивишся на них під полуденним сонцем, ріже очі. Мій погляд зупиняється на сусідньому дахові. В цю мить, різко хлопнувши крилами, на дах сіла ворона. Вона скаче до комина і зникає за ним.

Ось на дах сідає і друга ворона і, помітивши першу, намагається наблизитися до неї. Але перша, підскачовши на край даху, злітає, і, зробивши коло в повітрі, знову

сідає на гої же дах. Цю гру птахів з дивною точністю повторюють кілька разів. Потім вони сідають і притискаються одна до одної, примруживши очі.

Щось стукнуло і протяжно зарипіло на сусідньому подвір'ї, ніби відчинилися великі ворота, але самих воріт я не бачу. Мені щастить розгледіти тільки, як біжить двором тінь від їх половинок. На дворі щось загриміло, і от я виразно бачу тінь чоловіка, який тягне голоблі, а нарешті і тінь всієї карети. Тінь чоловіка зникає і потім знову з'являється. Рухи його швидкі, і я уявляю собі молоду, дужу і високу людину. Здається, він чистить щось щіткою і ганчіркою. З цікавістю спостерігаю я тінь людини, яка працює і якої я не бачу, повторюючи декілька разів про себе французьку епіграму:

Із затінку, ясної днини,
Я чітко бачив тінь людини,
Яка, зігнувшись, тінню щітки
Сумлінно чистила тінь бідки.

Тінь чоловіка несподівано зупинилась. Мені здається, що чоловік повернув голову. І я вже бачу іншу тінь — тінь молодої та елегантної дами. Я дивлюсь на відбиток її довгого плаття, спадаючих на плечі густих кучерів і маленького, насуненого на лоб капелюшка з двома пір'їнами. Жінка поклала руки на плечі чоловіка, і той обняв її за талію. Вуста їх зливаються, і мені здається, що я чую звук поцілунку.

Але ось тінь жінки вмить зникає, а слідом за нею прямує і чоловіча тінь.

— Невже ж,— вигукую я,— у цієї елегантної дами коханець кучер?

Провідник здригається, простягає руку за циліндром і хоче йти.

— Посидьте, будь ласка,— кажу я йому,— я хотів запитати вас, чи гарно одягаються в Бухаресті прості жінки, ну, наприклад, наймички або жінки робітників?

— О, так, господарю, так! Тут сама елегантність. В Бухаресті заможні дами ще нарядніші аніж у Парижі, ну, а бідні тягнуться за ними. Тут кожна жінка згорить від сорому, коли не зможе собі купити хоч раз на місяць гарне плаття. І не має значення, яким шляхом дістаються гроші, було б тільки плаття...

Старий зітхнув і багатозначно похитав головою.

В цей час з двору знову долітає гуркіт коліс, стукіт кінських копит, і я знову бачу тінь конюха, але вже в циліндрі. Він запрягає коней, а вони махають головами та хвостами і б'ють копитами землю. Кучер в циліндрі вискакує на козли. З'являються нові тині. Я думаю, що це старий пан і з ним молода дама — тинь її вже знайома мені,— а також якийсь чоловік, дуже стрункий. Тинь карети швидко рухається і зникає.

— Хто тут живе поруч? — запитую я провідника.

— Дуже багатий банкір, дуже багатий,— повільно говорить він,— завтра в його дочки весілля. Наречений не тутешній, не знаю, звідкіля він приїхав. Але, говорять, він багатий, і наречена закохана в нього. Так, юнак знайшов своє щастя!

БЕНЕШ

У невеличкому трактирі, поблизу віденського Корутанського театру, весело бувало щодня, але сьогодні сміх і крики лунали на всю вуличку. Сюди сходилися співаки й хористки королівської опери, музиканти з оркестру, люди прості і звичайні, щоб поділитись якоюсь одною турботою з тим, щоб потім мати їх більше. Люди намагались тим більше взяти насолоду від життя, чим менше воно їх давало.

І старого Бенеша, завжди похмурого і мовчазного, сьогодні немов підмінили: він пив, говорив, говорив і пив знову. Його відкрите обличчя розчервонілося, і з нього не сходила посмішка.

Історичний плащ Бенеша, зимою і літом той самий, вже висів на спинці стільця, але старого так розпалило вино, що він з себе зняв ще й жилет. Бенеша і його дивні звички всі добре знали, але ніхто б не подумав, що під одним жилетом з товстої тканини з'явиться другий, такий самий товстий.

Бенеш вже років сорок був корепетитором¹ в опері. В широких мистецьких колах знали його як прекрасного «читача партитур», у вуличих—як талановитого складача маленьких милих пісень, і всі його знали завжди добряком, хоч трохи й похмурим, та завжди піддатливим. Саме тому його жвависть сьогодні на людях здавалась всім легковажною і невинуватою. Декому з гостей здавалося, що Бенеш прикидається і багато говорить, щоб заглушити в собі якусь печаль, багато п'є, щоб потім наплакатись. Але гості нічого не казали і також веселились.

¹ Акомпаніатор.

— Ага, ось і наш Львічек! Я так і знав, що ти сьогодні ще прийдеш! — зустрів Бенеш новоприбулого. Це був жвавий молодий чоловік з веселим обличчям і хитрим поглядом. Присутні охоче знайшли йому місце.

— Львічек наш — лев, — сказав хтось з другого кінця. — Татусю Бенеш, слухали Лева сьогодні в костьолі?

— Ви мене ще будете вчити, як цінувати співака! — образився Бенеш і стягнув з себе другий жилет. Але під ним був ще й третій. — Ви мені скажіть тільки, хто б чого був вартий, якби він мовчав! З Льва буде другий Ранконі. Ранконі теж був малий на зріст, а мав голос, як громова флейта. То ви його, мабуть, так слухали в своєму житті! Як я скажу, що з когось щось буде, значить буде! Ось цьому дівчатку я теж предрікаю, що буде вона весела і славна, як... як Зонтагова. — Це призвище ніби ненароком прослизнуло в нього між губами.

— Що татусь Бенеш сказали? — запитало по-німецьки гарненьке дівча, що сиділо з ним поруч.

— Нічого, дівчинко, — він погладив її по голові. — Що чути із Злониць, мій Львічку?

— Давно вже нічого не чути. Але, громє! В татуся сьогодні нова краватка!

Бенеш гордовито випнув бороду і простягнув ноги.

— І черевики також начищені! Та сьогодні татусь щось святкує!

Бенеш трохи нахмурився.

— Що ти все підлещуєшся до мене, Павла, — звернувся він знову до дівчини.

— Лукова заграє з татусем! — закричали навколо.

— Татуню, у вас немає для мене нової пісеньки? — лестилась молода хористка, майбутня славна примадонна.

Бенеш поглянув на неї.

— Ти гарна, а все ж, — не такі в тебе очі! Ну, та все одно, з тебе щось буде, але тільки з тебе, та хіба ще з Львічка, а з усіх інших не буде нічого!

— Ну, це ще невідомо! — розсердився молодий арфіст напроти. — У вас теж був талант, татуню, та... — не доказав.

— Ну і що ж? Що могло вийти з корепетитора? Я був ним у Празі і залишився у Відні.

— А якби ви в Празі були довчилились!

— Авже — якби! Якби не утік був за Індржішкою Зонтаговою сюди аж до Відня.

— Вона була гарна, чи що?

— Я цього добре й не знаю,— з вимушеною байдужістю буркнув Бенеш.— Вперше акомпанувати їй — це було в Празі — довелося мені випадково. І коли вона глянула на мене — все було вирішено. Боже, ті сині очі! Пішов би за ними ще далі, ніж до Відня!

Ніхто його не розпитував далі. Та Бенеш не міг уже мовчати. Замріяно і легко він продовжував розповідати, ніби щось надавало йому натхнення.

— Мені навіть не було ніякого діла до того, що за нею прийшли сюди також інші — молодий улан, наприклад. Я тільки знав, що вона прекрасна, як ангел. Боже, ті очі — такі ніжні, такі голубі! Чому б мені тепер не признатись,—яке це вже має значення,—я був закоханий, як безумець, і вів себе, як безумець: мовчав про все. Вона сама мене й вилікувала. Зникла десь раптом — кажуть, при дворі не подобалась її доброзичливість — і написала мені такі слова: «Гаряче вам дякую за ваші послуги. Прийміть три сотенних, як нагороду за ваш чудовий акомпанемент». Он воно як... Тепер я взяв, що був для неї простим корепетитором! Але вперше в житті я одержав три сотенних і... — Він хотів пожартувати, та раптом замовк і затремтів усім тілом, неначе від холоду. Обличчя його стало нерухомим, очі втупились в підлогу, уста залишилися відкриті. Піднесені руки тремтіли.

— А коли вона вмерла від тієї мексиканської холери, мабуть, не так давно? — запитався найближчий сусіда, очевидно, для того тільки, щоб продовжити розмову.

— 11 червня 1854 року,— відповів Бенеш змертвілим голосом.

— Одинадцятого — це ж сьогодні якраз...

Голова Бенеша схилилась на зведені руки.

Ніхто не промовив ні слова, і навкруги настала раптова тиша. Її порушило голосне, невимовно-болісне старече ридання.

Довго плакав старий, і ніхто навіть не зашепотів.

Раптом ридання стихло; старий Бенеш підвівся, закривши долонею очі.

— На добраніч! — сказав він майже пошепки і, хитаючись, пішов до дверей.

ФРАНЬО

Після паркого дня наступав чудовий вечір. Гондола пропливла під аркою величезного залізничного мосту і завершила в широкий канал Гвідесса. Навкруги — на кораблях і набережних — було спокійно.

— Забери весла, Франьо, нехай вітрець понесе нас, часу ж у нас досить.

Франьо прибрав весла, вперся ліктями в коліна і поклав голову на долоні.

Гарний хлопець, велетені Відкриті засмагли груди, наче скеля, на руках і ногах залізни вузли мускулів. Йому можна дати тридцять років. Вперше проходячи набережною Піазетти¹, я почув від нього югославську лайку, якою він відповідав своєму товаришу. Я тут же найняв його, і сьогодні оце вже п'ятий день, як ми разом.

Франьо був мовчазною людиною з якимсь дивним, мрійним смутком у темних очах. Мабуть, через це і покрикували на нього гондольєри: «razzo!», безумцю! Спочатку я довідався від нього тільки про те, що він приїхав з Істрії, а родом з Гвієдо чи Мірни. І тільки вчора він на декілька слів сказав мені більше: попросив позичити йому дванадцять франків для хворої матері. Прийняв їх, не подякувавши, і лише кивнув головою.

Вітрець гнав потихеньку гондолу вниз по каналу. Раптом Франьо щось буркнув.

— Що ви сказали, Франьо?

— Мати вчора була задоволена, — сказав він уже голосніше, але обличчя його залишалось нерухомим.

¹ Місто в північній Італії.

— Йй покращало?

Франьо підвів голову, і на сумних очах його блиснули сльози.

— На неї вже черви чекають. Чинш ми вчора сплатили, а за кілька днів, може, небога переселиться на острів святого Христофора¹.

— Ви такий блідий сьогодні, Франьо,— кажу йому знову.

— Блідий. Цієї ночі я знов одпливаю за Лідо.

— За Лідо? Мабуть, з якимсь кораблем?

— Зовсім ні. Як стає мені сумно, я виїжджаю туди на гондолі.

— Але ж там вже бушує Адріатичне море, хіба можна туди на гондолі!

— Можна, якщо людина заворожена від смерті.

Було помітно, що Франьо сьогодні не такий суворий і більш довірливий.

— Чи був ти, брате, хоч трохи щасливий в житті?— питаю його.

— Крутий я на слові, мій пане! А з цим не везе ні в жінок, ні в панів! Круте слово, мій пане, то гострий ніж. Відвезли мене на три роки до Копару², хоч не зробив я нічого поганого, слово честі нічого,— тільки зачепив ножем хлопця, який намагався відбити в мене кохану.— Франьо помовчав.

— І коли ж ви вернулись з Копару?

— О, так,— це, нарешті, здійснилося... Я повертався, повний надій. Після звільнення приїхав я вранці пароплавом. Ще зранку я був веселий, а ввечері уже плакав. За кілька днів перед цим поховали мого батька, як жебрака, а мати моєї коханої заборонила дочці розмовляти зі мною, як з кримінальним злочинцем. Бо інакше б мати прокляла її. Та дівчина любила мене, і мати побачила, як ми обнімались. Страшне, грізне прокляття вигнало з дому кохану.— І знову Франьо схилив обличчя на долоні.

Слухаючи, я намагався навіть не дихати.

— Ви знаєте, мій пане, що значить у нас прокляття матері? — не зводячи голови, продовжував він.— Це була

¹ Острів з кладовищем.

² Тюрма на острові.

страшна ніч. Борá танцював по землі й по воді, завивав, наче вовк, і за два кроки не було вже видно нічого. Я не помітив навіть, як зірвало з мене покривало. Море було бліде, як смерть, танцювало, скакало по скелях аж до наших ніг. Здавалось — ми будемо разом навіки, але туга огортала нас, і ми плакали, обнявшись, наче перед розлукою... І раптом вона одірвалась від мене — я скрикнув — але вона встигла стрибнути. Стрибнув я за нею, щоб врятувати або ж загинути разом... та вранці знайшли мене на березі з розбитою головою, але живого. Вона ж загинула, бо на кому прокляття, той в бурю не випливе, — воно важче від каменя!

— І ви з Гвієдо потім виїхали з матір'ю?

Та він продовжував, наче не чуючи.

— Скільки я шукав її. Мені вже почало здаватись, що я бачу її на дні морському, одягнену в біле, з вінцем на голові, а навколо неї палають свічки. І я почав шукати цей привид, потопав по сто разів на день, і з того часу в мене холодні руки, ось візьміться, мій пане, їх вже мені не зігріти!

Я взяв його простягнену руку. Вона була холодна, як лід.

— Я радий би вмерти, — та не вмираю, а жити не можу. Може б, жив, якби не було цих спогадів. Вона приходить за мною й сюди, через море. І я вже знаю, коли вона приходить. Туга огортає мене, як сьогодні, мені хочеться в море, туди, аж за Лідо. І як тільки я виїжджаю за Лідо — моя мила зустрічає мене. Сидить в човні сумна, як я, хоч і не зовсім ясно я бачу її обличчя. Потихеньку пливе попереду, але догнати її не можна, хоч би до поту працював я веслами. Кличу я її, благаю, ридуючи: «Верни мені кохання і вірність мою!» — але вона мовчить.

Нас обох раптом труснуло. Чужа гондола, налетівши з бокового каналу, вдарила якраз у бік нашого човна, і залізний її форштвень піднісся над нами.

— *Malebetto pazzo!*¹ — пролунав голос.

Франьо підскочив. В очах його блиснула ненависть, і рука потяглась до ножа, що за поясом... Але за хвилину рука вже простяглась вперед, і Франьо схопився за фор-

¹ Італійське: проклятий безумець!

штейвень. Чужа гондола затанцювала і захиталась, вмить опинившись від нас на декілька метрів, аж з неї мало не вилетів її гондольер.

А Франьо спокійно сів знову, сказавши тільки сумним своїм голосом: «До кохання це не стосується!»

1871

ДИТЯ

...Якби ж мені бути, як тая перлинонька в морі,
Що для неї плавець молоденький життя не шкодує,
Якби ж мені бути, як зіронька в небі,
Що за нею хлопчина всім серцем сумує,
Якби ж мені...

— Маріцо, що ти все співаєш — не співай так голосно! І що пан тобі скаже!

Маріца скоса поглянула на мене і повернулась спиною, та так, що аж майнуло її коротке платтячко, наче од вітру; прямуючи до матері, вона обійшла мою лаву.

— Той пан навіть не слухає, — сказала дівчинка, ластячись до матері. — Можна співати?

— Не можна. Он інші теж не співають.

Маріца повернулась і сперлася ліктями на борт в тому самому місці, де вона щойно співала свою пісню тремтячим водам Дунаю. Але стрепенулась знову і підійшла потихеньку до матері.

— Мамо, скажи — правда ж сьогодні ввечері я буду найкраща за всіх? — запитала дівчинка з дитячою наївністю.

— Дурненька ти, Маріцо! Гралася б краще з Пентелкою, ніж оце розмовляєш!

І Маріца вже сидить на підлозі палуби біля сестрички Пентелки, дівчинки років шести, і грається з її лялькою. Вона, як дитина, веде з іграшкою жваву розмову.

А Маріці було вже років чотирнадцять, якщо не підводить мене високий зріст дівчат на півдні. Її розквіт досяг якраз тієї пори, з якої жіночність вже починає нас чарувати. Яке чудове поєднання милої краси і зросту в Маріці! Чорні її очі вже ваблять красою, але в них ще живуть дитячі мрії. Її стан вже стрункий і спокушає обвити його рукою, а крок все ще непевний, наче ось-ось

може перейти на підстрибування. Її обличчя ще зберігає всю ніжність розгубленості, але, в той же час, його форма нагадує вже про характер. І ти не знаєш — чи милуватися, не доторкуючись, її чолом, чи його пестити і голубити, чи сміятись, несміливо жартуючи з тими вустами, чи палко їх цілувати, а знаєш тільки одне: таке явище найнебезпечніше, бо воно, якщо хочете знати, кличе вас до кохання, — поетичного, квітучого, вогненного, від якого втрачаєш розум і стаєш знову палким, молодим шибайгоголовою!

Але Маріца все ж таки ще дитя. Я мимоволі порівнюю її до матері, для якої швидке південне одцвітання настане ще не скоро. Мати — дозріла струнка сосна, дочка — як буйний пагін. Обидві в народному сербському вбранні: вишиваний шовком корсет, шовковий пояс, що обіймає стан, шовкова сукня і світле мереживо. Тільки в Маріци туго заплетені коси спадають нижче колін, а в матері вони обкручені кругом голови і покриті кружалом із самих дукатів ніби чепцем.

Наша «Діана», пароплав австрійської компанії, швидко йде вверх по Дунаю. На палубі стоять дерев'яні дивани — стінка до стінки, по два. Я сиджу на одному з них, слухаю Маріцу, яка щебече щось, граючись, люблюся на береги. Ліворуч — скелястий сербський берег, вкритий густими заростями, наче барвінком; правий, австрійський — похилий. Дунайські острівки відбиваються на воді, дерева стоять, наче в дзеркалі. Ріка вийшла з берегів, і вдалині видно напівзруйновані, покинуті села. Табуни коней пасуться на вузьких мілинах без пастухів. Час від часу з води виринають прикордонні сторожові будки, під якими внизу колишуться прив'язані човни. Вгорі на веранді стоїть солдат і дивиться вдалину, наче сокіл. Та ось раптом берег збільшується і наближається, вже видно, як селяни працюють на полі, чабани стрижуть овець біля річки, густішають сади.

— А Маріца не замовкає ні на хвилину. Пентелка пальчиком показала на річку: «Дивись-но!».

— То зірочка¹. Дивись, вона наче нашита сріблом. Але це не ті зірочки, що на небі, Пентелко! Давай я тобі розкажу про зірок. Було одне маленьке дівчатко, Пентелкою звалося, і воно дуже любило зірки. Йому завжди

¹ Гвезднице — (серб.) і зірка, і лілія.

хотілось піднятися до них аж нагору. Одного разу надвечір йому пощастило. Вийшло дівчатко якраз на гору Авалу і було вжє майже на небі, Тільки підняло ніжку— і скок на небо. Скільки там було дива! Куди дівчинка не гляне, всюди сяють зірки. І мерехтять вони, наче крильця у пташки. А заблудитись Пентелка не могла на широкому небі, бо гора Авала висока і з неї все видно. Ішла Пентелка і дивилась, щоб не наступити на якусь зіроньку, і за кожним кроком нога її втопала у синьому небі, наче у хвилях. Поставила Пентелка свій кошик і давай збирати зірки. Беручи зірку до рук, дівчинка чула, як б'ється серце у зірки від страху, і клала її обережно...

— А де ж вона діла зірки? — запитує Пентелка.

Алє Маріца вже повисла на шиї у матері. Мати відбивалась, а вона по-дитячому палко цілувала її.

— Мамуню, в тебе не чоло, а зоря, і в очах повноповно зірок,— яка ти гарна, мамочко!

— Іди вже ти, кізонько! Подивись-но — ми вже приїхали!

І справді, «Діана» підходила до одного з придунайських каналів, де її вже чекав місцевий паровий катер. Ось вони стали вже поряд; було зроблено прохід в загородці на палубі і перекинуто трап із залізним поручнем з високої палуби «Діани» на низький катерок.

Маріца, підстрибуючи, забігає вперед.

— Обережно, Маріцо! — нагадує мати, ведучи Пентелку.

Маріца хитнулась... Скрикують відразу кілька чоловічих голосів. Мати раптом вся зблідла і заніміла.

Але рибацький човен вже вривується між бортами. Маріцу вода викидає наверх, ось її вже держать і піднімають на човен.

З катера спускають сходи і виносять Маріцу нагору. Ми всі поспішили на палубу.

Маріца жовта, як віск, але до неї вже повернулася свідомість.

— Бідна моя... пустунка... нещасна,— скрикує мати.

— Але... це нічого, дорога мамочко,— усміхається болісно Маріца,— увечері я все ж таки буду найкраща за всіх....

НІЧЛІЖНИК

Ми грали в «тисячу й одну ніч». Тобто, сиділи перед кав'ярнею на Езбекії¹ і по черзі розповідали, що, де і коли траплялося з нами найцікавішого під час наших подорожувань. Наше товариство складалося з двох чехів,— ми прибули недавно від берегів Червоного моря,— поляка, власника маленької кав'ярні, двох знайомих «від початку днів», тобто, мадьяра і німця, і, нарешті, служниці, знову-таки чешки, що до того ж була пражанкою з Малої Страни. Поляк був вихідцем з паризької еміграції; ще зовсім молодим він відплив до Америки, подорожував по ній скрізь від Канади до Патагонії і вже дорослим мужчиною зупинився тут, у Каїрі. Вітчизни своєї він ще ніколи не бачив. Мадьяр прослужив довго у війську, солдатом був також у Празі, а яким чином опинився в Каїрі, де вже мав винну крамницю,— того не хотів говорити. Німець зимою грав в оркестрі Каїрського театру, а влітку вчив музиці.

Служниця, щаслива, що обслуговує земляків, довго сиділа біля нашого стола. Всі інші гості вже порозходилися — північ давно минула. Над просторою площею стояла тиша. Лише зрідка долітало до нас віддалене виття собак, та іноді проходив пізній пішоход. Небо було тьмянозелене, на ньому тремтіли зорі, наче наближаючись до землі. Високі пальми безмовно і нерухомо розкинули свої крони над нами. Повітря було свіже, мирне. Було чудово сидіти тут і, попиваючи каву, розмовляти.

Черга розповідати, вже втретє, випала німцеві-музиканту. Ми називали його «рицар» за змістом його попереднього оповідання.

¹ Подія відбувається в Каїрі. Езбекія — частина міста.

— Ну, рицарю?

— Щоб його почати для вас? Що-небудь із Швабії, га?

— Давай!

І він почав.

«Подорожував я по Швабії пішки. Мішок за спиною, палка в руці, в зубах люлька. Веселенько так іти од міста до міста, і все сам і сам. Де луг, а де гора мене вабить,— заходжу собі, куди мені хочеться. Кожного дня я йшов доти, поки зір мій і серце стомлювались, нерви втрачали чутливість, і голова спадала на груди. Тоді я завертав до найближчого села посидіти в трактирі.

До Аугшпурку, куди лежав мій шлях, ще залишалось ходи днів зо три, і я завернув до одного села. Воно було на великому тракці, і трактир тут був чималенький. Вино було добре, їда смачна, і товариства спочатку ніякого. Пізніше зайшла весела компанія пограти в кеглі. Цю гру я люблю і, незважаючи на втому, взяв у ній участь.

Вже було пізно, коли я попрошався на ніч і покликав корчмаря показати мені почивальню. Всі інші продовжували грати. Вони зібрали всі, скільки було, свічки і розставили їх на столі.

— Тільки не забирайте з собою свічки,—просили вони.

— Ні, пан господський¹ тільки посвітить мені і принесе свічку назад. Без неї я швидше засну.

Корчмар привів мене до почивальні. Вона містилася на другому поверсі, на який вели дерев'яні, страшенно поламани сходи. «Тут два ліжка,— повідомив корчмар, коли ми зайшли до просторої кімнати,— лягайте собі, де схочете». Я глянув на ближче ліжка за три кроки від мене,—біля нього стояв стілець,— і відпустив корчмаря з свічкою.

Кинувши мішок на підлогу, я сів собі на краю ліжка і почав роздягатись, складаючи одіж на стілець. Якраз під моїм вікном падали і стукали кеглі. Мені «до млості», як кажуть, хотілося спати, і я з насолодою думав, що я зараз ляжу, і спокій швидко розіллється по всьому тілі; я вже мимоволі уявляв, як стук від кеглів буде віддалятися і віддалятися, поки не зникне десь у синьому сні.

¹ Господський — корчмар.

Залишилося тільки відкинути ковдру, і можна вже випростатись. Я мацаю по перині рукою до подушки і раптом з жахом відскакую. Мені забило дух, сон відразу ж злетів з мене — я хотів крикнути, але мені здавило горло. Я стояв, як маніяк, витягнувши правицю в темряву і розчепіривши здерев'янілі пальці. Я відчував бридку, холодну і липку вологу — ні, ні, я не помиляюсь — там, в моєму ліжку, лежав мертвий, рот у нього відкритий і покритий піною, я торкнувся якраз за вишкірені зуби...

Підскакую до вікна і висаджую його з рамою.

— Рятуйте, вбивство!— кричу вниз, — ловіть корчмаря, держіть його, в моєму ліжку лежить убитий! Швидше всі нагору!

Чую внизу метушню і галас, бачу, як мигтять там вогні.

— Мій гість здурів, — кричить корчмар, — підемо всі, може, його прийдеться в'язати!

Сходи за дверима тріщать під важкими, квапливими кроками — я не відходжу від вікна ні на крок, моя права рука все ще витягнута, пальці розчепірені. Двері відчиняються, і першим вбігає корчмар із свічкою, за ним всі інші теж із свічками.

— Там, там... ідіть! — кричу несамовито і показую їм на ліжку. Замість ліжка всі вирячились на мене. Тоді я сам підбігаю до ліжка і здираю ковдру. Під нею лежить мертвий чоловік, старий, в одежі, рот розкритий, в кривавій піні.

Корчмар спокійно підходить, освітлює мерця, а потім звертається до свого сина:

— Був би він пройшов собі. От бачиш, я ж казав тобі: не йди, Віте, за ним, облиш його, хай би собі йшов дорогою.

Всі замірили. «Але що це таке, як же це трапилось?» — кричу я без пам'яті.

— Ну, прийшов учора й ліг. І коли сьогодні вранці він не з'явився внизу, ми подумали, що він утік, не заплативши. А він людина чесна, образили ми його... Віте, йди до могильника, нехай забере його до часовні. А цей пан собі ляжуть на другому ліжку, так?..»

БОСЯКИ

Весь край — наче трясе лихоманка. А який це був тихий, мрійний куточок раніше! Гомінливий / шосейний тракт проходив ген за синіми горами, і по занедбаній ґрунтовій дорозі зрідка рипіли лише тутешні вози. Весь край жив своєрідним життям, і ліси, що вкривають схили гір, хоронили його від усього чужого. Скупник худоби, єврейка з крамом або бродячий музикант з катеринкою були єдиними чужинцями в цих місцях. Тільки один раз на рік, коли наступали свята, сюди по схилах гір спускалися цілі ватаги людей із сусідніх сіл; все це були знайомі, приятелі або родичі.

А це почали діятись предивні діла. Одного разу приїхав сюди якийсь пан, пройшовся собі околицею та й поїхав знову. Ніхто так й не довідався, чого він приїздив, і всі про нього швидко забули. Згодом приїхали ще двоє, потім троє панів. Мали з собою якісь металеві стрічки, жовті прилади, жердини з червонобілими табличками на них, і поселилися в трактирі разом із своїм слугою. «Пане інженер!» — називав кожного з них слуга. Пани ходили полем, схилами гір і міряли. Слуга підносив їм металеві стрічки, встромляв кілочки і держав ті жердини. І в той час, коли він робив цю свою справу, до нього важко було підступитися. «Я досвідчена людина, — казав він завжди, — мої пани інженери ще молоді, і я повинен бути уважним». А коли пани кивали йому, щоб він відступив в той чи інший бік, і хтось тут стояв поблизу, слуга вголос бурмотів: «Так я й знав, що знову зроблять помилку». Але в трактирі розмовляв охоче, і від нього довідалися: розміряють пани залізницю. Ці

слова облетіли всіх. На селян напав страх, що сплундують їх поля. А коли почули, що за їх землю добре заплатять, намагались віддати під залізницю найгірші ділянки, якось залишити собі добру землю, не розділяти низин або спрямувати колію через вершину горба, і за той горб вимагали плати, як за все поле.

Понастромлявши кілків край села, інженери поїхали. І знову з півроку було тихо. Потім з'явилися нові інженери, перевірили кілки і переставили їх по-своєму. І знову тиша півроку. Але на цей раз вже прийшов з Відня дзвіл на будівництво залізниці. І зараз же по тому прибув якийсь пан доктор і «в ім'я суспільного блага» взявся розчищати земельні ділянки. Скільки тут було лайки, просьби і погроз! Це були дуже гіркі хвилини, і дяка богам, що вони вже минули. Інженер тепер має провести колію стороною, хвилин п'ятнадцять ходу від села. Для нього там вже будують дерев'яний будиночок, одноповерховий, нехитрий, без усяких «теслярських коників».

В трактирі тепер завжди повно людей, як на свята. Але це все чужі люди — вусаті, засмаглі й сильні мужчини. Рухи їх сміливі й рішучі, мова голосна і груба, погляд прямиий і відкритий, одяг проста. Ці хлопці у селянина викликають подив, і він з цікавістю придивляється до них. Всю Австрію вони сходили з кінця в кінець, і прокласти залізницю на якихось пару сот миль для них нічого не становило. Один вже працював на будівництві траси, «коли Швейцарію продірявлювали з Франції до Негалії»¹, інший заробив на румунських шляхах «якихось двадцять тисяч», а третій по закінченні «цього кусочка» піде в Туреччину будувати шлях з «Белграда до Єрусалима». Це так звані «пантафіри» — підрядчики, які беруть підряд на будівництво якогось «відрізку» залізниці і провадять роботи найманими робітниками. Хто бачив у житті хоч одного такого підрядчика, вже по одному зовнішньому вигляду пізнає його за сто кроків, а по голосу — і за п'ятою стіною. Їх жінки завжди з ними. Підрядчик без жінки — вже не підрядчик. Ділянки роботи вже розподілені між ними, і різноманітні юрби робочого люду повалили сьогодні на свої місця.

Це були переважно поденщики: муляри і теслярі при-

¹ На будівництві тунелю в Франції до Італії.

бувають пізніше. Ідуть грабарі, трамбувальники ґрунту і робітники по підриву скель — «тргани» — босяки. Але не подумайте кого-небудь з них назвати «трган»¹, бо рука його тверда, як камінь: торкне раз — краще вдарили б вас каменем, ніж тією рукою. Босяки-тргани—зовсім нове явище в чеських краях. Трган не схожий ні на празького гуляку, які були у нас до 1848 року, ні на німецького бродягу, ні на норвезького «бунтаря», ні на угорського цигана. Це — трудівник, ви тільки погляньте на нього, на пістрявість цих людей!

Рипить маленький візок. В упряжці собака — самі кістки та паршива шкіра. Чоловік — одна тінь — помагає тягнути собаці, ззаду візок підпирає жінка, худа настільки, що викликає почуття огиди. Ціла юрба дітей, обшарпаних і брудних, біжить за ними. На рипучому, вкритому пилюкою, візку — збита з дощок халабуда, глиняне начиння і декілька старих ряден.

Трохи згодом по дорозі стомленим кроком ступає кремезний мужчина. На плечах він несе свою дружину. Минулої зими вона відморозила ноги і не може тепер навіть ступити на них, але вірний чоловік не залишив її, а несе з собою в нові краї, де він знайшов роботу. Ось він посадив її на узбіччі дороги і, витираючи піт, промовляє: «Оце ми вже й дома, стара».

Гамір, регіт і співи. На дорозі йде юрба молодих чоловіків і жінок. На плечах у кожного мотиґа й лопата, а в руці маленький ранець. Це — італійці.

Ось знову чоловік і жінка. В обох важкенькі вузли — мабуть, заможніші. У чоловіка сурдут аж до п'ят. Шверґочуть щось по-німецькому.

А ось — ех, шкода, що я не художник! Ідуть двое... обнялися руками за шию — видно, приятелі. Ідуть у життя спільним кроком, але не дуже певним... Надриваючи горлянки, вони співають:

Ой, ми мблодці
Марнотратці!
Нам карббванці
Пусте, братці.
Половину — для милої,
Другу — для хмільного,
А нам молоденьким
Не треба нічого...

¹ Трган — рбіванець, голодранець і каменолом. Гра слів.

«Ю-ха-ха!» — кричить молодик зліва і хоче хвацько махнути рукою, але, замахнувшись, збиває з голови свого приятеля картонний брудний капелюх. «Чекай-но, брате, дай підніму», — бурмоче той і нагинається до землі. Тепер можна їх роздивитися. Обое ще досить молоді, але вигляд... самі бачите!

У приятеля зліва — пара справжніх латаних військових штанів і справжній піджак. Скільки разів цей піджак був лицьований — невідомо, видно тільки, що хазяїн любить носити його без гудзиків. Ця чудернацька одежина на боках вміло підперезана шпагатиною, що, однак, не мішає виблискувати голому животу, який красномовно говорить про те, що його пан — справжній хлостяк, і що немає в нього на білому світі нікогісінько, хто б пришив яку-небудь сорочку до знайденого гудзика. Зате голова вже покрита, як слід, чимсь старим, що, однак, не схоже ні на шапку, ні на капелюх, хоч і зроблено, очевидно, з якогось «матеріалу».

Воістину — «на двох друзів один піджак», бо приятель справа боїться його носити, «щоб не чистити», а носить полотняне дрантя. Воно прегарно розмальоване брудними полосами, що нагадують найделікатніші рубчики. Стан молодика обвивають декілька солом'яних перевесел — чи це не пояс холерика?

Ось він підняв уже свою шапку з картону, і вони перебирають босими ногами далі. Ті дурні американці думають собі, що тільки вони винайшли бумажні капелюхи та солом'яні жилети — ось вам без реклами, граючись, зроблено винахід!

Селяни дивляться на потік нових своїх сусідів і ховають ключі, уболівають за своїх курчат на подвір'ї. Та марні їх побоювання! Трган не краде. А втім — чому б йому не хотіти курчати, тільки якби воно засмажене бігло через дорогу!

II

За недовгий час село було повне, як вулик. Хлівів, стодол і сіней вже не вистачало. Та й кожний господар не так вже радо приймав жильців — навіщо йому слідкувати за неспокійними їх очима, для чого йому зайвий пан у господі, коли він хоче бути сам собі паном і ні в

кого не питатись, що так, а що не так. Та за кілька днів, ген за околицею, у трганів було вже своє гніздо. Звили вони його між будиночком інженера і баракком першого підрядчика-пантафіра.

Барак підрядчика з своєрідною пивнушкою — «кантіною» — вже стоїть готовий. Він має дві половини: в меншій сплять «пан з панею», в більшій стоять кілька дощаних столів і лавок, збитих нашвидкуруч, та «магазин». Тут господарює дружина підрядчика — могутня жінка з томними очима і занадто вже рум'яними щоклами (сказати б, буряковими, якби не йшлося про даму). Одному вона усміхнеться, на іншого налетить, мов буря. В цій половині понад стінами стоять також бочки з прославленим «моком»¹, який ще зветься «від стіни до стіни» і без якого ще не побудовано жодної залізниці в світі. Далі розмістилися бочки оселедців, ящики з сиром, а по стінах, над всім тим, висять аршинні низки копчених сардельок. Скільки смачних речей посилають боги каменоломам на землю! Тільки якби то заради них, боже, не приходилось так працювати!

Жердя, лат і дощок пан інженер давав, скільки було кому треба. Дехто збудував літнє житло, поставивши лише по кілька жердин і переплівши їх хворостом. Інші готувалися вже до зими і викопали землянку на схилі гори, вкрили її дошками й глиною, зробили навіть віконце і двері. Правда, таке житло не дуже походило на людське, але ж буває, що й високий кількаповерховий будинок жильці перетворюють в будинок безумців. А мир і спокій, якщо захочуть, можуть жити і в цій норі. І в деяких житлах вони прижились непогано. Зразу пізнаеш будиночок, де хазяїнує жінка: дошки зсередини побілені, скрізь, де можна, помито й прибрано, солома заправлена під ряднину, долівка утоптана, горщики й миски помиті; на стінах можна побачити навіть дзеркальце і кілочки для одєжі. Ця маленька світличка завдає господині досить роботи, та довго поратись їй ніколи — жінка помагає чоловікові на роботі. А коли збирається декілька чоловіків (не більше шести) в артіль для спільної праці — їх жінки по черзі залишаються дома варити їжу. Одна господиня (та ще хіба ангел-хранитель) мусить доглядати також всіх дітей, а їх в кожному будиночку, як джме-

¹ Мок — алкогольний напій.

лів. Верещать, пустують — хто їм дасть раду, такій дрібногі.

Незабаром тут виростає вже ціла колонія. Будки, бараки, мазанки ще розкидані в мальовничому безпорядку, але, все ж таки, це вже селище. Воно нагадує собою колонії, що виростають за одну ніч в місцях, де добувають дорогоцінне каміння або миють золото. Громадським старостою, розуміється, є пан інженер. Селище вже має назву «Австралія». Не шукай його на карті, цікавий! З'явилось воно раптово, з дна морського і знову зникне в хвилях морських, як ті чарівні острови в Тихому океані. Хто ж дав йому наймення—«Австралія?» Неодмінно той, хто мав на те право — людина геніальна, що має право на все. «Heimatlos macht gottähnlich»¹, порядний трган-каменолом завжди виношує думку, з нічого буде цілий уявний світ. Порядних трганів в нашій Австралії чимало, але найпорядніших ми вже мали щастя бачити ще по дорозі сюди.

Отой, що в полотняному дранті, зветься Франтішек Комарек, а той, що в піджаку — Ян Шнейдер. Зауважимо, що Комарек був перший, хто сказав, що «тут», наче в «Австралії». Хоч Комарек в Австралії ніколи не був, але знає, що то країна романтики. Шіллер, мовляв, теж був романтиком. Якщо Комарек дав назву, то Шнейдер теж дечим відзначився — він, як виявилось, був поетом. Першого ж дня життя в колонії до нього зійшло натхнення, і він заспівав:

Ой, станція Австралія —
Кращої немає:
Воші в тачці четвернею,
П'ята помагає.

Подальших рядків не наводимо, гадаючи, що для читача досить і цього, щоб мати деяке уявлення про поезію Шнейдера. Яке гармонійне поєднання географічних відомостей з природознавством, чужини з домашньою фауною, яке єднання з природою і — зверніть увагу — яким струменем б'є слово, як звучить рима?

Шкода, що до цього часу ні Комаркові, ні Шнейдеру не прийшло в голову збудувати й собі тут яке-небудь житло і збагатити своїм генієм різноманітну архітектуру

¹ Бездомність робить людину подібною до бога.

колонії. Розуміється, вони влаштувалися чудово! Барак підрядчика з його скарбами був для них постійним магнітом, який притягував приятелів кожний раз, коли вони повертались з роботи. Приятелі заходили, випивали «для проби» спочатку по півкварти горілки, потім ще по півкварти, а потім пили уже по декілька півкварти, аж поки шинкарка не захоче спати і не скаже «досить».

Тоді хлопці виходили на вулицю і простягалися на землі — хто зна, може, молитися на місяць.

Днів чотири тому вони також «лежали». Шнейдер, упавши на живіт, зараз же заснув, — мабуть, перехилив лишню півкварти. Комарек впав на спину і теж був би заснув, якби не лив дощ. Тоді він підвівся, гнівно поглянувши на небо, потім перевернувся й собі ліг на живіт, ніби цитуючи до неба Мефістофелеве: «Трикрат мені те повтори». І небо повторювало: дощ лив на другий і на третій день. А сьогодні, по роботі, приятелі зв'язали чотири лати докупи, вибрали собі містину напроти бараків італійців і, зітхаючи, взялися носити хворост. За якихось півгодини житло було готове. Будова не зрозуміла їх намірів і вийшла, наче якась безформна велика гробниця. Але все ж таки це була вже власна стріха. — «Вклонися перед домом твоїм, він хоронить голову твою!» Увечері приятелі вже спокійно поверталися до власної господи. Зайшли й полягали.

Тільки-но захропли — з бараків навпроти вийшов чоловік. Він підійшов до нової оселі, прислухався хвилинку, а потім причепив до верхньої лати якусь табличку. На другий день вранці на ній можна було прочитати: «Ospitale degli incurabili»¹.

Бережись, італієць!

ІІ

І справді! Наступного дня, рано-вранці, італієць вже носив «баньку» під оком, або синяк, як називають його ті, хто рідко б'ється навулачки. Чи заслужив її італієць? — Може й так! На ранок два чеських Діогена, вилізши із своєї гробниці, запримітили табличку. Довідавшись, що там написано, вони почали стежити за бара-

¹ Госпіталь для невинних.

ками Італійців. За першим же Італійцем, який до них ехидно посміхнувся, Шнейдер слідом пішов у куші. Він пам'ятав слова пана інженера: «Щоб ніхто не смів мені на коліях сваритись, а за десять метрів від лінії — можете хоч побити один одного». Шнейдер виявився сильніший, і тому італієць «не підвісив» йому «баньки» і не вдарив його ножем; тутешній звичай забороняє цей особливий вид двобою, коли супротивники, надівши один одному пояси, стають ніби зв'язаними, обмотують руки шматками одяжі і беруть в них ножі. Бійка вже скінчилась, і «фірма» Комарек—Шнейдер продовжувала стежити за противником. «Мені здається, що ми вип'єм сьогодні» — фантазував Комарек. І він не помилявся. Як тільки наступила обідня перерва, італієць з товаришами попрямував до старости. «Фірма» Комарек—Шнейдер з товариством мовчки пішла за ними.

Старостою був каменолом Зоубек. Він став ним лише тому, що в його бараку було найбільше місця. Староста був жонатий, у нього роботяща жінка і вже доросла дочка, якій не подобається професія цих голодранців. Тому Барушка уникає їх, де тільки може; заробляє на себе шиттям та латанням. З неї посміюються, що чекає «на якогось пана з вокзалу». Як тільки Зоубек побачив, що йдуть до нього на суд — відправив жінку за кварталом горілки. Потім розділив юрбу, що прийшла до нього, на «баранів» зліва і справа. Барушка сіла і повернулася спиною до присутніх. Всі мовчали, бо не годиться ж починати суд, поки староста не випив! Здавалось, що на спокійному, вусатому обличчі хитрого Зоубека було написано: «Єдина чарчина може зробити з судді зовсім іншу людину». Його сірі очі спокійно розглядали «стороні», які за саму лише присутність тут вже повинні заплатити старості хоч би півкварти. Точнісінько так, як раніше у Франції сторони, що судилися, давали суддям коробки цукерок. Нам подобається самий звичай, хоч і є в ньому, зрозуміло, деяке підмазування. Все ж краще, коли у Справедливості зв'язані руки, а не очі.

Півкварти уже тут, Зоубек п'є, збиваючи свій циліндр з одного вуха на друге. Він носить циліндр з того часу, як став старостою. Добув він їх десь аж два — один білий, другий чорний, але обидва вже з дірками. Зоубек вставив один в один, до чорного білий, і тепер має хоч би що-небудь про всяк випадок.

— Ну що, — неприємним басом починає Зоубек, — прокравлися? Натовкли один одного?

Розповідає «фірма», і товариство її підтримує всією капелою.

Доповідає італієць, і приятелі підтримують його теж гуртом.

Один хор, та другий хор — і вже цілий гвалт. — Не репетуйте! — утихомирює товариство Зоубек. — Всі ви голота. Шнейдер платить три півштофа, бо господь-бог не хоче, щоб він теє... А той лисий італієць заплатить чотири, бо забагато собі дозволяє! Якби зараз не обідня пора і не десятий день по виплаті, заплатили б ви більше; дякуйте богові й за це! А тепер швиденько розіп'ємо, після чого подасте один одному руки; а хто з вас суперечить, той продовжує сварку! Кричіть «амінь»!

Капели з обох сторін кричать «амінь», італієць шкрябає в кишені, а Шнейдер за вухом, бо не зовсім певний, що шинкарка дасть йому на віру.

За чверть години в бараку старости знову гамір. Когось випхнули на вулицю, але за ним вилітає Зоубек, хватає його і знов кидає в барак. Це, мабуть, новий суд — прощай робота сьогодні!

Прекрасний єдиновладний суд, га? Чудові люди, ці тргани, повірте. Хоч вони іноді й бурчать, якщо їм пропонують роботу, яка, за їх виразом, «гробить»; хоч вони часто, одержуючи заробіток, й кленуть когось, але немає диму без вогню: вони ніколи не піднімають великого скандалу без причини, особливо, проти вибраних ними представників влади. І хто абсолютно правий, той завжди їх легко заспокоїть. Щоб миритися, у них є «рихта», шинок. А їх «законник»? Що можна, а що ні — трган знає сам, а якщо чогось і не знає, наприклад того, що забороняється забруднювати криницю, то про це йому нагадає жердина, що стоїть біля криниці, з віхтем соломи наверху. На ній висить ціпок з нарізаними зарубками. Кількість зарубок на ціпку означає кількість ударів, і це розуміють усі тргани на світі.

Отже, у них своя колонія і своє начальство, свій шинок і свої закони — ви дивуетесь?! Так, крім школи й костюлу, тут є майже все! Ба, трохи не з'явилася тут і школа. Про це якось подумав пан інженер, коли його почав діймати щоденний вереск дітей, які збиралися грати на вигоні, якраз напроти його будинку. Він поду-

мав: поставити б який-небудь барак, найняти вчителя і відраховувати у кожного робітника із златого два крейцери, як це вже робиться на ліки й лікаря,— і цим зробити добре діло. Але не зробив, бо в нього й так вистачає клопоту, і діти продовжують верещати. Вони вже перестали боятися Белінки, великого ньюфаундлендського собаки інженера. Дітлахи спочатку боялися його, а тепер валяються з ним у піску. Про костюл вже ніхто не думав. Кажуть, ніби на світі є сімдесят дві з половиною релігії, сімдесят дві з половиною мови і сімдесят двоє з половиною людських племен. Половина — і та враховується, вона припадає, мабуть, на долю циган, а на долю тргана вже не лишилось нічого. А все ж тргани розповідають релігійну повість, ніби вони теж, десь в Румунії, мали свій костюл, побудований із сала, але миші, буцімто, з'їли його за одну ніч. А шкода, що тргани — не плем'я і не мають своєї власної мови! Вони досі говорять мовою якогось пасинка від стародавнього двотрубного санскрита. Тргани потроху прикрашають і збагачують свою мову новими влучними назвами, але вона досі не досягла ще того ступеня розквіту, на якому б їй можна було дати якусь блискучу назву, як то називають, скажімо, мову шведських циган «liquant!» (красна мова), або як німецькі євреї називають свою — «хохемер лошен» (мова мудреців).

Все ж інше тут, як уже говорилося, наче в справжній колонії. Торгівля процвітає, будинки купуються і продаються, як іграшки. Суспільних партій тут стільки ж, як і всюди, роботи досить, розваги також — з'явилися навіть клуби для розваг. В одному місці група італійців: галасують, граючи в свою гру — «мору»; в іншому — можете послухати оповідача дуже дивних фантастичних історій, яким би він півгодини тому сам не повірив! А трохи далі — нове коло, і в ньому оповідач. Навчає, як грати в «двадцять шість» — він навіть демонструє, діставши засмальцьовані карти.

А щодо кохання... Трган знає три види одруження. Власне, перший вид йому майже невідомий — трганові і в голову не прийде прив'язатись назавжди: «ради кущика троянд купувати цілий маєток». Другий вид — «дикий», але постійний і більш надійний — це діти і звичка. Третій вид — зовсім дикий: розлука через п'ять хвилин. Одружується трган з великою охотою і якщо не

щомісяця, то, принаймні, на кожній станції; бо треба ж когось, хто б трохи подбав про нього і допоміг йому підробити. Він не одружується, щоб любити, але й не шукає відпочинку від любові. Його кохання, як розчленований поліп: кожний член — живе ціле. Трган не зважає на прислів'я: «хто одружується вперше — тому прощається, хто вдруге — того слід вважати за героя, а хто одружується втретє — на покарання матиме сто жінок!» На долю тргана випадає третій пункт: «Нехай буде й сто!» — каже він.

Заручини відбуваються швидко. При цьому трган керується давно відомим правилом: «Я себе провести не дам — швидше сам проведу». Трган не шукає краси. Обличчя дружини не обов'язково повинно бути «як повний місяць ясний», а очі «мрійні, як лілії», коси «чорні, як рій бджіл», груди й боки — «як у слона», голосок «як фіалка», але щоб це не було щось і таке:

Такі гарні шоки
Й таке біле тіло,
Як начебто із коменя
Щойно вилетіло!

Гарна жінка принесла б трганові лише неспокій. Його не цікавлять також душевні якості жінки. Кожна жінка добра, зрештою, і лише в найвищих колах людського суспільства, в тих вкрай розряджених красунях поруч з добром гніздиться, мабуть, і зло. Ні по чому так не пізнати жінку, як по їжі, яку вона готує. Якщо вона вкладає в страву всю свою душу, — аби тільки догодити чоловікові — значить така жінка добра! Такі бувають, правда, дуже язикатими, так затягни нитку в голку — і зупиниш потік! Якщо вже допікає вкрай — треба взяти палку і «да узрить муж наслідок, а жона відчує причину». Заручини короткі: «Хочеш до мене?» — «Можна б, але ж як ти такий п'яниця!» Оце й усе — навіть не треба тричі обігати куш ялівцю, як це робить циганська пара.

А що то за ті трганчата — малі, дрібні, пискляві! В домовину вони ляжуть, напевно, коли-небудь, але до колиски — де там! І де буде їх могила? Хіба обов'язково колиска і могила повинні бути на однім лузі? Сьогодні трганча народилось, а через місяць воно, може, вже за

сто миль звідси. Його батьківщина — широкий світ, стріха рідного дому для нього — всяєне золотом небо. Виростає, не замилуєчись жодним кущиком, жодним горбочком чи лужком, не обживє жодного куточка; як тільки почне мріяти своїми дитячими золотими снами, як тільки його маленьке серце пустить десь корінці — їх виривають знову, і сушить їх вітер. І все ж, трганча має багато — матір! Хоч іноді вона й тягає його за волосся і кричить на нього, але своя дитина — це все, що вона має. Про себе вона думає менше, ніж про дитину. Мати старається і працює для нього, доглядає, недосипає через нього, а коли й приляже, то лише для того, щоб набратися нових сил, знову ж таки для своєї дитини. З місця на місце подорожує з ним, мерзне, терпить образи, аби вберегти маленьке. Трганча виросте і десь поїде. Спочатку мати іноді зустрічає свою дитину, потім про неї надходять тільки вже чутки і, нарешті, слід її десь губиться. Мати одна бредє життям, поки її десь найдуть замерзлою жебрачкою на купці каміння.

IV

З усіх днів найважливішим для колоністів «Австралії» є день виплати. Таким днем буває в них кожний чотирнадцятий.

«Падай!» — кричать горлянки всі разом, наче одна охрипла труба, і «впадають» — хто до шинку, а хто — поблизу від нього, на землю, і ждуть. Шинок вже має свою трганську відзнаку і напис. Біля входу встромлена в землю лата, на ній зверху — поламане коліща з тачки, що значить трактир «Під сонцем». Над дверима — табличка з написом: «Босому не заходити».

За кілька кроків від шинку верещить катеринка. Бабуся стоїть біля неї й кисло посміхається, боячись, що знайомий вже їй молодець знову почне крутити за ручку і витрясе душу з «органу». Однак, з цим молодцем читач ще не зустрічався. Тунеляк¹ Шевчік, наше вам шанування! Шевчік — саженого зросту, кремезний в плечах, руки — як у горили, аж до колін, ліве око вибите. На верхній частині його тіла — червоний фрак, на ниж-

¹ Тунеляк — робітник, що працює на прокладанні тунелю.

нілі — вузькі угорські сині штани, а між ними і фраком — голе тіло. Тунеляк! Ні, ви не знаєте, що таке тунеляк! Тунеляк — це найпишніша квітка серед трганства! Рід його заняття визначає його ім'я. Кожний з тунеляків немало поїздив по світу і має значні відомості топографії, пам'ятає всі невдачі і всі успіхи кожного підрядчика на будівництві. І те, що він сам не став теж підрядчиком — чиста випадковість, але що з того! Імена інженерів-будівників тунеляк вам перелічить в алфавітному порядку; він поділяє їх на новичків і «секачів» — каменотесів; про перших він каже, що їх тунелі в порівнянні з тими, які прорубував він, нічого не варті. Тунеляк — енергійний, рішучий, його мова — сам непохитний спокій.

Шевчік працює на сусідній ділянці залізниці. Там немає жодного тунелю, зате є порядний міст через річку. Шевчік прийшов сьогодні в колонію з якимось дорученням до інженера і зараз чекає, поки він кінчить виплату робітникам.

Катеринка зашипіла і зупинилася, та на цей раз Шевчік залишив ручку «інструмента» в покої: йому вже обридло її крутити. Але бабусі кинув монету на кришку: «Гей, пані шинкарко, скляночку! — закричав він до корчми. — Плачу лише готівкою, і якщо сивуха хоч на градус слабкіша, ніж показує мій «сакрметр»¹ — всіх покупців у них одіб'ю! У нас сивуха, браття-товариство, гріє, як локомотив!» — і Шевчіка обступає товариство.

— Ну, як там у вас живеться? — починає староста Зоубек.

— Е-е, в Трансланії (Угорщина) хіба ж так жилося! Там прямо біля вина будували, а тут на картоплі подихаємо, та й тієї чортма. А все інше — нічого, як бачите, слава богу — живемо. Тут, все ж таки, краще, ніж в Будейовицях, там було куди гірше. Тільки-но я зібрався п'ятами накивати звідти — назустріч мені наш кормилець «куделя», і зупинив мене. «Ну, — кажу, — хазяїне, бувайте здорові. Видно, не бути нам вічно разом, і чим швидше ми розлучимось, тим краще». — Як тут було йому не заплакати! .

— То це він, мабуть, уніформу з тебе зняв, бо вигляд у тебе... — подумав хтось вголос.

А Шевчік йому:

¹ Від німецького Sa c s h a r o m e t r — спиртмір.

Ех, австрійську спецодержу
Всі робочі знають:
Штани у них — самі дірки,
Сорочок не мають.
Навіщо нам взуття рвати?
Скелі рвати будем.
Панам холодно в чоботях —
Жарко босим людям.

— А втім, — продовжував тунеляк, — поглянь який у тебе самого вигляд. Може, ховаєш десь сорочку на сандан?

— І-і! Мав і я колись сорочку гарну-прегарну, — сміється у відповідь товариш, — та коли в ці важкі часи навіть гроша не буває лишнього! Спалив її на пні, щоб не губити більше отих дрібних — бо їх уже нігтю стало жалко!

— А я, — обізвався хтось інший, — прийшов з повним чемоданом білизни — та все одно є, — видно, перуть тут погано!

Сміх.

— Але, Шевчіку, — продовжував знову сусіда, — там, на річці, прийдеться вам скрутно, повірте. Нам уже й зараз заходять під нігті зашпари. Наповни себе горілкою й закупорся!

— Живу як сам князь, ніхто з вас так не живе, ви, голото! Я обшив собі дошками арку під мостом, зробив із старого риштування підлогу — нехай собі тече вода попід нею! І на грубку теж залишилася цегла! Халупа, як скеля, стоїть на сваях, а ми їх там понаставляли чимало! Гм, бо ми ж бродяги. А якби ті шваби вбивали сваї, «*eißmal auf zweimal drauf*»¹, прийшлося б нам жити під синім небом. А я як скомандую: В Прахати-и-и-цях на горб-о-о-чку! — летить баран ввєрх, наче під ним заряд. Тепер у нас хоч власна стріха, а в наших пташенят дупло. Бо хто б дав раду стільком горлянкам, коли їхня мати три чверті доби на роботі! Але — о небо! — час кінчати випивку — інженер вже готовий!

І справді, від інженера вийшов підрядчик і попрямував до трганів. Підрядчик, бувший поденщик — відщепенець трганства. Третину одержаних грошей він сховав окремо і лице його похмуре.

¹ Раз, іще раз!

— Чорт би його побрав! — видихнув він, набивши люльку і смикнувши вузол галстука аж до вуха, — наш інженер спритний злодій, до того ще й криміналіст! Ви дурні, якщо думаєте, що він віддав усе, що належало; оце так попався! Я... я тут не залишусь. Або робіть, як знаєте, хай інженер вам виплачує сам!

Чути глухе невдоволення.

— Нічого бурчати, подайте сажнівку і заміряємо ще раз самі! — І поки загальне замішання триває, він швидко ставить і повертає сажнівку, щось підраховує незрозумілими словами, не говорить, а майже кричить. На його щастя, він не знає цифр. Нарешті, набравшись хоробрості, він об'являє: — Цілу третину від мене урвали!

— Скільки ж то буде? — питає староста Зоубек, накупившись.

— Ти одержиш замість двадцяти чотирьох лише вісімнадцять, і всі інші щось біля того!

— Ну-ну, не вигорить! Такого я не потерплю, ні! Все тут рознесу!

— Я не ручаюсь, що я не зверну кому-небудь шиї! — чулося навкруги.

Підрядчикові стає трохи не по собі.

— Ви, ви ледарі, нічого ж не робите, хочете, щоб вам корова сама відкладала сир!

— Чули? Ми та не працюємо, ми та не... — і пішли сипатись прокльони.

— Я хочу, щоб було все спокійно, знайте. Тобі я прибавлю два злотих, тобі півтора і тобі злотий теж, а мені, ослові, вже не лишається нічого!

Деякі замовкли, а деякі все ще кричать.

— Як, ви ще не задоволені? Негідники, я... та я... бери ще й ти злого і ти теж — це вже з моєї кишені, розорайте мене, але мені дороге моє добре ім'я. Я про все розкажу інженерові! Жінко, дай хлопцям три кухлі горілки, ні — дай їм чотири! А хто буркне хоч ще раз, я так дам у потилицю, що голова полетить аж до Брно!

Після цього починається виплата. У багатьох уже взято аванс, багато хто винен за горілку — просто біда! Та ось всі розрахувалися, і гроші подзвякують в кожній руці. Кожен підраховує витрати: на білизну, на якусь одежину. Хотілося б дещо відкласти й про чорний день. Італійці довго не думають — вони завтра ж підуть до найближчої пошти, щоб надіслати кілька злотих додому,

бо лишніх не буде все одно. Вони скромно і, порівняно, непогано живуть. Об'єднуються по декілька чоловік на спільний обід. Тричі на день їдять теплу мамалігу і задоволені з цього. Німець відносить по кілька злотих до інженера «на схов». Він також живе непогано. Раз на добу він обов'язково поїсть гарячого, хоч би для цього прийшлося йти півгодини до найближчого села. Сумно бачити, що чехи, порівняно, живуть найгірше — суха ковбаса, хліб та горілка — їхнє повсякденне меню. Складати гроші вони також не вміють: сьогодні в них поцілунки і запальні наміри, а завтра знову починай спочатку. Якби не той в біса початок...

Після виплати зайшли всі до шинку підрядчика, щоб потроху випити. Підрядчик для них, ніби регулятор випивок. Якщо візьмє підряд за добру оплату — поспішає з роботою і вмовляє пити поменше. Якщо ж плата лише від так званого «куска» — за те, що зроблено кожних чотирнадцять днів — він скликає товариство частіше. А скликати їх не важко!

Сьогодні «на хвилинку» сюди зайшли всі: жонаті й нежонаті. Жонатого жінка ще діждеться додому, хоч опівночі, і вмовить його вийти завтра на роботу. Але можливо також, що на нього якраз нападе «квартал». Той квартал дуже тяжка і непереможна хвороба. На кого вона нападе, той знає, що проти неї нічого не вдієш. Спочатку після випитих кухлів свідомість залишається ясною. З кожним кухлем вона туманиться все більше. І коли виймаєш наступний злотий, то десь у глибині навіть ще промайне згадка про дітей та жінку. Але потім — удар кулака по столу, аж кухоль підскакує вгору, і:

Хай вершиться божа воля,
Своєї не маю!
Продам дітей, продам жінку —
Гроші прогуляю.
Так вершися ж, божа воле,
Своєї не маю..!

А як тому сироті убогому, тргану нежонатому! Ніхто за ним не вболіває, ніхто не покличе додому. Його тиждень має чотирнадцять днів, чому б йому не погуляти в неділю і понеділок, а з вівторка часу ще вистачить для роботи! Кожний такий сирота схожий на іншого, як ті яєчка від чорної і білої курки. Тут вони почувають

себе чудово, шинок насилає на них чари миру, чути поцілунки і «вип'єм, брате». Вони частують, перебиваючи один одного, але жодний не скаже: «Налий мені!» Спочатку це лише гумор і розважна пісня:

Все мине і нас не буде,
Світу ми не перебудем...

а потім... потім веселість стає дикою, відчайдушною. Наче кожного охопила туга — не просто напиться, а впитися! Але це не так просто, бо шунок тргана — як чоботи святого Бенедикта, а вони в нього були без підшов. І потім — це все-таки дорого. А гроші — навіщо вони, коли кишені всі драні. Не обходиться тут також без багьківського повчання:

Що зумієш, те проп'єш —
Не буде суду, поки вмрєш.

Але все-таки, якби їх трохи більше, тих свинячих грошей! Занадто вже швидко сирота-трган витрусив усі кишені:

Святі, святі, святіі,
Позичте три злотії:
Як я святим зроблюся,
Із вами розплачуся.

А чому б йому й не попасти коли-небудь в рай за свої повсякчасні страждання!

Настав понедільний ранок. Комарек і Шнейдер вже на роботі. Вони прогуляли тільки вчорашню неділю. Інженер ходить по насипу і весь час лається. До нього дійшли чутки про якісь непорядки при сплаті грошей в суботу, і він незадоволений: сказав, що надалі буде виплачувати сам.

Шнейдер, наче кіт, що спостерігає рух годинникового маятника на стіні, слідкує за рухами інженера. Влучивши хвилинку, вклоняється і говорить:

— Якби ваша ласка, милостивий пане, дали б мені на рахунок злотий!

— Як, вже аванс? По закону ви лише завтра маєте право взяти аванс!

Шнейдер мовчить.

— Позавчора ж була виплата!

Шнейдер продовжує мовчати.

— Мабуть, знову пропили все, га?

Шнейдер мовчить знову.

— У вас не розкривається рот, чи що?

Шнейдерів рот на цей раз розкривається:

— Не пам'ятаю, здається, купив щось з одежі.

Інженер одвернувся. Незадоволенія його швидко зникло, і він прикусив губу. За хвилину вийняв з кишені гаманець.

— Тут два шестаки¹ — позичаю вам їх! А ви, Комарку, йдіть за мною!

Шнейдер стоїть нерухомо і почервонілими очима дивиться вслід інженерові. Потім, наче уві сні, він заплющує очі, і губи його шепочуть: «Тільки б знову не трапилось таке зі мною!»

V

Після всього, що бачили, ви можете сказати: «Що трган? Негідник він!» Відомо ж, як думають люди! Не суперечу — каменолом-трган безмежно легковажний, непоправний марнотратець, а якби йому більше грошей — бути б йому під опікою в інтернаті. Може й так! Але трган ніколи не мав стільки грошей, щоб за них люди поважали його хоч трохи, через те у нього немає ніякої поваги до грошей. Він знає також, що ніколи нє матиме їх багато, бо сказано ж у святому письмі, що «трудівник, який п'є — не буде багатим», а трган коли-небудь повинен випити, чи ні?

Але негідником чи злим чоловіком трган ніколи не був. Він не Байронів Каїн, щоб взивати до бога: «Навіщо дав мені ти злую долю, боже!» Він людина нетвердої, слабкої волі — і тільки! Через рік, звичайно, найкращого з них доводиться проганяти з роботи, бо він кочує весь час і не всидить на місці. Але півроку, принаймні, можна бути задоволеним і з найгіршого. «Живу, — каже, — так, як брати мої — товариші». Трган — не егоїст, поділиться тим, що має — як насідка з курчатами. Пообіцяє що-небудь — вір на слово, незважаючи на те, що він не тямить розписатися інакше, ніж «держакком лопати» — трьома хрестиками! Йому властива ще одна чудова риса: він справжній філософ і знає себе до останнього волоска і тому ніколи не переоцінює себе.

¹ Шеста́к (австр.) — монета в десять крейцерів.

Якщо трган дістане десь грошей, а від шинку додому треба йти чверть години — він наперед заплатить візникові два крейцери, а потім вже йде випивати. Якщо пообіцяєш йому пару черевиків — попросить, щоб дав йому «як впаде перший сніг», і тоді вже він їх не продасть. Яка безмежна відвертість! Одним словом, тргани — скоріше дичина серед людей, ніж людський збрід. Але у всякої дичини — свій душок. Краще уявити собі качку, яка перед тим, як її вб'ють, проковтнула пілюлю — у неї ніякого запаху! І так завжди: якщо хочемо розважитись чимось оригінальним, мусимо щось терпіти.

Інженера тргани цікавили. Він давно вже вирішив влаштувати кому-небудь з них екзамен. Йому попався Комарек. Інженер сидить за своїм столом і мовчки дивиться на свою жертьву. Комарек трохи розгубився і не знає, як бути в таких обставинах.

— З того Шнейдера вже, мабуть, не вийде нічого, — почав нарешті інженер. — Але з вас, Комарку... Я не втрачаю надії! Ви ж таки розумна людина, зрозумійте, що так ви можете загинути нізащо! Нащо ви пропиваєте кожний грош? Хіба ви працюєте два тижні в холоді й голоді для того, щоб за одну ніч пропивати своє здоров'я і весь заробіток! Бачите, Комарку, я не люблю людей, які не дбають про себе; правда, людина не повинна бути жадною — носити гроші в своїй душі. Але в кишені їх дещо треба мати, щоб не бути рабом іншої людини. Ми повинні володіти грішми, а не вони нами. Зважте, Комарку, ви вже побачили світ, і вмієте дивитись на нього, і вам не потрібно пояснювати, що за гроші ви можете купити все — навіть здоров'я. Сам чорт поважає гроші, бо без них він не володів би жодною душею! Мені потрібна порядна людина, і я зупинився на вас: якщо протягом чотирьох тижнів буде все гаразд, вроблю вас наглядачем на ділянці. Хотіли б ви бути наглядачем?

— Ще й як хотів би! — випалив Комарек, і його очі, досі опущені, звелися і заблищали.

— Ви їм будете — але постарайтесь! Перш за все... ради бога, що це у вас за вигляд? Оце був би мені наглядач! Збирайтеся зараз же і йдіть купіть собі порядну одягу! Тільки не ходіть у цьому дранті, поки що даю вам стару свою сорочку й штани; військовий плащ також зі мною — візьміть його собі. Ось тут двадцять

злотих, заждіть — тридцять злотих авансу; ви бачите — я вам довіряю. До обіду ви повинні вернутись, а зараз ідіть і не забувайте, що ви наглядачі!

Комарек мовчки взяв гроші, зібрав одержу і поспішив на вулицю. Від радості у нього дрижали ноги. Така несподівана переміна! Сьогодні в полудень він уже буде в новій одержу, а через чотири тижні — наглядачем! Шнейдер... ні, Шнейдерові він не скаже нічого, тільки скаже, що й з нього, Шнейдера, теж може вийти щонебудь порядне, треба тільки захотіти, як ось він, Комарек!

Комарек, вже переодягнений, іде по дорозі до містечка. В містечку, правда, чимало пивничок, але вони небезпечні лише для слабодухого. А Комарек має талісман, сховилини він повторює: «Ще б пак — не погодитись бути наглядачем!»

І справді, було ще далеко до полудня, а Комарек уже повернувся. Нове вбрання — він заплатив за нього всі тридцять злотих — несе у вузлику. Комарек міг би зняти те, що на ньому, і залишити його в ганчірника, а самому з'явитись у всій красі, але в нього добре серце, і він не забув свого приятеля Шнейдера. Нехай Шнейдер скористається його поношеним гардеробом, не тільки ж самому наживатись. Комарек не заспокоїться, поки не відкриє приятелю всю свою душу.

Він зник у своєму «госпіталі для невинуваних» і за чверть години вийшов зовсім як новий гривеник. На голові у Комарка гарний капелюх — мабуть, за цілий злотий! На тілі — синя сорочка, він купив аж дві таких, і тепер з тією, що від інженера, у нього вже три сорочки! На шиї сяє чудова червона хустина. Світлозелена куртка і світложовті штани з чорним кантом довершують його туалету. Кроком, повним грації, він заходить в будинок до інженера. Той, напевно, буде задоволений ним!

Інженер сидить вже за обідом. Роздивляється на Комарка з усіх боків і посміхається. «Добре, — каже, — зачекайте хвилинку, моя господиня дасть вам пообідати! звикайте по-людськи їсти. А потім — гайда на роботу!»

Наївшись і розігрівшись обідом, іде Комарек спокійний і щасливий до роботи. Навколо нього сплескують руками, дивом дивуються всі його товариші. «Погляньте-но... Та ні! Ось лиш погляньте — хто це такий?!» Ото-

чили, розпитують, крутять капелюх, обмацують куртку. «Пан інженер!» — єдина відповідь у Комарка. А про призначення наглядачем — ані звуку. Поглядає на Шнейдера. Шнейдер стоїть, спершись на заступ, витріщивши почервонілі очі, сповнені страшного подиву. «Підожди ж, ще не так здивуєшся», — думає Комарек.

Яке сьогодні повітря, наче весною! В жилах грає кров, пульс стукотить, наче під танець — неспокійно і радісно. Яюсь незвично в новій одежі на роботі, в ній так вільно і... і так святково! І взагалі — сьогодні неначе якесь велике, незвичайне свято в усьому світі!

Та ось — заступ полетів геть. Коли ж, як не сьогодні, Комаркові відсвяткувати! Він пішов по колії. Скрізь Комарка зупиняють. «Пан інженер!» — його незмінна відповідь для всіх. Нарешті він завертає від насипу в гай — людині ж бо так радісно на самоті, та ще коли сталася з нею така переміна. Хто б міг ще вчора подумати...

Та не витримав Комарек довго і в гаю, — він такий щасливий, а щастя неодмінно вимагає спільників, свідків, може, ще й заздрісних. Він повертається і йде просто до шинку — бо ще ж не бачила його шинкарка!

— Господи помилуй, Комарку, та ви наче багатий сільський синок! — зустрічає його шинкарка.

Комарек спокійно посміхається.

— Та й гарна ж у вас хустина — така і мені до лица. Скільки дали за неї?

— Всього два злотих, — недбало відповідає Комарек, пишаючись.

— Що ж, вартий він того, вартий! Але де, скажіть мені, ви взяли на все це гроші! Вам налити, звичайно, улана? ¹.

— Пан інженер дав! Ні, не треба, я вже не п'ю! — відповідає Комарек і відвертається з неохотою, наче від спокуси диявола.

— А скажіть, будь ласка, куди ви закинули своє старе дрантя?

— Я не закидав, бо там було дещо не таке вже й погане, наприклад, ще зовсім добрий військовий плащ; і не продавав також, він ще в мене — віддам кому-небудь!

— Але ж все це брехня! — наступає шинкарка.

¹ У л а н — висока чарка.

— Брехня?—тепер Комарка доішкулило вже зовсім.—
Ось я вам докажу — брешу я чи ні!

І за кілька хвилин Комарек повернувся з вузлом і кинув його на втопану долівку. «Ось воно! Найдіть мені тут хоч нитку стару!»

— Так що ж це, інженер з глузду з'їхав?

— Чому це? — От дурна жінка! Він хоче, щоб я був порядною людиною, і робить з мене наглядача, он що! За хвилину про це вже знали всі.

— Наглядачем! — І в шинок набиваються люди. — І ти нам не поставиш ні чарки горілки? — наполягають з усіх боків товариші.

Комаркові не по собі. З охотою він показав би себе перед товариством, але ж нема ні гроша в кишені. Він позирає на клунок із старим вбранням — ні, то вже не його, він пообіцяв його бідному приятелеві, і хоч той про його намір ще нічого не знає, але ж... Раптом—ідея! Рука Комарка зводиться до шиї: «Ось вам та хустина, дайте хлопцям на два злотих горілки!»

І всі до одного товариші сідають навколо Комарка.

— Йди сюди, брате!—кричить Комарек розм'якшим голосом до Шнейдера, — я тебе так не залишу, мовчи, ось побачиш, як я турбуюсь про тебе! Але все одно я навчу тебе, як треба жити!

Розшумілось і розвеселилось все на землі і на небі. Комарек хвалить інженера і п'є за його здоров'я. Всі хвалять Комаркові добрі наміри і теж п'ють за його здоров'я.

Година йде за годиною, стає все веселіш і веселіше.

А коли «північ духів скликала», не був уже Комарек, як новий гривеник, а був знову в своїй уніформі, як і вчора. Комарек і Шнейдер поцілувались вже сотню разів, і, мабуть, вже п'ятдесятій раз вони заводять тієї самої:

Були в нас жупани —

Чорти їх прибрали.

Сорочки проп'ємо —

І далі підемо.

VI

Минуло кілька місяців. Прийшли морози, і земля ствердла, як кремій. Осінні свята вже пройшли. Після покрови всі «рибалки», що працювали на залізниці, ки-

дали роботу і повертались додому — в краї широких ставків та озер навколо Будейовиць. Ще дітьми вони навчилися там гатити греблі, а зараз будують довголітні дамби для залізниць, прикрашаючи їх своїм мистецтвом. «Рибалки» користуються повагою, трган їх високо цинять, ставлячи на одну ногу з ремісниками. Про це знають самі «рибалки» — їх пізнаєш здалека по лінійній поважній ході, по величезному брилі, що тріпоче на вітрі крилами, наче великий ворон, і по синьому фартуху, правий довший ріжок якого або вільно звисає, або заткнутий за пояс. Після покрови вони кидають роботу і повертаються додому, а після великодня знову розлітаються з рідного гнізда по всій Європі. Ці люди відомі своєю роботою, як, наприклад, торгівці з Тренчинська дротяними виробами.

Але чим сумніша і похмуріша природа, тим веселіш у трганстві! Зима не дає лінуватись ні рукам, ні дотепам!

Вийшов якийсь інженер із свого будинку. Він роздивлявся навколо, потирав руки і змахував слози, що виступали з очей від морозу. У нього був веселий настрій. Похукавши, інженер муркнув собі: «Хотілося б мені...» — але мороз примусив його закрити рота, і нам прийдеться вже розказати, чого саме йому хотілося б. «Хотілося б знати, — думав інженер, — яка ще надзвичайна пригода трапиться сьогодні!» Цього тижня — ніби мішок розв'язався над Австралією: щодня щось нове, незвичайне — можна луснути зі сміху! А сьогодні субота, вона повинна перевершити всі минулі дні!

В понеділок було «дещо таке, чого в піст не їдять», — як каже трган. В той день було справжнє весілля. Подружжя Марків, після десяти років щасливого «сімейного життя», вступило в період «святого» одруження. Одним словом, читачу, вони досі жили не вінчавшись і тепер ніби проходили від «нижчої» до «вищої» форми сімейного життя. Свято було розкішне. Не лише катеринка цілий день грала в селищі, але все австралійське трганство проводжало «молодого» з «молодою» аж до села; сам пан інженер і пан Адам, найповажніший наглядч, були свідками. У нареченого був новий синій жупан, у нареченої — зовсім нова сіра сукня з фалдами та сіра казайка з пишними рукавами. Якщо зуміли придбати дещо з одяжі — значить порядні, і в них крутиться копійка. За боярина був їх дев'ятилітній синок Тонда, а за дружку — семилітня донька Барушка. Вони, сміючись,

вели під вінець своїх батьків. Але радість швидко покинула Тонду. Хтось намовив його, що боярин мусить співати весільної пісні, і навчив Тонду співати. Тількино рушили йти, Тонда й заспівав:

Ой дякую вам
Та за доньку вашу,
Ой дякую вам
За вашу дочку:
За те, що віддавали,
За те, що виховали
Я вам за неї
Красенько дякую...

За піснюю послідував ляпас від щедрої руки батька-нареченого. Але — що там один ляпас!

У вівторок сюди приходив жандарм з містечка — по Адама. Бідний Адам! Він уже двічі був у місті на суді і тепер мусить відсидіти двадцять чотири години «невідомо за що». Місяць тому був він у селі на музиках, трохи там посварився, одного викинув з хати, другого загнав під стіл, третьому розбив голову — ну, то що ж з того! Признався ж на суді, що одному «намилив голову» і думав, що розмова між ним і судовим паном на цьому й скінчиться, як годиться між порядними людьми, а тут на тобі — двадцять чотири години, наче двадцять чотири стусани! Та й як швидко, не встиг учора вернутись, а сьогодні вже й жандарм! Прийшов і прямо до інженера, та інженер пішов десь, ніхто не знає — куди. Тоді він — питати Адама, але ніхто Адама не знає. Його знав хіба-що Комарек, але якби питати в нього «Франту Шнюпауна», а не Адама. «Та який же він?» — хтось питає. — «А хіба я знаю», — сердиться жандарм. «Ну, точнісінько такий недавно біг, точнісінько! Тікав, аж курям очі повилазили з переляку — полетіли за ним, може, піймають». І жандарма швидко оточили з усіх боків: один свистів, другий верещав, третій квакав, четвертий грюкав мотигою в тачку, як в турецький барабан, п'ятий кидав череп'я горщиків об камінь; уже пролунала команда: «Навались» — і вже почали б його м'яти, та в цей час з'явився інженер. Взяв жандарма за руку і повів до себе. Заспокоїв ображену урядову особу, напоїв її, пообіцявши, що післязавтра Адам неодмінно прибуде, і навіть сам провів його до шляху. Повертався інженер трохи заклопотаний і ляв усіх, що хочуть, мовляв, настро-

Іти владу проти нього. «Адамє, післязавтра ви повинні бути там, розумієте? З ними все одно не домовишся!» Адам кивнув, що розуміє. Але коли інженер відійшов, Адам махнув рукою і звернувся до всіх: «Чорта! Не був би я Адамом, якби не обдурив панів і на цей раз!»

Серед а одспівала свою баладу ще за раннього ранку. Мабуть, нікому ще не доводилося чути стільки лайки, скільки висипав її трган Мартінек на тргана Башту ще до сходу сонця. А Башта, іноді гострий на язик, сьогодні навіть не відповідав йому. Тільки мурмотів щось та іноді кидав слівце, здвигав плечима та ойкав. «Австралійці» все чули і заходилися зо сміху.

Мартінек та Башта вже здавна були нерозлучні приятелі, а це вчора посварились у своїй норі. Нібито Башта, мовляв, у Мартінка за наймита. Що він не платить чинш, то ще б нічого, але хлопець, мовляв, лінується і не береться й за холодну воду. Відмовляється йти до лісу по мох, не допомагає затикати щілин в стінах. Мартінек розсердився й вигнав його. І це зимової ночі, без при-тулку і грошей на горілку!

Башта, як кіт, ходив кругом житла, зупинявся, при-слухаючись. Аж ось він нагнувся і зник десь на мить, потім з'явився знову, тримаючи в руках Мартінкову світку, штани й черевики. Мабуть, щоб було що залишити в корчмі на селі...

На ранок — Башта знову на своєму місці. Він чекає, що зробить його дорогий приятель. Спочатку з норі до-нісся цілий потік лайки, а потім з'явилася скуйовджена голова Мартінка. Покрутившись з боку в бік, голова побачила Башту, який спокійно стояв собі й чекав. Тоді й почалося. Важкі, наче скелі, літали лайки. Башта довго стоїть мовчки і слухає. Нарешті він каже, зітхаючи: «Ех-хе-хе! По-твоєму, це по-християнськи — вигнати то-вариша на мороз без жодного крейцера!» «Так ти ж залишив мої речі!» — Башта сумно кивнув головою. — «А де?» — «На селі». — «А як жє я тепер туди добе-руся?» — «А хто його знає!» Лайки посипались знову. Нарешті приходить староста Зоубек. Він виносить вирок: Башті взяти напівголого Мартінка на спину і віднести його на село. І там помиритись. Башта відмовляється. Але Мартінек, нарешті, обіцяє мир і три штофи горілки. Тоді Башта бере його на спину. В Мартінку проки-дається гумор, в інших трганів також, вони повскаку-

вали один одному на плечі — і вже цілим ескадроном в страшнім лементом мчать всі до села.

Четвер. Сьогодні Адам довів, хто кого обдурить: він панів, чи пани його. О, він хитрун! Вибрав собі молодого, досить пристойно зодягненого тргана, заплатив йому п'ятірку, дав свою повістку, і нехай трган Друбек відсидить ті дні за Адама!

Трган Друбек, хлопчисько, що чекає на помилування. На війні був капралом, і, вислужившись, повернувся до батьків. Але йому не щастило, бо його батько був дьогтяр. Послав якось старий Друбек молодого з бочкою коломазі до містечка. Було трохи душно. Хлопець, спітнівши і заморившись, зупинився по дорозі біля трганського шинку. Грали там у велуса¹, і молодий Друбек сів пограти «сам з собою». Він, звичайно, не міг знати, що в цей же день, під вечір, тргани по всіх усядах шукатимуть тргана Мркоша, щоб його вбити. Друбкові стало відомо вже занадто пізно, що Мркош кожного разу приносив з містечка нову колоду карт, які були мічені в потрібному порядку, відповідно до забарвлення на звороті. Як Друбек зайшов до шинку, Мркош банкував уже цілу добу. І так вже трапилось, що бочка з коломазією не попала до містечка, а Друбек не вернувся до батька додому.

Але це ні до чого, бо зараз розповідається зовсім про інше. Жандарм і тюремний наглядач не знали Адама в обличчя, і його витівка вдасться. Ото буде потіха, як коли-небудь Адам розкаже про це жандармові! Сміх коїть по залізниці вже сьогодні: «Адама підмінили!»

Настав полудень. А хто то прийшов? — Слово честі, то Друбек! А з ним, о небо, — жандарм!

А сталося це дуже просто. Прийшовши до міста, Друбек впевненою і легкою ходою підійшов до наглядача тюрми і подав йому «свою» повістку. Наглядачеві сподобався цей хлопчина у військовому. «Ви що ж, в армії?» — спитав наглядач. — Вже відслужив і повернувся капралом, — похвалявся Друбек, — ось і документ! — і подав йому документ, що мав у кишени. Ну й було ж!

Коли вже потім Адам в супроводі жандарма залишав «Австралію», обидва вони були схожі на ведмедів.

П'ятниця, як відомо, найнещасливіший день. Мли-

¹ Гра в карти на гроші.

наржік «Люлечка», як його звичайно називали, працював на карку для утрамбування ґрунту. Ні чорт, ні сам пан-бог не знають, що він робив, що йому одірвало мізинець на лівій руці! На щастя, по залізниці проїжджав якраз лікар і перев'язав йому руку. «Люлечка» продовжував працювати, наче нічого не трапилось, зате багато інших вже не працювали. Декілька чоловік в гаю копали могилу вершків шість глибини і стільки ж довжини. Один з трганів збивав із дошок труну, а його жінка шила з білих тряпок подушку і саван. Другий ладнав з жердин ноші, третій плів величезний вінок з ялинових гілок. Після роботи, надвечір, відбувся урочистий і жалібний похорон. Обмили відірваний палець, сповили його в саван, поклали в труну, і під загальний голосний плач почали її забивати. Після всього Шнейдер виголосив дуже жалібну промову, ставлячи дорогого покійника всім в приклад, а головне, хвалив його за те, що той «ніколи-ніколи не впивався». Після того, як промовець відійшов, Комарек покropив ноші й труну мокрою ганчіркою. Два «молодці» і дві «панни» взяли ноші на плечі, і процесія рушила. Всі вистроїлися довгою колоною, по парах і побравшись за руки. Попереду йшли жінки і весь час голосили: і як оце їм самим залишатися! За ними ще в більшій тузі йшли чоловіки, співаючи похоронної пісні. Вони вєсь час повторювали одні і ті ж слова:

Ой, не треба ж того
Плачу жалібного,
О, родичі милі,
Що мене зродили...

Після чого всякий раз наступало загальне голосіння і лемент, від якого розривалося серце! Першим за труною ступав Млинаржік, як найближчий родич померлого.

— Щось повинно трапитись і в суботу!

Трохи розім'явшись, інженер підійшов до робітників. Робітники привітались, і один з них сказав:

— Прошу пробачення, милостивий пане інженер, у мене прохання.

— А яке?

— Обіцяйте не відмовити, милостивий пане! Цієї ночі в мене злягла дружина...

— І я маю йти за кума, напевно! Ви хочете сказати, що у вас тут нікого іншого нема! Ну, якщо вже так по-

винно бути — приходьте, як буде все готово, — а замість мене піде до костьола хтось інший!

Це трохи зіпсувало настрої інженерів. «Цього місяця це вже буде четвертий. Знову посилай два срібних—було б взяти їх з собою вже цілу бочку, — бурмотав інженер, проходячи далі. — Плодяться, наче кролі; якщо буде так і надалі, то незабаром кожний другий трган буде носити мое ім'я — Пепік або Пепічка. Що тут поробиш!»

Швидко сплинув час до полудня. Інженерів досі так і не довелося посміятися. Робота посувалася тепер помалу — затверділа від морозу земля не піддається.

«Ця ділянка — ну, просто гроб!» — нарікали тргани, а досвідченіші одним поглядом запевняли, що буде ще важче, але «так надалі, — мовляв, — не вийде!» Було зрозуміло, що, незважаючи на досвід, вони не знали, як працювати далі, та й сам інженер нє був цілком спокійний.

Він зрадів, коли настав обід, і швидким кроком пішов додому.

Перед його будинком стоїть трган Вашічек. Цілком порядна людина, і інженер задоволений ним.

— Принесли що-небудь для мене, Вашічку?

Трган ламає шапку, він наче в розпачі. Засмагле обличчя його зблідло, очі горять якомсь дивно, наче в тузі, губи в нього тремтять.

— Ну, що з вами, кажіть-бо!

— Ви вже й так, мабуть, зволите знати,—тягне трган.

— Що я можу знати? Я нічого не знаю, кажіть, бо я змерз!

— То ви так нічого й не чули?

— Кажу ж, що ні.

— Я про ту мотику...

— Про яку мотику?

— То неправда, я не крав її, скільки живу — цього ві мною не було! — і на очах у нього заблищали сльози.

— Та що це все значить? У нас десь пропала мотика?

— Ні, ні, не в нас, але майже два роки тому... Під Хебом.

— Мені здається, що ви не в своєму умі, Вашічку!

— Крий боже! На мене, мабуть, вже передали до суду!

— А хто вам це сказав?

— Товариші у неділю в шинку.

— Зробили з вас дурника. За якусь мотику — це ж сміх! Йдіть додому обідати — з богом!

Інженер зайшов в свою хату. Пообідав, запалив люльку і ліг поспати. І коли — годин так через дві — він знову вийшов на вулицю, то побачив, як назустріч йому поспішає засапаний староста Зоубек.

— Пане милостивий — нещастя!

— Ну-ну?..

— Вашічек повісився!

— Це неможливо — я ж з ним години дві тому..

— Висить, мабуть, вже години зо дві.

— Та де ж?

— В куцах біля тунелю.

— Та що ви, смієтесь — на куцах. Там же й деревця немає!

— Так, але ж... краще подивіться самі!

І вони поспішили до названого місця. На колії ніхто вже не працював і голови трганів виднілися збоку, над кущами. Тут повісився небіжчик Вашічек — «десять кроків від колії», згідно до встановлених правил. Власне, він не висів — небіжчик був вищий ростом за те горbate деревце; прив'язавши до вершини свій фартух, він надів на шию петлю з ремінних підв'язок і, впавши навколішки, вадушився. Так і залишився напіввисячим навколішки, з посинілим обличчям, очима, що вилізли з орбіт.

Інженер підійшов. «М-да, людська допомога тут вже ні до чого — тіло давно захололо! Залиште його так, поки прийде комісія і розійдяться всі до роботи. Вночі хтось повинен буде стерегти його. Хто саме — вирішуйте самі між собою!»

Якось недобре було в «Австралії» по полудні, негаразд. Здавалося раніше, що почуття тргана таке, як вітрець, і ось — на тобі...

.....
«Ось я піддобрюся сьогодні до інженера», — подумав собі Комарек перед вечором. І після роботи зайшов до інженера. Той сидів, заглибившись у свої плани. Він глянув на Комарка, що зайшов, і не відповів на привітання. З того дня невдалого експеримента інженер не міг бачити Комарка.

— Піду вночі стерегти Вашічка, — видавив із себе Комарек.

Інженер мовчить.

— Добровільно, милостивий пане.

Інженер ані слова.

Комарек переступає з ноги на ногу.

— Ви там замерзнете в своєму дранті, хоч мені вас і не шкода, — не витримавши, сказав інженер.

— Позичу десь гуні¹. Якби трохи горілки, тільки так, щоб зігрітись.

— Мабуть, напився б і замерз!

Комаркові нічого більше сказати.

— Я вам дам, все ж таки, кілька крейцерів на горілку — візьміть! Але майте на увазі — ви можете скінчити гірше, ніж Вашічек; хіба ви не маєте й крихти гідності?! Невже ніщо не допоможе вам виправитись?

Комарек розгублено потирає носа.

— Хочу, вельми добрий і мудрий пане, — випалює він нарешті, — але ж ніяк не виходить!..

.....

Закутавшись у гуню, він сів за декілька кроків від мерця.

Випив і почав буркотіти. Знову полізли йому в голову слова інженера.

— Нечувано, — бурчить він про себе, — гірше, ніж Вашічек — і що кому до того!.. Я ще досить молодий і маю силу, а не буде сили — справа інша. Але красти не піду! А що ж?.. Ремесло... Якби ж його мав, хоч яке-небудь церковне, або вставляти коням молодші зуби. Що ж, буду збирати ганчір'я; і спочатку викину до корзини своє — а ч-чорт — ото буде... дивно...

Він поглянув на мерця. Ясний місяць освітлював си-ніле обличчя й очі, що вилізли з орбіт.

Комарек затремтів.

VII

Сидів довго-довго, втопивши очі в землю.

«Скінчите гірше! Невже ніщо вже не допоможе вам виправитись?..».

Ніяк Комаркові не виходять з думки інженерові слова.

І якось дивно йому від цього!

¹ Г у н я — попона, покривало.

Наче не інженер сказав йому ці грікі слова, а сам Комарек сказав їх собі! Наче він сам став перед собою, поклав собі руки на плечі, подивився собі в очі, холодні, готові до смерті. Наче він сам, уже востанне в житті, запитав себе: «Невже ніщо не допоможе?»

Йому стало раптом душно до болю. Помогло б, чому ні! Тільки якби це було не для себе, не себе робити кращим, не на себе працювати! Бо кому він тепер потрібний? Одного ранку, ще немовлям, знайшли ж його підкинутим у човні біля Лужицького перевозу — можуть і мертвого також знайти його де-небудь! Якби то було варто, було ради кого... потім... потім би... зрозуміло само собою, — а ради кого він став трганом, хіба заради себе?!

Рука його сповзла в карман по флягу з горілкою, за тичка вилетіла, але, якраз біля рота, наче надлюдська сила стримала його руку.

«Ні... сьогодні ні... вже й так я запив досить часто... ох, як душно мені, душно!»

І голова його схилилась у долоні...

Колись давно такий теплий був день, ясне серпневе сонце так гріло в полудень! В рожевошокої Анни волосся — як лев; він сидить з нею на полі, в холодку, між снопами, і його щоки палають. «Ні, ти не вийдеш ні за Бартоша, ні за лісника, я вже про все подбав! З неділі тут починають будувати залізницю, і я вже найнявся на роботу. Там щодня витрачають мільйони, і було б смішно, якби працюватий і старанний бідняк не наскладав трохи грошей! Я вже розпитував — там кожний поденщик, якщо старається, може мати свій дім. Десятка щонеділі, а за рік — хатина з садочком, і ми поберемось!..»

І він пішов на залізницю і зробив собі халабуду рядом з іншими...

Прошло небагато часу, всього кілька тижнів, як залишилася Анна сиротою. Довелося їй кидати й матір. Послухала вмовлянь свого милого і після недільної молитви перейшла жити до трганського житла. Бо читав пан священник із книги: «Де помреш ти, нехай і я там помру, і похоронять мене» — і не було в Анни більше сил відмовлятися.

Тижні й місяці вони працювали разом, старалися, не витрачались. Та ось... але нащо його згадувати — це істо-

рія, яких сотні тисяч — про жіночу невірність! Одного разу він помітив, як старший наглядч, десь в склепі, обнімав його Анну. Через годину Комарек вже зник з трганської колонії.

Де блукав — добре не знає і по цей дeнь. Блукав з місця на місце, витрачав зароблені гроші, почав пити. І пив тим більше, чим більше стиралося його почуття ревності, і почала закрадатись думка, що Анна, може, не так уже й винна, як він думає. Що, може, тяжко образив її й себе, прийнявши жарт розпусника за правду, не помстившись над насильником.

Він знову взявся за розум. Почав шукати Анну скрізь, писав додому — Анна десь зникла також «від сорому», і ніхто не знав, куди.

І брудні хвили трганства поглинули Комарка на-завжди...

Він аж здригнувся і підвівся з землі. Дикий, нічого нерозуміючий погляд його блукав навколо по кущах, поки не зупинився на групі повішеного. Комарек впився в нього очима, і щось наче притягало його все ближче і ближче.

«Так... а й справді, — напівголосно шeпоче він, — я ж можу пересвідчитись, яка вона була! Ще ж ніхто йому очей не закривав, ось я закрию йому ліве око й спитаю: чи була вона винна, і якщо так — то він його більш не відкриє...».

Комарек став перед повішеним. Очі мерця вийшли з орбіт і тьмяно блищать від місячного проміння, наче вода, вкрита масним льодком. Комарек простяг правицю, вперся чотирма пальцями в чоло нещасного Вашічка і пальцем стулив йому віі лівого ока. Все тіло хитнулось.

«В тобі, померлий, правда божа.

Для нас не маєш ти ні злих, ні добрих слів.

Скажи — і спи навік-віків!..

Віднявши руку, Комарек невідривно став дивитись на око мерця. Гуня Комаркова сповзла з плечей, на землю, губи в нього тремтіли, руки звелися вгору.

Якусь мить око залишалось закритим, а потім віі нечутно ворухнулись — з'явилася щілинка, а потім помалу розплющились знову.

— Вона невинна! — застогнав Комарек і впав на землю. Він ридав, як дитина.

Нешасний так лежав довго, поки не торкнулась до нього чиясь тепла рука.

Комарек схопився — перед ним стояв інженер.

— Ви плачете, Комарку, напился, мабуть?

Комарек похитав головою.

— В такому разі — що з вами?

— Вона була невинна, — простогнав Комарек і кинувся цілувати руку інженерові.

— Хто?

Комаркова голова впала йому на груди. Він плакав.

— Ідем до мене в хату — сюди я пошлю когось іншого, — сказав інженер Комаркові. А про себе додав: «А то ще завтра комісія знайде двох».

VIII

До двадцятого лютого — лютий того року був дуже теплий — відбувалися в «Австралії» дивні події. Не те, щоб кого-небудь з трганів поховали — про це не може бути й мови, бо в ту пору ніхто не вмирав тому, що «взимку не копають глину», — казали тргани. Але діялось щось набагато цікавіше. Почалась нудьга, веселість десь майже зникла, і здавалося, що від морозу лопалась дружба!

Башта, наприклад, вже не був наймитом у Мартінка. Справжня причина цього, однак, нікому не була відома; правда, «Вдова Люлечка», як прозвали Млинаржіка після втрати мізинця, твердив, що, нібито одного разу, після щедрого вечора, Мартінек викликав Башту з переповненого шинку і між ними відбулася така розмова:

— Башто, мовчи — ти вкрав у шинкарки булку?

— Украв.

— Бачиш, Йозефе, ти не повинен був накладати таку ганьбу на мене, — зітхнув боляче Мартінек і дав Башті два стусани. — Щоб ти більше не з'являвся в мене.

Башта і не думав виправдовуватись. На цьому вони й розлучились.

Ба, навіть Шнейдер і Комарек вже не жили разом! Вони не посварились між собою, — цього б вони, мабуть, не винесли, — але сталося це якось дивно. Сиділи вони рядочком у шинку — і ні слова один одному; про яку-небудь спільну пісню каменоломів вже не могло

бути й мови! Комарек Шнейдерові боявся глянути навіть у вічі, наче соромився. Шнейдер, навпаки, не зводив з нього очей і дивився з німим приятельським співчуттям, як дивляться на дорогу людину, яка підноситься дуже високо, щоб потім нижче впасти. Під час загальних розмов Шнейдер не звертав на приятеля ані найменшої уваги; а Комарек, якщо й говорив, то все яке-небудь повчання, від якого Шнейдера пересмикувало, і склянка, наче примерзала до рук. З презирством скрививши губи, Шнейдер поглядав тоді на приятеля. Про Комарка було відомо, що на протязі останніх трьох місяців його бачили п'яним лише разів чотири; про Шнейдера твердили, що з кожним днем він пив більш, ніж раніше. Комарек кожного разу заздалегідь ішов спати— був тепер наглядачем над знаряддям і прислугою в інженера, де він і жив, Шнейдер не ходив додому ніколи, як кажуть в колонії. Завжди, коли Комарек збирався вже йти, Шнейдер посоловілими очима дивився услід, або виходив за ним на вулицю, щоб «позичити» ще на одну чарку.

Але сьогодні, згаданого вже двадцятого лютого, сталося дещо таке, після чого ніхто не знав, що робити.

Інженерова Белінка чогось вже давно приболіла. Це був справжній дисциплінований собака залізничника, який вже привик не гавкати на обірванців, але турботи інженера про його здоров'я всім здавались непомірними для собаки. Ветеринарний лікар приїхав аж з Праги, і староста Зоубек запевняв, що чув, як дан інженер скаржився тому лікареві, що «не спав цілу ніч через ту хворобу».

Бела при допомозі лікаря благополучно здохла і з цього, власне, й почалося. Три дні лежав собака на пишно прибраній постелі, а сьогодні поклали її до жовтої труни, і почались похорони. На двох підводах приїхали знайомі інженера, щоб проводити Белінку в останню дорогу, куди несли її аж вісім молодців: кожному з них інженер подарував по новій куртці і по довгому куску чорного флеру через плече.

Могилу викопали посеред укусу, і всім трганським жінкам довелося підніматись з вагонетками на гору возити глину, щоб зрівняти укіс. Інженер завжди посилав жінок в небезпечні «рейси». Бо чоловіки зовсім розпустилися—спускаючись з гори, сідають на вагонетки і

регулюють спуск лише вірьовкою; і часто траплялось, що вагонетка розбивалась, а чоловіки, підлетівши сажнів во два вверх, падали, розпластавшись, як жаби, на скелі.

Зате чоловіків було повно увечері в шинку. Зібрались всі, і ні один сьогодні не пішов на село. Здавалось, кожний мав про щось розказати.

Відомо, як воно буває, коли кожний щось має сказати! Пили, частувалися, сиділи, стояли, іноді чийсь кулак стукав по столу, але всё було цілком пристойно; хіба що хто-небудь засміється голосніше, — звичайно той, що лупив кулаком по столу. Кожний знав, про що б найрадніше він розказав іншому, та ніхто не знав, з якого кінця починати.

— Комарку,—почала раптом пані підрядчикова, розчервонівшись сьогодні, як рожа, — це правда, що труна для сучки обійшлась в п'ять злотих?

В корчмі настала мёртва тиша.

— В п'ять з половиною, — неохоче відповів Комарек через хвилину.

— І що, може, на труні був ще й герб? — знову допитувалась жінка.

Комарек не відповів.

— До чортів це все, — заgrimів у тиші голос старости Зоубека. Він стукнув долонями по столу, і знову замовк. Спершись на правицю, дивився до своєї склянки.

— А чому б йому не влаштувати похорон, коли він любив її,— подумав уголос «Вдова Люлечка»,— людина може завжди полюбити собаку!

— Ба, — подумала шинкарка й собі вголос, — часто й мені буває собака миліший, ніж чоловік.

— А сучка миліша за жінку, — підкусив, наче возом ваїхав, Шнейдер.

Збираючись щось сказати, Зоубек тільки похитав головою і помахав рукою.

— Що ж, собаку можна навчити всього, як людину,— втрутився наглядач Адам, — у нього є розум, собака навчиться й горілку пити.

— А я бачив, — почав розповідати Мартінек, — як собака тягнув людину з Бероунки¹. Мабуть, з вас знав

¹ Назва річки в Західній Чехії.

хто-небудь довгого Роубала! Тільки він був товстий, охопив собаку руками — так ми й поховали їх в одній ямі.

— Коли людина добра — вона також німа. Хіба наш пан інженер погана людина? — обізався знову Адам.

— Правда, правда, — твердили з усіх боків. — Все вам розкаже, навіть як завернутись тачкою.

— І дивиться, щоб не було обману. Навіть горілку в шинку перевіряє.

— І себе не дає обдурити, о ні! Пам'ятаєте, як ми тут починали в «Австралії». Хотіли його тут обдурити — дали йому для проби гарної, а нам...

— І як тобі язик не скрутить в затичку, — розгнівався підрядчик-шинкар. — Щоб я та...

— Вам вся наша повага, — нівгавав Шнейдер, — але ваща жінка не заслуговує на це!

Підрядчик зразу ж прикусив губу і поглянув у бік ображеної половини. Помітивши, що жінка десь вийшла в другу кімнату і нічого не почула, він вирішив краще мовчати.

— А я, чорт візьми, цьому не вірю! — забубонів знову староста Зоубек.

— А що таке?

— Я... я, — почав Зоубек, підвівши голову, але не дивлячись нікому у вічі, — я думаю, що тут щось не так! І сучка, і три дні похорон, і труна — все це викрутаси! А нащо, скажіть, так високо на дамбі? Я вам кажу, що це інженер закопав там гроші або своє срібло, чи ще що-небудь, хіба я знаю. Але що мені на цім світі, коли вже частина мене на тім!

Настала глибока тиша.

Вона тривала довго. Очевидно, романтичний здогад старости всіх приголомшив. За хвилину хтось з трганів рывкнув, наче вєдмідь.

І тут підвівся Комарек.

— Плачу за дві кварта, шинкарю.

Він подав руку Шнейдерові і зібрався йти. Але зупинився біля стола, де сидів староста Зоубек, сперся на стіл руками і, також не дивлячись у вічі нікому, зовсім спокійним голосом сказав: «Кожний любить, що хоче. А якщо хтось відважиться ритися в дамбі, сьогодні вночі, або коли-небудь, того я застрелю. Мені все рівно...»

«Австралія» мала свою невблаганну долю, як і все, що є гарного на світі. Якщо починає десь виростати нова залізнична колія, її будівники-тргани нагадують ще молодий, ніжний цвіт. Відомо, що коли під цвітом зав'язується плід і починає пробиватись до сонця, то виснажені пелюстки вже опадають. Так і на залізниці інженера — будівництво закінчувалось, і тргани потроху почали «обсипатись». Вони йшли знову в далекі краї шукати нової роботи і нові «колонії». Дарма вже питати про італійців і німців, про наглядча Адама і тргана Друбека, про Мартінка і Башту, про подружжя Маркових, і «Вдову Люлечку», як і про Шнейдера — одержавши гроші, він десь зник, не попросившись навіть з Комарком.

Комарек справді змінився на диво. Може, йому було боляче від того, що Шнейдер зник, навіть не попросившись, а може, просто шкода було приятеля — хто його знає. Але він не розпитував про нього і не називав його імені. Комарек завжди ходив чомусь замріяний. Зате інженер був задоволений з нього. Комарек старанно виконував всі його розпорядження і працював, як кажуть, не покладаючи рук. Занепадаюча, майже зовсім зникла з поверхні землі, «Австралія» вже більше Комарка не тішила. В неділю або в свято він завжди з обіду йшов до містечка. І завжди повертався тверезий, ще більше замислившись.

Замість трганів-каменоломів тут працювали тепер ремісники, і тому підрядчик ще держав свій шинок. По правді кажучи, підрядчик не знав тепер, куди діватись, а його жінка наполягала на тому, щоб не закривати шинку, доки можна — «бо де я тоді нап'юся, як до того дійде коли-небудь?» — казала вона. Теслярі вже ставили шлагбауми, муляри мурували стіни сторожових будок. Інженер об'явив усім — якщо хто бажає зайняти місце доглядча колії — хай складає екзамен, а все інше він забезпечить. Але доглядчі мусять бути жонатими. Староста Зоубек з великою радістю погодився зразу і вже подумав про влаштування Комарка. Раяв йому за жінку свою доньку Барушку: «Візьми її, вона лінива і буде тобі вірна». Та Комарек тільки похитав головою.

Прийшла і знову минула неділя. Якось надвечір інженер сидів у своєму будиночку і звіряв свої розрахунки. Раптом почулись кроки і голос Комарка, що повертався. Постукавши, Комарек зайшов.

— Нічого не потребую, я вже повечеряв, — сказав інженер, не підводячи голови від своїх розрахунків.

Комарек стояв нерухомо біля дверей і ламав свій капелюх. На обличчі його була помітна розгубленість, очі, наче зі страхом, дивились на інженера.

Нарешті інженер помітив його присутність.

— Ви чогось хотіли?

Комарек мовчить ще якусь мить. Потім швидко він ступає вперед, аж до стола, падає на коліна і, тремтячи, цілує інженерові руку.

— Я... я знайшов свою Анну! — прошепотів він.

— Он як! І ви хочете бути доглядачем на залізниці і одружитись з нею?

— Так, якщо тільки ви допоможете, пане!

— Допоможу. Встаньте ж бо, ви як мала дитина! Як же ви її знайшли? Де вона?

Комарек заплющив очі і притамував подих.

— Вона тут, — заїкаючись, сказав він, — привів її, щоб і вона теж.. просила. Ніч вона перебуде у шинкарки, а на ранок знову повернеться до містечка, я там вже приготував їй кімнату — непогано обставлена, але... ось я її приведу, — поспішно додав він, наче хотів швидше обминути щось неприємне.

За кілька хвилин він повернувся з Анною. Вона поспішила вперед, щоб також поцілувати інженерові руку. І коли інженер відступив, вона зупинилась, голова її трошки схилилась і очі заплющились. Інженер з цікавістю поглянув на її ще молоде обличчя, яке зачерствіло в боротьбі з бурями життя і передчасно зів'яло, на її міцну постать, наче надломлену тепер перед ним.

А Комарек дивився на інженера, намагаючись зрозуміти кожну його думку, і в очах Комаркових був смертельний жах, губи його тремтіли; нарешті він знову впав до ніг інженера і обняв йому коліна.

— Вона в тому невинна! — простогнав він так болісно, що в інженера заблищали сльози на очах.

Прошло два, може, і три роки — хіба їх запам'ятаєш! Довелося мені їхати вночі по залізниці з Німеччини до Чехії. Випадково на одній станції зустрівся я з інженером. Ми сиділи в одному купе біля відчиненого вікна, — була літня ніч, — і милувались гористою країною, прекрасною наперекір темному савану ночі.

Сірі сутінки почали раптом біліти, і хоч сонце ще було десь далеко за горами, та легеньке світлове сляво і швидке охолодження повітря вже сповіщали про наступаючий день. Ми якраз проїжджали чеський кордон.

— Ви ще не забули Комарка? — запитав інженер.

— Це тргана? Ні.

— Зараз побачимо його самого або його дружину. Нарахуйте ще чотири будки, а п'ята буде на його дільниці.

— Одна, — і я висунув голову, — друга, — третя, — четверта — вже бачу його самого!

Комарек стояв, салютуючи поїзду, і в ранковій тумані чимось нагадував мерця. Вікно будиночка було відчинене навстіж, у світличці, над маленькою труною, горіла лампадка; під нею схилилась жінка, мабуть, цілуючи померлого.

І все це мелькнуло перед нами. Ми почали горнутись у свої пледи, бо ранкове повітря було таке холодне.

Малостранські
ПОВІСТІ

ТИЖДЕНЬ У ТИХОМУ ДОМІ

I

ВНОЧІ

Ми відчуваємо, що знаходимось в наглухо закритому приміщенні. Навколо зовсім темно, жодна щілина не пропускає сюди світла; скрізь панує суцільна, глибока темрява, і коли нам навіть час від часу ввижається щось світле перед очима, то це лишє червоні кола, накреслені нашою фантазією.

Коли всі наші органи чуття напружені, ми помічаємо найдрібніші ознаки життя. Нюх сповіщає нам, що повітря в приміщенні якесь густе, з грубою сумішшю випарів. Ось ми відчуваємо запахи то ялинових або соснових дров, то сала, а тепер чорносливу, кмину, навіть горілки і часнику. До вуха долітає цокання годинника. Певно, це старий стінний годинник з довгим маятником, на кінці якого є тонкий бляшаний, трохи викривлений круг; іноді під час свого монотонного цокання маятник і круг легенько здригаються. Але й ці заїкання повторюються регулярно, і вони також одноманітні.

Ми чуємо також дихання сплячих. Їх повинно бути кілька. Вони дихають не одночасно, навперебій; коли один ніби вмовкає, — інший дихає голосніше, один ніби заїкається разом з годинником, а другий в цей час починає поспішати; а то раптом з іншого кутка чуєш важке зітхання, ніби починається новий розділ сну.

Та раптом годинник глухо зітхає і гримить. Здається, що маятник ледве рухається по цьому гуркітному шляху. Один з тих, що спали, ворухиться і шарудить ковдрою. Дерев'яне ліжко рипить під ним.

Годинник гримить знову; один-два, — лунає він дзвінким металевим голосом. Один-два, — зразу ж за ним кує зозуля глухим голосом. Сплячий знов ворухиться. Чутно, як він підводиться на ліжку, як відкидає ковдру. Ось він зачепив ногою спинку ліжка, ось зашарудів важкою пантофлею, мабуть, вже надів обидві пантофлі. Ось він встав і робить кілька обережних кроків, але знову зупиняється. Його рука нишпорить по якійсь дерев'яній поверхні; щось шарудить в його руках, безперечно—це сірники.

Кілька разів сірник чиркнув, кілька разів спалахнуло фосфоричне світло, знову почулось чиркання, але сірник зламався, і людина починає бурчати. Чутно нове чиркання, і, нарешті, спалахнуло полум'я і освітило постать в нічній сорочці. Вогник знову почав мёрехтїти, але кістлява стареча рука прикладає його до склянки з водою та олією, на поверхні якої плаває на корку чорний гнотик. Гнотик світиться, як маленька зірочка. Сірник полетів на землю, а зірочка почала поступово збільшуватись. Над нею стоїть постать в сорочці, це — стара жінка; вона позіхає і протирає свої заспані очі.

Жінка стоїть біля столика, який притулився до темної дерев'яної перегородки, що ділить приміщення на дві половини. Світло лампочки не сягає за перегородку, видно лише одну частину приміщення, але ми бачимо, що нюх наш не помилився, ми знаходимось на складі невеличкої бакалійної крамнички. Очевидно, тут одне й те саме приміщення водночас служить і житлом і крамницею. В маленькій крамниці багато товару, стоять мішки, на них наставлені повні корзини та кошики, на стінах висять в'язки та пучечки.

Здригнувшись від нічного холоду, жінка бере зі стола лампочку та ставить її на прилавок, на якому стоїть багато глечиків зі свіжим і топленим маслом. Тут-таки похитуються терези та лежать в'язки часнику і цибулі. Жінка сідає до прилавку, підгинає ноги аж до підборіддя і виймає з ящика шкатулку з нитками, ножицями й іншим мотлохом. Вона витягає все це і дістається, нарешті, до дна шкатулки. Там лежать папери і книжки. На папери, списані якимись цифрами, вона не звертає уваги, а бере лише одну з книжок і розгортає її. Це — тлумачник снів, так званий «Великий сонник». Вона деякий час перегортає сторінки, потім, позіхаючи, заглиблюється в читання.

За стіною чутно розмірене дихання лише одного сплячого; другий, розбуджений шумом або мерехтінням світла, заворушився на своєму ліжку.

— Що там таке? — забуркотів зненацька звідти старий, хрипкий чоловічий голос.

Жінка не відповідала.

— Стара, що з тобою скоїлось?

— Лежи там, — відповіла жінка. — Нічого зі мною не скоїлося, холодно мені! — і вона позіхнула.

— Чого ж тоді ти там вовтузишся?

— Я бачила уві сні свого батька-небіжчика, до ранку я могла про це забути. Прекрасний сон, за все життя я не пригадую такого хорошого сну... Як холодно, хоча надворі червень!

Вона продовжувала читати, похитуючи головою. Хвилину було тихо.

— Котра зараз година? — знову почулось з-за стіни.

— За другу.

Дихання третього сплячого ставало нерівномірним, голосна розмова заважала йому спати.

— Та дай же нам виспатись! У тебе тільки й думок, що про свою ворожбу!

— Це правда, тут, на землі, людина не має ні хвилини спокою. Спи собі й не чіпай мене.

Дихання за стіною обірвалось глибоким зітханням; прокинувся також і той, що спав на третьому ліжку. Старий продовжував бурчати:

— Гульвіса-син повертається додому лише опівночі, а після півночі не дає мені спати ця ворожка. Ото життя!

— Ти не можеш дати мені спокій? Страждаєш, працюєш, а одержиш за це в нагороду одне буркотіння. Ось і власний чоловік... Краще б вплинув на сина! Я, нещасна жінка, вже з останніх сил вибиваюсь!

— Вплинь на нього, спробуй. Аякже, вплинеш на цього гультя!

— Чого це ви, батьку, знову од мене хочете? — спитав молодий чоловічий голос.

— Мовчи, не смій і писнути в мене!

— Але ж я не розумію...

— Він ще не розуміє, — ехидно посміхався старий. — Негідник!

— Але...

— Ти замовкнеш?!

— Він ще відповідатиме тобі! Гідного синочка маємо, виховали собі втіху! — промовила жінка і знову позіхнула.

— Синочка? Хіба це син, це ж наш кровопивець!

— Але як же я можу пити вашу кров, коли сплю?

— Негідник ти, он що!

— Ото квіточка!

— Мерзотник він!

— Мерзотник!

Син почав тихенько насвистувати в ліжку пісеньку «О, Матільдо!»

— Подивись на нього, він ще глузує з нас!

— Чекай, не мине його кара божа, — говорила жінка, пишучи крейдою на дерев'яній стіні цифри 16, 23 та 8.— Ми цього не діждемося, та я б і не хотіла до цього дожити.— Вона склала сїриньку, погасила світло і попрямувала до свого ліжка. — Він ще пожалкує, та буде вже пізно. Чи замовкнеш ти?

Син замовк.

— А тобі б все колоти нас, шпилькою колоти, але не вийде!

— Прохаю тебе, жінко, залиш ці шпильки та спи, я теж хочу спати!

— Звичайно, я повинна все це терпіти. Боже, боже, як ти мене караєш!

— Я з вами просто збожеволю!

— І це люди, і це ось люди!

— Вночі всі люди погані, — додав парубок.

— Що він там говорить?

— Хто його зна, він завжди має щось про запас, оцей антихрист!

— Кинь на нього що-небудь, або давай його виженемо, зараз же виженемо!

— Прошу тебе, заспокойся, нарешті! Справжнє пекло! — забурчав старий; стара у відповідь йому теж щось пробурчала, а хлопець мовчав.

Час від часу було ще чути якесь буркотіння, відхаркування, але поволі ставало все тихіше та тихіше; стара заснула, старий ще повертівся і також заснув. Син знову почав тихенько «О, Матільдо!», але не докінчив і теж заснув.

В задушливому повітрі, як і раніш, тікав і спотикався м'ятник. Крім нього чуто було лише дихання трьох сплячих людей. Вони дихали не одночасно, навперебій, кожний по-своєму.

II

БІЛЬША ЧАСТИНА БУДИНКУ ПРОКИНУЛАСЬ

Ранкове червнєве сонце вже досить довго освітлювало подвір'я, коли люди почали прокидатись. Незважаючи на гуркіт важких возів, що долітав сюди з вулиці, перші кроки прохожих лунали гулко, мов під склепінням. Поодинокі, ніби одна чекала, поки піде друга, з різних квартир виходили жінки; вони були або простоволосі і досі не причесані, або в низько натягнутих на чоло хустках, які ховали від сонця їх заспані очі. Жінок було небагато, і всі були схожі на неохайних служниць: олягнуті абияк; підтопані черевики спадали з ніг, в руках—гличики, порожні або вже наповнені молоком.

Поволі пробуджувалось життя. На вікнах розсувались білі занавіски, деякі вікна відчинялись, в них з'являлись люди, розглядали небо і верхів'я Петршина і повідомляли іншим в кімнату, що ранок прекрасний сьогодні. На сходах та галереях мешканці, стрічаючись, бажали один одному «доброго ранку».

В крайньому вікні другого поверху фасадної частини дому з'явився чоловік високого зросту з червоним, вугруватим обличчям та розпатланим сивим волоссям. Спершись на підвіконня, він висунувся з вікна. Так далеко, що розстібнута сорочка зовсім відкрила його могутні груди, які, незважаючи на червень місяць, були ще закугані у фланель. Він подивився на сусіднє, ще завішене шторою вікно і, відхилившись назад, промовив в середину кімнати:

— Ше нема семи годин.

Але саме в цей час сусіднє вікно стукнуло і відкрилося навстіж. В ньому з'явився чоловік, такий самий високий на зріст, але молодший за першого. Він мав чорняве волосся, старанно зачесане; ця солідна і певна зачіска ні на волосинку ніколи не змінювалась. Обличчя його було кругле, ретельно виголене, але маловиразне. На ньому був елегантний сірий халат, в руках тримав

він шовкову жовту хусточку, якою витирав скельця золотих окулярів. Ось він ще раз дмухнув на скельця, ще раз протер їх і, одягнувши окуляри, повернувся до нас. Його обличчя, що досі було невиразним, завдяки окулярам відразу ж набрало виразності, як це завжди буває з короткозорими. Це було добродушне обличчя з привітним веселим поглядом; однак, кожна його риса говорила про те, що вона вже більше ніж сорок років дивиться на світ. А окові досвідченого спостерігача було одразу видно, що він старий холостяк. Священика і старого холостяка можна пізнати в будь-якому одягу.

Старий холостяк влаштувався на підвіконні, на якому лежала білосніжна, чудово розшита подушка, подивився на блакитне небо і блискучий зелений Петршін. Посмішка ранку відбилася на його обличчі. «Яка краса! — прошепотів він. — Треба раніш вставати». Враз його погляд зупинився на третьому поверсі флігеля. Там, в зачиненому, але чистому і прозорому вікні промайнуло жіноче плаття. Посмішка старого холостяка стала виразнішою: «Ну, звичайно, Пепічка... Жозефінка¹ вже в кухні», — знову прошепотів він. Він злегка поворухнув рукою, і великий діамант, що прикрашав його праву руку, блиснув на сонці; це привернуло увагу старого холостяка до власної персони. Він трохи повернув перстень так, щоб діамант був якраз над серединою суглоба, витягнув гарні манжети і з неприхованою насолодою подивився на свої випещені білі руки. «То не вадить, якщо вони трохи загорять, це здорово», — прошепотів він і підняв праву руку до носа, ніби хотів понюхати її і впевнитись у своєму здоров'ї.

Напроти на балконі третього поверху рипнули двері і в них з'явилося гарненьке дівча років вісімнадцяти. Це було саме втілення ранку! Стан у неї був стрункий. Темне, кучеряве та густе волосся, зв'язане простою оксамитовою стрічкою, хвилями спадало їй аж до шиї. Обличчя її було кругле, очі яносині, погляд щирий, щоки рожеві і ніжні, губки маленькі, темночервоні. Вся її зовнішність справляла надзвичайно приємне враження, хоч при уважнішому спостереженні можна було помітити, що в цілому риси її обличчя не мали класичної правильності. А втім, чи варто шукати незначної неправильності,

¹ П е п і ч к а — фамільярне, зменшене від імені Жозефіна.

якщо загальне враження від дівчини таке приємне! Це маленьке прекрасне вушко було явно бездоганне, адже якраз це вушко хотілось поцілувати, хоч його прикрашали лише зовсім дешеві і маленькі срібні сережки. І крім цих сережок на дівчині не було більше ніяких прикрас. Правда, її білосніжну шию обвивав надзвичайно тонкий чорний шнурок, але дорогоцінність, яка була на ньому, ховалась на високих грудях. На дівчині була світла смугаста сукня, застібнута до самої шиї. І простота барв та крою сукні робили її ще привабливішою.

Дівчина несла в руці коричневий глечик з бляшаною покришкою.

— Доброго ранку, Жозефінко! — пролунав звучний тенор.

— Доброго ранку, панє доктор! — відповіла Жозефінка і з привітною посмішкою поглянула на протилежне вікно.

— Куди це ви з отим сніданком?

— Вниз, до панночки Жанни. Вона хвора, і я несу їй трошки м'ясного бульйону. Приберегла його з учорашнього дня.

— Жанна хвора? Зовсім не дивно, адже у неї, мабуть, зовсім як у тюрмі. На протязі цілого року вона ні разу не відчинить вікна, а до того ж тримає там ще цього гидкого пса. І сьогодні він всю ніч гавкав і скиглив. Треба буде привести гицеля!

— Та що ви! — злякалась Жозефіна. — Панночка вбожеволіла б!

— А що, власне, з нею?

— Старість, — зі смутком відповіла Жозефінка і попрямувала до сходів.

— Добра душа, ця Пепічка... Жозефінка, — бурмотів пан доктор, і погляд його зупинився на галереї другого поверху, де мала з'явитися дівчина, а коли вона минула її, погляд його вже чекав Жозефіну внизу при виході у двір.

Жозефіна пройшла двором і підійшла до дверей нижнього поверху. Вона взялась за ручку, але двері були зачинені. Вона покрутила ручку, постукала в двері, але всередині ніхто не відгукнувся.

— Постукайте у вікно! — порадив доктор із свого вікна.

— Це нічого не дасть, тут треба добре грюкнути, а

не стукати. А грюкнути Пепічка не зможе. Чекайге-но, я вдарю! — пролунав голос зі сходів, які вели у двір, і юнак років двадцяти двома стрибками перескочив через східці та опинився внизу біля Жозефіни. На ньому був легкий літній костюм сірого кольору, на голові не було нічого. Волосся його було чорне і кучеряве, обличчя довгасте, погляд жвавий.

— Тоді допоможіть мені, пане Бавор! — попросила Жозефіна.

— Раніш ми подивимось, що тут у глечику, — пожартував юнак і простягнув руку до Жозефінки.

— Ну, ну, ну, — забурчав нагорі пан доктор, але зразу ж замовк, побачивши, що дівчині вдалося втекти від хлопця.

— Я сама постукаю!

Але хлопець стояв вжє біля вікна і стукав по ньому пальцем. В середині озвалось пронизливе виття собаки, і знову все змовкло. Почекали хвилинку. Але жодної ознаки життя не було. Тоді юнак попрямував до іншого вікна і почав з усієї сили стукати по рамі. Знову озвався пес, він гавкав несамовито і довго і закінчив пронизливим скигленням.

— Панночка нас буде лаяти! — сказала Жозефіна.

— Дарма! — промовив юнак, і застукав знову; потім приклав вухо до рами і прислухався. Було чути лише скавучання пса.

Створений шум вже збудоражив увесь будинок. З вікна, що поруч з вікном пана доктора, виглядав уже бачений нами високий чоловік з червоним вугруватим обличчям і дві жіночі голови, одна старша, друга молодша. На балкон третього поверху флігеля вийшла висока жінка, мати Жозефіни, а за нею виповзла маленька горбата і хвороблива постать — старша сестра Жозефіни. На балконі другого поверху з'явилися троє: напіводягнений чоловік з лисою головою, жінка, також немолода і теж у негліже, і, нарешті, молода дівчина років двадцяти в нижній спідниці і недбало накинутій хустці з великою кількістю папільйоток на голові. По сходах, що йшли у двір, сходили ще дві жінки, одягнуті в зовсім прості сукні. Та, що була менша на зріст, жвава і рухлива, оглянувшись назад і гукнула:

— Маринко, зостанься в шинку, щоб туди ніхто не ввійшов.

В другій з цих жінок, вищій на зріст, ми пізнаємо нічну тлумачницю снів з попереднього розділу. Може тому, що їй до лица білий, чистий чеpecь, а може тому, що при сонячному світлі всі люди мають приємніший вигляд, у всякому разі її зовнішність здається тепер навіть привабливою.

— Що це тут трапилось, Вацлав? — звернулася вона до юнака.

— Мені здається, що панночка Жанна померла! Постукаю ще раз!

І він застукав з усієї сили.

— Це все ні до чого, прийдеться нам піти до слюсаря, пане Бавор, та швидше! — гукав зверху пан доктор. — Я зараз сам прийду вниз!

Бавор уже зник з двору. З усіх боків чулися запитання та відповіді, всі говорили, але якимись приглушеними голосами.

Пан доктор, саме закінчивши свій туалет, зійшов вниз, і тільки-но він встиг порадити переляканій Жозефіні не тримати глечик весь час у руках, як вже з'явився сюди молодий Бавор разом з слюсарем-учнем.

Замок швидко зламали і двері відкрили. Якусь мить ніхто не наважувався ввійти. Нарешті Вацлав хоробро ввійшов всередину, за ним зразу ж пішов і доктор, на порозі юрмилися жінки.

У великій кімнаті було темно, навіть страшно. Вікна, що виходили у двір і на Петршін, були зовсім завішені, так що світло ледве пробивалося. Затхле повітря пахло цвіллю. Зі стелі спускалось рясне, чорне, важке від пилу павутиння. На голих сірих стінах висіло кілька потемнілих картин, прикрашених дуже старими паперовими квітами, на яких товстим шаром лежав пил. В меблях тут, правда, нестатку не було, але всі вони були дуже старі, старомодні, і яскраво свідчили про те, що вже багато, багато років ними ніхто не користувався. На низькому ліжку з-під брудно-жовтої перини виднілись дві худі, бліді руки і лиса голова. Згаслі, мов скляні, відкриті очі дивились угору. Старий, бридкий, кошлатий чорний пес бігав по ліжку, від ніг до узголів'я, і одчайдушно гавкав на тих, що заходили.

— Куш, Азор, — ледве промовив Вацлав, ніби бючись вдихнути в себе повітря.

— Я гадаю, що вона вже мертва, інакше б собака так не скиглив, — зауважив пан доктор.

— Звичайно, вона вже відійшла у вічність. Боже, відпусти їй гріхи її і нам також. Заступись за нас, матір божа! — бурмотіла стара Баворова, і сльози рясно текли по її обличчю.

— Якщо зразу ж після похорону в домі справляють весілля, то наречена буде обов'язково щасливою, — зауважила маленька трактирниця Жозефіні, що стояла, мов заворожена.

Бліда як смерть Жозефінка раптом почервоніла і зразу ж знову зблідла; вона нічого не відповіла і, повернувшись, вийшла.

— Але треба перш за все забрати собаку, щоб він нас не покусав... адже у нього на зубах вже може бути трупний яд, — промовив пан доктор і зробив два кроки назад.

— Зараз ми виженем його, — сказав Вацлав і наблизився до дикого охоронця нєбіжчиці. Пес, незважаючи на те, що перед ним були всі знайомі обличчя, лютував все більше і більше. Коли Вацлав, намагаючись заспокоїти його, почав до нього наблизатися, він з оглушливим гавканням скочив назад до узголів'я. Вацлав наблизився до самого ліжка, простягнув ліву руку до перини і в ту мить, коли пес кинувся на неї, схопив його ззаду правою рукою і підняв догори. Собака почав шалено вириватись, але Вацлав тримав його міцно.

— Куди його дівати?.. Дайте мені, мамо, ключі від нашого сарая, я ввіпхну його там поки що в ящик, — і пішов з собакою, що безперестанку вив.

— Кажуть, панночка-собачниця померла? — залунав у дверях дужий голос. Ці слова промовив лисоголовий чоловік, якого ми вже бачили на балконі другого поверху. Його лисе тім'я було захиране під циліндром, зовсім старим і поруділим; фасон його також свідчив про те, що йому вже багато років. Рідке світле волосся на скронях було зачесане на очі. Шкіра на його обличчі звисала великими складками, як це буває у людей, що схудли після сильного ожиріння: кожна щока мала вигляд горбини, з якої після подорожі витягли все, що в ній було. Постаць його була незграбною, із запалими грудьми, з безвладно звислими руками.

— Так, вмерла!

— Тоді треба швидше відправити її до каплички, щоб у будинку не було мерця і щоб не довелося мати зайві витрати.

— Про витрати не гурбуйтеся, пане домовласнику, — заспокійливо сказав пан доктор, який тим часом рився в шкатулці, наповненій паперами, що стояла на столі біля ліжка, — небіжчиця заплатить за все сама. Очевидно, вона була готова до смерті і ще вчора проглядала свої папери. Ось тут, під цим кудлатим завитим париком я знайшов записку, автор якої звертається до Жанни, як до члена Святоганштальського товариства декретаріїв, а ось членський квиток страхового «Товариства християнської любові». Вистачить грошей і на похорон і на панакхиду.

— Бідолашка, панночка-собачниця, адже вона мала лишє пенсію, всього вісімдесят гульденів на рік! Мій син писав для неї квартальні розписки! — здивувалась пані Баворова. Було видно, що для цих людей назва «панночка-собачниця» вже давно була звичною і зовсім не сприймалась, як образа.

— Отже, вона одержить приблизно п'ятдесят гульденів, прекрасну могилку і освячену позолочену табличку, — зауважила трактирниця.

— А що в тих інших паперах? — з цікавістю запитав Вацлав, який щойно повернувся.

— Нічого цінного. Це, певно, приватні листи багаторічної давності, — відповів пан доктор, розглядаючи їх.

— Дайте мені їх! Це може бути цікаво, — читати спогади старої діви. Я з ними вилізу на дах і там їх перечитаю. Сьогодні понеділок, у всьому будинку прання і від запаху мила і гброху — при пранні всюди варять горох — ніде, крім даху, не сховаєшся... Письменник повинен читати все, а я хочу зробитись письменником. Часу в мене вдосталь, з установи я маю відпустку аж до четверга, — чи не так, пане домовласнику?

— Але не загубіть жодного з тих листів і поверніть їх сюди в повному порядку.

— А хто потурбується про погребання і всі формальності? — спитав хазяїн будинку. — Взялися б ви за це, пане доктор! Denn diese Leute kennen's nicht! ¹

¹ Адже ці люди нічого не розуміють!

— Якби мій син не працював з тобою разом, я б тобі показала «кеппен's nicht!», — пробурчала про себе Баворова.

— Доведеться мені взятись, — добродушно промовив пан доктор. — Я піду зареєструвати смерть, домовитися про церкву та панахиду, але, пане Бавор, ви повинні зараз же піти за лікарем. Коли він напише довідку, принесіть її до мене в канцелярію!

Вацлав з охотою прийняв доручення і зразу ж зник.

— А ми з панею трактирницею обміємо та приборем небіжчицю. Прислужимо їй востаннє! — промовила Баворова.

— Це дуже добре! — похвалив їх пан доктор. — Але я вже мушу йти!

— Я піду з вами.

Чоловіки пішли.

— Що ви поробляєте, сусідко?

— Роздумую про життя.

— А що вам приснилось, сусідко? — продовжувала трактирниця. — Ви хотіли розповісти...

— Так, це був прекрасний сон! Мені приснилося, що до мене прийшов мій покійний батько, царство йому небесне, він вже більш двадцяти років в землі лежить. Мати померла раніш за нього, він не мав спокою і щоденно ходив на кладовище, поки сам також не вмер. Смерть в нього була легкою. Вони, як діти, любили одне одного! Я й зараз бачу, як вони обидва плакали над нами, коли ми були ще дітьми. Це було в ті лихі часи війн з французами, і вони не мали чого дати нам їсти.

— А як звали вашого батеньку?

— ...Яном, тому в соннику шістнадцять!¹... Ось раптом він ніби стоїть переді мною — у нас в крамниці. Я хочу йому сказати: «Відкіля ви тут взялися, батечку?» А він мені (він був весь білий) простягає цілу купу пишних пиріжків — їх було двадцять три, щасливе число! — і розповідає: «Мене забирають в солдати, я повинен іти!» Побачити рекрута уві сні — це на радість... номер восьмий. Він повернувся і пішов.

— Якщо він повернувся, це номер шістдесят один!

¹ Його охрестили на честь св. Яна Непомуцького, день якого святкувався шістнадцятим травня.

— Дивіться, а я й не подумала про це. Отже шістдесят один, двадцять три і вісім.

— На них можна поставити цілих п'ятдесят крейцерів, якщо це такий правдивий сон, чи не так?

— Можна...

— Ми виграємо більше... адже ваш Вацлав і моя Маринка дуже подобаються одне одному!

III

В РОДИНІ ПАНА ДОМОВЛАСНИКА

Час, однак, більш левно змалювати і дійових осіб і місце подій. Що стосується перших, то тут ще залежить від того, хто на протязі тижня, який саме починається, вийде на передній план. Щождо місця подій, то я можу зараз сказати, що це один з найтихіших будинків тихої Малої Страни. Будинок цей мав своєрідну архітектуру, яка, проте, була зовсім не дивом на стрімкому косогорі Остругової вулиці. Будинок витягнутий вглибину; його нічим не видатний фасад виходить на Остругову вулицю, в той час як флігель простягається вздовж низького і мертвого Святоянського завулка. Через крутий косогір флігель, незважаючи на свої три поверхи, нижчий за двоповерховий фасад. Головний будинок і флігель не з'єднуються між собою, між ними височать сліпі, без вікон, стіни сусідніх будинків.

В фасадній частині будинку з лівого боку міститься бакалійна крамниця, праворуч — невеликий трактир. Щоб потрапити на другий поверх, треба спочатку вийти на невеличкі східці, що ведуть у двір, звідти пройти праворуч по невеличкій галереї до спіралеподібних сходів, піднятись знову на невелику галерею і з неї — в короткий коридор другого поверху. Цей поверх, що виходить і на вулицю і в двір, має одну квартиру, яку займає фінансовий чиновник у відставці з дружиною і дочкою. Пап доктор, власне, практик-письмоводитель без диплома, Йозеф Лоукота, знімає в них по найму кімнатку, хід до якої через кухню.

Спіралеподібні сходи ідуть ще вище, аж на дах. Праворуч і ліворуч від нижніх сходів містяться дров'яні сараї. Двір дуже похилий. В першому поверсі флігеля

міститься знайоме вже нам приміщення небіжчиці паночки Жанни. Сходи поруч ведуть в підвал, а ще далі спіралеподібні сходи ведуть до двох поверхів, оточених довгими галереями, і на дах. На третьому поверсі живе Жозефіна з своєю хворою старшою сестрою і з матір'ю — вдовою дрібного службовця. Вікна їх невеликої, хоч вона й займає весь цей поверх, квартири, виходять у двір і на Петршін.

На другому поверсі мешкає хазяїн будинку зі своєю родиною, яку ми мимохідь вже бачили на балконі. Свій перший візит, як це годиться, зробимо сюди.

Через кухню, де стара Баворова, що працює служницею у пані домовласниці, стоїть біля корита з білизною, ми проходимо в першу кімнату. Її обстановка досить проста і старомодна. Ліворуч — ліжко, покрите в'язаним покривалом, праворуч — комод і висока шафа для одягу, тут і там кілька стільців, посередині круглий стіл, покритий трохи подертим і вилялялим килимом. Біля кожного вікна стоїть невеличкий столик для шиття, стілець і ослінчик під ноги.

На стіні між вікнами висить велике дзеркало; крім нього на стінах, пофарбованих в зелений колір, не було нічого. Комод і дзеркало припали пилом, але це дрібниці, адже тільки друга кімната була парадною і тому цю першу кімнату Баворова називає лише «парадним передпокоєм». В другій, отже, парадній кімнаті, на стінах висить кілька розфарбованих літографій, а її обстановка складається з роялю, дивану з столиком перед ним, шести стільців у білих чохлах, розставлених навколо стола, і ліжка. Ліжко не прибране і на ньому валяється дівчина, друга дочка домовласника. В третій кімнаті — спальня батьків.

В першій кімнаті біля вікна сидить домовласниця, біля другого вікна — панночка. Мати досі ще напіводягнена, дочка лише в нижній спідниці, хоча вже одинадцять година.

Домовласниця — дама з дуже різкими рисами рішучого обличчя, якє закінчується загостреним підборіддям. Вона в окулярах і старанно шиє щось з грубого полотна. Чорні, витіснені на полотні штемпелі говорять, що це солдатська білизна. Панночка, наскільки можна судити з такого поверхового знайомства, була блондинкою найнуднішого гатунку. Її обличчя нагадує обличчя ма-

тері, але риси його не такі різкі, і загострене підборіддя навіть має якусь привабливість молодості. Її очі світло-голубі, волосся, все ще закручене на папільотки, не справляє враження густого. Тепер ми бачимо, що їй у всякому разі вже значно більше двадцяти років.

На вікні стоїть кошик з шитвом, а на стільці біля дівчиці лежить якась біла, тонка білизна. Червоний клубок, що лежить на білизні, вказує, що дівчина або почала, або збиралась почати вишивати позначки на білизні. На столику, який хитається при кожному дотyku до нього, стоїть чорнильниця і лежить відкритий альбом з розкладеними і списаними на пам'ять листками. Перед дівцею на підкладеній старій газеті лежить один білий листок, а на підвіконні, під рукою, розкритий зошит; з німецькими віршами. Панночка, напевно, хоче вилити на цей білий листок, якийсь поетичний твір, але перо її щє не в порядку; вона випробовує його на краях газети, всіляко поправляє його, як про це свідчать її вимазані чорнилом губи.

Мати підвела голову, подивилась на дочку і покачала головою.

— Чого тебе все тягне до тої роботи! Чи чуєш?

— Я ніколи не покину вірші!

— Ти була в кухні, Матільдо, коли вранці Лоукота дивився в наш бік? Це в нього як постійна ранкова молитва.

— Що мені до нього, хай собі дивиться! — відповіла Матільда різким голосом.

— Але слово честі, він мені завжди більше подобався, ніж той підпоручик!

— А мені він не подобається.

— Він молодший і цілком заслуговує на повагу, ми знаємо його вже давно! Він повинен мати немало грошей.

— Але, матінко, ти мені набридла!

— А ти простр гуска!

— Та що ти до мене весь час чіпляєшся? Дай мені, нарешті, робити те, що я хочу! Облиш мене!

— Я і залишаю тебе завжди, інакше мені б довелося весь час сваритися! — сказала мати, відклала шитво і вийшла до кухні.

Дівчину, очевидно, мало обходило, якщо мати і справді розсєрдилася б. Вона байдуже поклала зошит з віршами перед собою, ще раз обмокнула перо і почала

нанизувати на чистий папір літеру за літерою. Вона писала помалу і з помітними труднощами. Нарешті, перший рядок був завершений, після досить довгого відрізка часу — другий рядок, третій, а після півгодинних зусиль вся строфа вже красувалася на папері:

Все зав'яне, що живе,
Тільки дружба не помре.
Буде дружба ця з тобою,
Доки житимем обое.

Вірш був написаний готичним шрифтом, багатозначний останній рядок — латиницею. Матільда задоволено дивилась на цей поетичний твір, двічі голосно перечитала собі вірш і за другим разом особливо зворушливо промовила прекрасне закінчення. Потім вона почала підписувати ім'я, написала букву «М» і половину «а», але раптом перо перестало писати. Дівчина обмокнула перо, піднесла його до паперу і в ту мить біля напівнаписаного «а» з'явилась кругленька клякса. Дівчина швидко схопила папір і одним рухом злизнула кляксу.

Було видно, що ця клякса не збентежила Матільди і що через неї вона не почне писати заново. Тримуючи папір проти світла, вона чекала, поки не висохне мокра пляма. В цей час з кухні в кімнату поспішно ввійшла мати.

— Бауерови ідуть до нас, а ти ще не одягнута! — вигукнула вона ще в дверях, — швидше накинь що-небудь на себе!

— І чого вони хочуть, ці сови! — сердито пробурчала дівчина, ховаючи недописаний листочок. Вона встала і пішла до ліжка, на якому лежала біла домашня жакетка. Мати тим часом швидко зібрала своє грубе шитво і кинула його в другу кімнату за двері.

— Валю, не вставай зараз, сюди ідуть, — наказала вона молодшій дочці і знову закрила двері.

З кухні вже чулись жіночі голоси. Матільда кинулась на своє місце і взяла в руки червоний клубок, її мати також скочила до вікна і почала шукати щось в кошичку з шитвом.

В двері постукали.

— Хто там? — запитала хазяйка.

Двері відчинилися і в них з'явилися дві жінки, які робили вигляд ніби соромляться ввійти.

— Ах, пані Бауерова!.. Матільдо, подивись, хто до нас прийшов!

— Ах, яка ж це радість! — вигукнула добра Матільда і від радості заплескала в долоні.— Маріє, чи можна ж так, як не соромно стільки не приходити! — і вона з жаром обняла молодшу з тих, що прийшли.

— Ми лише на хвилинку, фрау фон Ебер,— сказала старша.— Ми йдемо нагору, до дядька, а Марія пристала до мене,— хочу обов'язково побачити панночку Матільду. А чому ви до нас так довго не приходите? Зразу видно, хто кого більш поважає: адже ми до вас частіше заходимо. Але сьогодні ми, правда, на хвилинку. Я говорила Марії, що, мабуть, ми прийдемо недоречно, сьогодні ж понеділок, прання...

— Що ви,— заперечувала пані домовласниця,— хіба це заважає, коли в кухні прання! Посидьте у нас! Погляньте, дівчата не натішаються, такі щасливі! Матільдо, ти ж дивись не задуши панночку Марію!

Вона посадила гостей біля вікна. Старшій гості було років п'ятдесят, молодшій — років тридцять, обидві вони були дуже елегантно одягнені. Сухорляве, подібне до материного, обличчя Марії, незважаючи на ввічливу посмішку, мало дуже втомлений вигляд. Лише в очах, які з цікавістю зупинялись на різних предметах, була помітна в'їдлива жвавність.

Розмова велась то по-чеськи, то по-німецьки, дивлячись по настрою.

— Сподіваюсь, у вас тут ніде немає протягу,— зауважила, сідаючи, старша дама.— Мої зуби надзвичайно бояться простуди! Нас сьогодні витягло з дому чисте небо. Ви бачили, яке сьогодні прекрасне небо, Матільдо?

— Бачила. Воно дійсно прекрасне.

— Розкішне! — підтвердила Марія.

— Ви, здається, вже шили сьогодні,— знову запитала пані Бауерова і підняла з підлоги обрізок полотна.— Але ж це казенне полотно?

— Так, це полотно... це казенне полотно,— розгублено промовила хазяйка.— Наша служниця, бідна жінка, шие казенну білизну, а коли вона в мене працює, я їй потроху допомагаю. Шкода мені її, скільки вона намується, поки заробить п'ятдесят гульденів на тиждень! Якою важкою працею живуть ці бідні люди!

— Так, їм дуже важко! Вони дуже нещасні!

— А що ти робиш, Матільдо? Це ти вишиваєш позначки на білизні? Покажи, які ж ти літери робиш? — зав'язала розмову Марія.— «М. К.» Ах, тепер пригадую, адже я чула, що ти наречена,— я мушу побажати тобі щастя! Кажуть, що це підпоручик Коржінек? Яюсь я зустрілась з ним у дядька, знаю його трохи... Він тобі подобається?

Матільда навіть не почервоніла, в присутності приятельки це не потрібно.

— Так, я зважилась! Скажи на милість, нащо ще чекати! Він людина порядна, мене кохає. Нащо мені ще киснути?

— Я не роздивилась його добре, здається, він блондин, чи то в нього сиве волосся? — наївно запитувала Марія, перегортаючи листочки альбома.

— О, Коржінек ще не такий старий! — злегка почервоніла Матільда.— Це в нього, так він мені розповідав, у Штирському Градці була дуже вогка квартира, і він лежав головою якраз до вогкої стіни. А справді він ще не такий старий!

— То, значить, він тільки удає з себе старого? Який хитрий! Чоловікам взагалі не можна ні в чому вірити!

— О, він хитрий! Вчора так мене розсмішив! Я ляляла його за те, що він так багато палить, і спитала, чому. А він мені відповів, що хоче, щоб його губи звикли до роботи, і раптом дійсно почав цілувати мене.

Невинний сміх панночки Марії був доказом того, що вона поділяє думку про дотепність пана Коржінка.

— Але чому тоді він перейшов із стройових частин в інтендантство? Адже він ще зовсім бадьорий?

— Його хотіли відправити в Далмацію, тоді він і перейшов з стройової служби, тому що його почала зджувати пам'ять...

— І він, бідолаха, так здалека не знайшов би дороги додому? — співчутливо зауважила Марія.

— Кожна людина має яку-небудь ваду, але Коржінек має гроші! — швидко продовжувала Матільда.— Його батько розбагатів під час французьких воєн.

— Так, я чула, він тоді скуповував якісь поламані ноги чи ще щось подібне... Але ми, дівчата, на цьому не розуміємось,— додала Марія знову зовсім скромно.— Бачу, бачу, який прекрасний віршик він написав тобі в

альбом на пам'ять,— і вона стиха прочитала те, що було написано на цьому листку:

О, діво, світ очей моїх,—
Навік мене в полон взяла...
За погляд твій, за срібний сміх
Життя віддати ладен я.

В. Коржінек, підпоручик

— А чого ж він повністю не написав своє ім'я? Як його звать, Вольфгангом, Віктором, чи як?

— Ні, його звать Вацлавом, але це ім'я йому не подобається. Він говорить, що хоче змінити його офіційно!

— Та тут у тебе цілий зошит віршів!

— Мені дав його Коржінек.

— Ага, це для того, щоб ти йому також дещо з них виписала! Це прекрасно! Мамо, чи не час нам іти?

Матері були розбалакались про хазяйські справи.

— Справді, підемо! — сказала пані Бауерова. — Шкода тільки, що ми не побачили вашого чоловіка, він, звичайно, на службі. Але де ж моє маленьке янголятко, моя Вальбурга, хіба її нема дома?

— Дома, але вона ще лежить. Я дозволяю їй полежати годин до дванадцяти, кажуть, це добре впливає на голос. Валічка буде співачкою, від неї всі в захваті. Вона диявольськи талановита, коли сяде за рояль — ніби дим з нього піднімається!

— Але ж я обов'язково повинна обійняти своє янголятко! Чи можу я піти додому, не поцілувавши її? Вона тут, в сусідній кімнаті? — і пані Бауерова попрямувала до дверей другої кімнати.

— Але там ще навіть ліжко не заслано! — заперечувала хазяйка.

— Що за церемонії, пані Еброва, адже це все між нами! У нас теж буває так! — вона була вже на порозі.

Іншим не залишалось більше нічого, як іти за нею. Пані Бауерова побачила на підлозі купу недошитої казенної білизни. Легенька посмішка пробігла по її худорлявому обличчі; але вона не промовила ані слівця і швидким кроком пройшла до ліжка.

— Не треба, я не хочу! — захищалась від обіймів Валічка.

— Веди себе пристойно, що це такє! — осмикнула її мати.— Так, до речі, пані Бауерова! В четвер у нас тут буде невеликий концерт, приходьте і ви! Матільдо, ти повинна умовити панночку Марію, щоб вона також обов'язково прийшла!

— Прийдемо, неодмінно прийдемо помилуватися нашим янголятком,— люб'язно згодилась пані Бауерова.

Друга «парадна кімната» була така велика, як кухня і перша кімната разом, два її вікна виходили у двір. Дівчата, взявшись за руки, підійшли до одного вікна. Вони побачили молодого Бавора, що вийшов з квартири Жанни, несучи в руці купу паперів, і швидко попрямував до гвинтових сходів.

— Хто це? — спитала Марія.

— Це наш «чижик», син нашої служниці, торговки. Але він страшений франт, навіть піджак він носить через руку!

— Це його прізвище — чижик?

— Ні, його прізвище Бавор, але ми його дражнимо чижиком. Одного разу у нас вилетів чижик, і татові здалося, що він його побачив на дахові. Але коли тато піднявся туди, виявилось, що це не чижик, а кінчик піджака молодого Бавора. Він завжди вчиться там, на дахові. І зараз він іде туди, ось поглянь!

— Він студент?

— Ні, він служить з моїм татом, але тато каже, що він зробив би краще, якби плигнув з мосту в воду, як це зробив святий Ян.

— Дівчата, дівчата, прощайтеся вже, нам треба йти, Марійко! — гукала пані Бауерова.

Дівчата почали обійматись. Прошло багато часу, поки вони досхочу націлувались і обмінялись компліментами, проходячи через кімнату, кухню, аж до сходів.

Пані домовласниця з Матільдою зупинились на галереї.

— Матільдо, ти чула, як вона боїться застудити зуби? — спитала мати, коли пані і панночка Бауерови вже сходили з нижніх східців у двір.— А в неї ж немає жодного свого зуба.

— Та звичайно! Служниця після обіду завжди мие її вставну щелепу з посудом!

Пані Бауерова в підворітті ще раз повернулась і ще раз привітно помахала на прощання рукою. Панночка

Марія послала панночці Матільді ще кілька зворушливих поцілунків. Після цього вони зникли в темному підворітті.

— Один бог знає, скільки разів уже ця Матільда ставила позначки на білизні і все для іншого нареченого, і скільки разів уже вона зрізала їх,— зауважила Марія, поправляючи мантилью.— І певно буде знову зрізати!

— А Коржінек як же? Адже дядя мав його на увазі для тебе? Що ти про це скажеш?

— Гм, так!—промовила Марія і вийшла на вулицю.

IV

ЛІРИЧНИЙ МОНОЛОГ

Минув ранок, і наступив вечір першого дня. На місці наших подій теж вечір, бо навіть стародавня російська пісня каже: «На небі місяць — в хаті місяць». Місяць пливе високо в небі, такий повний і ясний, що зірочки навколо нього згасли і боязко мерехтять лише на деякій відстані. Місяць пишно розстелив по землі свій світлий покров, укривши ним води річок і зелень берегів, просторі поля і велике місто, накинувши його на вулиці і площі, розстелив скрізь, і навіть в кожне відчинене вікно закинув клаптик свого золотого покрову.

Крізь навстіж одкрите вікно він потрапив також у кімнату пана доктора, і в цій старанно прибраній, чистій, навіть елегантній кімнатці він довго був єдиним мешканцем. Місяцю тут сподобалось. Він поливав своїм світлом квіти, що стояли на окремому столику біля вікна, вкривши їх наче срібним інеєм, розлігся на білосніжному ліжкові, від чого воно стало ще білішим, розсівся в зручному кріслі, освітив письмові принадлежности на столі, навіть простягнувся на килимі, що лежав на підлозі.

Так продовжувалось довго, до пізньої ночі. Нарешті клацнула ручка, двері сонно зарипіли і ввійшов хазяїн кімнати. Він встромив палку в спеціальну підставку, повісив на вішалку, що стояла біля дверей, солом'яну шляпу і потер руки.

— Так, так,— пробурмотів він тихо,— у мене тут гість! Вітаю тебе, пане місяченьку, прийшли на зелені

свята? Дома у вас все в порядку?.. От прокляте коліно!— забурчав він голосніше і, нахилившись, почав розтирати собі коліно. На його обличчі, освітленому місячним сяйвом, виднілася кисла посмішка.

Випроставшись, він почав скидати з себе піджак. Відкриваючи шафу, щоб повісити туди піджак, він забурчав знову,— ні, на цей раз заспівав: «Доктор Бартоло, доктор Бартоло, доктор Бартоло-ло-ло... ло-ло-ло». Він зняв з вішалки свій халат, одягнув його, підперезався червоним шовковим шнурком і повільно пішов до відчиненого вікна, все ще продовжуючи наспівувати — «ло-ло».

— Ах, Жозефінка, мабуть, вже спить, нехай їй щось добре присниться! Яке це чарівне кошєня, і яке в неї лагідне серце!

Він знову зігнувся і почав терти коліно, цього разу вже мовчки. Потім сперся на вікно. «Квартира у них велика, така їм навіть і не потрібна. Залишимося жити у них, тільки додамо ще нової меблі! Ну, а матір і ту хвору Катюшу будемо шанувати, вони непогані. Крім них більше родичів у неї немає... Той Бавор, її двоюрідний брат, буде боярином. Звичайно, у Жозефінки на весіллі обов'язково мусить бути боярин, ще б пак! Моє котенятко! Справимо весілля тихенько... Бартоло-ло-ло!.. Чого це в мене сьогодні той «Севільський цирюльник» не йде з пам'яті! Бартоло, Бартоло!.. Я ще не такий старий і добре зберігся, досить добре зберігся! У мене ще нема *regiculum in Moea*¹. Можу не боятися, що «красивішим ніж зараз, мені в житті не бути». Для мене настане нове життя, я заспокоюсь, а коли людина має спокій, вона молодшає.— Він подивився на круглий місяць.— Моєму котеняткові зараз неодмінно щось сниться! Хіба можливо, щоб такий дитині нічого не снилось. З якою охотою я їй нашептав би сон!

Він повернувся і взяв гітару, що висіла на стіні над столиком з квітами. Ставши знову біля вікна, він спробував взяти кілька акордів. Внизу у дворі почулось глухе собаче виття.

— Ох, Азор вже звідкілясь виліз! — сказав пан доктор і висунувся з вікна.— Азор! Поводь себе пристойно, тихше! — Пес не обізввся.— Не треба його, бідолаху,

¹ Загрози прив'ядання (лат.)

дражнити,— вирішив пан доктор, повісив гітару, зачинив вікно і спустив штору.

Він підійшов до письмового стола, запалив свічку і увівся в крісло. Коли пан доктор залишався на самоті, він завжди впівголоса говорив з собою. І тепер він продовжував свою попередню думку.

— Я вже досить старий, щоб не бути дурним. В моєму віці з такими справами треба поспішати, але не занадто, щоб зберегти хоч трохи поезії. В мене прекрасний план... Прокляте коліно, я його добре вдарив! — Він підняв халат і оглянув свої світлі штани. На правому коліні вони були розірвані.

— Нові штани! — скаржився він з досадою.— Це все через мою делікатність. Вони стояли з лівого боку в підворотті,— напевно це були Вацлав і Маринка, хто ж інший! — а я звернув праворуч і вдарився об одвірок. Проклятий Вацлав! Але я дам йому зрозуміти, що я його бачив; адже він лише практикант, а це хто зна до чого може привести! Однак шкода його, я мушу йому це пробачити; адже він здібний хлопець. Найкраще, коли б він міг довчитися, та в них же немає коштів! Я повинен поговорити з ним про його вірші, це також ні до чого, хай тримається служби, якщо вже вона у нього є. Коли він прийде до мене за порадою, я скажу йому, щоб він все це покинув, що з цього нічого не вийде.

Він взяв з письмового стола товстий зошит і почав його переглядати. В зошиті було багато закладок, і він розгорнув його там, де була перша з них.

— Мій план готов,— продовжував він свій монолог.— Мені потрібні вірші, а створювати їх я не вмю, і саме ці стануть мені в пригоді. Не було б цих, то взяв би інші, хіба не однаково. Жозефінка про це не довідається, Вацлав також, йому я пораджу залишити ці вправи. Отже, завтра я надішлю перший вірш, поки що анонімно, але ж вона вгадає, від кого він! Перший буде цей!

І він прочитав з зошита:

Ти вся — немов країна гір
У дні, коли весняний вир
Бує там. Я бачу скрізь
Твій синій зір, і повинь кіс.
Твоє лице — рожевий цвіт,
Твій голос — трелі солов'я.
Коли є ти — прекрасний світ,

Країно зоряна моя,
Ти і похмура і ясна,
В тобі і осінь — і весна,
Мінлива ти, як весь цей край,
Але для мене — вічний рай.
Чи ж можу сподіватись я,
Що пісня вернеться моя
Луною від скалистих гір?!
Озвись же! Зрозумій! Повір!

— Оце так хлопець! Зовсім так, як у нас в горах, а він же, скільки живе на світі, ніколи не бачив гір, вже я це знаю! «Ясна-весна» — чудово! А «твій голос — трелі солов'я» — це вже трохи занадто! Ось що я зроблю: я підкреслю рядок. «Але для мене вічний рай». Ніби це для мене, тільки для мене. Вірші дівчатам дуже туманять голову! А за тиждень відправлю другу бомбу, на цей раз вже з підписом! Ось що я надішлю тоді!

І він читав далі:

Смуглявий вид дівочий твій
Навіє прохолоду мрій.
Та погляд твій ясний, палкий,
Назад поверне день жаркий.
Смугляве сонечко мое,
Скажи, чи серед ночі
Мені дорогу до мети
Твої освітять очі?
О, темна зірко! Може, ти
Приречена до того,
Щоб цілий вік мене вести
В п'їтьмі життя нудного?

— Однак він це вміє, ге-ге-ге!.. Він би запаморочив дівчатам голови! Але це він писав, мабуть, про якусь єврейку, Жозефінка не така чорнява! Та нічого, вона цього не помітить. Адже вона порівнюється з сонечком, і як це звучить! Ці вірші на неї прекрасно вплинуть! Скільки вогню!.. Якщо ж вона залишиться непохитною, я надішлю ще третій вірш, він вже напевно на неї вплине!

Він перегорнув кілька сторінок і прочитав:

Хай гряне постріл із п'їтьми,
І я помру відразу —
Та в мене в серці ти живеш
І ти помреш з ним разом.

І не страшна для мене смерть—
Тропою неземною,
Як в'язень серця, в вічну даль
Полинеш ти зі мною.

— В цьому є щось захоплююче, привабливе! Дівчина не зможе встояти, коли закоханий загрожує самогубством. Як би там не було, про всяк випадок я дам Жозефінци також і цю третю пілюлю, вона остаточно зміцнить її кохання. Він це просто для мене написав... Але час вже спати, так, час!

Він смачно позіхнув і почав роздягатись.

— Оце найкраще місце: «Як в'язень серця, в вічну даль полинеш ти зі мною»,— бурмотів він, роздягаючись і педантично складаючи свій одяг на кріслі і на стільці біля ліжка.— Він ніби хоче сказати, що вона у нього в серці, і коли він стрілятиме собі в серце, він також влучить і в неї. Ге-ге-ге... Звичайно, влучить— вона ж у нього в серці! Геть із серця... Сьогодні тепло, перина мені не потрібна,— бурмотів, він, роззуваючись. Він підняв ковдру, погасив свічку і ліг.

В ліжку він заспокоєно зітхнув:

— Бартоло... а-а-х!.. з мене... чи з серця... не можеш... а...— і він заснув.

Внизу у дворі загавкав Азор. Було чути, як він шкрябає в двері Жанни. Скорбота не покидала його, але, боячись кого-небудь збудити, він вив усю ніч глухо і протяжно.

V

«СТАРИЙ ХОЛОСТЯК — НЕ ВЕЗЕ ЙОМУ НІЯК».

Прізвище фінансового чиновника, у якого пан доктор наймав кімнату, було Лакмус. Він лише три роки жив у Празі, і пожилця одержав від свого попередника в цій квартирі.

Скоро після його прибуття до нашого тихого будинку всі інші мешканці знали, що Лакмуси мають великий капітал, одержують пенсію, постачання, і всі ставились до них з повагою. Але часто стикатися з ними не доводилось. Пані Лакмусова, глава родини, була неприступна. Якщо до неї звертались, вона, правда, робила все, що

могла: з охотою давала хазяїну вперед гроші за квартиру, коли він про це просив, позичала сусідкам борошно і масло із своїх запасів, коли в цьому спішно виникала потреба, коли її вітали — дякувала, іноді навіть першою вітала інших, але в довгі балачки не встрявала. Однак, не треба думати, що вона була дійсно мовчазною,— докази її ораторського темпераменту іноді розносились через відкриті вікна по всьому будинку.

Хоч пані Лакмусовій було більше сорока, вона була ще досить жвавою. В її округлій постаті ще відчувалась молодість, на її обличчі зовсім не було зморщок, очі весело сяяли, отже вона мала вигляд бідової вдови, хоч її дочка вже давно була на виданні.

Панночка Клара, якій було трохи більше двадцяти років, не була на неї схожа. Худа, як тичка, вона не мала материних округлих і привабливих форм. Її ясносині очі однак добре підходили до густого світлого волосся, а на довгастому обличчі ще були залишки рум'янцю, привезеного з села. Панночка Клара була ще більш гордовитою, ніж її мати; тому дочка домовласників, Матільда, вже давно не шукала дружби з нею.

Пана Лакмуса сусіди могли бачити лише в вікні. У нього була хвора нога, яка вимагала старанного домашнього догляду. За кілька місяців він лише один раз вийшов з дому; і весь час він або виглядав з вікна на вулицю, або лежав на дивані з компресом, загорнутий у фланелю. Про нього говорили, що він любить випити. При погляді на його вугрувате обличчя це не здавалося неймовірним.

Наближалась обідня пора другого дня нашого оповідання, коли пан Лакмус з труднощами підвівся з крісла біля вікна, де він провів першу половину дня, і тепер помалу пересувався до дивану. Тут він знову сів, поклав ногу на диван і, якимось нетерпляче зітхаючи, подивився на великий скляний годинник, що голосно цокав; як і вся їх мебля, цей годинник був старий, але він, однак, свідчив про певний достаток. Стрілка годинника наближалась до дванадцятої.

З годинника його погляд перейшов на Клару, яка старанно шила біля другого вікна.

— Сьогодні ви мені навіть супу не даєте! — промовив він з кислою посмішкою, так, ніби він не хотів сваритися, а лише нагадати.

Панночка Клара підвела голову, але в цей час відчинилися двері, і в кімнату увійшла пані Лакмусова, несучи на тарільці чашку, яка парувала. Обличчя пана Лакмуса прояснилось.

— Кларочко, піди на кухню і розчини тісто! — наказала мати, — та дивись не зіпсуй його, щоб доктор тебе не засміяв.

Клара вийшла.

— Сьогодні я тобі приготувала кисіль з вином, мій любий, тобі, мабуть, вже набридло кожний день це м'ясне? — говорила привітно пані Лакмусова, ставлячи тарілку перед чоловіком. Пан Лакмус підвів голову, із недовірям подивився на свою дружину, ніби ця уважність здавалась йому підозрілою. Але було видно, що він завжди був готовий підкоритися. Недовіря зникло, і він зразу зайнявся принесеною стравою.

Пані Лакмусова взяла стілець і поставила його до стола біля дивана. Вона сіла, поклала руки на стіл і подивилась на чоловіка.

— Любий, що ж ми будемо робити з Кларочкою?

— З Кларочкою? А що нам треба з нею робити? — відповів пан Лакмус, ковтаючи напій.

— Та дівчина вже зовсім збожеволіла від кохання, до чого це все приведе? Вона закохана в Лоукоту, ти знаєш...

— Мені вона нічого не казала...

— Буде вона тобі говорити! Але мені вона розповідає все. Сьогодні вночі я мусила її витягти з кухні. Вона чула, як доктор в своїй кімнаті читав такі чудові вірші, що вона не могла зрушити з місця. Слово честі, ця дівчина вже зовсім божевільна, добра тут не жди. Хай вже краще виходить за нього заміж, як ти вважаєш?

Пан Лакмус обер п'ят, який виступив у нього на лобі від міцного напою.

— Він для неї старий, — зауважив він через хвилину.

— Старий! Ти теж не був молодий, коли я йшла за тебе!

Чоловік промовчав.

— Він ще бадьорий мужчина, добре зберігся, не видає старим. Та й справді не такий вже він старий! Ми його добре знаємо, і краще зупинитись на ньому, ніж чекати на якогось фертика, та й Кларочка вже зовсім

несамовита. Він має кілька тисяч гульденів і зможе утримувати дружину, так чому не віддати йому дочку, га? Ну, що ж ти мовчиш?

— Але невідомо, чи захоче він з нею одружитися,— наважився знову висловитись пан Лакмус.

— Ну, зрозуміло, ми не можемо його примусити, якщо він не хоче цього,— розсердилась дружина.— Цього ще бракувало! Я з ним поговорю... Кларочка непогана з себе, він завжди до неї посміхається, вона слідкує за порядком в його кімнатці, а він так любить порядок... Я думаю, що саме Кларочка йому й потрібна, і що доктор просто не наважується, бо він уже не такий... ну, вже не такий молодий. Звичайно, це так, але я все влаштую сама! — сказала вона заспокоєно. Раптом вона замовкла і прислухалась.— Він, здається, вже дома! Щось надзвичайно рано сьогодні. Він розмовляв у кухні з Кларонькою, а ось тепер уже пішов до своєї кімнати. Піду і я до кухні — й зразу ж все буде влаштовано!

Пані Лакмусова вибігла в кухню. Панночка Клара стояла біля кухонного стола і місила в кастрюлі тісто. Мати підійшла до неї, взяла її за голову і повернула обличчям до себе.

— Почервоніла ти, як рожа,— заговорила вона ніжно.— Ах, дівчино, дівчино! Ти не бійся, все буде гаразд.

Вона подивилась в маленьке стінне дзеркальце, одягла чеpecь, спустила рукава кофти і підійшла до дверей пана доктора. Постукала. Всередині ніхто не озвався. Постукала ще раз, дужче.

Пану доктору сьогодні не сиділось в канцелярії. Він був неуважний, майже сердитий, його проймав якийсь неспокій, одночасно і приємний, і болісний. Він здригався від якогось поетичного трепету, а той, кому доводилось в житті зустрітись з таким почуттям, знає, що в цей час важко займатися буденними справами. Невиразна думка, мов гусінь, повзає у нашому мозку то тут, то там, лоскоче і дряпає, подразнює то один нерв, то другий, і нарешті вся нервова система збуджується. І ніщо не допоможе,— ми повинні залишити роботу, повинні всю увагу зосередити на цій думці, аж поки вона не вляжеться і поступово не зв'яє собі міцний жокон. І якщо сонце фантазії гаряче, цей жокон розірветься і в нього вилетить метелик — вірш.

Метелик, що саяв барвами «гірської країни», вилетів від пана доктора сьогодні вранці; пан доктор закріпив його пером на рожевий папір, вклав його в пахучий конверт і довірив його міській пошті. Збудження прийшло до нього лише пізніше, але подібно до пізнього кохання, щоразу зростало, аж поки не вигнало його з канцелярії.

Він поволі йшов додому. Входячи у двір, він забув, хоч це вже давно стало для нього звичкою, подивитися нагору, на вікна Жозефіни. Ввійшовши дуже невпевненим кроком до кухні Лакмусових, він відчув себе так, ніби позбавився якоїсь небезпеки. Він полегшено зітхнув, кров почала спокійніше циркулювати, і він привітався до Кларочки з таким приємним хвилюванням, якого раніше ніколи в нього не було. Але він не затримався тут довго і зразу ж пішов у свою кімнату.

Зачинив двері. Голова його хилилась на груди. Він машинально зняв правий рукав сюртука і замислився. Його притягло до вікна. Він не знав, коли може прийти надісланий ранком лист, і прочитала його вже Жозефіна, чи ні. Наче побоюючись якоїсь кари, він зупинився на відстані трьох кроків од вікна і крізь щілину між шторою і віконною рамою подивився на флігель. Раптом він здригнувся: гвинтовими сходами флігеля якраз піднімався листоноша.

Лоукота відскочив назад. В цю мить у двері постукали. «Ввійдіть!» — ледве промовив він і зашарівся, як півонія.

Двері відчинились, і в них з'явилась пані Лакмусова.

Пан доктор нашвидку намагався впіймати знятий рукав, і на його обличчі заграла штучна посмішка.

— Я вам не заважаю, пане доктор? — спитала пані Лакмусова, причиняючи за собою двері.

— Що ви, що ви — я в радістю вітаю вас, дорога моя хазяєчка, — бурмотів пан доктор, спіймавши, нарешті, рукав.

— Ви сьогодні так рано повернулись додому, пане доктор, як ніколи — чи не захворіли ви?

— Як саме, дорога моя хазяєчко? — запитав він безглуздо, все ще не звільнившись від душевного хвилювання.

— Дозвольте, — продовжувала хазяйка, підійшовши до нього і поклавши йому руку на чоло. — Так, пане док-

тор, з вами дійсно щось скоїлось. Ви розчервонілись, як дівчина. Мабуть...

— Це від швидкої ходи... Я завжди біжу — це вже я такий, дорога моя хазяєчко,— белькотів пан доктор.

— Може, приготувати який-небудь компрес?

— О ні, ні, в мене нічого нема, нічогосінько! Будьте ласкаві, посидьте у мене, дорога моя хазяєчко, щоб мені... це так...— вмовляв пан доктор, ведучи пані Лакмусову до крісла.

Пані Лакмусова сіла, а пан доктор влаштувався на стільці проти неї.

— Ви весь час називаєте мене «дорога», ніби я дійсно для вас дорога,— посміхнулась хазяйка так кокетливо, що в іншому, більш спокійному стані, Лоукота здивувався б.— Ну, якби не було чоловіка, хто знає... та мій чоловік така добряча душа! Доводиться поступитися перед іншими, молодшими,— продовжувала вона жартувати.

Пан доктор трошки посміхнувся, але не знаючи, що сказати, мовчав.

— Чи не гадаєтє ви, пане доктор, що це чудово, коли людина має когось, кому може сказати «моя дорога»?

— Звичайно... аякже... коли так сплітаються двоє сердець... особливо весною...— ледве ворушив язиком пан доктор.

— Ах, ось як ви сьогодні заговорили, шибеник ви такий! Нічого дивного, що ви про це подумали! Ви в розквіті сил, маєте прекрасне здоров'я, були фінансовим...

Доктору здавалось, що він сидить на голках. Він вирішив, що хазяйка знає все про його таємне кохання, про Жозефіну, про вірші. Але раптом ці думки його заглокоїли.

— У всякому разі я можу сказати, що я зберігав і здоров'я і гроші,— промовив він з гордістю.

— Ну, звичайно,— згодилась пані Лакмусова.— Ви можете одружитися на зовсім молоденькій!

— Ну, старій б я ні за що не взяв, її вже не виховаєш по-своєму, вона залишиться такою, якою її зробили інші,— зауважив обережно пан доктор.— Мені потрібна порядна, покірنا, лагідна дівчина, яка б могла повністю пристосуватись до мене...

— Ну, звичайно! — погодилась пані Лакмусова.— Вам потрібна саме така! Ну, а скажіть-но, тільки щиро, розумієте, зовсім щиро, ніби ви говорите з матір'ю дівчини, з якою ви хочете...— вона взяла пана доктора за руку і зазирнула йому в очі.— Скажіть, чи не думаєте ви вже про це?

— Навіщо вже критись, навіщо соромитись! — щиро говорив пан доктор.— Так!

— Я ж казала чоловікові! — радісно сплеснула руками пані Лакмусова.

— Як... пан Лакмус...

— Так, він! «Хто зна, чи захоче він з нею одружитися,— сказав чоловік,— подумайте тільки!»

— А чому б мені не одружитися з нею?

— Я так і знала! Ах, ви, шибенику, за спиною матері, щоб мати не знала!

— Мати? Навіщо, я ж думав, що взагалі ніхто про це не знає, навіть дочка!

— Дочка не знає, але матері завжди бачать все! Яка нещасна була дівчина! Вона зовсім збожеволіла: і вдень і вночі тільки й мови, що про вас. Слово честі, і я була молодою, але скільки живу, такого не бачила!

Доктор від здивування відкрив рота. В його очах відбилась розгубленість, а на губах з'явилась нерішуча, але трохи самовдоволена посмішка.

— Але все на краще,— знову заговорила пані Лакмусова.— Я раніш не хотіла було приймати ніякого поживця, а тепер рада що ви у нас живете. Адже Клэрочка буде щасливою!

— Панна Клэрочка?!...— здивувався раптом пан доктор і підвівся з стільця.

— Я ж вам кажу, вона зовсім збожеволіла! Але, майте на увазі — весілля повинно бути якнайшвидше! Ви у нас живете, можуть піти різні плітки, та й нащо чекати? Ми знаємо вас, ви знаєте нас — самі бачите, що ми люди з грішми, і всім буде добре.

— Але дозвольте,— бурмотів пан доктор знову, міряючи великими кроками кімнату,— я ж знаю, що до паночки Клери в провінції залицявся якийсь пан...

— Так, але тепер його більше нема. Він одружився, взяв вдову мельника. Але ви думаєте, що Клэрочка шкодувала за ним? Боже борони, вона покохала вас. Її ніби

підмінили! Я їй, правда, казала: і не думай про це, пан доктор не візьме тебе, бо інший тебе вже цілував. А вона все своє та своє! Ну, звичайно, одна романтична історія не має значення!

Пан доктор не знав, що робити, але пані Лакмусова говорила далі:

— Отже, ми не будемо відкладати! Документи, сподіваюсь, у вас в порядку, чи не так, докторе? Адже ви акуратна людина!

Доктор похитав головою. Пані Лакмусова зрозуміла це підхитування так, як їй хотілось.

— Отже, заготуйте всі потрібні папери,— ви, звичайно, знаєте, як це робиться? Сьогодні ж ви обідаєте у нас?

— Ні, ні!— з силою вирвалось у доктора.— Будьте ласкаві, принесіть мені сюди.

— О, ви ще зовсім дитина,— посміхнулась заспокоєна теща.— Кларочка і так нічого в рот не візьме, доки я їй не скажу про все!

— Ради бога, прошу вас, не кажіть нічого, зовсім нічого їй не кажіть,— умовляв схвильований пан доктор.

Пані Лакмусовій було дуже смішно.

— Хотіла б я подивитись, як би ви самі довели справу до кінця, коли б вам не допомогли більш досвідчені люди! Хоч приготуйте папери, докторе. Більше вам нічого не потрібно?

— Ні.

— Тоді до побачення, докторе!

— Мое шанування!

Доктор, остовпівши, довго стояв посередині кімнати. Нарешті він глибоко зітхнув і хитнув головою.

— Оце б було добре! — пробурчав він гнівно.— Так, я приготую папери, несподівана тещо, але не для вашої дочки, теща у відставці!.. Потрібно лише все зробити якнайшвидше! Завтра другий вірш, післязавтра — третій, а потім... ні, це буде п'ятниця, хто зна, що може трапитись — отже, післязавтра по обіді попрошу її руки! І зразу ж на нову квартиру, в інший будинок, інакше, боже мій, мало радості щодня повертатися сюди з роботи... а потім...

Він не закінчив. Двері відчинились і в супроводі служниці ввійшла пані Лакмусова, несучи столовий прибор.

— Я вийняла для вас, пане доктор, срібний прибор,— говорила вона, ставлячи його на столик.— Навіщо нам завжди ховати своє срібло! — Вона підійшла до доктора, поклала йому на плече руку і прошептала тихенько: — Я вже Кларочці про все сказала!

VI

— РУКОПИС І ГРОЗА

Закінчивши попередній розділ, ми одразу ж починаємо новий розповіддю про те, як повернувся з своєї канцелярії домовласник пан Ебер. Пані домовласниця, що в цей час була зайнята в кухні, майже злякалась, побачивши чоловіка. Звичайно він повертався тільки в три години, а сьогодні був дома на початку першої і до того ж мав надзвичайно дивний вигляд — таким вона давно вже його не бачила.

Починаючи від досить зношеного циліндра, який був натягнутий на його густі й колючі брови і кидав глибокі тіні на гострі риси колись гладкого обличчя, все було не таким, як зранку. Рівно зачесане зранку волосся стирчало зараз з-під циліндра. Завжди маловиразні очі наче намагались щось висловити; широкий рот був міцно стиснутий, тому навіть підборіддя його піднялось більш, ніж звичайно; впалі груди були трохи випнуті. В правій руці Ебер тримав довгастий згорток паперу, в той час як його ліва рука трохи смикалась, як у маріонетки, коли оператор не знає, що з нею трапилось.

Дружина подивилась на нього, у неї зразу ж промайнув здогад, і її гостре обличчя стало ще довшим.

— Чи не вигнали тебе з роботи? — спитала вона раптом охриплим голосом.

Чоловік хитнув головою, ніби таке запитання його неприємно вразило.

— Підди поклич мені стару Баворову,— сказав він трохи придушеним голосом.

В інший час дружина навряд чи заспокоїлась би від такої непрямой відповіді, але незвичайний вигляд чоловіка вплинув на неї, і невдоволення не встигло прорватися. Пані Ебер висунулась з вікна.

— Баворова якраз іде сюди,— сказала вона, побачивши Баворову, що входила у двір.

Пан Ебер пішов у кімнату. Він підійшов до стола, що стояв посеред кімнати, і втупився в нього очима. Він не зняв ще циліндра, не поклав згортка — видно було, що він приготувався справити певне враження і не хотів і не міг відмовитись від нього.

Матільда здивовано подивилась на батька і голосно розсміялась.

— Знаєш, татоньку,— вигукнула вона,— ти нагадуєш надутого голуба, що наївся вики!

Пан домовласник трохи поворухнувся з вкрай незадоволеним виглядом. В цю мить відкрились двері, і ввійшла його дружина, а за нею стара Баворова.

— Ось вона, можеш сказати їй, що ти хотів! — сказала пані Еброва.

Пан домовласник повернувся впівоборота до тих, що ввійшли. Він опустил очі, відкрив рот і почав урочи-сто-монотонним голосом:

— Мені шкода, пані Баворова, але я нічим не можу допомогти — від мене це вже не залежить! Справи вашого сина погані! Він легковажний, недбалий і таке інше! Та що ще гірше — він наважився написати обурливий пасквіль на всю нашу установу, на всіх нас, навіть і на пана президента, нашого начальника! Так, так! І писав це в канцелярії і тримав все там в шухляді, а коли пішов у відпустку, то покинув все там. До того ж він ще такий неакуратний, що навіть не витяг ключа, і цей рукопис знайшли. Почали читати цю погань, написану чеською мовою. Пан президент, знаючи, що я краше всіх володію чеською мовою, дав мені ту писанину на рецензію. Кажуть, що там жахливі речі... Не знаю, може бути; це може мати дуже неприємні наслідки. Ви — мати, і я вважав за свій обов'язок попередити вас, щоб ви були готові до всього! Жінко, дай-но мені сюди умитися і нікого до мене не пускай, хіба що хто-небудь зі служби. На обід мене не гукай, я сам прийду; коли звільнюсь. Прощайте, матінко!

Пані Баворова була бліда, як стіна. Її губи тремтіли, очі блищали.

— Заради самого бога, будьте ласкаві, шановний пане, ми бідні... — вигукнула вона пронизливо.

Пан домовласник обірвав її заперечним рухом.

— Нічого не можу зробити! Вже пізно і все пропало! Обов'язок є обов'язком, правосуддя мусить сказати своє слово! Ото було б добре, щоб хлопчак... Але! Я не маю більше часу!

Він зробив кілька дрібних кроків і зник у другій кімнаті.

Поважно зачинивши за собою двері, він метнувся ліворуч, потім праворуч, і лише тоді зняв шляпу, підійшов до письмового стола і обережно поклав на нього рукопис, ніби побоюючись, що він поламається.

Звичайно, прийшовши додому, він переодягнувся в домашній одяг. Сьогодні ж, навпаки, ніби передбачаючи щось урочисте, він застігнувся перед дзеркалом на всі гудзики, потім переглянув пера на столі, кілька разів пересунув стілець, і нарешті усівся.

Коли ж він кінець кінцем взяв в руки рукопис і почав його розв'язувати, його брови піднялись високо, а очі уважно стежили за кожною згортокою паперу.

VII

ІЗ ЗАПИСОК ПРАКТИКАНТА

Що робити? Статтю я закінчив уже. Але здати її ще не наважуюсь, здам лише завтра. Адже за першу роботу мене лаяли, сказали, що вона не може бути якісною, і напевно дуже поверхова, якщо я її так швидко закінчив.

Я хочу почати невеличкі фейлетони про нашу установу, її будні, про характер і біографії моїх колег та начальства, хочу змалювати розкішне життя бюрократів, складати пісеньки про дрібних службовців. Англійський сатирик змалював подорож по власному письмовому столу, а в мене буде ширший розмах, — я загляну і на всі сусідні столи, проїдусь по володіннях нашого пана президента, змалюю цю країну і її народ. Навіть здаля видно, що цей народ дасть прекрасний матеріал для гострої сатири. А чому б і не дати! Для сатири не підходять лише дуже дурні або дуже розумні люди; дивлячись на перших, вона проливалася б сльози, а на других дивлячись б з космічної точки зору і марно намагалася б довести, що в порівнянні з вічністю і всесвітом те, що ми

робимо, виглядає смішним. Ось до цього прилизаного пана акцизного мені не треба підходити з міркою космічної філософії, для нього досить кишенькового дзеркала, в яке він так пильно дивиться. Він привітний зі мною, бо в перший день я запитав про нього: «Хто цей вродливий пан?» — і він чув моє запитання. А всі інші — як вони ретельно пишуть, як працюють! Що за обличчя, голови, очі! Жодній людині, крім чиновника, вони не підійшли б, — тут все за циркуляром! По цих обличчях видно, що «розумовою» працею вони не перетомлені і що жодна їх думка не виходить за межі службових інтересів. Видно, що їм байдуже, чи копатися в актах, чи їх використовують, як тяглових коней в Банато, для молотби хліба! Крок за кроком і все по ранжиру! Та, може, серед цих розумових битюгів трапляються і троянські коні, в дерев'яному туловищі яких ховаються грецькі воїни? Розкриємо їх!

Лише пан радник не працює, він читає газету. Ось він уже відклав її...

Як він подивився на мене, коли я попросив дати почитати газету і мені! Не промовив ані слова, але коли я знову сів за свій столик, я весь палав від сорому і в мене потьмарилося в очах. Я нічого не бачив, але відчував, що у всіх присутніх від здивування розкрилися роти: така сміливість з боку практиканта!

Ох, якби ж то мені знову повернути багатообіцяючі перспективи! Але тепер моя перспектива тут звужується, і я не знаю, до чого це приведе!

Для перевірки моїх стилістичних здібностей мені в перший день дали завдання описати свої відчуття в момент, коли я дивлюсь на паровоз. Я запряг у паровоз Пегаса і сміливо в'їхав у царство людського прогресу. Кажуть, що пан президент похитав головою і сказав, що я дивак.

Я ще ні з ким не розмовляв, а вже чув, що мене прозвали «двигуном прогресу». Важкувато буде тут ужитися! Якби я знайшов справжню дорогу! Але це не вдається!

Яка атмосфера! Кажуть, що глина Прометея мала

запах людського м'яса, а тут люди мають запах пісної глини.

Страшні люди! Вони приблизно на тому розумовому рівні, на якому я був ще школярем, куняв на уроках і бився з хлопчиками. Тоді я читав по-німецьки «Робінзона» і вважав, що «Insel» і «insicht» — одне й те ж, але книга, однак, мені подобалась. Ці люди мають таку ж уяву про всесвіт, і все ж він їм подобається. Вони вважають, що на думки, так само, як на сіль і тютюн, існує державна монополія. Дарма я вдався до порівняння з «троянським конем»; у них зверху дерево і всередині дерево, — обстукуй їх, скільки хочеш — скрізь дерево!

Вчора я їм сказав, що паризькі дами носять пера бразильських мавп; позавчора — що святкова карета архієпископа збудована за взірцем карети Іллі-пророка. Завтра я одріжу з хвоста Азора трохи шерсті і скажу, що це те саме волосся, яке рвала на собі Ізіда над труною Озіриси.

Вони приймають мене за дуже вченого і охоче зі мною розмовляють. Але розважатись на очах у пана радника вони взагалі не наважуються, хіба що тоді, коли пан радник скаже щось дотепне — тоді вже всі падають від сміху. Коли ж пан радник виходить на хвилину з кімнати, зразу ж настає загальне пожвавлення, кожне обличчя розпливається, кожна згорблена спина вирівнюється. Це буває щоденно, в один і той же час, і чиновники потай слідкують за годинником, щоб знати, чи не час вже завжди пунктуальному панові раднику вийти.

Розмови про мою вченість все ширяться. А коли я прочитав писаний кирилицею сербський лист, це приголомшило всіх. Пан радник з п'ятого відділу, йдучи повз мене, похлопав мене по плечу і сказав: «Все може колись стати в пригоді, але ви тримайтесь практичної сторони життя!» Цей пан радник, кажуть, трохи пописував. Навіть видав якусь книгу, здається «онучологію», тобто порадник по обмотуванню онучами ніг...

Нічого подібного я не побачу за все життя!

Пан президент прийшов за якимось актом в наш відділ. Він став однією ногою на драбинку, а коли зняв

її звідти, то наступив на ногу пана Гавлачка. А цей старий осел, з почуття шанобливості, не наважився сказати панові президенту, що той стоїть на його носі. Він нагадував мені Лаокоона: на обличчі його був нестерпний біль і разом з тим з нього не сходила шаноблива посмішка маленького чиновника. Нарешті пан президент помітив, що хтось стоїть занадто близько від нього і хотів вилаяти нахабу, але в цю мить побачив, що під його ногою не згорток паперів, а покірна чужа нога. «Ах, пардон»,— сказав він з ласкавою посмішкою. Пан Гавлачек, з посмішкою, незважаючи на страшний біль, пошкандибав до свого столика. Інші заздрили йому. Хто зна, адже це може піти йому на користь!..

Пан президент запитав мене, чи нема в мене сестри. Я зрозумів цього старого холостяка! Але зажди — це питання тобі дорого коштуватиме! Адже я знаю, пане президент, де живе обранка вашого серця, мені про це розповів найвродливіший з акцизних чиновників! Кажуть, що вона красива, та ваша коханка, але для мене, мабуть, вона буде ще кращою, адже я молодший за вас. Тільки б мені побачити її! Якщо вона не буде моєю, то в усякому разі їй сподобається пан акцизний, який вважає себе Нарцисом. Що-небудь та буде!

Пан президент скликав нас всіх до себе в президентський кабінет. Зібралось багато чиновників. Спереду півколом стояли радники і тихенько розмовляли між собою, а ми з повагою, вклонившись спині пана президента, стояли нерухомо.

Пан президент сидів і писав, не звертаючи на нас уваги. Біля мене стояв другий практикант, такий же мізерний, як і я, але досить видний мужчина. Я йому сказав на вухо щось дотепне, не пам'ятаю, що саме, але, мабуть, щось не дуже влучне, бо він навіть не посміхнувся. Це мене зачепило, я повторив свій дотеп і одноразово полоскотав його. Ця комбінована дотепність вплинула: мій колега-практикант, вибухнув сміхом немов ракета, а всі злякались і зашикали.

Пан президент підвівся і почав говорити:

— Я наказав вас скликати, щоб сказати, що стиль, яким ви пишете службові папери, ганьбить нашу уста-

нову перед всіма вищими інстанціями. Одні з вас створюють величезні, просто слонові, періоди, другі пишуть уривками фраз. Середнього і добре опрацьованого періоду я не читав у ваших паперах вже багато років, та, власне, ніколи не читав. Це тому, що ви більше пишете, ніж думаєте, і кожна думка вам дуже швидко набридає, в вас нема нічого серйозного, нічого справжнього. Спостерігається також, що ви не знаєте німецької мови, і я вам скажу, чим це пояснюється: ви завжди говорите між собою чеською мовою! А тому я суворо наказую, щоб в установі ніхто не смів промовити жодного чеського слова, і раджу, як друг і начальник, кожному і поза установою слідкувати за собою і старанним читанням намагатися удосконалити свій стиль. Ідіть, панове, до своєї роботи і пам'ятайте, що той, хто не опанує стилю, ніколи не одержить підвищення.

В установі піднявся страшенний переполох, всі раз у раз бігали один до одного радитись. Хто мав дома який-небудь старий випуск «Богемії», користувався загальною повагою.

Чеська мова зникла. Хіба тільки ті, що цілком довіряли один одному, перекидалися чеським слівцем на сходах або в порожньому архіві. Вони мали вигляд хлопчиків, що палять потайки від батьків.

Я продовжую говорити по-чеськи і при тому голосно, і всі мене обминають.

Закінчилась перша дія сьогоднішньої комедії в нашій установі. Пан радник виступав, як «Удаваний хворий» Мольєра в кінці першої дії. Почалась інтермедія.

Розмова біля стола праворуч від мене:

— Сьогодні п'ятниця, і я вже відчуваю смак кнедликів! Моя дружина їх так готує, що вони самі розтають у роті.

— У вас по п'ятницях м'ясо?

— Так, півфунта на всіх, як звичайно. Що ж без м'яса зварити? Ми додержуємо лише найбільші пости, та й тоді їмо рибу. Іноді з'їсти кусочок риби — корисно для здоров'я!

— Звичайно, кусочок риби з кнедликом і кусочок смаженої! А для дітей — у вас-то, звичайно, нема дітей — дуже добре зробити що-небудь з борошна. В ми-

нулому році своячениця прислала нам слимаків, і жінка їх приготувала дуже смачно.

— Коли в піст їдять диких качок, це ще зрозуміло — вони живуть у воді; але ж слимаки лазять у садках!

— Дозволю собі пояснити, що колись слимаки жили тільки у воді. Зрештою, вони і тепер пересуваються так, ніби пливуть, та й німі вони, як риби,— хіба не досить цього! Але найцікавіше, що риби зовсім не їдять м'яса. Наче самі знають, що вони — пісна їжа.

Розмова біля стола ліворуч від мене:

— Пан президент має рацію. Вони і так всі дурні! І яких тільки дурниць вони не напишуть! Нам потрібна німецька мова, без неї нам кроку не зробити! А хто хоче вчити своїх дітей французькій мові, теж непогано!

— Звичайно, це піде лише на користь!

— Моя дочка ні за що в світі не говорила б на вулиці чеською мовою. Якщо я коли-небудь забуду і на вулиці, звертаючись до неї, використаю хоч одне чеське слово, вона почервоніє і скаже мені: «Тато, ти зовсім за собою не слідкуєш!»

— Так, так, це необхідно!

— Якось я читав у газеті, що хочуть винайти якусь міжнародну мову. Яка дурниця!

— Господь бог, звичайно, цього не допустить!

— Хай кожен навчиться німецької — це і буде універсальна мова!

— Звичайно!

Той, що був найближче до дверей, прошепотів «тш-ш-ш!» — і вмить всі були вже біля своїх столів.

Ввійшов пан радник в розстебнутому жилеті.

— Здається, я так розтовстів, що скоро лусну,— говорить він,— треба піти до лікаря або до повитухи!

Всі затряслись од сміху.

Таке розумове зубожіння повинчо іти в парі з матеріальною вбогістю. І дійсно! Життя цих людей зовні фальшиве, а всередині вбоге.

Мабуть, дві третини з них не вилазять з боргів. До нас ходить булочниця. Першого числа з нею всі розплачуються, а другого вже знову беруть в борг. Я ще ніколи не чув, щоб один другого запрошував до себе в гості; мабуть, соромляться своєї домашньої обстановки.

Після цього багато що робиться зрозумілим!

Сьогодні я одержав від начальства наказ підстригти своє занадто довге волосся. Ото був би я дурнем, якби зробив це!

Тепер я маю спільника. «Найвродливіший» з акцизних чиновників, за моїм намовлянням, почав підписуватись «Венцль Нарцис Вальтер». Одна із справ, прикрашена таким підписом, потрапила до рук пана президента, і той налетів на «найвродливішого». Наказав йому покинути всі ці дурниці і замість цього старанніше працювати, бо й так од нього смердить лінощами. Поетичний Нарцис і сморід!

Однак я знаю, що саме заважає панові президенту при зустрічі з «найвродливішим» не відчувати пахощів. Це той тротуар під відомими нам вікнами!

Сподіваючись, що пан Ебер не зрадить мене, я вигдав собі привід, щоб одержати відпустку. Я сказав, що вмирає моя бабуня, спадкоємцем якої я вважаюсь.

Пан радник дав мені відпустку, але зауважив суворо, що практикантові не слід було б мати бабуні.

VIII

ПОХОРОН

В середу після опівдня будинок готувався до похорону старої Жанни.

У дворі, в холодочку, на покритих чорним сукном марах стоїть проста, але досить красива труна, пофарбована чорною блискучою фарбою і оздоблена чотирма позолоченими ведмежими лапами. Віко її прикрашає позолочений хрест, навкруги хреста лежить зелений миртовий вінок, з якого спускається широка біла стрічка. До марів з обох боків приставлені чорні декоративні щити, на яких зроблені опуклі, срібні барельєфи — емблеми похоронного братства.

Крім пана Лакмуса, який дивився з верхнього вікна, і Жозефінчиної хворої сестри, що стояла на балконі, всі знайомі вже нам мешканці будинку, святково одягнені, зібрались у дворі. Серед них ми бачимо обличчя кількох

зовсім незнайомих чоловіків і жінок. Не потрібно великої кмітливості, щоб по їх холодно-непідкупних і за звичкою напружених обличчях зробити висновок, що це родичі Жанни. Безліч жінок і дітей з сусідніх будинків стоїть у дворі і на сходах.

Священик з дячком і прислужниками вже прийшов, і служба розпочалась. Майже біля дверей квартири Жанни стояли поруч Баворова і трактирниця. Вже перші слова монотонного похоронного речитативу так зворушили Баворову, що очі її сповнилися слізьми, і зразу ж почервоніле підборіддя затремтіло від щирого хвилювання. Пані трактирниця спокійно спостерігала. Не звертаючи уваги на сльози своєї сусідки, вона раптом повернулася до неї і заговорила:

— Прибігли родичі, як на аукціон! Поки вона жила, вони ніколи не турбувались про неї, а тепер швиденько прибігли за спадщиною! Забирайте, з божою волею, адже ми в них і так нічого не вкрали б, але навіщо зачиняти квартиру і мари ставити у дворі? Вам вони дали щонебудь з її речей за ваші послуги? Нічого?

— Навіть і ниточки,— прошептала Баворова непевним голосом.

— І не дадуть!

— Та я нічого і не хочу. Царство їй небесне, я їй послужила з християнської любові.

Служба закінчилась, покропили труну. Одягнутий у чорне, член похоронного братства зібрав свої щити з барельєфами, служителі підняли труну і винесли її на вулицю.

За катафалком стояло кілька екіпажів. В першій сіли родичі Жанетти, в інші — пані і пан домовласники з Матільдою, Жозефінка із своєю матір'ю, пані Лакмусова з Кларою. Пані Лакмусова покликала пана доктора сісти з ними і оскільки в екіпажі було місце ще для однієї особи, вона роздивлялась навколо, кого б іще їй запросити.

Недалеко разом стояли трактирниця, Баворова і Вацлав.

— Пані трактирниця, пані Баворова,— загукала Лакмусова,— сідайте котра-небудь до нас.

Обидві жінки одночасно попрямували до екіпажу. Пані трактирниця скоса подивилась на Баворову. Обидві підійшли одночасно, і кожна поставила ногу на підніжку.

Але для пані трактирниці це вже було занадто. Вона схопила ручку дверцят і гнівно сказала пані Баворовій: «Однак, я, здається, міщанка?!» — і сіла в екіпаж.

Баворова мимоволі залишилась стояти. Вона знітилась. Вацлав бачив цю сцену і підійшов до матері.

— Мамо,— сказав він підкреслено твердим голосом.— Ми з вами підемо пішки за катафалком! А біля брами найmemo екіпаж, якщо захочемо, аж до самого кладовища!

Після вчорашнього повідомлення пана домовласника про службові справи Вацлава, мати не розмовляла з сином, і зараз їй не хотілось говорити, якусь мить в ній ішла внутрішня боротьба, потім вона згодилась:

— Звичайно, ми підемо пішки! Мені шкодить їзда, і екіпажа ми зовсім не будемо брати. Якщо хочеш, ми пішки пройдемо і від брами. Я проводжу її, небогу, пішки, я і за життя робила їй багато доброго, та й після смерті послужила їй. Чому б мені не принести їй в жертву цих кілька кроків з християнської любові!

— Тоді спирайтеся на мою руку! — промовив лагідно Вацлав, подаючи їй руку.

— Ні, я не хочу по-панськи ходити... та й не вмю.

— Та хіба ж це по-панськи! Я буду вас лише підтримувати, адже дорога далека, ви втомились вже від хвилювання — спирайтесь же на мене, матусю! — І взявши її руку, він сам її поклав на свою.

Катафалк рушив. За ним йшов лише Вацлав з матір'ю. Вацлав крокував гордо, ніби коло нього була знатна княгиня. Баворовій стало так легко, так легко, що вона не змогла б цього навіть висловити. Їй здавалось, що вона сама приготувала все для похорону небаги Жанни.

ІХ

НОВЕ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПРИКАЗКИ

Наближався літній вечір. Денне світло, правда, ще не потьмарилось, але відчувалось, що воно вже поступово і обережно наближалось до сутінків. Роботу вже люди закінчили, але їх ще не опанувало бажання по-базікати і розважитись.

Пан доктор сидів біля свого письмового стола. Його обличчя було замислене. Очевидно, він роздумував над чимось важливим, ніби зважуючись на серйозний крок. Він пересував чорнильницю, перекладав з місця на місце пера з чорними кістяними ручками, ще і ще раз передивлявся елегантні ножички. Потім він відкрив ящик і вийняв з нього пачку тонкого паперу. Витягнувши з неї один аркуш, він хвилинку подержав його перед собою в повітрі, потім його напіввідкриті вуста розкрились і промовили «так». Далі пан доктор склав аркуш пополам, як заведено.

Було видно, що серйозне рішення, яке він прийняв, вимагало великих зусиль, тому що пан доктор відразу ж підвівся і почав ходити по кімнаті. Ходив він якось дивно, ніби хитаючись, то робив два кроки вперед, то один назад, при чому голову він то схиляв на груди, то знову підводив з удаваною сміливістю.

— Так! — знову сказав він. — Якщо це повинно статись, — а статись це мусить неодмінно, — то нехай вже скоріше. Я опинився в такому становищі, що треба поспішати. О, ця стара Лакмусова не хоче відпустити мене... та й Кларочка... Непогана дівчина... але я вже зробив свій вибір! Тут я вже не можу залишатись більше, все повинно бути влаштовано за кілька днів. Завтра я сам віднесу Жозефінці третій вірш. Зав'яжу розмову, дам їй прочитати вірш, буду спостерігати кожний рух в обличчі свого котенятка... А потім доведу справу до кінця. Офіційне ж прохання напишу ще сьогодні, зараз, я саме маю підходящий настрій.

Пан доктор загорнув халат і зав'язав його шнурком, наче йому було холодно. Рішуче він сів за стіл, обмокнув перо, випробував його кілька разів на клапті паперу, потім опустив його на папір і зобразив величезне, красиве «В».

Потім він почав писати не зупиняючись, і букви рівно і красиво ставали одна до одної.

«Вельмишановний магістр Королівської столиці Праги!

Нижчепідписаний з пошаною повідомляє, що він має намір взяти шлюб з панною...»

Глянувши на написане, він похитав головою.

— Смеркає, треба завісити вікна і запалити світло.

В цей час він почув легенький стукіт у двері. Лоукота

швидко схопив чистий аркуш паперу і закрив ним написане. Потім неохоче сказав:

— Ввійдіть!

В дверях з'явився Вацлав.

— Я не заважаю вам, пане доктор? — і він зачинив за собою двері.

— Ні... заходьте... — бурмотів Лоукота, який від розгубленості раптом охрип, — я, правда, хотів якраз дещо розпочати... але прошу вас, сідайте! Що ви принесли? — спитав він машинально, не помічаючи паперового сувою, який Вацлав тримав в руці. Взагалі, від страшного туману в очах він лише тепер помітив, що перед ним Вацлав.

Вацлав сів.

— Я приніс вам, пане доктор, легке читання для неспокійних хвилин, коли ви захочете заспокоїти свої нерви. Це твір у прозі, правда, думка в ньому дуже шумує, але він може заспокоїти, як заспокоює шипучка. Воно не претендує на особливі духовні висоти, думка в ньому проста, навіть бідна, але форма своєрідна. Мені набридли звичайні літературні форми і сюжети. Мені цікаво, що ви скажете про цю першу новелістичну спробу. — Він поклав згорток на письмовий стіл. Від кожного руху Вацлава віяло молодістю.

— Ви все забавляєтесь... Звичайно, молодість! — посміхнувся пан доктор. — А як ви живете, пане Вацлав?

— Зараз погано, і маю надію, що буде ще гірше!.. Мене, безумовно, виженуть з роботи. До них потрапили якісь мої записки, в яких я сатирично змалював пана президента. Нашому домовласнику доручили написати рецензію на записки, щоб мати підстави мене вигнати.

— Нещасний, необережний юначе! — сплеснув руками пан доктор. — Що ж ви вирішили робити?

— Що вирішив робити? Нічого! Буду письменником!

— Ну, ну!

— Все одно мені цього не минути, і думаю, що я вже визрів для цієї професії! Чи ви вважаєте, пане доктор, що мені не вистачить таланту?

— Щоб стати великим письменником, потрібен великий талант, а дрібні письменники нічим не допоможуть нашому народові. Вони лише свідчать про нашу розумову вбогість і ідейно ослаблюють народ. Тому той, хто хоче прочитати дійсно видатний твір, звертається до інозем-

ної літератури. Вступити в літературу має право лише людина, здатна внести щось нове і цілком своєрідне. Спритних поденщиків ми і так маємо більше, ніж потрібно!

— Ви маєте рацію, пане доктор, і саме тому, що у вас такі тверезі погляди, я ставлюсь до вас з необмеженим довір'ям. Я згоден з вами, і тому до себе також підходжу з цим мірилом. Залишимо слова «великий» і «малий», а я просто скажу сміливо, може, навіть зухвало, що розумію велич мети. А хто добре розуміє її і наважується йти до неї, в тому закладено щось справжнє, і він хоч чогось досягне. Я не буду займатись залатуванням дір в літературі, не буду працювати по шаблону, я підйду до літератури з загальноєвропейської точки зору, буду писати в сучасному дусі, тобто реалістично, буду брати людей із життя, відображати дійсність в неприкрашеному вигляді, висловлюватиму все, що думаю і відчуваю. Невже це не матиме успіху?

— Гм... А у вас є гроші?

— Ви маєте на увазі зараз, з собою? Лише гульдени два, і, на жаль, я не можу вам позичити.

— Ні, ні! Я хотів спитати, чи маєте ви якісь капітали?

— Але ж ви знаєте...

— Ну, тоді вам не досягти успіху! Так, так, якби ви мали солідний капітал, на який ви і самі могли б існувати і, разом з тим, за свій рахунок видавати кожний свій добре оброблений твір, за десять років ви б досягли визнання і тоді ваші твори почали б видавати й інші видавці. А без грошей ви нічого не досягнете. Перший свій цілком своєрідний твір ви надрукуєте на позичені кошти, книга не розійдеться, а за другий твір ви вже не візьметесь. На вас почнуть нападати, по-перше, за вашу незалежність, яку не терплять в маленьких родинах і у малих народів, по-друге, за те, що, описуючи правдиво життя, ви образите маленький світ і маленьких людей. Найв'їдливіші скажуть, що ви не талановитий і просто йолоп, а більш добросердні назвуть вас диваком... Рекламувати вас не будуть...

— А навіщо реклама?

— Для початку вона необхідна. Наша публіка довіряє друкованому слову, але не цікавиться тим, про кого вона не читала похвал. На зло вам будуть рекламувати

інших. Інші будуть рости, а ви живогіти, ви озлобитесь, будете або писати якісь дурниці, або зовсім не зможете взятись за перо. Крім того, матеріальне питання буде вас завжди турбувати. Проти волі ви змушені будете вдатися до літературної поденщині. Тоді ви знову відчуєте огиду до писання. Ви будете писати якнайменше, нарешті, ви почнете закисати і лінуватись, на цьому закінчиться ваша літературна кар'єра — починати знову неможливо!

— Ну, цього не буде! Я сподіваюсь досягти результатів вже після першого виступу... Скажіть, ви прочитали мої вірші?

— Прочитав.

— І що ви скажете?

— Ну, читаються вони добре, деякі з них навіть красиві. Але скажіть, будь ласка, кому потрібні зараз ліричні вірші? Ви б добре зробили, якби спалили їх!

Вацлав підскочив з стільця; мимоволі підвівся також Лоукота і сперся рукою об стіл. Хвилинку панувала тиша. Вацлав підійшов до вікна і притулився чолом до скла. Після паузи він знову заговорив придушеним голосом:

— В неділю ви йдете на весілля, пане доктор?

— На весілля? На яке весілля?

— Мені ж Пепічка говорила, що ви будете свідком!

А я буду боярином.

— А хто одружується?

— Та хіба ви не знаєте, що в неділю Пепічка виходить заміж за механіка Баворака?

У пана доктора потемніло в очах, голова у нього закрутилася, і він тяжко впав у крісло.

Вацлав підскочив і схилився над ним:

— З вами щось трапилось? Що з вами?

Відповіді не було, почулось лише протяжне сильне хрипіння, яке свідчило про те, що необхідна допомога. Вацлав швидко кинувся до дверей і почав гукати:

— Пані Лакмусова! Панна Клара! Швидше дайте сюди світло й води — панові доктору погано!

Потім він знову підійшов до непритомного і почав знімати з нього галстук і розстібувати халат.

Прибігла пані Лакмусова з запаленою лампою, за нею панночка Клара.

— Води, швидше дайте сюди води! — наказував Вацлав.

Але Лоукота вже відкрив очі. Він почув останні слова Вацлава.

— Ні, ні, ніякої води не потрібно! — ледве промовив він. — Мені вже покращало! Це, напевно, від сьогоднішньої спеки... Влітку зі мною це іноді трапляється.

— Біжи, Кларо! — наказувала пані Лакмусова. — Швиденько принеси газованої води і трошки малинового соку — дома в нас все це є. Біжи, Кларочко!

Клара побігла.

— Ну, вже полегшало, — сказав Вацлав. — А я аж злякався! Але ж сьогодні не було такої страшної спеки... Та тепер все минуло, ви в надійних руках, я можу відкланятись! Прощайте, пане доктор, прощайте, вельмишановна пані!

— Прощайте, — через силу посміхнувся пан доктор, — а те, що я вам говорив, було сказано по-дружньому.

— Звичайно, я в цьому впевнений, і дякую вам. Будьте здорові!

І Вацлав пішов.

Панночка Клара принесла на підносі воду з соком. Лоукота відмовлявся, але був змушений випити прохолоджуючий напій.

— Пийте ж, любий зятю, — силувала пані Лакмусова. — Ми тут посидимо у вас годинку. Я якраз і збиралась з Кларочкою сьогодні нагрянути до вас в гості. Ви обидва, як діти, боязкі і несміливі. Якби не я, то ви б не одружились... Ох, та я ж з переляку поставила лампу на чистий папір пана доктора. Навіть і не подивилась, куди ставлю!

Вона підняла лампу і одсунула папір. Верхній аркуш зсунувся, і пані Лакмусова побачила написане. У пана доктора відібрало мову.

Обличчя пані Лакмусової засяяло, як сонце.

— Це ж чудово, це чудово! — проспівала вона. — Кларочко, подивись, пан доктор вже клопочеться про дозвіл на одруження! Подивись, він якраз дійшов до твого імені! Але ви повинні порадувати Кларочку і при ній написати її ім'я! Візьміть перо, прошу!

Пан доктор сидів, мов громом вдарений.

— Ну, не маніртесь так! — Пані Лакмусова вмочила перо і дала його в руки пану доктору. — Кларонько, підійди, подивись!

Раптова рішучість, неначе блискавка, сповнила пана доктора. Він міцніше стиснув перо, з грюкотом підсунув крісло і дописав: «Кларою Лакмусовою».

Пані Лакмусова радісно сплеснула руками.

— А тепер поцілуйтесь! Ну, адже тепер можна! Не опирайся, дурна!

Х

В ХВИЛИНИ ДУШЕВНОГО СУМ'ЯТТЯ

Над Петршіном стоїть місяць, ясний і блискучий. Лісистий схил, залитий його туманним світлом, має чарівний і поетичний вигляд, ніби підводний ліс, на який ми дивимось крізь прозору морську воду. Багато поглядів блукають і зупиняються на цьому схилі, і кожному людину охоплює глибокий роздум або душевне сум'яття.

З вікна третього поверху флігеля на освітлений Петршін дивиться Жозефінка. Біля неї її наречений. Яскраве місячне світло дає нам можливість побачити риси його вродливого обличчя, обрамленого густим світлим волоссям. Очі його сяють життєвою силою. Жозефіна мовчки дивиться на залитий світлом краєвид, а наречений все частіше звертає погляд на дівчину, яку він обняв правою рукою, і кожний раз легенько пригортає її до себе, але тільки злегка, ніби боючись порушити чарівність хвилини.

Ось він нахиляється і торкається своїми губами до дівочих кучерів. Жозефінка повертається до нього, бере його руку і притискає до своїх уст. Потім простягає руку і торкається чудової, пишної мирти, що стоїть поруч на підвіконні.

— А скільки років було б тепер твоєї сестри? — питає вона тихо.

— Вона б тепер була така як ти.

— Твоя мати навіть не знає, скільки радості вона мені завдала, приславши мені на весілля мирту. Та ще здалека!

— Ні, знає! У нас всі вірять, що мирта, взята від покійника і збережена до весілля, приносить щастя. З того дня, коли я взяв мирту з рук сестрички, що лежала в труні, і посадив її в землю, мати кожного дня

молилась над нею і кропила її слізьми. Матуся така хороша!

— Як і ти... — зітхнула дівчина і пригорнулася ще ближче до жениха.

Обидва мовчали, дивлячись в прозоре небо, немов бачили там своє майбутнє.

— Ти сьогодні як ніколи мовчазний, — нарешті прошептала дівчина.

— Справжні почуття не мають мови; я щасливий, такий щасливий, що навіть ніколи я не знайду слів, щоб висловити це. А в тебе хіба не таке почуття?

— Я сама не знаю, що зі мною робиться. Мені здається, що я зовсім не така, як завжди, а якась більш піднесена. Якщо це почуття не продовжуватиметься завжди, то я б хотіла сьогодні ж умерти.

— І пан доктор вилив би свою скорботу віршем, — дражнив її жених. — Розумієш, — додав він вже серйозно, — щоб там не було, а я вважаю, що той, хто дійсно кохає, не зможе нічого подібного написати. Я б, звичайно, взагалі ніколи не зумів би написати такого... але щодо доктора, то я думаю, що доктор розіграв з тобою комедію.

— Ні, він добрий.

— Ач, як ти заступаєшся! Що не кажи, а ці вірші справили на тебе враження.

— Ну..

— Ага! Звичайно, я так і знав! Всі жінки однакові. Обов'язково потрібні брязкальця і сторонні розваги. Хотів би я знати, чим я заслужив таке!

— Карел! — промовила Жозефіна з жахом, і поглядом, що зупинився, подивилася йому в очі, ніби не пізнаючи його.

— Але ж це правда! — продовжував схвильовано молодий чоловік. — Якби ти не ставилася однаково до нього і до мене, він би на це не наважився.

І він трохи віддалився від Жозефінки. Права рука, якою він її обіймав, опустилась, тільки ліва ще залишалась в руці дівчини. Але вони холодно торкалися одна одної.

Обидва мовчки дивились у простір. Вони довго стояли так тихо, затамувавши подих і дивлячись у вікно. Раптом Карел відчув як йому на руку впала гаряча сльоза. Він здригнувся і пригорнув дівчину до себе.

— Пробач... Жозефіно... пробач! — прохав він.

Дівчина плакала.

— Прошу тебе, тільки не плач! Гнівайся на мене, але не плач! Заспокойся, я неправду говорив, я ж знаю, що ти не вмієш дурити, що ти кохаєш мене так же щиро, як і я тебе!

— Але в ту мить, коли ти відштовхнув мене, адже ти не кохав мене!

— Так, це був жахливий момент! Я навіть не припускав, що я можу так безглуздо ревнувати!.. Дивно, мені здалось, що я задушив у собі наше кохання! Я забув, що ти молода і вродлива. Дурний я, адже відомо, що кожна дівчина, якщо вона не крива і не занадто бридка...

В цю мить щось зашаруділо за спинами закоханих, і вони швидко оглянулись.

Катюша, хвора сестра Жозефіни, весь час сиділа тут в кімнаті, за ними. Вона ні разу не поворухнулась під час всієї сцени, і закохані забули про неї. При останніх словах Карела вона раптом підвелась, але могла зробити лише кілька кроків і, ридаючи, впала в крісло.

— Катюшо... заради бога, любя Катюшо, — говорила пригнічена Жозефіна.

З трепетними серцями закохані стояли біля хворої Катюші, що плакала. Їх очі були повні сліз, уста тремтіли, але вони не могли промовити жодного слова втіхи.

ХІ

ПЕРША СПРОБА МОЛОДОГО ПИСЬМЕННИКА, ЯКИЙ ПРОСИТЬ ПОБЛАЖЛИВОЇ ОЦІНКИ

Дивно якось почував себе Йозеф Лоукота наступного дня, прокинувшись від поцілунку цього найкращого в світі сонечка. Голова у нього паморочилась, мозок здавалось, тріскався, нерви були збуджені, як в лихоманці. В його уяві сплітались незвичайні постаті: Жозефінка, Баворова, Клара, пані Лакмусова, Вацлав, то з'являлись, то зникали, між них траплялися й інші, зовсім незнайомі люди, потім якісь тварини і т. д.

Раптом в його голові майнула певна і ясна думка — він жених! Мороз пробіг у нього по шкірі. В ту ж мить його погляд впав на столик біля ліжка, на якому лежали

якісь списані папери. В голові Лоукоти вже зовсім прояснилось, і він згадав, що під час безсоння, після вчорашнього хвилювання, він скористався белетристичною шипучкою — новелами, принесеними Вацлавом.

Я не наважуюсь детально змальовувати нервові збудження, що охопило Лоукоту; мої читачі, маючи достатню уяву і знаючи характер героя й останні події, зрозуміють його душевний стан. Але, щоб трохи їм допомогти, я вважаю своїм обов'язком дати їм теж прочитати цю белетристичну шипучку, тепер читач має всі допоміжні засоби і зможе домислити строкатий сон доктора.

Ось ця новела.

ПРО ДЕЯКИХ ХАТНИХ ТВАРИН
Напівофіційна ідилія, складена Вацлавом Бавором.

СІМНАДЦЯТА СТОРІНКА ЗАПИСНОЇ КНИЖКИ ПАНА ОНДРЖЕЯ ДИЦА

— ... ському майстру я не доплачу, хоч там як — не доплачу, це факт. Скільки може коштувати та штукатурка? До того ж він не заплатив одному каменяреві. Якби я знав, я б і не починав цього ремонту, більше вже й не робитиму нічого. Я знаю, що з цього може вийти, адже у неї, крім дитини і трактиру, немає нічого. Трактир не дає багато прибутків, але я зумів би поставити його як слід. Однак, її хлопець, і мій хлопець — це вже двоє дітей, і людина не знає, скільки їх ще може бути. Коли одружуєшся з вдовою, треба заглядати в майбутнє. Хоч будинок мій досить великий, і хто знає, що я зроблю в майбутньому, але тепер я нічого не буду робити! Всю ніч я не міг спати, хоч вона мені, щиро кажучи, і обридла. Вона хоче принадити тим, що крутить з цим молокососом, але їй це не вдасться. Така солідна жінка повинна мати більше розуму! Хіба має якесь значення, що він вже закінчив навчання, — ще невідомо, вийде з нього доктор, вчитель чи редактор... Шкода, що вона має угоду зі мною на ціле півріччя, а то б я їй відразу ж відмовив в приміщенні. Він з нею все одно не одружиться, вона це й сама знає, але хоче мене зачепити. Почекай-но, у мене ще є козир. Коли домовласник захоче, він все може зробити. Я почну діяти сьогодні ж! Тоді вона не зможе більше робити вигляд, що не бачить мене, коли я йду через двір, не зможе кричати «Ціп-ціп-ціп», щоб не привітатися зі мною. Сьогодні ж...

ПРИВАТНИЙ ЛИСТ ПРАКТИКАНТА В МАГІСТРАТІ
ЯНА СТРИШЕПЕНІЧКА СТАРШОМУ ЧИНОВНИКУ ЦЬОГО Ж МАГІСТРАТУ
ЙОЗЕФУ ПИСЧИКОВІ

Дорогий друг і шановний покровитель! Сподіваюсь, Ви пробачите мені, що я звернувся до Вашої світлості. Ви зволили пообіцяти мені, що, використовуючи свій вплив і винятковий досвід, будете підтримувати мене в службовій кар'єрі. Але пробачте, що я з своїми справами не звертаюсь до Вас особисто, але Ви знаєте, що пани радники не люблять, коли практикант бігає в другі відділи, а не сидить за своїм столом.

А тепер, щоб довго не затримувати вашої уваги, я перейду вже до суті, до мого прохання! Пан секретар мені доручив розподілити всі вчорашні листи згідно номенклатури. Гадаючи, що він хоче перевірити таким чином мої здібності, я через свою недосвідченість зовсім розгубився і не знаю, що робити з одним листом. Дозвольте познайомити Вашу світлість зі змістом згаданого документа.

Празький домовласник, пан Ондржей Ділец з будинку № 1213 першого району, скаржиться на трактирницю Олену Велебову, що тримає для своєї власної забави велику кількість курей, каплунів і півнів, які ще вдосвіта починають кукурікати і лякати пожильців згаданого вище будинку. Скаржник клопочеться про заборону Олені Велебовій утримувати домашню птицю.

Такий зміст цього листа, який я не знаю, до якого розділу віднести. Я послав би Вашій світлості й самого листа, але Ви добре знаєте, що я не наслідуюсь навіть на короткий час винести з установи службовий документ. Прошу зробити мені ласку і прислати хоч би коротеньку пораду; не звольте гніватись, якщо я попрошу відповідь надіслати мені в з а п е ч а т а н о м у вигляді.

Найпокірніший Ваш слуга
Ян Стришепенічко

ПОВІСТКА № 13211, АДРЕСОВАНА ДОКТОРУ
ПАНОВІ ЕДУАРДУ ЮНГМАНУ

За розпорядженням президії сповіщаю Вас, що 4 серпня вам належить прибути до ратуші в кімнату № 35, щоб звідти, як члену комісії, разом з ще одним

призначеним службовцем відправитись в будинок № 1213 першого району для з'ясування справи, що стосується санітарного відділу.

Прага, 2 серпня 1858 року. Віце-президент
Вержей

ПРИВАТНИЙ ЛИСТ ТРАКТИРНИЦІ ПАНІ ОЛЕНИ ВЕЛЕБОВОЇ ДО ПІ СЕСТРИ,
ДРУЖИНИ ВЧИТЕЛЯ В ХРУДИМІ, АЛОІЗІЇ ТРОУСИЛОВОЇ

Люба сестро!

Вітаю і цілую тебе тисячу разів, Тонічек також посилає тобі багато поцілунків, а ти йому надішли в подарунок що-небудь. Спитай свого чоловіка, чи пам'ятає він ще Єніка Калготковіц, того, що був наймолодший з братів. Тепер він вже великий вчений і хоче бути вчителем. Мабуть, твій чоловік його пам'ятає, тому що Єнік приїздив додому на канікули. Я його ледве впізнала, та й ти б його також не впізнала—так він виріс і змужнів. Він два місяці у мене харчувався, а потім ми зрозуміли одне одного. В нього не було грошей, ти ж знаєш, як це трапляється зі студентами, особливо з симпатичними. Але він не який-небудь негідник, вже закінчує своє навчання і просить передати привіт тобі і твоєму чоловікові. Калготка дуже веселий, я часто сміюсь з нього, бо він дуже відвертий. Він надрукував у журналі про мене вірш. Це дурниці, ти сама це знаєш, як дружина вчителя. Він написав там, що я зоряна ніч, і інші глупощі. Я думала, що просто захворію від сміху, а також від задоволення. Але віршик був дуже гарно надрукований, а над ним жирним шрифтом позначено «Йй» — тобто мені.

Своєму чоловікові скажи, що йому нема діла до того, чи вийду я знову заміж, чи ні, нема чого глузувати з мене. Звичайно, я ще молода, щоб ходити у вдовах, і моїй дитині також потрібен батько, а женихів тепер скільки хочеш. Наш хазяїн Ділец також одружився б зі мною, але він неповороткий, і, крім того, охочий до великих грошей, а в мене їх немає, бо мені ледве вистачає на життя. Ділец дурний і ревнує мене до Калготки і тому поскаржився на мене в магістрат за те, що ніби в мене дуже багато курей і півнів і вони ранками турбують пожилців. До мене приходила комісія і ото було

сміху, коли вони захотіли подивитись на зграї півнів, та не побачили нічого, тому що я тримаю зовсім небагато птиці для домашніх потреб і для гостей. Домовласник буде тепер гніваться, ну і нехай, раз він такий, не я це починала. Він вже не який-небудь юнак з пухлими щічками...

Посилаю тобі цю шляпку для Фаночки. Замість троянди я наказала прикрасити її черешнями, — думаю, що тобі це сподобається. Будь настільки ласкава, напиши мені, по якій ціні ти могла б прислати топлене масло, мабуть, воно обійшлося б мені дешевше, ніж в Празі. Не гнівайся, що я так багато понаписувала тобі, мені ж більше нікому про все це розказати, така вже я весела вродилась. Згадуй свою віддану тобі сестру

Олену

Р. С. Поспішаю.

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ МАГІСТРАТНОГО СУДУ

від 16 серпня 1858 року стор. 4

...за пропозицією пана Вержея, радника магістрату, прийняті до розгляду найбільш важливі питання.

Пункт сьомий. Пан радник магістрату Вержей доповідає про скаргу пана Ондржея Дільца, власника будинку № 1213 першого району, на пані Олену Велебову, трактирницю того ж будинку. Пан Ділец скаржиться на те, що трактирниця пані Велебова тримає багато домашньої птиці, яка своїм ранковим кукуріканням заважає спати іншим мешканцям. Він зачитує висновок комісії, що складалась з доктора медицини п. Едуарда Юнгмана і старшого чиновника п. Йозефа Писчика. З висновку видно, що вищезазначена комісія докладно ознайомилась зі справою на місці і встановила, що обвинувачувана трактирниця має лише дві курки, одного півня і одного каплуна — необхідних їй на випадок, коли комусь з відвідувачів забажається свіжої птиці.

Доповідаючий по цій справі пан Вержей вказує на ту обставину, що позивач пан Ділец трохи недочуває, і тому це кукурікання навряд чи заважає йому дуже. Він пропонує тому відхилити позов.

Пропозиція приймається одноголосно. Після цього перейшли до пункту...

ПРИВАТНИЙ ЛИСТ ТРАКТИРНИЦІ ПАНІ ОЛЕНИ ВЕЛЕБОВОЇ ДО ПІ СЕСТРИ
ДРУЖИНИ ВЧИТЕЛЯ В ХРУДИМІ, АЛОЇЗІ ТРОУСИЛОВОЇ

Сестро!

Вітаю і цілую тебе тисячу разів, і Тонічек також посилає тобі тисячу поцілунків. А я серджусь на тебе. Нема чого видавати себе старшою, адже ти значно молодша за мене. І коли б ти навіть сто разів була дружиною вчителя, ти від цього не стала б розумнішою від мене. Ще невідомо, що б ти робила, коли б залишилась вдовою.

Я за Дільца ні за що не піду, і ніхто не зможе мені його нав'язати. І ти б не пішла за людину, яка тебе образила. Яке йому діло до того, гладка я чи худа, і чого він дразниться, що з мене можна зробити трьох кадетів? Якщо я йому не подобаюсь, хай не ходить за мною. Я його знати не хочу, от що я тобі скажу. Хіба він повинен був скаржитись на мене, якщо я подобаюсь йому? Він і так програв справу, і тепер спокійно подивитись на мене не може. Але я помшусь, все для цього вже підготовлено. Один пан, — не бійся, це вже не Калготка, я ж не яка-небудь легковажна молодичка, щоб заводити знайомства з студентами, хоч до цього нікому нема діла, я сама собі хазяйка і не дозволю мною командувати, а Калготка все ж кращий, ніж ви про нього думаете, — так от, один пан згадав, що закон забороняє в Празі тримати свиней, а Ділец тримає в садку двох поросят. Тонічек з ними бавиться, але це нічого не значить, і ми вже подали скаргу. Ділец дуже розлютиться, ну й нехай собі!

Ти з усього незадоволена, і мене досада бере, що капелюшок тобі здається крикливим. Знаєш що, ти кричи краще на нього! А на мене не сердься, ти мене знаєш, в мене що на серці, те на язиці, така вже я є, і, крім того, що це за церемонії між сестрами.

Не забувай свою люблячу сестру

Олену

Р. S. Поспішаю.

СЕКРЕТНИЙ ЛИСТ БУРГОМІСТРА КОРДІВСЬКОЇ СТОЛИЦІ ПРАГИ
ДО РАДНИКА МАГІСТРАТУ ПАНА ВЕРЖЕЯ

Шановний пане радник!

Оскільки я сьогодні вже з Вами не зустрінусь і не буду мати можливості переговорити з Вами особисто з

приводу однієї важливої справи, а на завтра я залишусь вдома на своїй віллі, я звертаюсь до Вас з цим листом. Мова йде про скаргу трактирниці пані Велебової на Ондржея Дільца, власника будинку № 1213 першого району, якого вона обвинувачує в тому, що він незаконно тримає свиней. Ця скарга, написана паном адвокатом Заїчком, який, як Вам відомо, належить до ворогів теперішньої міської управи, сьогодні надійшла повторно. Одного разу ця справа вже розглядалась, як про це мені повідомлено, але поверхово. Пан квартальний і пан окружний лікар нібито виявили, що Ділец тримає лише двох підсвинків, яких годує для власних потреб, після чого ніяких заходів вжито не було. Ви зробили, пане раднику, неправильно, що таку важливу справу вирішили *brevis manu*¹ без сенату. Не підлягає сумніву, що підсвинки належать до породи свиней, утримання яких в Празі суворо заборонено законом. Тепер же, восени, коли звичайно починається холерна епідемія, ми можемо понести за це суворо відповідальність, а адвокат Заїчек напевно доведе справу до кінця.

Для швидкого і правильного вирішення справи звольте, пане раднику, зразу ж розпорядитися про нове розглядання цієї справи, звольте негайно поставити її на обговорення в сенаті, в моїй присутності, і підготуйте таку резолюцію, щоб *ex senatu concluso*² було наказано ліквідувати незаконних свиней на протязі восьми днів.

Прага, 17 вересня 1858 р.

ПРИВАТНИЙ ЛИСТ КАНДИДАТА В УЧИТЕЛІ ЯНА КАЛГОТКИ ДО ЙОГО
ДРУГА ЕМІЛЯ БЛАЖІЧКА, МОЛОДШОГО ВЧИТЕЛЯ В ПІСКУ

По волі божій сповішаю тобі радісну звістку: я дістав призначення на посаду молодшого вчителя гімназії у Краловому Градці, місті з кріпостою і гімназією. Тепер я відправляюсь туди, щоб працювати для майбутнього Чехії, працювати, як і ти, «на ниві народного блага» (цю цитату ти, мабуть, вже десь читав). Я щиро радію, що переді мною таке благородне поприще, особливо тому, що, як мені відомо, в Краловому Градці гарні

¹ Нашвидку (лат.)

² Згідно рішення сенату (лат.)

дівчата, а до них я дуже охочий. Я користуюсь казковим успіхом у жінок, я міг би нічого не робити, тільки займатись коханням, а все інше пішло б само собою, і жилося б мені непогано. Останнім часом я не мав ні гроша, що зі мною іноді трапляється, але я жив, мов барон, або точніше, як задоволений трактирник. Все це, розумієш, завдяки молодій трактирниці (вдові), до того ж моїй землячці... А я ж хлопець в розквіті сил... Ну, коротше кажучи, витрати на життя у мене були дуже незначні. Але моїй землячці не дуже везе, — хазяїн будинку, в якому вона мешкає, задумав одружитись з нею, але вона знехтувала ним заради мене. Тепер він їй відмовив у квартирі, і вона не знає, куди їй діватись. У мене ж є серце, і я їй допоміг трохи грошима, але до неї вже не ходжу, щоб не перешкоджати її щастю. Жінки спритні, особливо вдови, отже вона дасть собі раду. Кінець кінцем, я не можу сказаги, що вона не підходить тому домовласнику, навпаки, це буде чудова пара, і я навіть уявляю собі, як вони в неділю гарненько вдвох будуть їсти нирки з салатом... Ти здогадуєшся, що я не кривив душею перед нею і що вона не була мені байдужою, інакше я б не писав про неї так багато. Але що було — те загуло!

Закінчую свій лист сердечним побажанням, щоб і у тебе було все гаразд.

Твій...

РЕЗОЛЮЦІЯ НАМІСНИКА НА АПЕЛЯЦІЮ З ПРИВОДУ
РІШЕННЯ МАГІСТРАТНОГО СУДУ В СПРАВІ ПАНА ОНДРЖЕЯ ДІЛЦА,
ВЛАСНИКА БУДИНКУ № 1213 ПЕРШОГО РАЙОНУ ПРАГИ

... не можна зважати на наведені докази, тому що утримання в Празі свиней забороняється законом, а та обставина, що пан бургомістр тримає двох коней, від яких буває ще більше бруду і неприємностей, не має ніякого відношення до даного випадку. Панові Ондржею Ділцу належить сплатити штраф в розмірі п'яти австрійських гульденів; разом з тим йому наказано протягом трьох днів або забити, або вивезти з Праги своїх поросят, в іншому випадку доведеться знищити або позбутися їх офіційним шляхом.

Прага, 14 жовтня 1858 р.

Люба сестро!

Ти маєш рацію, бачиш, я це сама визнаю. Все це тому, що ти навчилась розуму від свого чоловіка, а я залишилась дурненькою вдовичкою. А Калоткою ти мені вже не дорікай, з ним все покінчено. Він залишив мене. Сама знаєш, що і вся їх родина була такою, наша мати їх завжди не любила. Але я ні в чому не винна, він так умовляв, так умовляв, а ти ж знаєш, які ми всі жінки, а в мене ще добре серце.

І щодо Ділка ти також маєш рацію. Тоді мені треба було тільки захотіти, а тепер не знаю, як і приступитись до нього. Він так схуд! Видно, що і він мучиться, але впертий і гадає, що якщо він домовласник, то це вже все. Правда, боргів він не має і взагалі він непогана людина. Яюсь я гралася з його хлопчиком, — це чудова дитина, у нього такі великі сині очі й щічки, які хочеться вшипнути; він на півроку молодший за мого Тонічка, вони завжди разом граються і Тонічек ходить до них нагору... Так от, Ділец йшов якраз додому, але я зробила вигляд, ніби не бачу його, і якраз поцілувала хлопчика. Він зупинився, але нічого не сказав і пішов далі, а хлопця не покликав, як це робив раніш.

Дякую тобі за масло, хоч воно обійшлося мені не дешевше, ніж у Празі. Тут на ринку я купила б його за таку ж ціну, правда не такої якості.

До святої Катерини ще п'ять тижнів, але я завтра сама віднесу Ділцові гроші за квартиру. Скажу тобі відверто, що мені буде соромно — дуже люб'язно з його боку, що він мені навіть не нагадує про гроші. Тонічек посилає тобі тисячу поцілунків, щоб і ти йому прислала що-небудь гарненьке. Цілую тебе і твого чоловіка і залишаюсь навіки вірна тобі сестра

Олена

Р. S. Поспішаю.

ТРИДЦЯТЬ ПЕРША СТОРІНКА ІЗ ЗАПИСНОЇ КНИЖКИ
ПАНА ОНДРЖЕЯ ДІЛЦА

... Ніколи ще так спокійно не проходили в мене Великодні свята. Леночка чудова хазяйка і прекрасна куховарка. Вона дуже кохає мене і зовсім не така норовиста, як я думав, слухається кожного мого слова. Вона навіть

краща за мою першу дружину-небіжчицю, царство їй небесне. Тепер я вже зовсім впевнений в тому, що той студентик їй зовсім не подобається; це просто жінки такі чудні — вони відчують насолоду, коли їм вдається розізнати того, хто їм особливо подобається. Якщо вона і надалі буде такою як зараз, то не пожалкує, що вийшла за мене, бо побачить, що я буду добрим батьком для її сина і що подбаю про них на випадок, якщо скоро помру. Весною я накажу побілити будинок, а в садку влаштуємо ресторан з музикою. Тепер вже справа піде інакше, ніж коли Олена була одна і без коштів. І тепер вже, мабуть, дадуть мені спокій ці судові справи. Сьогодні до мене приходили двоє панів і розповіли, що у відповідь на мою апеляцію до Відня (я вже зовсім забув про це і довго дивився на них, не розуміючи, про що іде мова) звідти прийшов наказ — знову і детально розслідувати всю справу. Але як вони будуть її розслідувати, коли я сьогодні за сніданком з'їв останній шматочок свинячої ковбаси? Леночка сміялась до упаду: сало від поросят у неї вже давно перетоплено в кухні. Тепер я вже не знаю, хто виграє цю справу...

ХІІ

ЗА П'ЯТЬ ХВИЛИН ПІСЛЯ КОНЦЕРТУ

Слабеньке дитяче сопрано захлинулося на високій ноті, панянка Валічка закрила ноти, акомпаніатор взяв ще кілька акордів, і чудово виконана посмішка з чемним поклоном сповістили, що концерт закінчено.

— Яка це насолода! Вона буде справжньою артисткою! Так, пан Ебер, ви щаслива людина! — захоплено говорила пані Бауєрова. Вона втомилась аплодувати і піднялася з стільця, щоб у зворушливих обіймах висловити Валічці своє безмежне захоплення. За нею підвелися й інші гості, що сиділи в два ряди — їх було чоловік п'ять. На Валічку посипались поцілунки. В цьому тріумфі вона, ледве переводячи подих, закричала: «Ой, мамочко, моя зачіска!»

Пан Ебер, який на протязі всього концерту нерухомо стояв між колоною і вікном, був розчулений. Він відкривав і закривав очі, і нарешті схвильовано промовив:

— Треба дати їй можливість ще зо два роки повчитись, а потім вже нехай дає концерти. Хоч їй тоді буде лише чотирнадцять років і люди дивуватимуться, але що ж зробиш, коли в неї такий яскравий талант. Чи повірите ви, пані Бауєрова, що за двадцять уроків французької мови вона досягла таких успіхів, що вже зовсім добре розмовляє з своїм вчителем?

Пані Бауєрова сплеснула руками від здивування:

— Та невже! Валічка, це правда?

— Оуї, madame! — впевнила її Валічка.

— Ось бачите! Я сам дивувався. Справа, звичайно, ще й в прекрасних вчителях. Особливо добре проводить уроки вчитель співу. В нього чудовий метод, він слідкує за всякою дрібницею і навіть встромляє палець учениці в рот, коли вона замало його відкриває... Але в Празі я її не залишу!

— Ну, це було б грішно, — підтвердила пані Бауєрова, сідаючи поруч із своєю дочкою.

Панночка Марія, ліворуч від якої сидів підпоручик Коржінек, наречений її подруги, перед закінченням концерту навмисне скинула обидві рукавички, щоб дужче плескати. Разом з нею плескав пан Коржінек, слабкий чоловік з хворобливим виразом обличчя і постійною, ніби закам'янілою посмішкою беззубого рота.

— Мені навіть жарко зробилось, — припинивши плескати, томно промовила дівчина до свого сусіди, який ще продовжував своє заняття, — у нас, дівчат, зовсім мало сил. Чудово співає це дівча, правда?

— Звичайно, — ствердив пан підпоручик. — Особливо це «до» в кінці було чудовим.

— Але це, здається, було лише «фа»? — спитала дівчина.

— Ні, це було «до», і перед цим також було «до». Високі ноти завжди бувають «до».

Обличчя панночки Марії витяглося і застигло.

— Ви, очевидно, також займаєтесь музикою? — спитала вона, щоб сказати що-небудь.

— Я? Ні, мені сказали, що в мене немає здібностей, Але мій брат грав з листа; кожну п'єсу він грав з першого разу точно по нотах.

— В мене також був такий брат, — зітхнула дівчина, — він, бідний, вже вмер. В нього був чудовий тенор! Від

верхнього «до», про яке ви говорили, аж до нижнього «ля», повірите мені, аж до «ля»!

— Це, мабуть, було чудово?

— Ви дуже любите музику?

— О, звичайно!

— І, мабуть, часто відвідуєте оперу?

— Я? Ні. Це занадто дорого коштує для однієї пари ушей. Якось я слухав оперу, вона мені надзвичайно сподобалась... ніяк не згадаю її назву... от прокляття! Але в усякому разі вона мені сподобалась. Взагалі ж опера мені не дуже подобається, я солдат і мене дратує, коли я бачу здорового хлопця, який замість того, щоб бити в турецький барабан, грає на скрипці. Я також не люблю, коли співак виробляє свої трелі... чи як там вони звуться?..

Панночка Марія раптом повернулась до своєї матері.

— Ну, як він тебе розважає? — прошепотіла та.

— Добре, але мені здається, що він не впізнає сірники, якщо їх повернути головками вниз.

— Це нічого.

— Звичайно, нічого, — відповіла панночка Марія і знову повернулась до свого сусіди. — Це, однак, дуже благородно, що Ебери так вчать свою дочку. Особливо, якщо зважити, що у них самих нічого немає. Просто жах, скільки у них боргів! В цей будинок вкладені також і наші капітали, і я завжди кажу матері, щоб вона була обережною, але вона така добра!

Видно було, що пана Коржінка це приголомшило, він хотів щось сказати, про щось розпитати, але в цю хвилину зчинився галас, який сповіщав, що гості збираються розходитись. Панночка Марія і пані Бауєрова також підвелись.

— Нам так далеко додому, а ми ідемо самі, — скаржилась панночка Марія панові підпоручику. — Я ніколи не мала ніяких поклонників, а тепер так мало дійсно галантних чоловіків.

— Якби я наважився... — посміхнувся пан підпоручик чемно і люб'язно.

— Ах, це було б прекрасно!.. Мамочко, пан Коржінек буде нас проводити!

— Але ж це так далеко! Проте пан Коржінек зможе валишитись у нас повечеряти, ми прекрасно проведемо вечір!

Господарка по черзі проводжала гостей, а Матільда, яка мусила на хвилину залишити пана Коржінка, щоб чемно попрощатися з усіма, якраз роздавала палкі поцілунки. Пані Еброва щось їй прошепотіла на вухо. Матільда швидко підбігла до пана підпоручика і прошепотіла:

— Адже ви залишаєтесь, матуся запрошує вас покуштувати нашої шинки...

— Я... я вже...

— Ах, люба Матільдо, — підскочила Марія і почала гаряче обнімати подругу, — яку насолоду ми одержали! Шкода, що це так швидко скінчилось! Коли у нас є попутник, ми не боїтимемося йти додому, а пан Коржінек якраз пообіцяв провести нас додому, адже ми так далеко живемо! Ну, прощай, мій ангел, подаруй мені ще один поцілунок, ось так! Я завжди до ваших послуг! Матільда остовпіла і зблідла.

— Ну, проведи ж панночку Марію, — підштовхнула її мати, — але що з тобою? Ах... — мимоволі охнула вона, побачивши пана підпоручика, що збирався йти з Бауєр-вими.

— Прощай, мій ангел, — кивнула панночка Марія і попрямувала до дверей.

Матільда, ніби заворожена, не поворухнулась.

XIII

ПІСЛЯ ЛОТЕРЕЇ

Пані Баворова зручно сиділа за прилавком. В п'ятницю після полудня в бакалійній крамничці звичайно нікого не буває, якщо не зважати на кількох вечірніх покушців. Чоловік пішов десь в місто. Вацлав взагалі лише зрідка бував дома, і пані Баворова сиділа сама, займаючись своїми сонниками і аркушами паперу, списаними цифрами. Ця справа її дуже захоплювала, і хоча вона час від часу позіхала, але й це робила з почуттям задоволення, обличчя її сяяло, очі виблискували крізь скельця окулярів.

Раптом вона підвела погляд до дверей: хтось стояв на порозі. Це була трактирниця. Крамарка зробила вигляд, ніби вона не помітила її присутності і продовжу-

вала займатись своїми цифрами. Не було сумніву, що інцидент на похороні покійниці Жанни ще й сьогодні кидав тінь на відношення обох жінок.

Трактирниця ввійшла в крамницю.

— Хвала господу нашому! — промовила вона.

— На віки віків, — відповіла Баворова, не підводячи голови.

— Сьогодні ми дещо виграли? — зав'язувала розмову трактирниця.

— Ну, разом ми не дуже багато виграли, — знову холодно відповіла Баворова, особливо натискаючи на слово «разом».

— Разом... гм... це правда, адже мені розповідали, що ви ще раз поставили на ту серію, про яку ми говорили ще до того, як ми з вами домовились, і ви виграли.

Кожне слово трактирниці звучало гостро, допитливо.

— Так, коли я послухаюсь своєї власної старої голови, я завжди добре роблю.

— А мені теж належить якась частина цього виграшу?

— При чому тут ви?

— Але це ж нечесно!

Баворова зблідла, як стіна, але, не підвівши голови, відповіла льодовим тоном:

— А ви мені додали що-небудь на мою цю серію? Ви порадили змінити цифри, поставили на цю зміну і виграли на одну цифру. Отже ми квити.

Холодний тон Баворової, хоч він був штучний, дуже вплинув на трактирницю.

— Але ми не повинні через це сваритись, — вона намагалась бути спокійною. — Я кожному бажаю те, що йому бог дав, чому б мені і вам цього не побажати? Адже пан Вацлав і моя Маринка симпатизують одне одному...

— Не поспішайте, вони молоді і не треба їх приневолювати. Крім того, я не терплю гордячок. Вацлав — син крамаря і буде тим, чим зможе стати. Ось що!

— Ви, мабуть, гадаєте, що я буду нав'язуватись? Це зовсім непотрібно. Моя донька міщанського походження і в неї цього ніхто не відбере.

— Хай собі пишається цим, — побажала уїдливо Баворова і зняла окуляри з очей.

— Честь потрібна скрізь, і коли її у людини немає, то важко її вже придбати, — засичала трактирниця. — Мене приймають скрізь, а от з дроворуба пана не зробиш, хоч озолоти його. Така моя думка, і говорити більше я не маю наміру, прощайте, — і трактирниця вискочила геть.

— Нещасна служниця! — вигукнула Баворова і лише тепер підвела голову. Хвилину вона дивилась услід трактирниці. Потім її обличчя набрало свого звичайного виразу, очі знову засвітились.

— Ти ще прийдеш до мене! — промовила вона голосно. Було видно, що вона задоволена своїм спокійним поведженням.

Потім вона знову одягла окуляри і почала розглядати свої сонники і цифри, тому що душею і тілом Баворова була «лотерейницею», майстром цієї гри найвищого класу. Але справжній майстер лотереї ніколи не вупиняється на досягнутому, і якщо він не хоче втратити своїх можливостей, він повинен використовувати кожную вільну хвилину.

Ніхто і не уявляє собі, як старанно треба готуватись, щоб добре зіграти в лотерею! Правильну цифру не можна визначити холодним розумом, вона з'явиться, як блискавка, випадково, коли людина зовсім і не чекатиме цього. Щаслива цифра — це не математична одиниця і не який-небудь надчуттєвий привид, вона не народжується ні з логічних міркувань, ні з уяви; її можна порівняти до квітки, або до кристалу, який потребує часу, певного ґрунту: цим ґрунтом цифр є людське серце. Так, саме в серці народжується щаслива цифра, а в зв'язку з тим, що серце залежить від усього навколишнього світу і навіть найвіддаленіша зірка впливає на нього своєю магнітною силою, то й народження цифри залежить від усього навколишнього світу. Внаслідок такого походження цифр безперечним владарем їх є жінка. Якщо чоловік коли-небудь і візьметься за це, він зразу ж потрапить на хибний шлях, загрузне і захлинеться в трясовині розумових підрахунків.

Все це прекрасно знала і Баворова, хоч і не вмiла так гарно висловити це, як ми. Вона випещувала цифри, як садівничий з насіння квіти, для неї однаково далекою була і випадкова гра з «витагуванням» номерів, і надто важкі обчислення. Основою її обширних операцій був тлумачник снів «Кумбрлік».

Такою ж загадковою, як і цей заголовок, була повна назва цього видатного твору. Він звався так: «Виклад припущень про значення деяких видів снів, які беруть свій початок від різних груп снів, а також цифр, які згідно із значенням снів можуть бути використані в лотереї». В передмові цитувались деякі стародавні філософи, говорилося про Арістотеля і про дружину Гектора, про Севера і мати Вергілія, про сходи Якова і про фараонів корів, про сон трьох східних царів і Вавилонського Навуходоносора. Про все це написано таким же стилем, як і назва, незрозумілим для розуму і доступним для почуттів.

Правильне тлумачення снів — це основа лотереї, і саме для такого тлумачення служить Кумбрлік. Але не кожний сон можна пояснити. Є такі місяці, які мають дуже мало щасливих днів; ці дні добре відомі кожній жінці, яка розуміється на цьому, адже це «припущення, висловлені стародавніми астрономами і стверджені найвищим керівником всіх планет». Але щасливий день також не одразу дарує свої перлини, бо тільки профан не знає, що з восьми різних груп снів лише п'яту можна тлумачити. Перш за все, треба вилучити із лотереї всі ті сні, що ведуть своє походження від злого духа (група восьма), а також ті, що з'являються богобоязливим людям, як безпосереднє видіння (група сьома). Не мають вартості також сні, що ведуть своє походження від якої-небудь хвороби, підвищеного тиску крові, або гарячки, або від води в печінці або легенях. П'ята ж група снів відвідує тих людей, «що перед сном мало їдять або зовсім не вживають їжі, і думки яких бувають при цьому здорові і спокійні». Тому справжня прихильниця лотереї повинна пристосувати свій режим згідно з цим розподілом снів, і стара Баворова саме так його й пристосувала.

Кумбрлік дає також необхідні для цих снів цифрові пояснення (є, правда, ще багато інших систем тлумачників, серед них і ілюстровані, але Кумбрлік підноситься над ними, як Сніжка над іншими горами). Зібрані там цифри також не позбавлені помилок, але можуть бути використані для найближчої лотереї. Якщо виграють — добре, не виграють — теж не біда. Їх не слід викидати, навпаки — його треба сховати. Час сну тлумачниці розподіляють на чотири пояси, кожний з яких дорівнює

трьом годинам; в сім годин вечора починається перший пояс. Система ця, як бачимо, трохи старозавітна. Залежно від часу, в який народився сон, можна точно дізнатися, коли можна чекати, що він справдиться: за вісім днів, чи за три лотереї, чи за три місяці, чи за три або дванадцять років. Дуже важливо, щоб тлумачниця мала свою старанно упорядковану збірку старих номерів з лотереї.

Однак цим ще не вичерпуються допоміжні засоби, якими користується тлумачниця снів. Баворова, правда, не вдавалася до таких дурниць, як наприклад, кидання дев'яности вирізаних номерів у склянку з павуком-хрестовиком, який повинен був витягти якісь номери. Для цього вона була занадто розумною. Проте у неї була невелика полотняна торбочка і в ній дев'яности понумерованих кульок, і кожен день вона витягала на щастя три кульки правою рукою і три лівою. Визначені таким способом числа і дату вона старанно записувала на спеціальній аркуші паперу з поміткою «Я», бо крім того вона давала витягати кульки чоловікові і синові, а також й іншим, кому вона симпатизувала, і всі номери так само записувала. Номери, що вийшли в офіційних лотереях, вона також записувала на окремому аркуші, тому що і такий список мав велике значення; правда, не можна точно сформулювати закон, за яким повторюються витягнуті числа, однак, коли в певний час проглядаєш списки, раптом біля якогось рядка тебе ніби щось смикне. То й буде натхнення.

І ось, нарешті, настає час, коли сон «хорошого дня і групи» має справдитися. Якщо в цей момент ще витянеш і правою і лівою рукою одні й ті самі числа, та на них тобі вкаже натхнення, тоді йди і роби ставку, бо вже нема ніякого сумніву, що ти виграєш. Якраз цим і керувалась Баворова, коли робила ставку: вона повністю вірила в успіх і виграла.

Я вже говорив, що справжня лотерейниця ніколи не задовольняється досягнутим; якщо вона не хоче розгубити своїх можливостей, вона повинна використовувати кожну хвилину. Після одного крупного виграшу Баворова не мала наміру порушувати цю систему, лотерея стала її необхідністю, наріжним каменем її душі, втіхою її серця. Тому й зараз вона з захопленням віддалась своїй роботі.

Вона писала, пєреписувала і порівнювала, коли ввійшов Вацлав. Він привітався і зупинився перед прилавком.

Баворова кивнула головою, потім взяла полотняну торбину з кульками, перемішала їх і простягнула торбину Вацлаву.

— Ти сьогодні ще не тягнув! Спочатку правою. Ти вже знаєш, що сьогодні тебе звільнили з роботи? — промовила вона спокійно.

— Що?.. — заїкнувся Вацлав і допитливо подивився на матір, його спантеличив їй спокійний тон.

— І ти витяг ту ж цифру, що і я! От дивно, я весь час витягаю цю тридцятку! Так, приходив домовласник і переказував це тобі. Скажи, що це було вчора з парикмахером? Тут по обіді приходила від домовласників їх навіжена дочка і просила тебе багато разів подякувати, ти їй зробив велику послугу.

— Нічого особливого не трапилось! У домовласників вчора був концерт, і парикмахер, який повинен був зачесати панянку, в темному підворотті впав, ударився об одвірок і не міг вибратись звідти. Я вліз туди і витяг його. Марина також була при цьому...

— А я тобі наказую покінчити з тією Мариною! І не питай мене, чому; я не хочу — і край. Її мати брехлива і негідна жінка, — казала Баворова вже не так спокійно, записуючи числа, які витяг Вацлав. — Так, а тепер витягни лівою! А ця домовласникова дочка тут ще плела, щоб ти пробачив, що тебе вчора не покликали на концерт. Вона, мовляв, соромилась, — ніби вміє вона соромитись! А стара, мовляв, зовсім забула, а потім їй було дуже неприємно. Але я знаю, чого вони хочуть! Вони ж кругом в боргах, а сьогодні почули від цього базіки-крамаря... о, ти ж іще не знаєш, що я виграла...

— В лотереї!.. — ледве вимовив Вацлав.

— Так, ми одержимо кілька тисяч...

— Це правда, мамочко? — зрадів Вацлав, сплеснувши руками.

— А хіба твоя мати коли-небудь брехала?

Вацлав скочив за прилавок і почав обнімати і цілувати матір.

— Ну, ну, навіжений, коли ти порозумнішаєш! — захищалась Баворова. — Я знала, що нарешті виграю. А ти... ти тепер візьми себе в руки і кінчай навчання!

У Вацлава заблищали очі. Він підскочив і зняв із стіни ключі

— Куди ж ти ідеш?

— На дах.

— Нашо?

— Розробляти план нового життя!

XIV

ЗВОРУШЛИВА КАРТИНА РОДИННОГО ЖИТТЯ

Пан домовласник ходив по кімнаті. Він був ще в ранковому туалеті, — в штанях без підтяжок і в розстібнутій сорочці. Його незачесане волосся якось дико стирчало з усіх боків. На грубому обличчі був розпач, руки безвільно бовтались від ходьби вздовж тіла.

Пані домовласниці, також у неглиже, стояла біля комоду з ганчіркою в руці. Вона робила вигляд, що змітає пилюку, але кожний її рух свідчив, що і вона у розпачі.

Причиною цього розпачу була третя особа, що сиділа на стільці біля стола. Досвідчене око спостерігача могло б вмиг зрозуміти ситуацію: незнайомий був кредитором, що вже не вперше приходив у сім'ю Ебер, де він почував себе, як дома. Він то знімав, то знову одягав потертий капелюх на свою лису, з рідким сивим волоссям голову, вистукував пальцями по столу і безцеремонно спльовував на підлогу. Погляд його був сповнений свідомістю своєї зверхності, на одвислих губах грала зухвала посмішка.

Раптом він зробив різкий рух, сперся об стіл і підвівся.

— Ну, я бачу, що викинув свої гроші, — сказав він голосно, — але більше я не дам жодного крейцера.

Пані домовласниці повернулась до нього і промовила з вимушено люб'язною посмішкою:

— Лише п'ятдесят гульденів ще, пане Менке. Допоможіть нам, і ми вам будемо дуже вдячні, ось побачите!

— Що означає «вдячні»? Що? — насмішкувато спитав лихвар. — Я також був би вдячний, якби мені хто-небудь подарував п'ятдесят гульденів.

— Але ж ви даєте нам під заставу, пане Менке, адже наш будинок...

— Будинок! В Празі є багато будинків і багато домовласників. А чи знаєте ви, хто справжній власник вашого будинку? В мене є довіреність на одержання вашої зарплати, але чого вона варта, коли я нею не покрию навіть процентів! Якщо я до вівторка не одержу своїх процентів, я звернусь до вашого президента! — і він попрямував до дверей.

— Але, пане Менке...

— Ні, в мене є діти, і я не можу залишитись без грошей. Прощайте!

Він пішов і залишив за собою навстіж відчинені двері.

Пан домовласник замахав руками і поворухнув губами, ніби хотів щось сказати Пані домовласниці сердито підбігла до дверей і з грюкотом зачинила їх.

Напіввідчинені двері, що ведуть в другу кімнату, зовсім відкрились, і з них вийшла панночка Матільда. На ній була нижня спідниця, вона позіхала, ліниво озиралась по кімнаті.

— Не знаю, нащо ви розмовляєте з такою людиною,— зауважила вона,— я б його просто вигнала геть.

Пан Ебер стояв біля дзеркала і зачісувався. Слова дочки його розізлили, і він швидко повернувся до неї.

— Мовчи! Ти на цьому зовсім не розумієшся! — сердито сказав він.

— Ну, звичайно! — промовила панночка Матільда, ніби не бажаючи порушити свого спокою. Вона підійшла до вікна і, спокійнісінько позіхаючи, милувалась чудовим ранком.

Пані домовласниці демонстративно мовчала і так енергійно стирала пилюку з комоду, що він навіть тріщав.

Запала довга тиша. Пан Ебер одягався, а дружина його металась по кімнаті, брала то те, то інше до рук і знову клала на місце. Ебер знав, що така ситуація не триватиме довго, і тому, нарешті, сам почав розмову.

— Дай же мені каву, жінко, адже ти знаєш, що мені час іти на роботу! — сказав він якомога спокійніше.

— Я її ще не підігріла, — сухо відповіла дружина і відкрила дверцята високого гардеробу.

— Підігріла?. Гм, ти ж, певно, не збираєшся дати мені вчорашню каву? Гадаю, що ні?

— А чому б і ні? Ти не стільки заробляєш, щоб можна було цілий день палити в кухні! Зароби собі на свіжу каву!

Панночка Матільда відійшла од вікна, сіла і поклала руки на коліна. Вона кидала погляд то на батька, то на матір; було видно, що це починало її розважати. Пан Ебер знав свою дружину і вирішив змінити тему, не бажаючи викликати нової сварки.

— А що в нас буде сьогодні на обід? — спитав він так, ніби про сніданок він нічого не питав.

— Молочні кнедлики з хрінном, — прозвучало гостро у відповідь.

На молочні кнедлики з хрінном пан Ебер не міг навіть дивитись. Він зрозумів, що це було сказано навмисно, і розлютився.

— А чи можу я вас, вельмишановна пані, запитати, чому саме сьогодні ця проклята страва? — ледве промовив він.

— А ось чому! Сьогодні весь день я буду прибирати, а коли йде уборка, я нічого іншого не варю!

Пані домовласниця шукала щось в гардеробі і, не знаходячи, почала з силою здирати одяг з вішалки і шпурляти його на підлогу.

— Так, так! Цілий день прибирати! А куди мені в цей час діватись?

— Куди хочеш? Ти й так прекрасний батько, за цілий рік ні разу не підеш погуляти з дитиною! От і піди тепер куди-небудь з Валічкою до обіду.

— А більше нічого? — прохрипів пан Ебер вже зовсім несамовито.

— Ну, якщо хочеш, можеш піти десь на розі пожебрати! — в цей час дружина влізла всередину шафи, бо ніяк не могла чогось там знайти. — З твоїм розумом нам скоро вже нічого іншого і не залишиться. Побачиш, я, кінець кінцем, отруюсь, або проковтну скло! Тепер ми з Матільдою повинні рятувати справи. Ще невідомо, чи вдасться Матільді закохати його в себе. І треба ж було тобі вижити цього молодого Бавора з роботи? Вдаєш з себе великого начальника, а сам — ніщо!..

Вона не закінчила. Пан Ебер, вже не стримуючись, підскочив до жінки, штовхнув її ще глибше в гардероб, захлопнув дверцята і повернув ключ.

Панночка Матільда від радості сплеснула руками.

З гардеробу почувся шум і грюкіт, гардероб аж хитався. Пан Ебер схопив склянку і жбурнув нею в гардероб. Панночка Матільда знову радісно заплескала в долоні.

Гуркіт всередині все збільшувався. Пан Ебер швидко одягнув піджак, взяв в руки капелюх і знову зупинився. Він не знав, відмикати йому гардероб, чи ні.

Панночка Матільда помітила його вагання і швидко сказала:

— Та залиш її! Хай посидить там, щоб не кричала!

— Так,— згодився батько,— відімкнеш її, коли я буду вже десь на вулиці. Я пішов!

І він вийшов. В цю ж мить у Матільди народилась нова думка. Вона підбігла до гардеробу, відімкнула його і сказала матері, що була бліда від люті:

— Швидше! Він тікає!

Її можна було і не підганяти, пані домовласниця просто летіла до дверей, за нею слідом дочка, яка боялась що-небудь пропустити.

В кухні пані домовласниця схопила віник і кинулась на галерею. Пан Ебер вже біг по сходах повз служницю, що мила сідці.

— Жбурніть на нього це відро, облійте його! — закричала пані домовласниця.

Чоловік прискорив крок, навіть небезпечно було так швидко бігти по сходах. Тільки-но він вискочив у двір, над його головою просвистів віник, але все обійшлося щасливо. Бачучи це, пані домовласниця схопила з голови очіпок і також шпурнула ним в чоловіка. Вона кричала на весь будинок:

— Убивця! Розбійник! Тікаєш! Хотіла б я подивитись, як би ти тікав, коли б на тобі не було цих шести аршинів фланелі, нікчема! Оце в мене чоловічок, одержує триста гульденів на рік і думає, що він пан. Тьху на такого чоловіка. Цілий тиждень не повертайся додому, чуєш?

Але пан Ебер вже не чув цих слів, він зник в підворітті.

Вся сцена так швидко закінчилась, що пожилці, що поспішали до вікон, побачили лише, як Матільда радісно обіймала матір, яка поверталась додому.

ТИЖДЕНЬ ЗАКІНЧУЄТЬСЯ

Хоч вінчання Жозефіни було в неділю дуже рано, у дворі і під ворітьми зібралось багато цікавих сусідок; на вулиці також стояв численний натовп. Сусіди спостерігали все якнайпильніше і зробили висновок, що це було бліде весілля.

Це не означає, що весілля було бідним, ні, Жозефінчин наречений не осоромився — молода одержала від нього прекрасне шовкове плаття, візників також було достатньо. Але сусідки, однак, мали рацію. Обличчя знайомих їм учасників події сьогодні були надзвичайно бліді, ніби в них хтосьна-що трапилося дома. Те, що наречена була блідою, не дивувало нікого, тому що «бліда молода — весела жона». Але за нею йшов блідий, схвилюваний наречений з завжди блідою панночкою Клариою — дружкою; під впливом якогось дивного збігу обставин, обличчя інших були такі ж бліді. Навіть кругле обличчя весільного свідка пана доктора, яке завжди сяяло, було сьогодні блідим, і тільки боярин Вацлав сміявся і жартував, як завжди; але для нього немає нічого святого, це всім відомо.

Після обіду Лоукота стояв біля будинку, натягував рукавички і озирався час від часу до підворіття, ніби когось чекаючи. В цей час вийшов з крамниці святково одягнутий Вацлав і підійшов до нього.

— Гуляти, пане доктор?

— Так, в парк — в Стромоку.

— Самі?

— Так... власне, пані Лакмусова також іде!

— Ага, значить і панночка Клара! Сьогодні вона була одягнута до лица.

Пан доктор швидко подивився вниз вздовж вулиці.

— А ви куди, пане Вацлав?

— До Шарки.

— Не самі, звичайно, мабуть з Маринкою?

— Ні, не вгадали, — засміявся Вацлав. — З домовласниками.

Залунали жіночі голоси, і в підворітті з'явилися Лакмусови з домовласниками.

— З домовласниками? — здивувався Лоукота. — Невже ви хочете дати себе зовсім обплутати, ех, юначе, юначе!

— Але, пане доктор, я знаю, що я роблю... Я лише хочу помститись за нашу чоловічу статтю. Ви, мабуть, також будете мститись, пане доктор?!

У пана доктора замерехтіло в очах від збентеження. Він відкрив було рот для відповіді та, не сказавши нічого, знов закрив його. Потім тихенько відкашлявся і промовив:

— Тихше, вони вже близько!

ПАН РИШАНЕК І ПАН ШЛЕГЛ

I

Важко було б уявити, що хто-небудь з моїх читачів не знає Малостранського ресторану «У Штайніців». Це кращий тамтешній ресторан; він міститься у першому будинку ліворуч за Мостецькою вежею, на розі Мостецької та Лазенської вулиць, в ньому великі вікна, великі скляні двері. Це єдиний ресторан, що сміливо розташований на найбільш людній вулиці і, до цього ще, має вихід прямо на вулицю, — всі ж інші ресторани містяться або на бічних вулицях, або до них з скромності, властивій Малій Страні, треба заходити через двір.

Тим-то справжній малостранець, син цих тихих мовчазних вулиць, до «Штайніців» не піде. Ходять туди значні урядовці, вчителі, офіцери, що їх нагода лише зрідка заносить на Малу Страну. Крім них заходять ще пенсіонери, декілька старих багатих домовласників, які вже давно передали своє ремесло іншим, — оце й усе. Характер ресторану бюрократично-аристократичний.

В давні роки, коли я був ще малим гімназистом, товаристо «У Штайніців», хоч і складалося так само з обраних, але все-таки де в чому відрізнялося від теперішнього. Коротко кажучи, це був малостранський Олімп, куди сходилися малостранські боги. Адаже цілком встановлено факт з історії, що боги виростають прямо з свого народу. Грецькі боги були вишукані і дотепні, гарні та веселі, — елліни у всьому і всюди. Слов'янські боги — вибачте!.. ми, слов'яни, не мали досить пластичної сили на створення цілком виразних богів. Наші колишні боги, всупереч Ербену та Костомарову, і досі ще становлять туманну юрбу, лише розпливчастість, лише нелев-

ність. Я коли-небудь напишу окрему статтю, в якій будуть дотепні здогадки і співставлення богів і людей. Зараз я тільки хочу сказати, що боги, які збиралися у «Штайніців», були, безумовно, справжніми малостранськими богами. Мала Страна — мова йде про її будинки та населення — має в собі щось тихе, благородне, старосвітське, як б сказав — дрімотне; і всі ці якості, навіть дрімота, були властиві також і відвідувачам ресторану. Звичайно, це були такі ж урядовці, військові, вчителі, пенсіонери, як і тепер, але тоді чиновництво та військо ще не переганяли з місця на місце. Батько міг тоді дати синові можливість вчитися в Празі, допомагав йому влаштуватися на службу і часто-густо залишав його тут за допомогою протекції. Якщо хто-небудь з Штайніцових відвідувачів зупинявся на хвилинку на тротуарі перед рестораном, то кожен, хто проходив мимо, вітався з ним, бо всі їх знали.

Для нас, гімназистів, Олімп «У Штайніців» був тим більше Олімпом, що на ньому збиралися також всі наші старі вчителі. Старі! Навіщо говорити — старі? Я знав їх усіх добре, тих богів нашої милої Малої Страни, і завжди мені здавалося, що жоден з них не був ніколи молодим — чи, власне, вони і дітьми мали такий самий вигляд, тільки були, мабуть, трохи менші.

Я бачу їх усіх перед собою, як сьогодні! По-перше, довгий сухорлявий пан апеляційний радник. Ми всі дуже його поважали. Він ще служив десь, але я не міг ніколи збагнути, в чому полягають його обов'язки. Коли ми йшли о десятій годині ранку зі школи, він тільки виходив з свого будинку на Кармелітанській вулиці і поважно йшов на вулицю Остругову до Чардової винарні. Коли ж у четвер після полудня у нас не було занять і ми бешкетували на Маріанському валі, він походжав тут по парку. А о п'ятій годині він вже увіходив до «Штайніців». Я мав твердий намір стати також апеляційним радником, але потім якось зовсім про це забув.

Далі — одноокий пан граф. На Малій Страні, правда, ніколи не було нестатку в графах, але цей одноокий був, мабуть, єдиним в ті часи графом, що ходив в малостранський ресторан. Він був великий, кремезний, з свіжим рум'янцем, з коротким білим волоссям і чорною пов'язкою на лівому оці. Він простоював на тротуарі перед рестораном майже по дві години і, якщо мені треба було

пройти повз нього, я йшов в обхід. Природа дала дворянам особливий профіль, який ми називаємо аристократичним і який робить їх дуже схожими на хижих птахів. І дійсно, пан граф здавався мені тим соколом, який з жорстокою послідовністю, щоденно, завжди о дванадцятій годині сідав на купол церкви святого Микулаша з спійманим голубом і роздирав свою здобич так, що пір'я летіло вниз на майдан. От я і намагався обходити пана графа стороною, бо в глибині душі боявся, що він мене заклоє.

Далі — гладкий пан штабний лікар, що був уже у відставці, хоча не мав ще потрібного для цього віку. Розповідали про нього, що коли одна дуже висока особа перевіряла празькі госпіталі і робила якісь зауваження, він тій високій особі сказав, що вона нічого не розуміє. Після цього йому запропонували подати у відставку, а ми, хлопці, дуже його полюбили, тому що цей гладкий пан здавався нам справжнім революціонером. Він був привітний, балакучий. Зустрічаючи хлопчика, який йому подобався — це могла бути також і дівчинка — він зупиняв його, гладив по голові, а потім говорив: «Привітай вдома тата», — хоч і не знав його.

Далі — але ні! Всі ці старі зненацька постаріли ще більше, а потім померли, — не будемо викликати тіней з могил. Я з задоволенням згадую ті урочисті хвилини, що проводив з ними, те почуття самостійності, змужнілості, майже величі, коли я став учнем вищої школи і вперше без остраху перед учителями увійшов до «Штайніців», в середовище таких величних істот. Щоправда, вони не дуже мене помічали, я б сказав — зовсім не помічали. Лише один раз за кілька тижнів сталося так, що пан штабний лікар, ідучи повз мій столик додому, озвався до мене:

— Так, так, молодий чоловіче, пиво сьогодні нікуди не годиться, що б там ті не казали! — і при цьому він зневажливо хитнув головою назад до тих, з ким тільки що сидів. Справжній Брут! Мені здається, що при нагоді він би і самому Цезареві міг вколоти очі тим, що той зовсім не розуміється на пиві.

Зате я придивлявся до них дуже уважно. Я небагато чув від них, але багато на них дивився. Я вважаю себе лише поганою копією цих створінь, але все, що є в мені піднесеного, я маю від них. Але, більш ніж інші, зали-

шаться для мене незабутніми двоє. Пам'ять про них врїзалася в моє серце: пан Ришанек та пан Шлегл.

Вони обидва не помічали моєї уваги. Але я мушу просити пробачення, краще я почну про них інакше.

Якщо увійти до «Штайніців» з Мостецької вулиці, в першій кімнаті, де стоїть біліард, з правого боку є три вікна, що виходять на Лазенську вулицю. В ніші кожного з цих вікон поставлено маленький столик, а до нього лаву у вигляді підкови; тут завжди сидять троє, один спиною до вікна, двоє інших на кінцях підкови, один проти одного. Якщо ж їм також захочеться сидіти спиною до вікна, вони повертаються обличчям до біліарду і розважаються, спостерігаючи гру.

Біля третього вікна, праворуч від входу, щодня з шостої до восьмої вечора сиділи вельмишановні громадяни пан Ришанек та пан Шлегл. Їхній столик завжди на них чекав; ніхто інший не зважився б зайняти місце, до якого хтось звик; справжній моральний малостранець ніколи б цього не зробив, про це навіть не можна було подумати. Місце біля вікна постійно залишалось вільним, пан Шлегл сидів на тому кінці підкови, який був ближче до входу, пан Ришанек на протилежному кінці, на відстані ліктя від пана Шлегла. Обидва сиділи завжди відвернувшись од вікна, а також напів одвернувшись один від одного і дивилися на біліард; до столика вони поверталися лише тоді, коли хотіли випити, або запалити люльку. Вже одинадцять років вони сиділи так день у день. І протягом цих одинадцяти років вони не промовили один до одного ані слова, навіть не помічали один одного.

На Малій Страні знали про люту ненависть між паном Ришанком та паном Шлеглом. Ворожнеча між ними була давня та непримиренна. Первопричина усякого лиха—жінка. Обидва любили одну жінку. Спочатку вона віддавала перевагу панові Ришанку, який вже тоді мав торговельне підприємство, але потім вона несподівано опинилась в обіймах пана Шлегла. Це трапилось мабуть тому, що пан Шлегл був майже на десять років молодший. Її почали називати пані Шлеглова.

Чи була пані Шлеглова такою особливою красунею, щоб це виправдувало тривалий сум пана Ришанка і його

холостяцьке життя, не знаю. Пані Шлеглова вже давно віддала богу душу: вона померла незабаром після пологів, залишивши по собі дочку. Дочка була дуже схожа на матір. В ті часи, про які я розповідаю, панні Шлегловії не було ще двадцяти двох років. Я знав її, вона приходила часто в квартиру над нами до капітанової дочки Польдинки, до тієї, що на вулиці спотикалася на кожному двадцятому кроці. Говорили, що панна Шлеглова — красуня. Можливо, але тільки на архітекторський смак. На її обличчі все було на своєму належному місці, все мало свій необхідний розмір і своє призначення. Але всяку людину, не архітектора, це могло б довести до відчаю. Обличчя її було непорушне, мов фасад палацу. Її очі не мали жодного виразу і блищали, мов добре вимите вікно. Її рот, хоч і гарний, мов дрібна арабеска, відкривався повільно, ніби ворота, а потім залишався відкритим навстіж, або так само повільно закривався. Шкіра на її обличчі була ніби щойно побілена. Можливо, що тепер, якщо панна Шлеглова ще жива, вона вже не така красуня, але більш приваблива; подібні будови чим старші, тим кращі.

Співчуваю читачеві, що не можу розповісти йому, як пан Ришанек та пан Шлегл опинилися разом за столиком біля третього вікна. Був у цьому винний якийсь фатальний випадок, що хотів отруїти старим кожен день. Коли ж цей невідомий випадок посадовив їх разом, то на місці їх утримала, по-перше, мабуть, їхня чоловіча гордість, по-друге — упертість. Потім вони сиділи разом, щоб довести свою непохитність і щоб не викликати зайвих розмов. А потім вже кожен, хто бував в «Штайніці», розумів, що для них обох це стало питанням честі, і жоден з них не може поступитися.

Вони приходили о шостій годині, один сьогодні на хвилинку раніше, другий — завтра; чемно віталися з усіма, лише один до одного не віталися. Кельнер забрав у кожного з них влітку капелюхи та палки, а взимку кошлаті шапки, і вшав на цвяшок за їхнім місцем. Роздягнувшись, вони струшувалися, як голуби, — старі люди мають звичку робити так, коли збираються сісти, — потім спиралися однією рукою на свій ріг столика, тобто, пан Ришанек — лівою рукою, пан Шлегл — правою, і повільно сідали спиною до вікна, обличчям до біліарду. Коли ж приходив гладкий, веселий і балакучий хазяїн запропо-

нувати понюшку тютюну, він повинен був біля кожного з них декілька разів постукати табакеркою і повторити зауваження, що сьогодні надворі чудово. Інакше жоден з них не почув би слів і не взяв би тютюну. Ще нікому не щастило розмовляти з обома разом. Вони ніколи не помічали один одного, — індивідуум, що сидів за тим самим столиком, не існував для сусіда.

Кельнер ставив перед ними по кухлю пива. За хвилину, але не одночасно, — вони завжди стежили один за одним, хоч і робили байдужий вигляд, — обоє поверталися до столика, витягали з нагрудної кишені великі, оздоблені сріблом люльки, а з-під поли — торбинки з тютюном, натоптували люльки, запалювали і знову відверталися од вікна. Так сиділи вони по дві години, випивали по три кухлі пива, потім вставали, один сьогодні на хвилину раніше, другий завтра, ховали люльки і торбинки, кельнер одягав їх, і одягнені, вони прощалися з усіма, лише не прощалися один з одним.

Я навмисне сідав до столика, що стояв біля печі. Сидячи так, я міг дивитися панові Ришанку та панові Шлеглу прямо в лице і міг зручно та непомітно спостерігати їх.

Пан Ришанек торгував каніфасом, пан Шлегл — залізним товаром. Тепер уже обидва стали багатими домовласниками і покинули свою торгівлю, але їхні обличчя ще й досі нагадували їхнє колишнє заняття. Обличчя пана Ришанка нагадувало мені завжди каніфас з білими та червоними смугами, обличчя пана Шлегла здавалося схожим на позеленілу ступку.

Пан Ришанек був вищий на зріст, сухіший і, як вже було сказано, старший. Він почував себе погано, часто хворів; нижня щелепа у нього сама собою відвалювалася та безпорадно звисала. Він носив окуляри в чорній костяній оправі. Голову його покривала світла перука, а ще не зовсім посивілі брови говорили про те, що пан Ришанек був колись блондином. Щоки у нього були бліді, такі бліді, що довгий ніс від цього здавався кармінним. На кінець носа часто скочувалася крапля, сльоза. Як сумлінний біограф, мушу зауважити, що пан Ришанек іноді не встигав витерти ту сльозу, і вона падала йому на коліна.

Пан Шлегл був кремезний; мені здавалося, що у нього не було шиї. Його голова скидалася на кулю, во-

лося було чорне з сивиною; обличчя його в поголених місцях було синьочорного кольору, а де волосся не росте—рожеве: шматок світлої шкіри, потім шматок темної, як на потемнілій репродукції з Рембрандта.

Я поважав цих двох героїв, навіть захоплювався ними. Сидячи тут, вони день у день вели жорстокий невмолимий бій. Вони билися своєрідною зброєю: мовчанням, сповненим отрутою, найлютішою зневагою, але бій все ще тривав. Хто ж зрештою поставить свою ногу на груди переможеного суперника?! Пан Шлегл був фізично сильніший, його рухи були короткі, чіткі; коли він говорив, його слова лунали, як постріл з вежі. Пан Ришанек говорив м'якше та повільніше, він був слабший, але мовчав та ненавидів з неменшим героїзмом.

II

Кінець кінцем сталася пригода.

В середу перед вербною неділею пан Шлегл прийшов до ресторану і зайняв своє місце. Він сів, набив люльку і видихнув хмару диму, наче з комину. Увійшов хазяїн і попрямував до нього. Хазяїн постукав табакеркою і запропонував понюшку. Закривши табакерку, він зауважив, дивлячись при цьому на двері:

— Сьогодні ми пана Ришанка тут не побачимо.

Пан Шлегл не відповів, з кам'яною байдужістю дивлячись прямо поперед себе.

— Про це говорив пан штабний лікар,—продовжував хазяїн, повертаючись спиною до дверей і пильно дивлячись в обличчя панові Шлеглу.— Вранці він, як і завжди, почав вставати з ліжка, але раптом його схопила така гарячка, що він мусив відразу ж знову лягти і швидко послати за лікарем. Запалення легенів. Штабний лікар був у нього сьогодні вже тричі. Пан Ришанек — стара людина, але він тепер у надійних руках. Будемо сподіватися.

Пан Шлегл промугикав щось, не відкриваючи рота. Він не вимовив ані слова, навіть оком не зморгнув. Хазяїн перейшов до слідуючого стола.

Я вп'явся в обличчя пана Шлегла. Воно довго залишалося зовсім нерухомим, тільки губи відкривалися і випускали дим, та іноді чубук в роті пересувався

з кутка в куток Незабаром до нього підійшов якийсь знайомий. Вони розговорилися, і пан Шлегл декілька разів голосно засміявся. Мені був огидний його сміх.

Взагалі сьогодні пан Шлегл поведився безумовно інакше, ніж завжди. Завжди він сидів прикутий до свого місця, як солдат до сторожової будки, сьогодні ж був неспокійним, непосидючим. Він почав грати на біліарді з купцем паном Келером. Йому щастило в кожній партії у всьому, крім дублету, і треба визнати, що я бажав, щоб у нього не вийшов дублет, і щоб пан Келер виграв.

Потім він знову сів, запалив люльку і почав пити. Коли ж до нього хто-небудь підходив, пан Шлегл починав говорити голосніше, ніж завжди, і довгими реченнями. З моєї уваги не випав жодний його рух, я виразно бачив, що він внутрішньо радий і що він не має звичайнісінького співчуття до свого хворого ворога. Він зробився мені огидним.

Декілька разів його погляд звертався до буфета, де сидів пан штабний лікар. Безумовно, він готовий був потиснути йому руку, аби тільки той не приділяв хворому забагато уваги. Лиха людина, дійсно лиха.

О восьмій годині пан штабний лікар пішов з ресторану. Він зупинився коло третього столика.

— На добраніч, — сказав він, — я мушу сьогодні ще раз зайти до пана Ришанка. Потрібні негайні заходи.

— На добраніч, — відповів пан Шлегл холодно.

Сьогодні пан Шлегл випив чотири кухлі пива і просидів до пів на дев'яту.

Минали дні, минали тижні. Після холодного мініливого квітня прийшов теплий травень. Того року була чудова весна. В теплому травні на Малій Страні просто рай. Петршін оповитий білим цвітом, ніби всюди на ньому кипить молоко, а уся Мала Страна потопає в запашному бузку.

Пан Ришанек почав одужувати. Весна впливала на нього, як бальзам. Я вже зустрічав його в саду. Він йшов помалу, спираючись на палку. Пан Ришанек був і раніше худий, але тепер він схуд ще більше, а його щелепа почала ще дужче звисати. Підв'язати б йому підборіддя хусткою та покласти в труну. Але він потроху набирался сил.

До «Штайніців» він не ходив. Там панував за третім столиком пан Шлегл, що тепер був завжди один і сидів так, як йому хотілося.

Нарешті,— це було вже в кінці червня, а саме, в день св. Петра та Павла, — я раптом знову побачив пана Ришанка та пана Шлегла разом. Знову пан Шлегл сидів на своєму місці, наче прикутий, і обидва повернулися спиною до вікна.

Сусіди та знайомі приходили і простягали панові Ришанку руку. Кожен широко вітав його, старий аж тремтів від зворушення, посміхався, говорив лагідно та м'яко. Пан Шлегл дивився на біліард і курив.

Коли ж на деякий час пан Ришанек залишався сам, він починав поглядати вбік буфета, де сидів його лікар. Вдячна душа!

Він саме дивився туди, коли пан Шлегл раптом повернув голову трохи вбік. Погляд його піднімався по-троху від підлоги по панові Ришанку вгору, повз його гострі коліна до руки, що лежала на розі столика, мов обтягнений шкірою кістяк; на хвилину погляд зупинився на цій руці, потім знову поповз вище, поки не торкнувся звислої щелепи та змученого обличчя — тільки торкнувся, і вже голова знову повернулася на місце.

— Ось ви й здорові — це для нас радість! — вигукнув хазяїн, виходячи з кухні чи льоху. Побачивши пана Ришанка, він швидко підійшов до нього.— Тепер ви здорові і знову з нами, дякувати богам!

— Так, слава богу, слава богу, — посміхнувся пан Ришанек, — на цей раз мені вдалось викрутитися. Я вже почувую себе як слід.

— Але ви не курите, пане Ришанку, ви не хочете тютюну?

— Сьогодні у мене вперше з'явилося таке бажання. Я закурю.

— Так, так, це добра ознака, — хазяїн закрив табакерку, постукав по ній, подав її панові Шлеглу з якимсь зауваженням і пішов.

Пан Ришанек витяг люльку і поліз під полу за торбинкою. Він похитав головою, пошукав ще і ще раз, потім покликав до себе хлопчика.

— Біжи до мене. Знаєш, де я живу? Тут на розі. Скажи, щоб дали мою торбинку з тютюном, вона повинна лежати на столі.

Хлопець, підстрибуючи, побіг.

Тоді пан Шлегл повернувся, простягнув праву руку до своєї відкритої торбинки і присунув її панові Ришанку.

— Якщо ви бажаєте — у мене «Три королі з червоним», — промовив він лаконічно та кашлянув.

Пан Ришанек не відповідав. Пан Ришанек навіть не дивився. Обличчя його залишалося зкам'янілим та байдужим, як усі одинадцять років.

Декілька разів у нього починали тремтіти руки і закривався рот.

Права рука пана Шлегла наче примерзла до торбинки. Очі йому втупилися в землю, він затягнувся та закашлявся.

Саме тут повернувся хлопець.

— Дякую; як бачите, я вже маю свою торбинку, — подякував тільки тепер пан Ришанек панові Шлеглу, але не подивився на нього. — Я також курю «Три королі з червоним», — додав він за хвилику, наче почував, що все-таки мусить ще щось додати.

Він набив люльку, запалив її і затягнувся.

— Добрий тютюн? — пробурмотів пан Шлегл голо-
сом в сто разів суворішим, ніж звичайно.

— Добрий, дякувати богам.

— Так, дякувати богам, — повторив пан Шлегл. М'язи на його обличчі грали, наче блискавки на темному небі. Потім він швидко додав:

— А ми вже тут боялися за вас.

Тільки тепер пан Ришанек повільно повернув до нього голову. Їхні очі зустрілися.

І з того часу пан Ришанек та пан Шлегл вже розмовляли, сидячи разом за третім столиком.

ВОНА ДОВЕЛА ЖЕБРАКА ДО ЗЛИДНІВ

Я хочу розповісти про сумні події, а переді мною встає, як велика заставна буква, веселе обличчя пана Войтішка. Це було обличчя, що пашіло здоров'ям та рум'янцем, наче недільна булочка, полита свіжим маслом. По суботах — а пан Войтішек голився тільки в неділю—коли на його круглому підборідді вже виразно виступала борода, біла і блискуча, як густа сметана, він здавався мені ще красивішим. Мені подобалось також його волосся. Воно починалося під округлою лисиною на скронях і було вже посивіле, але не срібне, а злегка жовтувате. Волосся було небагато, але воно розвівалося навколо голови м'яко, наче шовк. Шапку пан Войтішек завжди носив у руці і одягав її лише тоді, коли мав пройти під палючим сонцем. Взагалі пан Войтішек дуже мені подобався тому, що його сині очі так щиро сяяли, що все обличчя було схоже на велике кругле привітне око.

Пан Войтішек був жебраком. Чим він був раніше — не знаю. Але Малій Страні він вже давно був відомий як жебрак, а його здоров'я дозволяло йому ще довго жебракувати, бо він був кремезний, наче бук. Скільки йому було тоді років, я знаю лише приблизно. Одного разу я бачив, як він, шкандибаючи дрібним кроком по Святоянському горбі вбік Остругової вулиці, підійшов до поліцейського пана Шимра, що, спершись на поручні, з насолодою грівся на сонечку. Поліцейський дан Шимр був дуже гладкий, такий гладкий, що його сірий мундир міг тріснути кожної хвилини, а шия ззаду скидалася — прошу пробачення — на кілька кілець, покладених одне на одне, ковбаси, з якої тече сало.

Блискуча каска погойдувалася на його великій голові при кожному русі, а коли він побіг за якимсь під-

майстром, що безсоромно і всупереч усім законам перейшов вулицю з запаленою люлькою в роті, пан Шмир мусив узяти каску в руки. Ми, діти, сміялися з нього і танцювали на одній нозі, але тільки-но він починав на нас дивитися, ми робили вигляд, що зовсім не цікавимося ним. Пан Шмир був німець зі Шлукнова; коли він ще живий — а мені здається, що це так, — б'юся об заклад, що він і досі розмовляє на чеській мові так само погано, як і тоді.

— Бачте, — казав звичайно він, — я навчився по-чеськи за рік.

Пан Войтішек засунув свою синю шапку під ліву руку, а правою заліз глибоко в кишеню свого довгого сірого сюртука. При цьому він привітав позіхаючого пана Шмира словами «Боже поможи!», а пан Шмир віддав честь. Потім пан Войтішек витяг свою скромну табакерку з березової кори, відсунув кришку, смикнувши за шкіряну петлю, і подав табакерку панові Шмиру. Пан Шмир понюхав і сказав:

— А ви, між іншим, дуже постаріли. Скільки вам років?

— Справді, — посміхнувся пан Войтішек. — Скоро вже мине вісімдесят років з того часу, як мій батько для власної втіхи дав мені змогу побачити світ.

Уважний читач, напевно, дивується, що жебрак пан Войтішек міг так по-сусідському розмовляти з паном поліцейським, а той на нього не кричав, як на якого-небудь провінціала, або іншу підлеглу йому людину. До того ж треба ще знати, чим тоді був поліцейський! Це не був якийсь там постовий номер від одного до шестисот, це були пан Новак, пан Шмир, пан Кедлицький та пан Вайсе, що змінювалися протягом дня на нашій вулиці. Це був або маленький пан Новак зі Слабець, який з найбільшою охотою стояв перед крамницями, бо любив слив'янку; або гладкий пан Шмир зі Шлукнова; або пан Кедлицький з Вишеграду, похмурий, але добросердий; або, нарешті, пан Вайсе з Рожміталу, великий, з надзвичайно довгими жовтими зубами. Про кожного знали, звідки він, як давно служить в армії і скільки в нього дітей. Ми, сусідські діти, приятелювали з ними, а вони знали всіх чоловіків і жінок, а матерям завжди могли сказати, куди побігла їхня дитина. А коли в 1844 році пан Вайсе загинув під час пожежі в Рентгаузі, за його труною йшла уся Остругова вулиця.

Але пан Войтішек теж не був звичайним жебраком. Він навіть не дуже додержувався жебрацького вигляду і був одягнений досить чисто, принаймні на початку тижня; хустка на його шиї була завжди як слід зав'язана, а на сюртуку хоч і траплялися в деяких місцях латки, але зроблені вони були акуратно і майже не вирізнялися кольором.

За тиждень він завжди обходив усю Малу Страну. Усюди він мав доступ, і кожна господиня, зачувши знадвору його лагідний голос, охоче виносила йому півкрейцера, що було тоді досить багато. Пан Войтішек просив милостиню з ранку до полудня, потім о-пів на дванадцятю заходив у церкву святого Микулаша. Біля церкви він не просив ніколи, навіть не помічав жебрачок, що сиділи тут навпочіпки. Потім він йшов куди-небудь попоїсти,—він знав, де йому сьогодні залишать по обіді повний горщик. В його способі життя та поведінці було щось таке спокійне, повільне, що воно, мабуть, спонукало Шторіга до його зворушливо-комічного вислову:

— Ach, köpnt Ich betteln geh'n über die braune Haïd!¹

Тільки трактирник в нашому будинку, пан Герцль, ніколи не давав йому жодного мідяка. Пан Герцль був скупенький. Замість грошей він насипав йому з своєї табакерки трохи тютюну. При цьому — це траплялося щосуботи — між ними відбувалася завжди однакова розмова:

— Ах, ах, пане Войтішку, тяжкі тепер часи!

— Звісно, тяжкі, але легше не буде, аж поки лев із замку не сяде на вишеградську гойдалку.

Пан Войтішек мав на увазі лева з вежі святого Віта. Мушу признатися, що це твердження пана Войтішка спантеличувало мене. Як розумний молодий чоловік, а мені було тоді вісім років, я ні на мить не міг мати сумніву в тому, що зазначений лев може, так само як і я, під час храмового свята, піти через кам'яний міст, піднятися на Вишеград і сісти там на відому всім гойдалку. Але чому від того часи стануть кращі, я аж ніяк не розумів.

Був прекрасний червневий день. Пан Войтішек виїшов з церкви святого Микулаша, одяг шапку, щоб за-

¹ Ах, якби я міг піти жебракувати в голому степу.

хиститися від гарячого сонця, і по́малу пішов через те-перішню Штепанську площу. Біля статуї святої Тройці він зупинився і сів на східцях. За його спиною звучно плескалася у фонтані вода, гріло сонце, було дуже приємно! Мабуть, пан Войтішек попоїв сьогодні там, де обідали після дванадцятої.

Тільки-но він сів, одна з жебрачок підвелася від Микулашської церкви і пішла до нього. Її називали «баба-мільйонерша». Інші жебрачки обіцяли, що господь бог відплатить за подану милостиню в сто тисяч разів більше, вона ж обіцяла всім «мільйони та мільйони». Саме тому чиновниця пані Германова, яка відвідувала всі аукціони в Празі, подавала милостиню тільки їй. «Мільйонерша» вміла ходити рівно, вміла і шкутильгати. Тепер вона йшла рівно в напрямку статуї, де сидів пан Войтішек. Полотняна спідниця безшумно розвіталася навколо її худих ніг, синя хустка, насунута на чоло, совалася вгору і вниз. Її обличчя завжди викликало у мене страшенну огиду. Воно було вкрито дрібними зморшками, які, ніби тоненька лапша, збігалися навколо рота і гострого носа. Очі у неї були жовтозелені, як у кішки.

Вона підійшла до пана Войтішка і, відкопилюючи губи, промовила:

— Хвала Ісусу Христу.

Пан Войтішек хитнув головою на знак згоди.

«Мільйонерша» сіла на другий кінець східця і чхнула.

— Брр! — зауважила вона.— Я не люблю сонця, коли воно світить на мене — я тоді завжди чхаю.

Пан Войтішек нічого не відповів.

«Мільйонерша» відсунула хустку з чола. Тепер можна було бачити все її обличчя. Вона кліпала очима, наче кішка на сонці: часом вони були закриті, часом світилися, як дві зелені цятки. Її губи увесь час сіпалися, коли вона відкрила рота; спереду вгорі було видно одиний, зовсім чорний зуб.

— Пане Войтішку,— почала вона знову,— пане Войтішку, я завжди кажу, коли б ви тільки захотіли!..

Пан Войтішек мовчав. Він повернув до неї обличчя і дивився на її рот.

— Я завжди кажу: коли б пан Войтішек захотів, він міг би нам розказати, де є добрі люди.

Пан Войтішек мовчав.

— Чому ви так шильно на мене дивитесь? — спитала «мільйонерша» за хвилину.— Що ви таке побачили?

— Зуб! Я дивуюся, чому у вас тільки один зуб!

— Ах, той зуб! — зітхнула вона і додала: — Відомо, що втрата зуба завжди означає втрату одного доброго друга. Всі, хто бажав мені добра і широ до мене ставився, давно вже померли. Тільки один ще лишився, але я не знаю його, не знаю, хто цей добрий друг мій, якого милосердий бог поставив ще на шляху мого життя. Ах, боже, я дуже самотня!

Пан Войтішек дивився поперед себе і мовчав.

Щось схоже на усмішку, на радість промайнуло на обличчі жебрачки, але від цього вона стала ще огиднішою. Її рот витягнувся, а обличчя наче збіглося дорота.

— Пане Войтішку! Пане Войтішку, ми вдвох могли б ще бути щасливі. Мені так здається, і я гадаю, що господь бог теж цього хоче. Ви такий самотній, пане Войтішку, ніхто про вас не турбується. Але до вас приязно ставляться, ви знаєте дуже багато добрих людей. Так, я б до вас переїхала. В мене є перина...

Пан Войтішек тимчасом повільно підводився. Він вирівнявся й почав правою рукою поправляти шкіряний козирок своєї шапки.

— Краще прийняти миш'як,— вимовив він нарешті і відвернувся, не прощаючись.

Він помалу простував на Остругову вулицю. Дві веленуваті цятки світилися йому вслід, аж поки він не зник за рогом.

Тоді «мільйонерша» насунула хустку до самого підборіддя і довго сиділа нерухомо. Мабуть, вона заснула.

Дивні чутки почали ширитись по Малій Страні. І кожен, до кого ці чутки доходили, починав чухати за вухом. В розмовах тільки й чулося: «Пан Войтішек».

Незабаром я про все довідався. Говорили, що пан Войтішек зовсім не бідний, що нібито по той бік річки у нього є два власних будинки, а те, що він живе десь на Брусці, під кріпостою — все це вигадка.

Довго ж він морочив добрих малоостранських сусідів! Всі були обурені. Чоловіки гнівалися, почувавочи себе ображеними, соромилися свого легковір'я.

— Негідник! — казав один.

— Це правда,— міркував інший,— чи бачив хто-небудь, щоб він просив у неділю? В цей час він сидів скоріш за все у себе вдома, в своїх палатах, та їв печеню.

Жінки ще вагалися. Лагідне обличчя пана Войтішка здавалося їм все-таки дуже ширим.

Аж ось прийшли нові чутки. Пан Войтішек ніби має двох дочок, що виховуються, як панночки. У однієї з них вже є наречений, а друга хоче бути актрисою. Вона завжди носить рукавички та їздить в Стромовку¹.

Це вирішило позицію жінок.

Таким чином, за дві доби доля пана Войтішка змінилася. Відусюди його спроваджували, посилаючись на «тяжкі часи». Там, де він раніше обідав, йому відповідали, що «Сьогодні нічого не лишилося», або: «Ми люди бідні, у нас був тільки горох, а це для вас не їжа».

Хлопці на вулиці стрибали навколо нього і кричали:

— Пан домовласник! Пан домовласник!

В суботу я стояв коло дому й бачив, як наближається пан Войтішек. Пан Герцль, як і завжди, в своєму білому фартусі, стояв, спершись на одвірок. Мимоволі мене охопив невимовний жах, я вбіг у двір і зачинив за собою великі ворота. Крізь щілинку я добре бачив пана Войтішка. Шатка тремтіла в його руці. На обличчі вже не було такої ясної усмішки, як раніше. Голова схилилася, пожовкле волосся скуйовдилось.

— Хвала господу Ісусу Христу,— привітався він тихим голосом і підвів голову. Щоки його були бліді, очі повиті імлюю.

— От добре, що ви прийшли,— сказав пан Герцль.— Пане Войтішку, позичте мені двадцять тисяч. Не бійтеся, гроші не пропадуть, вони будуть як під заставою. Я б тоді міг купити дім біля «Лебеда»...

Він не скінчив.

У пана Войтішка раптом градом покотилися сльози з очей.

— Я завжди... я завжди... — схлипував він, — я все життя був чесним!

Він пішов, хитаючись, по вулиці, впав під стіною біля повороту, поклав голову на коліна і голосно заплакав.

Я вбіг в кімнату до батьків, тремтячи всім тілом. Мати стояла коло вікна і дивилася на вулицю. Вона спитала:

¹ Приміський парк у Празі.

— Що йому сказав пан Герцль?

Я пильно дивився крізь вікно на пана Войтішка. Мати готувала полуднувати, але кожної миті також підходила до вікна, виглядала і хитала головою.

Раптом, побачивши, що пан Войтішек повільно підводиться, вона швидко відрізала окраєць хліба, поклала його на горнятко з кавою і вийшла. Вона покликала пана Войтішка з порога, але він не чув. Тоді вона підійшла до нього й дала йому горнятко. Пан Войтішек подивився на неї мовчки.

— Хай вам бог заплатить,— прошепотів він, нарешті, і додав: — Але зараз я не можу нічого проковтнути...

Пан Войтішек більше не просив милостиню на Малій Страні. За рікою він також не міг ходити з дому в дім, бо його там не знали ні мешканці, ні поліцейські. Він сідав на майданчику біля Клементинського портика, якраз напроти караульної будки, що стояла біля мосту. Я бачив його щоразу, коли ми в четвер після полудня йшли в Старе Місто подивитися на продаж книг. Шапка лежала перед ним на землі, голова завжди схилялася на груди, в руках він тримав чотки. Він не звертав ні на кого уваги. Його лисина, щоки, руки вже не блищали так, як раніше; на пожовклій шкірі з'явилися лускоподібні зморшки.

Боюсь сказати,— але чому б мені і не розповісти про це,— що я не наслідуювався підійти просто до нього і завжди крався поза колоною, щоб кинути ззаду в його шапку все моє багатство — один гріш — і швидко втекти.

Одного разу я зустрівся з паном Войтішком на мосту. Поліцейський вів його на Малу Страну. Після цього я вже ніде більше його не бачив...

Був морозний лютневий ранок. Світало. У вікні, покритому льодовими візерунками, відбивалося жовтогогаряче світло печі. Перед будинком заторохтів візок і загавкали собаки.

— Збігай, принеси мені літр молока,—звеліла мати,— тільки не застуди горло.

Надворі стояла з візком молочниця, а коло візка — поліцейський, пан Кедлицький. В чотирикутному склянному ліхтарі тихо світився шматок лійової свічки.

— Як, пан Войтішек? — перепитала молочниця і перестала збовтувати молоко. Молочницям було суворо заборонено знімати з молока вершки, але пан Кедлицький був людиною добросердою, я вже про це говорив.

— Ми знайшли його вночі біля артилерійських казарм, — відповів пан Кедлицький. — Він вже зовсім замерз, і ми відвезли його в мертвецьку до кармелітів. Він був в розідраному сюртуці і штанах, навіть сорочки на ньому не було...

ПРО М'ЯКЕ СЕРЦЕ ПАНІ РУСКИ

Йозеф Велш був найзаможнішим малостранським крамарем. Можна думати, що в своїй крамниці він мав усе, що продукує Індія і Африка, від пряностей та паленої слонової кості аж до золотої фарби. Тому в його крамниці на майдані було завжди повно. В крамниці пан Велш сидів цілими днями за винятком неділі, в час великих відправ у храмі св. Віта, та ще в час деяких великих парадів, які влаштовувалися пражськими міськими ополченнями. Бо ж пан Велш вважався влучним стрільцем першої сотні, першого полку, і завжди стояв третім праворуч від пана лейтенанта Недоми.

В своїй крамниці Велш намагався сам обслуговувати всіх відвідувачів, але доводилося тримати ще двох підлітків і двох челядників. Кого ж не встигав обслуговувати, вітав його, усміхався. Власне, пан Велш усміхався завжди — в крамниці, на вулиці, в костьолі, — всюди. Крамарська усмішка вборознилася йому в м'язи обличчя й не сходила вже зовсім. Він був невеличкий, товстий, з голівкою, що весь час похитувалася і сяяла постійною усмішкою. В крамниці він ходив в пласкій кепці і шкірянім фартусі, на вулиці — в довжелезнім синім сюртуку з золотими гудзиками і в куполоподібнім циліндрі. Я мав дуже дивну уяву про пана Велша. В домі крамаря я ніколи не був за його життя, але коли я хотів уявити собі його вдома — передо мною виникав завжди однаковий образ: пан Велш сидить за столом без кепки, але в фартусі, перед ним стоїть димуча тарілка з юшкою, лікоть його спертий на стіл, а рука тримає повну ложку посередині між тарілкою й усміхненими устами, і так він сидить, неначе витесаний, а ложка не рухається ані сюди, ані туди. Безглузда уява, розумію.

Та в час, коли розпочинається на́ше оповідання — 3 квітня 184... року, о 4 годині опівдні — пана Велша вже не було в живих. В красивій труні лежав він над кранницею в першій поверсі, в параднім своїм покої. Вікно ще не було закрите, пан Велш всміхався й по смерті, при заплюснених уже очах.

Похорон був призначений на четверту годину. Похоронна карета, так звана «пензльова», стояла вже перед будинком. Там також влаштувалася й сотня ополченських стрільців з музикою.

Незабаром парадний зал був повний іменитих мало-странців. Всі знали, що микулашський панотець з причтом прибуде трохи пізніше, як звичайно було у кожного поважного небіжчика, щоб не сказали, що квапляться прибрати його геть. В залі було душно. Сонячне проміння лилося в кімнату і зламувалось у великих дзеркалах, великі воскові свічки навколо труни палали жовтим і чадили, задушливе повітря було насичене чадом, запахом свіжого лакування чорної труни та стружок, що лежали під мерцем. Панувала тиша, люди ледве шепотіли. Плачучих не було, не залишив пан Велш близьких родичів, а далекі тільки говорили:

— Хоч і хочеш заплакати — та ж не маєш сліз, бо відмовило серце.

— Так, так, то вірно, але тим тяжче.

І ось вступила до залу пані Руска. Вона була вдова по небіжчикові Русу, що тримав готель у Графськiм пригороді, де відбувалися найчудовіші пушкарські бали. Оскільки до цього, власне, нікому нємає діла, згадаю лише те, що люди говорили про вдівство пані Руски. В ті часи була у кожного артилерійського полку особлива сотня бомбардирів — молоді, здорові хлопці, кров з молоком. Ту сотню пан Рус просто ненавидів ва деякі уподобання своєї жіночки, але за це його одного разу страшенно побили. Але, як уже сказано, нікому до того анічогісінько. Пані Руска їла вдовиний свій хліб уже щось п'ять років, жила бездітною в домі своїм на Сільськiм ринку, а коли б хтось запитав, що вона постійно робить, то мав би відповідь: ходить на похорони.

Пані Руска пропхалася аж до труни. Вона була п'ятдесятилітня, але показна ще пані вище середнього зросту. З плечей її спускалася шовкова мантилья; чорний, світлозеленими стрічками оздоблений чепець робив об-

личчя її круглим і приплюсклим. Її карі очі придивлялися до обличчя небіжчика. Раптом здригнулося її лице, уста скривилися і в ту ж мить полилися щирі сльози, — вона тяжко заридала.

Поквапно втерла білою хусткою очі й уста. Тоді поглянула на сусідок праворуч і ліворуч. Ліворуч стояла свічниця пані Гіртова й молилася з молитовника. Праворуч стояла якась пристойно зодягнена жіночка, якої пані Руска не знала: якщо вона була з Праги, то звідкись з-за Влтави. Пані Руска обізвалася до неї, розуміється ж, по-німецькому, бо Мала Страна в той час уособлювала собою й усю Прагу:

— Пошли йому, господи, вічну пам'ять, — промовила пані Руска, — лежить усміхнений, ніби живий. — І знов витирала щедрі сльози. — Пішов, а нас залишив, залишив також і всі свої надбання. Смерть — злодійка, так!

Незнайома пані не відповідала.

— Одного разу я була на єврейських похоронах, — напівпошепки провадила далі пані Руска, — але ж там не було так гарно. Всі дзеркала завішано, щоб нє бачити померлого, хоч як не обертайся. А тут ліпше, небіжчика в труні чудово видно з усіх боків. Я б сказала, що така труна коштує двадцять гульденів сріблом. Яка краса! Та й заслужив її, добряка, он ніби всміхається до нас у дзеркалі. Смертні муки його не змінили, тільки трохи спрямили — авжеж, він як живий?

— Я пана Велша за життя не знала, — прошепотіла чужа жіночка.

— Ні? Ой-ой, а я — дуже добре. І не одруженого ще, а також і дружину його ще незаміжною, пошли їй господи царство небесне! Як сьогодні бачу її; в час весілля вона плакала від божого ранку, — прошу вас, плакати цілий день, коли вона вже дев'ять років була знайома з ним! Чи не дурощі! Він дев'ять років чекав на неї, дев'ять років! Краще б чекав ще дев'ять раз по дев'ять. Ото була! Скажу вам, противна була. Вона, знаєте, і найкрасивіша за всіх інших, вона й найрозумніша, і в господарстві жодна не розумілася, як вона; на торзі за гріш годинами торгуватиметься, при пранні побруднить злидні свої завжди якоюсь бочковою водою, а дівчина-домробітниця в неї ніколи не була нагодована. А Велш, той знав горе! Я мала двох служниць-дівчаток, що перейшли від них, то й знаю все. Хвилини покою не мав.

А до неї про людське око, ніби її боїться, і їй не преко-
словить, щоб хоч більше не злобилася. Знаєте, вона
була, як говориться, романтик, і хотіла, щоб її жалів
цілий світ. Досхочу нажалілася, а її чоловік намучився.
Вона була б рада, коли б чоловік отруїв її зі злості, а
коли б той чоловік сам повісився, принаймні пожалів би
її цілий світ.

Пані Руска озирнулася до незнайомої своєї сусідки.
Але незнайома звідти десь зникла. Пані Руска в захоп-
ленні своєму й не помітила, що сусідку цікавили інші речі,
й вона посеред розповіді відійшла геть. Зараз незнайома
розмовляла вглибині кімнати з сухорлявим паном Умю-
лом, дрібним канцеляристом в статистичному відділі, ро-
дичем пана Велша.

Пані Руска задивилася на німе небіжчикове обличчя.
Знов її уста почали посмикуватися, сльоза покотилася
з ока.

— Відненький,— заговорила вона голосно до свічар-
ниці, пані Гіртової,— але на все то воля божа, на все.
Звичайно, він також не був безгрішний, нехай йому буде
гаразд! Коли б був узяв біднячку Тонду, з котрою все ж
таки мали дитя...

— Здоровенька була, в майську ніч на мітлі приле-
тіла? — озвалося до неї щось надто голосно, і чоловіча
сухорлява рука лягла їй на плече. Навколо всі змовкли
й стежили за пані Рускою та паном Умюлом, котрий
раптом виник перед нею. Він показав рукою до дверей
і звелів своїм хрипким, але пронизливим голосом:

— Геть!

— Що там таке? — від дверей запитав другий пан
Умюл, тамтешній малостранський поліцейський нагля-
дач, сухорлявий, мов кістяк, схожий на брата.

— Сюди відьма вдерлася й розмовляє з мертвим.
Язичок має, як той хвіст.

— То дай їй добре в шию!

— Вона так на кожних похоронах,— озвалися з усіх
боків.

— Зчиняла вже гамір і на кладовищі.

— Геть звідси, — звелів пан наглядач, схопивши
пані Руску за руку. Пані Руска йшла, ридаючи, як ди-
тина.

— Який скандал, і на таких чудових похоронах, —
говорили присутні.

— Та тихо! — звелів пан наглядач пані Русці в снігах, бо праворуч близько зодягався овященик та служитель. І вивів її до сходів. Пані Руска намагалася бодай якесь слово мовити, та наглядач невмолимо вів її далі. Потім поманив поліцейського:

— Відведіть цю жінку аж до її квартири, щоб не соромила похорону!

Пані Руска почервоніла, як півонія, і нічого не усвідомлювала, що діється з нею.

— Скандал! І такий чудовий похорон! — чути було навколо на майдані.

Пани Умюли, сини пана Умюла, міського писаря, були, як бачимо, дуже суворі пани. Супроти пані Руски запанувало відтоді обурення малостранське, сказав би— світове, коли б Мала Страна, як бажав би усякий мало-странець, посідала цілий світ.

Наступного дня була пані Руска викликана до поліції на Мостецькій вулиці.

Життя в ті часи вирувало там. Коли влітку працювали при відкритих вікнах, було чути гамір на цілу вулицю. На кожного напускалися на повні заставки. В той час ще не було того чемного ставлення, яким тепер всі дії поліції неодмінно скрашуються. Частенько там під вікном на східцях зупинявся арфіст Йозеф, відомий малостранський революціонер. І коли хтось з нас, хлопчаків, ішов поблизу й дивився на нього, то Йозеф показував пальцем нагору і, моргнувши, казав з спокійною усмішкою:

— Гавкають!

Розуміється, в цих словах не було нічого поганого, а просто Йозеф намагався висловити свою думку якомога ясніше.

Опівдні 4 квітня 184... року, в мантилі й у чепці з зеленими стрічками, стояла там пані Руска перед суворим паном поліційним начальником.

Вона була засмучена, зір до землі спустила і не відповідала:

Коли ж пан начальник скінчив свою сувору промову і їй прорік:

— Не смійте більше, доки живете, бувати на якомусь похороні! Можете йти! — вона пішла.

В ті часи пан начальник взагалі міг так само заборонити й умирати, як тільки-но заборонив ходити на похорон.

Коли пані Руска вийшла з канцелярії, пан начальник поглянув на молодшого служачу й сказав з усмішкою:

— Вона на таке нє здатна. Вона, як пилка, розпилює, що б їй не потрапило!

— Треба зобов'язати її платити податки на глухонімих! — відповів молодший.

Голосно застіялися й лишилися обидва в доброму гуморі.

Але пані Руска довго не могла опам'ятатися. Доконали її.

Аж через півроку вона виїхала з свого дому й найняла собі квартиру якраз навпроти Повітової брами, тобто там, де поблизу повинен проходити кожен похорон. І коли проходила процесія, завжди добра пані Руска виходила з дому й сердечно плакала.

ВЕЧІРНІ ТЕРЕВЕНІ

Була прекрасна, тепла червнева ніч. Ледь-ледь мерехтіли зорі, весело сяяв місяць, повітря було насичене срібним сяйвом.

Але найкраще місяць осявав дахи на Оструговій вулиці. Я гадаю, що сяйво його падало просто на дахи двох будинків, що стояли поруч: «Під подвійним сонцем» і «В глибокому льоху». Дивовижні ці дахи, легко можна було потрапити з одного на другий, вони продовжують один одного і мають спільні стічні жолоби.

Особливо незвичайний дах в будинку «Під подвійним сонцем», так званий «сідлуватий», з подвійним фасадом на вулицю і подвійним у двір. Між двома гострими краями був широкий жолоб, який, однак, був переділений посередині ходом з горища. Над цим ходом теж було зроблено невеличкий дах, критий, як і всі інші, міцною черепицею, яка утворила на даху безліч дрібних стоків. Цей критий горищний хід мав два слухових вікна вбік середнього великого жолоба, який розділяв будинок, ніби добре розчісаний проділ на самісінькій середині голови в празького франта.

Коло цих слухових вікон раптом виник звук, ніби запищала миша.

Тоді в тому слуховому вікні, яке виходило в двір, показалася голова й груди чоловіка. Він легко виплигнув звідти й став у жолобі. Це був юнак років двадцяти, з смуглявим лицем, чорним волоссям, з легеньким пушком над губами; на голові в нього була феска, в руках довгий чорний чубук з глиняною люлькою. Сірий сюртучок, сіра жилетка, сірі штани,— дозвольте вам рекомендувати: Ян Говора, студент філософського факультету.

— Подають сигнал, а на місці нікого нема,— бурчав він. Він підійшов аж до труби. На ній був наклеєний аркуш паперу. Він раптом протер собі очі і почав вдивлятися.

— Тут хтось був, хтось його замінив,— забурчав він знов.— Ні, не перемінив, це мій папір. Але...— і він придивився ще ближче. Тут він ударив себе по лобу рукою.— Ах, це сонце викрало мій твір, адже він — великі ласощі для сонячного проміння. Зовсім, як у Петефі. Бідний Купка! Йому доведеться перебути в переддень свого свята без віршів, які його прослаять, а на мене злетіло таке натхнення, сам святий Антоній міг би мені позаздрити.

Він зірвав папір, зім'яв його і кинув на дах. Потім він сів, набив свою люльку й запалив. Він розлігся на теплій черепиці, впираючись ногами в жолоб.

Знову ніби запищали миші, і Говора відповів таким самим звуком, не повертаючи при цьому голови. В жолобі з'явився другий юнак. Він був маленький на зріст, блідий, світловолосий, з блакитною на голові шапочкою, яку носили технічні легіонери 1848 року. На нім була куртка й штани із світлої парусини, і в роті димилась люлька.

— Слуга покірний, Говора!

— Слуга покірний, Купка!

— Ти що поробляєш? — запитав технік Купка, майбутній інженер, розлігшись біля Говори.

— Що я поробляю? От наївся каші з картоплею, а тепер чекаю, коли мене почне нудити. А що в тебе було на вечерю?

— В мене вечеря, як у господи бога!

— А чим вечеряє господь бог?

— Нічим!

— Так, а чого це ти все крутишся?

— Ех, мені хотілося б скинути чоботи. Якби в нас у салоні були люди, що скидали б з нас черевики, або якийсь пристрій, що за його допомогою їх одразу можна було б скидати.

— Але ж людина, що скидає чоботи, це ж не пристрій, це — член родини.— Тільки тепер Говора грохн повернув голову до Купки.— Скажи, будь ласка,— перемінив він розмову,— які ти палиш сигари? Прості? Найдешевші?

— Мені подобається наш салон, він є прикраса го-
рища! — зауважив Купка.

— І до того ще так дешево коштує!

— Що житло більше, то воно дешевше коштує. Гос-
подь бог займає найбільшу квартиру і не платить ні-
чого.

— Ти зробився якимось побожним перед своїм свя-
том.

— Дахи, дахи, як я вас люблю,— гарячився Купка,
розмахуючи люлькою в повітрі.— Я б почав заздрити
сажотрусам, якби вони не мали такого одностороннього
чорного погляду на людське життя.

Вони тихим голосом провадили цю вільну розмову
і, не соромлячись, переривали її, щоб улаштуватися зруч-
ніше. Дивна річ, в густім лісі, в горах, на самоті лю-
дина мимоволі починає говорити тихшим голосом.

— Чудесна ніч! — захоплювався далі Купка.— Шум
води біля греблі нагадує сон героя, а на Петршині со-
лов'ї співають своєї радісної пісні. Ти чуєш?

— Та вже ж швидко день святого Віта, а після нього
вони припиняють свої трелі. Так, це краса. От уже я не
хотів би жити там, у Старому Місті.

— Адже там на чотири милі навкруги не побачиш
жодного птаха. Як би вони там не купували коли-не-коли
шматка смаженої гуски на Вугільній площі, то навіть би
не знали, які є птахи...

— Їх тільки двоє,— залунав у цей момент густий те-
нор з боку слухового вікна.

— Новомлинський — слуга покірний! — вигукнули
Купка й Говора.

Новомлинський, людина, якій вже було понад три-
дцять, поволі продирався до жолоба, працюючи і ру-
ками, і коліньми.

— Прокляття! — заgrimів він, поволі випростую-
чись.— Ця гімнастика не для мене: я не звик до цього!

Новомлинський був вище середнього зросту, огряд-
ненький. Лице його було смугляве, гладеньке й кругле,
блакитні очі ніби сміялися, він мав великі вуса. На го-
лові в нього теліпалася феска, одягнений він був у чор-
ний сюртучок і світлі штани.

— Я ж не можу в своєму врочистому вбранні розля-
гатися на черепиці, як оце ви. Сідайте краще, як во-
диться серед людей!

Але Купка й Говора встигли вже сісти. На обличчях у них замість колишнього, трохи штучного спокою з'явилася усмішка: вони з видимим задоволенням дивилися на Новомлинського. Було ясно, що, як старший, він користується серед них повагою. Новомлинський сів проти них на схилі другого даху й запалив люльку.

— Що ви поробляєте, хлопці?

— Я розхвалюю Малу Страну,— відповів Говора.

— А я дивлюсь на місяць,— сказав Купка,— на цього мертвяка з живим серцем.

— Тепер уже кожний вважає, що може милуватися з місяця,— усміхнувся Новомлинський.— Вас треба посадити за цифри на службі, як менє.— Його дзвінкий голос лунав чітко, він і не намагався його знизити. Новомлинський почав би говорити таким же дзвінким голосом і в густому лісі, і на самоті, і в горах; скрізь би його голос зберігав той же приймний тембр.

— А які у вас новини? Да, послухайте, чи правда, що Єкель учора кинувся в воду біля імператорського мосту? — Все лице його при цьому усміхнулось.

— Це цілком відповідає дійсності,— зауважив Говора теж з усмішкою.— Він плаває, як сокира. Він кинувся якраз біля мене, почувся страшний плеск, з'явилися бульки,— довелось ж нам з ним повозитись. Потім уже я запитав у нього, чого йому прийшла в голову думка топитись, а він відповів, що я все одно почав би глузувати з нього, бо він хрокав у воді!

Всі троє розреготалися, виділявся при цьому дзвінкий сміх Новомлинського.

— А що це за шум був сьогодні у професора?—знову запитав Новомлинський.— Ви ж якраз там були, Говоро!

— Дуже пікантна справа! — сказав Говора, випинаючи губи.— Професорова дружина знайшла в чоловіка листа, захованого в письмовому столі. Лист той був сповнений полум'яної любові, писала його жінка,—сама професорова дружина. Писала його двадцять літ тому, а тепер знайшла його. Горенько! Лист залишився нерозпечатаним. Ви можете собі уявити, як вона була цим замучена.

— Комедія на одну дію,— засміявся Новомлинський і прикрикнув на Купку, який тим часом добрався до самого краю жолоба, пригнувся й дивився кудись у двір.

Тепер він уже повертався, видимо заспокоєний наслідками своєї експедиції.

— Купко, куди це вас вічно чорти носять? Куди це ви дивитесь? Ви ще полетите вніз, чого доброго.

— Куди я дивлюсь? Дивлюсь на палітурщика. Ви ж навіть не знаєте, що він щодня вечорами читає вже протягом двадцяти років життєпис Гуса і завжди при цьому плаче. Я от і хотів дізнатися, чи заплакав він уже; виявляється, що ще ні.

— Дурниці, ви б краще звернули увагу на щось інше, яке вам діло до палітурщиків. Діти ви! — І Новомлинський ляснув при цьому пальцями.—Чи звернули ви увагу на мамку в гончарного майстра навпроти. Оце жінка! Але їй, бідоласі, тяжко буде витримати.

— Новомлинський, як хороша господиня, турбується за дівчаток,—широ вболівав Говора.

— Так, йому багато клопоту! Йому навіть виспатись не вдається! Вранці, о п'ятій годині, він уже йде на вулицю: адже найчепурніші дівчатка ходять по воду тільки рано вранці, щоб ніхто не побачив, як вони несуть відра.

— Замовкніть, я вмю здорово спати і тому можу так рано вставати. Але, правду кажучи,—тут Новомлинський почав легенько стукати люлькою по черепиці,—всяко, всяко буває. Адже я був великим франтом, на рік мені треба було вісім пар рукавичок. Так, це правда: мене й досі переслідує це нещастя: жінкам я подобаюсь. Може й справді моя зовнішність так приваблює. Я б хотів, щоб ви, цуценята малі, помилувалися з мене. Коли я освідчуюсь у коханні, страшно навіть дивитися на мене. Однак,—додав він, помітно підвищуючи голос,—розважайте ж чим-небудь мене. Чия сьогодні черга вгадати якусь розвагу?

— Єскелева.

— Так, він не прийде,—зауважив Новомлинський тоном, в якому не було й тіні сумніву.—У нас якось утворилась компанія, ми разом вечеряли, і щоразу хтось із компанії по черзі мав розплачуватись за всіх. Однак той, на кого випадав такий жеребок, звичайно не з'являвся.—Випадково він при цьому підвів голову і глянув на вершечок протилежного даху.—Утопленик! — Вигукнув він лячно. Купка й Говора зразу ж підвели голови.

Там, на вершечку даху, розгойдувалася третя феска, а з-під неї виглядало широке, червоне, веселе лице Єкеля.

— Швидше, швидше, сюди! — скрикнули ті, що вже сиділи на даху.

Єкелева фігура набирала дедалі ясніших обрисів. Тепер уже видно було його плечі, груди, потім живіт.

— Не діждатися його, — бурчав Новомлинський. — Цей хлопець буде там безконечно мандрувати.

Аж ось, нарешті, він просунув свою довгу праву ногу, потім ліву, потім вони обидві пролізли, і Єкель з страшним грохотом покотився дахом у жолоб до ніг своїх друзів.

Друзі голосно зареготали. Здавалося, що весь дах сміється і навіть місяць там угорі на небі.

Але найбільш од усіх сміявся сам Єкель. Він ліг на живіт і чоботом бив по жолобу.

Довелось дати йому кілька добрих стусанів та дружніх штовханів, доки він, кінець кінцем, отямився. Він поволі випростався на весь свій величезний зріст і почав оглядати свій літній костюм. Костюм той був якогось невиразного жовтого кольору. Він обдивився все докладно, нє проминувши жодної деталі, і тільки після цього сів поруч Новомлинського.

— Ну, що ж, пригадав ти що-небудь?

Єкель простяг свої руки між коліними і з хвилину розгойдувався вперед і назад. Потім він поволі промовив:

— Я... я вигдав, щоб кожний із нас розповів свою давноминулу пригоду, про яку в нього залишилися спогади. Знаєте, таку якусь дуже давню пригоду, яка...

— Я так і знав, що він вигдає якусь дурницю, — пробурчав йому на це Новомлинський. — Просто дивно, юрист, що ось-ось уже закінчує, людина, що має вже деякий досвід...

— Але ж і ви не одразу порозумнішали! — гнівався Єкель.

— Даруйте, мене моя мати шістнадцять місяців носила під серцем і як тільки я народився, одразу ж заговорив; потім я вчився в двадцяти чотирьох латинських школах, і за кожне слово, що його я тепер промовляю, батько дістає двадцять крейцерів.

— Адже не так уже це й безглуздо, — зауважив Говора, витрушуючи люльку. — А давайте спробуємо! Ти ж, Єкель, мабуть, уже приготував свій найдавніший спогад?

— Звичайно,— зауважив Єкель і спокійно гойдався далі.— Я пригадую деякі епізоди ще з того часу, коли мені не було сповна й двох років. Батька не було вдома, мати теж мала вийти кудись на вулицю; взяти мене з собою вона не мала змоги; я залишився сам; прислуги в нас не було. Щоб я не нудьгував, мати принесла з кухні живого гусака, якого вона відгодовувала, і залишила його зі мною в кімнаті. Самотність нагнала на мене страху. Я гарячково обняв гусака за шию й розревівся зо страху, гусак герготав,—чудесна картина, правда?

— Чудова!— гримів йому на відповідь Новомлинський.

На мить у жолобі настала тиша; всі про щось замислилися. Говора вже тричі світив сірника і прикладає його до набитої люльки, але щоразу забував після цього затягтися.

— Ось і мені дещо пригадалося. Ми з батьком були в монастирі урсулинок, а там монашки брали мене на коліна й цілували.

— Це вже краще, ніж отой гусак,— знову закричав Новомлинський.— А ви, Купко, не маєте чогось такого цікавого?

Купка засміявся.

— Мій дід був за дзвонаря в Раковнику. Він був уже дуже старий; от якось стукнуло йому в голову: він сам почав дзвонити по своїй душі, а після того пішов додому, ліг і помер... Мене підвели до його тіла. Він був уже одягнений, і на ногах у нього були білі панчохи. Не знаю, звідки походить цей звичай, але я мусив поцілувати пальці на його ногах. Потім я бігав і бавився біля гробовщиків квартири, що жив у нашому будинку.

— Не зле йде справа,— радів Єкель.— Тепер черга за Новомлинським.

Новомлинський нахмурився і мовчав, але, кінець кінцем, і він розтулив рота.

— У мене... У мене нема, власне, ніяких давніх спогадів... Власне, коли хочете, єсть їх у мене два, тільки я не знаю, який з них належить до ранішого часу. Я пригадую, як ми сходили по сходах нового палацу, вниз до «Слонів», і я не хотів повертатися додому, доки за мною не приносили колиски. А потім... потім я якось сказав своїй сестрі брудне слівце. Мати дала мені стусана, і потім, як кару, я мусив стояти біля задньої ніжки

рояля. Треба сказати, дитина — дивне створіння, надзвичайно комічний портрет майбутньої дорослої людини! Вона така дурненька, до того ж не в силах буває зрозуміти того, що має статися, і вірить в ангела-хранителя! Перший мій молитовник було написано по-німецькому. Але я ще тоді не знав жодного німецького слова, протягом цілого року я проказував за ним «*gebet für schwangere Frauen*» («Молитву для вагітних жінок»), і зо мною аж нічого ніколи не трапилося.

Єкель тепер знову почав працювати ногами в жолобі. Новомлинський спокійно подивився на нього.

— От бачите, мені це подобається в Єкелі: людина скаже гостре-слівце, і наслідки одразу відбиваються на Єкелі.

— Але мені й на думку не спадало сміятися з виводу ваших слів,— захищався Єкель.— У мене промайнула страшенно дурна думка. Древні римляни теж, розуміється, мали дітей?

— Треба гадати.

— І вони, очевидно, не відразу почали промовляти як Цицерон. Очевидно, вони молюли різні дурниці, як і наші діти. Уявіть собі теревені класичною латинською мовою: «*Hanibai ante portas! Hanibai ante portas!*» («Ганнібал перед ворітьми!»).

— «*Iсус, Марія, Йосиф!*»

Єкель почав скажено гатити по жолобу. Всі реготалося: трое співбесідників, дах, навіть місяць угорі разом із зірочками ніби сміялися із слів: «*Hanibai ante portas!*».

— Сьогодні Єкель в доброму настрої,— зауважив Говора.

— Так,— підтвердив Купка, що сидів поруч,— але чому?

Єкель уже заспокоївся. Він сидів, випрямившись, і дивився своїми привітними очима на Купку.

— Так, чому? А чому мені не сказати вам цього? Мене це й так гнітить,— звичайно, скажу... Я закоханий... навіть уже не закоханий, а збираюсь одружитися. Ні, і це не те, я вже, навіть, не знаю, як би це вам швидше висловити.

— Гарненька? — швидко запитав його Купка.

¹ Перекручене по-дитячому — «*Gannibal ante portas*».

— Адже я гадаю, що ти не став би ганьбити своїх друзів і брати якусь потвору? — захищав його Говора.

— Одружитися? Так, і я б був за родинне життя, але панове чоловіки завжди тут стоять мені на перешкоді,— зауважив, як можна догадатись, Новомлинський.— А гроші?

— Ех, що гроші! Мене зовсім не цікавлять гроші або якийсь там посаг. Коли настануть тяжкі часи, все одно розтринькаєш!

— Ти такий ще молодий і такий уже благородний!

— Але хто та дівчина? — запитали вони обидва в один голос.

— Лізочка!

— Яка Лізочка?

— Донька кравця Перальковича! Вони, коли пригадуєте, живуть на Сіноваговій вулиці.

— Так, пригадую,— ствердив Говора.— У нього три доньки: старша — Марія, я її терпіти не можу; тільки-но подивлюся на неї, одразу ж мені хочеться позіхати, потім Лізочка, і потім ота худюща Карла.

— Вона така худа, що їй доводиться слинити зуби, щоб затулити рота. І от бачите, вона перша від усіх виїшла заміж! — здивувався Купка.

Досвідчений Новомлинський підніс угору пальця:

— Пам'ятайте — із трьох сестер завжди найпотворніша перша вийде заміж.

— Балакайте собі, балакайте,— бурчав Єкель.— Терпіти не можу, коли хтось дуже довго говорить, мені ніяк не щастить взяти слово!

— Так, Лізочка гарненька!

— Я гадаю!

— А як давно ти знайомий з нею?

— Почекай... Тепер незабаром мине вісімнадцять літ.— Тонка усмішка заграла на лиці в Єкеля.— Я ходив до другої нормальної школи, вона — до першої. Школа її була поруч моєї. Вперше я з нею познайомився взимку, й одразу ж закохався в неї — назавжди! Чудесна дівчинка! Голівка — як маківка; волосся заплетено в довгі, золотаві коси, лице — як квітка троянди. На голові вона носила шовкову зелену шляпу, а з плечей спадала в неї жовтозелена хустка. На її шкільній сумці був вигапуваний маленький білий пудель на блакитному фоні,— ах, той пудель! Дівчинка швидко взяла про по-

чуття, що його вона в мене розбудила. Якось я набрався хоробрості, почав закидати її сніжками, а коли вона кинулася тікати від мене, я догнав її й зірвав у неї капелюшок з голови. З того часу вона всміхалася мені, розуміла мене. Я, щоправда, ще й потім не наважувався заговорити з нею, але снігом її часто закидав. Через років два після того я вже сам давав уроки одному хлопчикові, що жив на Сіноваговій вулиці, на краю її. Я щодня проходив повз Перальковичів, а Лізочка в цей час стояла біля свого будинку. Ой, хороша ж вона була — з розпущеним волоссям і без хустки! Вона весело дивилася на мене своїми наївними чистими голубими очима. Я щоразу дуже червонів і не в силах був заховати свого хвилювання. Ми все більше звикали одне до одного. Якось вона стояла, як завжди, і їла хліб з маслом! Я набрався сміливості й зупинився.— «А дай-но й мені шматочок»,— сказав я їй.— «Ач який!»— відповіла вона й одломила шматочок.— «А я хочу більшого»,— заходився я її легенько дратувати.— «Але тоді ж мені б нічого не лишилося, а я хочу їсти»,— привітно засміялася вона. Щасливий, я пішов далі, показуючи їй здаля одержаний од неї шматок хліба. На жаль, швидко після цього батьки того хлопчика, що я його вчив, взяли до нього другого вчителя. Вони посилалися на те, що ніби ми тільки пустуємо, а не вчимося.

«Потім ми з Лізочкою протягом років п'ятнадцяти майже й не бачилися, аж до минулого року. Була неділя першого травня, мені раптом забажалося вибратись кудись подалі за міські ворота. Не знаю, чому мені це закортіло, так воно я б не сумував, якби й цілий рік усі ворота були зачинені. Швидше над усе, що це якийсь сердечний магнетизм. Я йду до Чистецького в Шарку. Тут сиділи старий Пералек, його дружина, Марія й Лізочка,—остання була як розквітла троянда. Плечі круглі, як періоди в Гете. Очі й досі такі ж наївні й чисті, як у дитини. Ставши дорослою людиною, я також миттю вакохався в неї, як і раніше, коли був дитиною.

«За столом, близько від того, за яким я сидів, ляляли Пералека.

«— Він, коли говорить, то все б'є себе по лобі, щоб люди думали, що в нього багато думок; огидний дурень,— говорив мій сусіда.

«— Кажуть, що він б'є по щоках своїх дочок, бо їх ніхто не запрошує танцювати,— сказав другий.

«Я підвівся. Бідна Лізочка! Молодь тут же танцювала, просто неба: Ви знаєте, що я не дуже люблю танцювати; я дуже високий, а за таких умов важко бути граціозним, але, проте, я наважився... За столом з Пералеками сидів старий капітан у відставці, як його на прізвище? Ах, да, пригадав: Вітєк! Він посилено розважав Марію. Ми з ним були знайомі. Скориставшись із цього, я підійшов до нього і тут же привітався з Пералеками. Лізочка усміхнулася, потім почервоніла. За хвилинку я запросив її потанцювати. Вона подивилася на матір і пообіцяла провести зо мною кадриль, бо, як пояснила вона, в рядах вона не танцює. Для мене це було дуже добре.

«Ми майже мовчки протанцювали кадриль. Але потім пішли прогулятися понад струмком, і тут у нас виникла розмова. Вона тримала голову, трохи схиливши її набік, і розглядала мене своїми наївними очима. За хвилину мені вже здавалося, що я знову маленька дитина: я говорив про сніжки, про пуделя і про шматочок хліба, намазаний маслом; вона почувала те саме — це я відчував. Потім я проводжав їх додому. Лізочка помітно стомилася від прогулянки, я взяв її під руку. «Так, так, молоді туляться одне до одного»,— промовив Вітек. Мерзенна людина, але закоханий мало звертає уваги навіть і на такі слова, які спрямовані просто проти нього.

«За кілька день я дістав од Лізочки листа—«Um 3 Uhr bei St. Nicolas zu kommen». (Бути о 3 годині біля церкви св. Миколи).

«Я тремтів від щастя. З церкви ми пішли в сад Валенштейна, там заприсяглися одне одному у вічному коханні, бо я їй обіцяв, що до серпня одержу докторську ступінь і щонайбільше через два роки вона буде моя. Потім вона привела мене до своїх батьків. Я пересвідчився, що Пералек дуже приємна людина і що його дружина теж порядна жінка. Мені не сподобалася тільки Марія, що якось дивно на мене поглядала.

«Невдовзі після цього,— це вже було тижнів чотири тому,— Лізочка повинна була спішно виїхати до Клатова до своєї тітки, що помирала.

«А вчора з'явився мій друг, медик Буреш, і говорить між іншим: «Ти знаєш Лізочку Пералек?» — «Так, знаю». — «Сьогодні вона народила хлопчика в лікарні».

Друзі слухали Єкелеву розповідь з напруженою увагою, при останніх словах їм раптом здалося, що він перервав своє оповідання. Ними всіма опанував дроз, вони почали озиратися на слухове вікно.

— А на обід до них прийшов старий капітан Вітек і цікавився її здоров'ям, а також тим, хто в неї народився, — докінчив Єкель.

— Почують наші тутешні дівчата, будуть глузувати з нас, — прошепотів раптом Новомлинський. Він підскочив надзвичайно спритно і зник у слуховому вікні. А за ним двома стрибками те саме зробили Купка й Говора.

Місяць на небі простяг свою шию й підставив ухо: йому здавалося, що з-під даху він чує дитячий писк, а потім причмокування.

Мабуть, і Єкель почув щось подібне. Принаймні він спокійно просунув свої руки між коліними, і, гойдаючись взад і вперед, мимрив:

— Коли крадіжка відбувається вночі, то це вже є обставина, що збільшує провину.

ЛІКАР МОРИСВІТ

Його не називали так аж до тієї пригоди. Але сталося таке диво, що потрапило й до газет. Власне, прізвище його було Гериберт, а ім'я його якесь незвичайне, не запам'ятати. Пан Гериберт був лікарем, тобто, правду кажучи, йому просто було надано звання доктора медицини, та не лікував він нікогісінько й нічогісінько. Певне, він і сам признався б, що від часу, коли студентом відвідував клініку, не мав ще жодного хворого. Він охоче признався б у цьому, якби взагалі з кимсь розмовляв. Але був то чоловік, сказати б, надсвоєрідний.

Лікар Гериберт був сином лікаря Гериберта, вельми улюбленого колись лікаря малостранського. Мати його рано померла, батько помер саме напередодні одержання його сином звання лікаря. Він лишив синові однопов'єрховий будинок, може, й трохи грошей, але небагато. В тому будиночку лікар Гериберт і жив. Два невеликих приміщення, які виходили на вулицю і які він здавав під крамнички, а також частина квартири, здавана квартирантам, приносили йому якийсь прибуток, а сам він перебивався в тій же квартирі, тільки з двору. До нього вели просто з двору окремі сходи з дерев'яними ґратами, що замикались внизу. Як там уже він у себе жив, не знаю, але знаю, що жив надто самогньо. Одна з двох крамничок була бакалійна, і крамарка обслуговувала пана лікаря. Син її Йозефик був моїм приятелем, але це було дуже давно. Він став кучером у архієпископа і дуже зазнався. Від нього я й дізнався, що лікар Гериберт сам собі сніданки готує, обідати ходить у якусь дешеву їдальню в Старім Місті, а вечерю вже одбуває сяк-так.

Лікар Гериберт-молодший був би на Малій Страні досить популярним, коли б того хотів. По смерті батька популярність того серед хворих переносилася на сина, та він залишився бідним, не вислухав нікого і нікого не відвідав. Поволі популярність його занепадала, околишній обиватель звикав вбачати в ньому щось подібне до «недоука», а згодом і глузували:

— Оце-то лікар. Кішки б йому не ввірив!

Лікареві Гериберту це подобалося,— його не зачіпали. Здавалося, що він взагалі про людей не турбується: ні з ким не вітається, ні на чії привітання не відповідає. На вулиці він був подібний до зірваного листу, якого гонить вихор. На зріст скорше малий,— за новою мірою мав лише півтора метри, — він ходив вулицею так, щоб від інших людей завжди бути далі бодай кроків на два. Того й кидався він з боку в бік. В блакитних його очах відбивалась ніяковість, мов у побитого пса. Лице заросло русявою бородою, що на тодішній погляд було просто непристойним. Взимку, коли він носив сірий мірошницький піджак, голівка його під суконною шапкою глибоко ховалась у комір з штучного смушка; влітку ж, коли він ходив у сірому картатому або легкому полотняному костюмі, голова його невпевнено хиталася на плечах, неначе на тоненькій стеблині.

Влітку вже десь о четвертій годині ранку він ішов у сад на Маріанських бастіонах і там з книжкою в руках сідав десь на найвіддаленішій лавці. Сталось якимось, що один добросердечний малостранський сусід підсів до нього й почав говорити. Та лікар Гериберт підвівся, закрив книжку й пішов, не відповівши ані слова. Надалі його зовсім залишили. Це так далеко завело лікаря Гериберта, що, незважаючи на те, що йому було лише сорок років, жодна з малостранських дівчат не мітила на нього.

Але раптом трапилася така подія, що, як я вже сказав, аж до газети потрапила! Ось про це я й хочу розповісти.

Був чудовий червнений день. Такий день, коли нам здається, що усмішка задоволення розливається по небу, по землі й по обличчях усіх людей. Саме в цей день після полудня пишна похоронна процесія посувалася до Повітової брами. Ховали пана Шепелера, радника земської статистичної канцелярії чи корпорації, як це в той час

звалося. Хай нам бог простить, але, слово честі, здавалося, що й по похороні розливалася та усмішка спокою! Обличчя померлого, звичайно, видно не було, бо у нас немає звичаю жителів півдня — там, коли несуть покійника ховати, відкривають віко домовини, щоб він востаннє погрівся сонцем. Але на обличчях людей, які йшли за гробом, крім пристойної в такому випадку серйозності, не можна було не помітити якогось загального спокою. Ну, що зробиш!

Найспокійніші були практиканти земських канцелярій, які несли труну пана радника. Вони нікому не могли доручити цього. Два дні перед тим вони, хвилюючись, гаяли з кабінету до кабінету, а тепер ішли гордо й поважно під своєю ношею, і кожний був упевнений, що погляди цілого світу звернені на нього і що всі шепочуть: «Це практиканти!» Далі йшов спокійний довготелесий лікар Лінк, котрий за вісім днів хвороби усопшого пана радника дістав від теперішньої вдови двадцять дукатів гонорару, про що вже довідалась вся Мала Страна. Тепер він ішов з трохи похиленою головою, ніби роздумував.

Спокійним був лимар Остроградський, найближчий родич пана радника. За життя дядя-радник не помічав його, але тепер — це вже знав Остроградський — в дувниці йому перепадає п'ять тисяч злотих. І Остроградський вже кілька разів говорив пивовару Кейржикові:

— Все ж таки непоганий був чоловік!

Остроградський ішов поруч домовини, а біля нього огрядний здоров'як Кейржик, найближчий приятель небіжчика. За ними йшли панове Кдойек, Мужик та Гоман — теж радники земської управи, але на менших посадах, ніж був покійний Шепелер. Вони також були, очевидно, спокійні. Мусимо, нарешті, з боєм сказати, що й пані Марію Шепелерову, що сиділа самотньо в першій фіякрі, також опанував загальний спокій і, на жаль, той її спокій аж ніяк не обумовлювався тільки червневою погодою. Цій добрій пані імпонувало те, що її квартира третій день була предметом гарячого співчуття стількох людей. Крім того, її стрункій постаті личив чорний жалібний одяг, а завжди бліднуваті її личко здавалося особливо чарівним під чорною вуаллю.

Єдиний, хто тяжко зносив смерть пана радника і ніяк не міг позбутися неприємного пригніченого наст-

рою, був пивовар пан Кейржик, старий холостяк, і, як уже сказано — найкращий і найдовіреніший приятель небіжчика. Молода вдова вже вчора висловила надію, що буде заслужено нагороджена за те, що була вірна йому ще за життя свого чоловіка... І коли йому сьогодні Остроградський прорік своє — «Все ж таки непоганий був чоловік!», пан Кейржик сумно відповів:

— Таж виходить ні, інакше б не помер так рано!

І більше на зауваження Остроградського навіть не відповідав.

Процесія повільно дійшла до Повітової брами. В той час та брама ще не була така легенька, як зараз. Тоді вона проходила крізь товсті мури, до неї вели два довгих і темних тунелі, — справжнє переддвер'я до кладовища.

Катафалк виїхав уперед і став біля брами. Священники обернулися до процесії, практиканти помалу спустилися мари на землю й почалося кропіння труни. Потім візники витягли пересувні підкладки катафалку, і юнаки підняли домовину, щоб поставити її на карету. Ось тепер це й сталося! Чи то з одного боку вище підняли труну, чи з обох боків взагалі була виявлена однакова небезпечність, але раптом домовина впала вужчим краєм на землю, й віко з тріском одскочило. Труп, видима річ, ніби підвівся в домовині, але коліна його зігнулись і права рука випросталася з домовини.

Жах охопив усіх людей. Запанувала така тиша, що кожен міг чути цокіт годинника в сусідовій кишені. Усі погляди вп'ялися в обличчя покійника.

І раптом перед домовиною з'явився лікар Гериберт. В той час він якраз повертався з якоїсь прогулянки, і хоч намагався маневрувати серед величезного натовпу, але несподівано був змушений зупинитися біля священників. Тепер його сірий сюртук опинився поруч з чорним саваном мертв'яка.

Так тривало кілька секунд. Якось мимоволі Гериберт взяв звислу руку покійника, очевидно для того, щоб укласти її знов у домовину. Але раптом він затримав її у своїй руці, пальці його тривожно затремтіли, а очі вп'ялися в мертве обличчя. Потім він простяг руку й підняв праву повіку мреця.

— Ну, що там ще таке? — озвався Остроградський. — Що це за такі витівки? В такий урочистий момент!

Практиканти простягли руки.

— Зупиніться,— гукнув малий Гериберт голосом гучним і спокійним. — Цей чоловік не вмер!

— Безглуздя! Ви збожеволіли! — загримав лікар пан Лінк.

— Де поліція? — заволав Остроградський.

На всіх обличчях відбивалась кам'яна розгубленість. Лиш пивовар Кейржик ступив до спокійного Гериберта.

— Що трапилося? — нетерпляче запитав він. — Що, справді не вмер?

— Ні. Це тільки летаргія. Негаймо ж несіть його до якоїсь хати, щоб надати допомогу!

— Нечуване безглуздя! — кричав лікар пан Лінк. — Адже, коли він не вмер...

— Та хто ця людина? — спитав Остроградський.

— Ніби ж лікар...

— Лікар Морисвіт! Поліція! — репетував лимар, схвилюваний раптом згадкою про ті п'ять тисяч.

— Лікар Морисвіт,— повторили пани радники Кдойек та Мужик.

Але найвідданіший приятель пан Кейржик з кількома юнаками вже помалу несли труну до найближчого трактиру «Валнярня».

Вулиця загула, чути було голосні вигуки. Похоронна карета позвернула, повернули й фіакри. Пан радник Кдойек зажадав:

— Підемо, хоч дізнаємося про все!

Та ніхто не знав, що робити.

— Оце добре, що ви прийшли, пане поліцейський начальнику, — гукав Остроградський до поліцейського, що з'явився з натовпу. — Чиниться тут страшна, недозволенна комедія... Оскверняють труп серед білого дня, на очах у всієї Праги.

І Остроградський проводив урядника всередину «Валнярні». Лікар Лінк зник. За хвилину вже й Остроградський з'явився знов на вулиці. За ним — і урядник.

— Та розійдіться ж, прошу, — тоненько умовляв урядник натовп людей. — Ніхто не буде допущений всередину! Лікар Гериберт твердо переконаний, що поверне до життя пана радника.

Пані радникова хотіла вийти з карети та зомліла. Від радості можна навіть вмерти. Незабаром вийшов пан

Кейржик і поспішив до фіакра, де жінки метушилися коло зомлілої пані.

— Відвезіть її помалу додому, вдома вона опритомніє, — порадив він їм. І додав сам про себе: — Все ж таки вона гарненька, дуже гарненька. — Він повернувся, скочив до іншого фіакра й поїхав з доручення лікаря Гериберта.

Карети роз'їхалися, ті, що супроводжували, розійшлися. Але Повітовий майдан біля брами все ще був заповнений людом, і поліційна сторожа мусила дбати про порядок перед будинком. В натовпі розповідалися найдивовижніші речі. Одні наговорювали на лікаря Лінка, зводячи на нього всілякі наклепи, інші тут-таки глузували з Гериберта. Час від часу з'являвся квапливий пан Кейржик і говорив з сяючим обличчям:

— Маємо найкращі надії! Я сам уже слухав його пульс. Цей лікар робить чудеса!..

— Він дихає! — востаннє заволав він збуджено і кинувся до фіакра, щоб доставити радісну звістку пані радниковій.

Нарешті, пізно ввечері, десь о десятій годині, з «Вапнярні» винесли закриті ноші. З одного боку йшли лікар Гериберт і пан Кейржик, з другого — поліцейський урядник.

Не знайшлося жодного трактиру на Малій Страні, де б не було в ту ніч балачок аж за північ. Говорилося тільки про воскресіння пана радника Шепелера та про лікаря Гериберта. І говорилося гарячково.

— Цей знає більше, аніж написано в латинських книгах!

— Як тільки гляне людина на нього, зараз це побачить! Ще й батько його був відмінним... відмінним лікарем! Це спадкове.

— А чому він не хоче мати практику? Гонорари б мав величезні!

— Мабуть, має грошенята, он як!

— Чому ж його звивають «лікар Морисвіт»?

— Морисвіт? Не чув цього.

— Сьогодні я чув це кілька разів.

Через два місяці пан радник Шепелер знову сидів у кабінеті, як і раніш.

— Пан бог на небі, а лікар Гериберт на землі! — говорив він. — Інколи додавав: — А Кейржик — золота людина!..

Ціле місто говорило про лікаря Гериберта. Газети всього світу писали про нього. Мала Страна пишалася. Розповідалися дивовижні речі: ніби барони, графи, князі запрошували Гериберта бути їх особистим лікарем, і навіть італійський король зробив йому нечувано вигідну пропозицію.

Взагалі його послуг хотіли всі ті, з чиеї смерті багато люду мали б радість...

Але лікар Гериберт не відповідав на жодну пропозицію. Розповідалося навіть, що коли пані радникова принесла йому повну торбинку дукатів, він не впустив її до себе й, зрештою, облив її водою з балкона.

Було видно, що людьми він, як і раніш, не цікавиться. Коли його вітали, він нікому не відповідав. Як і раніше, він самотньо ходив по вулицях, і його маленька голівка хиталася, мов пир'їнка. Хворих він ніколи не приймав. І незважаючи на це, його всюди зивали «лікар Морисвіт». Це прізвисько закріпилося за ним міцно.

Років з десять я його не бачив і не знаю, чи він живий. Невеличкий його будинок на Повіті стоїть до цього часу, як і стояв, треба якось розпитати сусідів...

1876

ВОДЯНИК

Капелюх він завжди носив у руці. Ні в мороз, ані в спеку не надівав він свого низького круглого циліндра з широким дном, а хіба що притримував його над головою, на манір парасольки. Сиве волосся у старого було гладенько причесане і ззаду стягнене у кіску, так тісно заплетену і зв'язану, що вона навіть не теліпалась; це́ була одна з останніх кісок у Празі — вже тоді їх лишалось на все місто дві чи три. Зелений фракоч його був глибоко вирізаний спереду, а довгі фалди висіли навкруг тонких литок маленького і миршавого пана Рибаржа. Його запалі груди прикривав білий жилет. Короткі штани були скріплені біля колін срібними пряжками, а на великих туфлях теж була пара пряжок. Чи міняв він коли-небудь взуття — не знаю, але ці туфлі завжди виглядали так, ніби вони були зроблені з потрісканої шкіри найстарішого фіакра.

На сухорлявому гостренькому обличчі пана Рибаржа завжди сяяла посмішка. Своєрідне видовисько являв він собою на вулиці; через кожні двадцять кроків він зупинявся і озирався праворуч і ліворуч. Здавалось, його думки не з ним, а шанобливо йдуть вслід за ним на два кроки і весь час розважають його веселими вигадками, тому Рибарж посміхається і те й робить, що оглядається на жартунів. Коли з ним віталися, він піднімав вказівний палець правої руки і злегка посвистував. Цим же посвистуванням він починав будь-яку розмову, причому перед тим вимовляв «Дьо!», що приблизно означало: «Так, так!»

Жив Рибарж на Глибокій вулиці, зразу ж вліво, як спуститись униз, звідтіля добре видно Петршін. Коли він бувало зустрічав яких-небудь приїжджих, які по-

вертали праворуч до Градчан, то, навіть, якщо вже був майже дома, ішов з ними. А як вони зупинялися на вулиці і милувалися красою нашої Праги, він ставав поруч, підносив палець і присвистував:

— Дьо! Море! Чому ми не живемо біля моря?!

Потім він ішов з приїжджими в Град і, коли вони заходили в каплицю св. Вацлава і милувалися там чеськими самоцвітами, якими викладені стіни каплиці, Рибарж присвистував удруге:

— Egel! В нас у Чехії буває, що пастух шпурне каменем в отару, а камінь коштує дорожче, ніж уся отара.

Більше нічого він не казав.

За його ім'я¹, зелений фрачок і мрії про море ми прозвали його «Водяник». Його шанували всі: й старе, й мале. Рибарж служив колись у судовому відомстві і тепер був у відставці. В Празі він жив у своєї близької родички, молодій жінки, дружини дрібного чиновника, матері двох чи трьох дітей. Казали, що Рибарж казково багатий, але не на гроші, а на коштовне каміння. У нього, мовляв, у кімнатці стоїть велика чорна шафа, а в шафі повно плоских чотирикутних шкатулок, чорних і досить великих. Кожна шкатулка всередині розділена картонною перегородкою на комірки, і в кожній комірці лежить на ваті блискучий самоцвіт. Були люди, які на власні очі бачили їх. Всі ці самоцвіти Рибарж сам збирав на Козаковій горі. Ми, діти, розповідали одне одному, що коли у Шайвлів — так звали сім'ю, де жив Рибарж — миють підлогу, то її потім посипають цукровим піском замість простого. По суботах — день миття підлоги — ми страшенно заздрили дітям Шайвля.

Одного разу я сидів на валу, що зліва від Бруських воріт, недалеко від пана Рибаржа. В ясні дні він завжди проводив там годинку, сидячи на траві і покурюючи свою коротеньку люльку. В той день мимо проходило два студенти. Один із них фиркнув і сказав:

— Цей курить мамину ватну спідницю.

З того часу я вважав, що курити мамину спідницю — це задоволення, яке можуть собі дозволяти лише дуже заможні люди.

«Водяник» — а втім, не будемо називати його так, бо ми ж уже не діти — завжди гуляв біля Бруської стіни.

¹ Р и б а р ж — по-чеськи означає «рибалка».

Зустрічаючи якого-небудь каноніка, які тут також прогулювалися, він зупинявся і промовляв кілька привітних слів. Я любив підслухувати розмови дорослих і якось чув, як він розмовляв з двома каноніками, що сиділи на лаві. Рибарж стояв поруч і говорив дивовижні речі про Францію і про якусь «свободу». Піднявши палець, він раптом викрикнув:

— Дьо! Я згоден з Розенау, який каже: «Свобода — все одно, що жирна їжа і міцні вина. Тим організамам, що звикли до них, вони йдуть на користь, зміцнюють їх, а для слабких вони дуже тяжкі, хмільні і навіть шкідливі».

Потім він махнув капелюхом і пішов далі.

Огрядний канонік, вищий на зріст, сказав:

— Чого це він усе говорить про Розенау?

Другий, менший на зріст, але теж огрядний, відповів:

— Мабуть, він письменник.

Я, проте, запам'ятав слова Рибаржа як вияв великої мудрості. Обидва вони, Розенау і Рибарж здавались мені світочами розуму. Коли я виріс і почав читати різну літературу, я виявив, що Рибарж дослівно навів цитату. Різниця була лише в тому, що ця фраза належала не Розенау, а Руссо. Лукава друкарська помилка, зумовлена деякою подібністю оригінальної транскрипції¹, очевидно, привела Рибаржа до його помилки.

Це, однак, не зменшило моєї пошани до старого. Він був доброю, безмежно доброю людиною!

Був сонячний серпневий день, третя година по полудні. Люди, які проходили по Оструговій вулиці, зупинялись, а ті, що стояли біля своїх будиночків, покvapливо кликали домашніх на вулицю, покупці вибігали з крамниць. Усі дивилися на пана Рибаржа, який прямував униз по вулиці.

— Він іде хвалитися своїм багатством, — сказав господар шинку «Під двома сонцями» Герцль.

— Ого! — вигукнув Вітоуш, торговець на розі вулиці. — Видно, прийшлося йому скрутно. Несе продавати!

Із жалем я повинен зауважити, що Вітоуша не особливо поважали сусіди. Казали, що одного разу він мало не розорився, а поважний мешканець Малої Страни ще

¹ «Rosenau» і «Rousseau».

Й до нині ставиться до того, «що прогорів», зовсім інакше, ніж до інших людей.

Рибарж спокійно йшов далі, його ходá була трохи швидша, ніж звичайно. Під пахвою він ніс одну із славнозвісних чорних шкатулок. Він міцно притискав її до себе. В правій руці у нього була паличка з плоским набалдашником із слонової кості, — ознака того, що старий іде з візитом, тому що інакше він не носив палиці. У відповідь на вітання він вимахував палицею і насвистував голосніше, ніж звичайно.

Спустившись по Оструговій вулиці, він пересік Святомикулаську площу і ввійшов у будинок Жамбрецького. Там, на третьому поверсі, жив учитель гімназії Мюловенцель, математик і природник, людина на ті часи досить освічена.

Візит тривав недовго. Пан учитель був у прекрасному настрої. Цей неповороткий, огрядний мужчина тільки що встав після доброго післяобіднього відпочинку. Його довге сиве волосся, що обрамляло лисе тім'я, стирчало у всі боки. Розумні і привітні блакитні очі сяяли, завжди рум'яні щоки розгорілися ще більше. Широке добродушне обличчя вчителя було дуже побите віспою, що давало йому привід до постійного дотепу: «Ось, такий світ! — казав він. — Ямочками на щоках в усміхненій дівчини всі милуються, а коли засміюсь я — а в мене сто ямочок! — всі кажуть, що я потвора!»

Він кивком запросив Рибаржа сісти на диван і запитав:

— Ну, чим же можу служити?

Рибарж поклав шкатулку на стіл і відчинив її. Різноварвні камені засяяли.

— Я тільки... хотів би дізнатись... яку ціну має оце... — заїкаючись, сказав він і сів, обіпершись підборіддям на паличку.

Учитель почав обдивлятися камінці. Він вийняв один із них, темний, прикинув на руці його вагу і подивився камінь на світло.

— Це молдавіт, — сказав він.

— Що?

— Молдавіт.

— Дьо! Молдавіт! — присвиснув Рибарж. З його обличчя було видно, що він у житті не чув цього слова.

— Він приготився б для нашої шкільної колекції, ці камінці зустрічаються досить рідко. Ми могли б купити його.

— Побачимо. А... за скільки?

— Три гульдени ви за нього одержите. Згода?

— Три гульдени! — тихо свиснув Рибарж, піднявши підборіддя і знову опустивши його на паличку. — А решта? — помовчавши, через силу прошептав він.

— Решта — це халцедони, ясписи, аметисти, димчаті топази. Вони нічого не варті.

Незабаром Рибарж знову показався на розі Остругової вулиці. Він повільно йшов нагору. Вперше сусіди побачили на його голові капелюх. Він був насунутий на лоб. Паличка тяглась по землі, стукаючи об камінці. Старий нікого не помічав і ні разу не свиснув. Навіть ні разу не оглянувся. Видно, сьогодні думки не йшли за ним услід, а всі були в ньому глибоко всередині.

В той день він не вийшов на прогулянку ні до стін, ні за Бруску. А день був такий ясний!

Наближалась північ. Небо синіло, як уранці, місяць лив своє найяскравіше і найчарівніше світло, зорі мерехтіли, наче білі іскри. Петршін огорнувся розкішним срібним туманом, вся Прага поринала в сріблястий димці.

Веселе місячне світло лилося в обое вікон, розкритих навстіж, до кімнати старого Рибаржа. Рибарж стояв біля вікна. Він завмер, немов статуя. Здалека долинав глухий могутній шум води на греблях. Чи чув його старий?

Раптом він здригнувся.

— Море... Чому тут нема моря! — прошептав він, і губи в нього затремтіли.

Туга заливала його, як розбурхане море.

— Ех, — знову здригнувся він і відвернувся. Його погляд впав на відчинені шкатулки, що лежали на підлозі. Він помаленьку підняв одну з них і взяв камінчики в руку. — «Тьфу, голяки!» — вимовив він і шпурнув їх у вікно. Внизу дзенькнуло скло. Рибарж забув, що внизу, в садочку, оранжерея.

— Що ви робите, дядечку? — промовив приемний чоловічий голос, очевидно, з сусіднього вікна.

Рибарж мимоволі відступив крок назад. Двері рипнули і ввійшов глава сім'ї Шайвл. Може, чудова ніч затримала його біля вікна. Може, він помітив незвичайний

неспокій старого дядя і чув довгу метушню в його кімнаті. А може, й зітхання старого донеслися до нього у вікно...

— Дядьо, чи не збираєтесь ви, бува, викинути всі ці красиві камінчики?

Старий здригнувся і прошептав, не відриваючи погляду од вікна.

— Вони нічого не варті... Просте каміння...

— Я знаю, що вони не дорого коштують, я й сам на них розуміюся. І проте вони дорогі для нас і для вас. Ви збирали їх із таким старанням... Дядьо, прошу вас, залиште їх для моїх дітей. Діти будуть по них вчитися, ви їм будете пояснювати...

— Ви, певно, думали, — монотонно і з зусиллям прошептав старий, — що я багатий... А насправді...

— Дядечку, — твердо, але ласкаво сказав Шайвл, беручи старого за руку, — хіба ви самі не скарб для нас? Не було б вас, у моїх дітей не було б дідуся, у дружини — батька. Ви ж бачите, які ми щасливі від того, що ви з нами, ви — радість для нашого дому...

Старий раптом підійшов до самого вікна. Губи в нього тремтіли, до очей підступали сльози. Він подивився у вікно, але не побачив нічого, все мерехтіло, як прозорий діамант, все хвилювало, хвилі піднімалися до вікна... до його очей... Це було море, так, море!..

На цьому я закінчу, тому що далі розповідати не зумію.

ЯК ПАН ВОРЕЛ ПАЛИВ ЛЮЛЬКУ

16 лютого 184... року пан Ворел відкрив свою бакалійну крамницю «Біля зеленого ангела».

— Du, Poldi, hörst¹, — казала пані капітанша, що мешкала в поверсі над нами, своїй молодій дочці, яка саме йшла на базар і була вже в коридорі, — манну крупу купи в того нового, спробуємо.

Легковажна людина, можливо, подумає, що відкриття нової бакалійної крамниці було не дуже визначною подією. Але такій людині я б сказав: «Ех ти, бідолаха!» — або тільки знизав би плечима і зовсім нічого не сказав. В ті часи провінціал, що майже двадцять років не був у Празі, а потім через Страговську браму потрапляв аж на Остругову вулицю, знаходив купця на тому ж розі, що і двадцять років перед тим, булочника — під тією ж вивіскою, а крамаря — в тому ж будинку. В ті часи все мало своє звичне місце, і влаштувати несподівано бакалійну крамницю там, де, наприклад, раніше містилася галантерейна, було таким безглуздом, що ніхто про це навіть і не подумав би. Крамниця переходила в спадщину від батька до сина і, якщо все ж таки потрапляла іноді до якого-небудь приїжджого з міста або з провінції, тубільці не дивилися на нього занадто вороже тільки в тому випадку, якщо він підкорявся звичному стану і не запроваджував нових порядків. А цей пан Ворел був не тільки зовсім чужою людиною, але влаштував бакалійну крамницю «Біля зеленого ангела», в будинку, де раніше ніколи в житті не було жодної крамниці, і для цього проломив в першому поверсі стіну, що виходила на вулицю. Раніше там завжди було тільки стрілчате

¹ Du, Poldi, hörst (нім.) — слухай, Польді.

вікно. Коло нього з ранку до вечора сиділа над молитовником пані Станькова в зелених окулярах, і кожен, хто проходив мимо, міг її бачити. Чверть року тому стареньку удову відвезли на цвинтар, а тепер — навіщо тільки ця крамниця! На Оструговій вулиці був уже один бакалійник, щоправда, аж на кінці вулиці, але навіщо другий? В ті часи люди ще мали гроші і здебільшого запасалися прямо з млина. Пан Ворел, певно, думав: «А все ж таки піде діло!» Він, мабуть, самовдоволено гадав, що куховарки приходитимуть, адже він молодий, гарний хлопець, кругловидий, з мрійливими синіми очима, стрункий, як дівчина, до того ще й неодружений. Але трапились дивні речі.

Минуло вже майже чверть року з того часу, як пан Ворел приїхав звідкись з провінції і оселився на Оструговій вулиці. Про нього знали тільки те, що він був сином мірошника; можливо, він сам охоче розповів би більше, але ніхто його не розпитував. Він був для всіх чужий, тубільці ставилися до нього зневажливо. Вечори він проводив в пивній за кухлем пива, займаючи окремий столик в кутку біля печі. Відвідувачі зовсім не звертали на нього уваги і ледве хитали головою, коли він вітався. Ті, що приходили пізніше, дивилися на нього так, ніби ця стороння людина сидить тут сьогодні вперше; якщо він приходив пізніше, розмова стихала. Навіть учора ніхто не звернув на нього уваги, а, проте, тут було таке чудове свято. Пан Ярмарка, поштовий урядовець, святкував своє срібне весілля. Щоправда, пан Ярмарка був і досі старим парубком, але якраз 18 лютого минуло двадцять п'ять років з того часу, як він мало не одружився. Його наречена померла напередодні весілля, і пан Ярмарка після цього вже не думав більше ні про яке одруження. Він залишився вірним своїй нареченій, і учорашнє срібне весілля здавалося йому справжнім. Сусіди, також добрі люди, не бачили в цьому нічого особливого, а коли під кінець звичайної щоденної випивки пан Ярмарка поставив три пляшки мельницького вина, вони щиро випили за його здоров'я. Чарки ходили по руках — господиня мала тільки дві чарки для вина, — але жодна з них не дійшла до пана Ворела. А, проте, пан Ворел мав сьогодні зовсім нову люльку, оздоблену сріблом, яку він придбав для того, щоб не відрізнятись від сусідів.

Отже, 16 лютого, о шостій годині ранку пан Ворел відкрив свою крамницю «Біля зеленого ангела». Ще вчора все тут було впорядковано, новенька крамниця виблискувала білими стінами, на полицях і у відкритих лантухах біліло борошно і блищав горох, жовтіший, ніж полиці та прилавки, пофарбовані в жовтогарячий колір. Сусіди та сусідки, проходячи мимо, заглядали всередину, а деякі верталися, щоб подивитися ще раз. Але до крамниці ніхто не увійшов.

— Все ж таки вони прийдуть,— подумав пан Ворел о сьомій годині. Він був одягнений в коротку сіру куртку в бобріка і в білі сукняні штани.

— Хоч би вже мати перший почин,— сказав він о восьмій годині, запалив свою люльку і затягнувся.

О дев'ятій годині він став майже на дверях і почав нетерпляче визирати на вулицю, чи не йде, нарешті, той перший почин. В цей час вгору по вулиці піднімалася панна Польдинка, дочка капітана. Панна Польдинка була дівчина кругловида, на зріст невисока, але широкоплеча; їй було трохи більше, ніж двадцять років. Вже кілька разів говорили, що вона збирається заміж, і її світлі очі мали той вираз байдужості чи втоми, який закрадається в очі всіх дівчат, коли вони довго не одружуються. Вона трохи шкутильгала, але крім того її хода мала ще свою особливу прикмету. Через певні відтинки часу панна Польдинка спотикалася і при цьому хапалась за сукню, ніби вона на неї наступила. Її хода нагадувала мені довгу епічну поему, поділену на цілком визначені строфи в однаковою кількістю стоп. Погляд бакалійника зупинився на панні Польдинці.

Панна з кошиком у руці підійшла до крамниці. Вона подивилася вгору, мовби щось її здивувало, потім, спотикаючись, зійшла по східцях і вже стояла на дверях. Ще не переступивши поріг, вона швидко затулила хусточкою носа. Пан Ворел довго палив свою люльку, і в крамниці було досить диму.

— Покірно цілую руку. Що ви бажаєте?—охоче спитав пан Ворел, відступив на два кроки і поклав люльку на прилавок.

— Два фунти недорогої манної крупи,—звеліла панна Польдинка і повернулася, щоб вийти з крамниці!

Пан Ворел старався з усіх сил. Він одважив два фунти, додав ще пів і всипав усе в паперовий міше-

чок. Йому здавалося, що він мусить при цьому щось сказати.

— Ви будете, мила панночко, цілком задоволені, — говорив він, заїкаючись, — ось, візьміть.

— Скільки? — спитала панна Польдинка, затримуючи подих, і кашлянула в хусточку.

— Чотири геллери. Так. Покірно цілую руку. Перший почин від гарної панночки — це принесе мені удачу!

Панна Польдинка подивилася на нього холодно і здивовано. Якийсь там бакалійник! Він повинен був би радіти, коли руда Анна, дочка миловара, захотіла б з ним одружитися, а він дозволяє собі... Вона не відповіла нічого і вийшла з крамниці.

Пан Ворел потирав руки. Він знову визирнув на вулицю і помітив пана Войтішка, жебрака. За мить пан Войтішек стояв на порозі, тримаючи синю шапку в руках.

— Ось вам геллер, — сказав пан Ворел привітно, — приходьте щосереді.

Пан Войтішек подякував, усміхаючись, і пішов. Пан Ворел почав знову потирати руки і подумав: «Мені здається, коли я подивлюсь на кого-небудь гостро, той обов'язково зайде до крамниці. Діло піде!»

Але коло «Глибокого льоху» стояла дочка капітана панна Польдинка і саме розповідала пані радниці Кдоек: «В нього там стільки диму, що все прокоптілося». Опівдні ж, коли на стіл поставили суп з крупи, панна Польдинка сказала, що «від нього тхне тютюновим димом», і поклала ложку.

Увечері розповідали вже всі сусіди, що в крамниці пана Ворела все просмерділося тютюновим чадом; борошно здається пропаленим, а крупи копченими. І з того часу пана Ворела ніхто не називав інакше, як «копчений бакалійник». Його доля була вирішена.

Пан Ворел ні про що не догадувався. Перший день пройшов невдало, гаразд. Другий, третій день, — а все ж таки піде діло! До кінця тижня він вторгував ледве два гульдени, та й тільки.

І весь час було однаково. Ніхто з сусідів не приходив, а також дуже рідко потрапляв до крамниці який-небудь селянин. Регулярно навідувався лише пан Войтішек. Єдиною втіхою пана Ворела була його люлька. Чим гірший був у нього настрій, тим більші клуби диму він пускав. Обличчя пана Ворела зблідло, чоло вкри-

лося зморшками, але люлька з кожним днем червонішала і виблискувала все більше. Поліцаї з Остругової вулиці ехидно зазирали до крамниці, щоб подивитися на цього невтомного курця, — коли б він з люлькою в роті хоч раз вийшов через поріг на вулицю! Особливо один з них, маленький пан Новак, віддав би все, що завгодно, якби йому пощастило вибити з рота пана Ворела запалену люльку. Вони інстинктивно поділяли неприхильність сусідів до чужинця. Але пан Ворел насуплено сидів за прилавком і навіть не рухався.

Крамниця порожніла. Через п'ять місяців пана Ворела почали відвідувати якісь підозрілі люди. За кожним з них пан Ворел зачиняв скляні двері крамниці. Сусіди впевнено говорили, що Мала Страна побачить банкрутство.

На святого Павла вже розповідали, що пана Ворела буде виселено і що домовласник знову переробить крамницю на квартиру. Кінець кінцем, напередодні виселення крамниця зовсім не відкрилася.

Наступного дня перед замкненою крамницею пана Ворела з дев'ятої години ранку аж до вечора було повно людей. Розповідали, що пана Ворела ніде не могли знайти, і домовласник наказав зламати двері крамниці. При цьому на вулицю випала дерев'яна лава, а вгорі погойдувався нещасний бакалійник, що повісився високо на гаку.

О десятій годині прибула судова комісія і увійшла до крамниці через квартиру. Самогубця зняли за допомогою пана Умоля, малостранського поліцейського комісара.

Він заліз до кишені небіжчика, витяг з неї люльку і, тримаючи її на видноті, сказав: «Такої прокуреної люльки я ще ніколи не бачив — подивіться!»

СВЯТОВАЦЛАВСЬКА МЕСА

Ледве переводячи подих, сидів я внизу на сходах, що вели на костьольні хори. Крізь причинені ґратчасті двері я добре бачив увесь храм, праворуч до срібного надгробного пам'ятника св. Яна і навкіс аж до ризниці з другого боку. Час був десь після полудневої відправи, і святовацлавський храм спорожнів. Лиш біля гробниці святого Яна ще стояла на колінах заглиблена в молитву моя набожна мати та від святовацлавської каплиці пройшов старий ключар, щоб зробити свій останній обхід перед тим, як зачинити храм. Він пройшов в трьох кроках від мене, завернув повз королівську кафедру до виходу, забрязкотів ключами, замкнув замок, ще й, перевіряючи, клацнув клямкою. І пішов далі. Підвелася також і моя мати, покрокувала поруч зі сторожем. Пам'ятник закрив їх обох від мене, і я чув лише їхні лункі кроки й окремі звуки розмови. Потім з'явилися вони з другого боку біля ризниці. Сторож знову грюкнув дверима, знов заскреготів засув, клацнула клямка, і вони пішли до правого виходу. Ще раз грюкнули двері, і я лишився самотній у замкненім костьолі. Дивні почуття охопили мене, холодок пробіг по моїй спині, — та відчуття те не було неприємним.

Я швидко скочив, видобув з кишені хустку й прив'язав нею якомога міцніше ті ґратчасті двері, які звичайно запиралися лише клямкою. Потім я ще швидше видерся сходами на нижню галерею хорів і, притулившись до стіни, сів на сходинку. Все це зробив я з обережності. Я був глибоко переконаний, що двері храму відкриються ще раз і крізь них довгими стрибками проскочать костьольні пси на нічне вартування. Хоч, до речі, ми, служки, ніколи не помічали тих костьольних псів, і гавкання

їхнього ніколи не чули, але розповідали, що в храм пускають псів... Вони великі, руді, злющі, як той, намальований на іконі за головним вітварем, барбос короля Вацлава. Вони ніколи й не гавкають, але це значить, що вони — найлютіші пси.

Я знав, що великі пси вміють відкривати клямку, тому й прив'язав хусткою клямку нижніх дверей. Дістати мене нагорі, аж на хорах, вони не зможуть. А вранці, коли сторож відведе їх, я зйду собі без усякої небезпеки вниз.

Так, ішлося про ночівлю в священнім храмі. Звичайно, про ночівлю таємну. Це була дуже серйозна справа! Ми, хлопчакі, знали, що день у день опівночі святий Вацлав править святу месу в своїй каплиці. Признатися, я, власне, сам і поширив цю чутку серед своїх друзів. Але дізнався я про те з доброго, цілком надійного джерела. Костьольний сторож Гавел — його дражнили Гавел-індик за надзвичайно довгий і лискучий ніс, — він розповідав про це у нас вдома. І коли розповідав, то так дивно поглядав у мій бік, що я відразу зрозумів: він не хоче, щоб про ті таємниці довідався і я. Я поділився таємницею з найближчими своїми товаришами, і ми вирішили, що побачимо ту опівнічну месу. Святий Вацлав став нашим ідеалом. За мною, як за ініціатором справи, було право першості, і сьогодні я, перший з трійці, сидів на нижніх хорах, замкнений і відрізаний від усього світу.

Я знав, що дома не помітять моєї відсутності. З спритністю дев'ятирічного кмітливого хлопця я набрехав матері, що наша тітка, яка живе в Старому Місті, запросила мене до себе. Зрозуміло, що я залишився там і на ніч, а вранці, як завжди, знов прибуду до заутрені — виконувати служницькі свої обов'язки. А якщо я прохоплюся про це пізніше — не біда, бо я завжди можу розповісти, як святий Вацлав месу правив! Я стану такою знаменитою особою, як стара мати міського тесляра Вімра. Одного разу в холерний рік вона на власні очі бачила, як капуцинська дівка Марія, одягнена в золоту свою мантию, ходила серед ночі по Лоретанській площі і кропила будинки святою водою. Мешканці тих будинків тоді тішили себе, що холера їх не зачепить. Але коли ж насправді холера в кроплених будинках почала лютувати ще більше, то люди зрозуміли, що дівка Марія кро-

пила святою водою саме тих, хто скоро мав ввійти до царства небесного.

Кожен, хто хоч на мить залишався сам у порожнім храмі, знає, як сильно впливає на почуття ця простора, мовчазна порожнеча. У дитини ж з буйною фантазією, що чекає чудес і чогось надзвичайного — ці враження, звичайно, ще яскравіші. Я чекав — вдарило чверть, потім півгодини. Звук той поринав у глибину храму, як у безодню, — але ніде не було чути жодного руху. Може, сьогодні вирішили не стерегти храм? Чи псів спустять тільки вночі?

Я поволі підводжусь зі сходинки.

Через найближче велике вікно ледве пробивалось сіре денне світло. Стояла пізня осінь, був кінець листопада, і дні вкоротилися. З вулиці лише вряди-годи доносилися звуки, але вони здавалися особливо виразними і голосними. Надвечір стало аж до суму тихо. Інколи чулися звуки поодиноких кроків. Згодом долетіли гучніші звуки, — двоє мужчин, ідучи поблизу, говорили грубими голосами. Потім донісся неясний стукіт — певне, важкий віз проїхав десь по Градовому завулку. Стукіт ставав яснішим — очевидно, віз в'їхав на подвір'я — і все наближався: цокали копита, бряжчали важкі прикраси на ременях упряжі, гриміли великі колеса... Напевне, то їхав військовий візок до святоюрських казарм. Гуркіт ставав настільки сильний, що аж костьольні вікна легенько дзенькали, а десь на верхніх хорах зацвірінькали стривожені горобці. Почувши цвірінькання, я з полегшенням зітхнув: мені стало спокійніше від думки, що тут зі мною все-таки є живі істоти.

Проте не можу сказати, щоб я, залишившись один у костьолі, відчував збентеження і страх. Чому так? Та тому, що я хоч і усвідомлював незвичайність вчинку свого, але не відчував ніякої провини. Усвідомлення гріха не непокоїло й не давило на мою душу, навпаки — я відчував натхнення і піднесення. Признаюся: ніколи вже потім я не почував себе таким гідним загальних заздросів. Іншим разом, в іншому місці я, може, й боявся б привидів, але тут, у костьолі, вони не мали ніякої сили! Хіба що духи похованих тут святих?

Сьогодні я в гостях у святого Вацлава, а він може тільки широко радіти, що я відважився на такий сміливий вчинок, щоб побачити його славу і те, як він служить

богові. Якщо він зажадає, я охоче буду прислужувати йому, урочисто носитиму священні книги, не дзенькну дзвіночком ні єдиного разу більше, ніж належить! А співати я буду так голосно й красиво, що святий Вацлав пустить сльозу, покладе мені на голову обидві руки й скаже:

— Славна дитина!

Чіткі удари — пробило п'ять годин — вивели мене з мрійної задуми. Я витяг з шкільної торбини, що висіла на ремені через плече, свою хрестоматію, розклався з нею на перилах й почав читати. Молоді очі ще бачили, незважаючи на значні сутінки. Але всякий, навіть найслабший, звук з вулиці відволікав мою увагу, і я за кожним разом переривав читання, аж доки не наставала знову мертва тиша. Раптом почувися дрібні кроки і замерли біля вікна. Вмить я зрозумів, зрадівши надзвичайно, що це мої обидва приятелі. Наш умовний посвист донісся з вулиці. Я здригнувся від радості. Приятелі думають про мене, вони такі прибігли, хоч, може, будуть за це побиті вдома! Я пишався тим, що вони захоплюються мною, що їм так кортить побути на моєму місці хоч одну годинку. Цілу ніч ці хлопці не спатимуть від хвилювання! А як мені хотілося пустити їх хоч на одну годинку до себе!

Ось свиснув Фрицек, шевців Фрицек, як же я міг не впізнати його! Я так любив Фрицека! Сьогодні йому цілий день не везло. Вранці, на богослужінні, він розлив воду на священика — вічно цей Фрицек дивиться не на священика, а по сторонах, а вдень учитель помітив, як він цілувався з директоровою Анінкою й передавав їй листа. Ми всі втрьох любили Анінку, і вона також любила нас усіх трьох.

А тепер свиснув Кубічек... Кубічек, аго-ов! З якою радістю я б відгукнувся їм голосом або свистом, або принаймні хоч словом, але ж я був у костьолі... Хлопці розмовляли голосно, щоб я чув, інколи вигукували — я чув тоді окремі слова:

— Ти там? Агов, ти там?..

— Не боїшся?..

Тут! Не боюсь! Коли хтось проходив зблизька, вони трохи відбігали і потім знову повертались. Мені здавалось, що я крізь стінку бачу кожний їхній рух, і тому відчував, що з мого обличчя не сходить посмішка.

Ось цокнуло щось у вікно, аж я злякався! Певне, камінцем поцілили! Знов! Потім на площі раптом залунав сильний чоловічий голос, лайка..., Мої приятелі повтікали. Більше вже вони не повернулися, даремно я чекав...

Раптом мене опанувало якесь відчуття туги. Я засунув книжку в торбину, перейшов до других перил й почав дивитись униз. Весь храм видавався сумнішим, як раніш, загадковішим, але не тільки від сутінків. Всі предмети я розрізняв дуже добре і міг би орієнтуватись серед них і при значно більших сутінках, бо все тут було мені добре знайоме. Колони і вівтарі неначе були задрапіровані синім серпанком з довгастими смугами, і все навколо стало заволікатися однобарвним, вірніше, безбарвним, присмерком. Я перехилиюсь через перила. Праворуч, напроти королівської кафедри, жевріє вічний світильник. Його тримає у руці кам'яний рудокоп — відома розмальована каріатида, що підпирала склепіння. Вогник тижо сяяв, мов маленька зірочка на небі, і навіть не мерехтів. Під ним унизу я бачив освітлену частину узористої підлоги, костьольні темнокоричневі ослони навпроти, а на найближчій вівтарі мляво блищав золотий пруг на одіянні дерев'яної статуї якогось святого. Я ніяк не міг згадати, як той святий виглядає за денного світла. Погляд мій знову перейшов назад, на каріатиду. Рудокопове обличчя було освітлене знизу, опуклі його риси являли собою невдалу брудночервону кулю. Витріщених рудокопових очей я не бачив. Трохи далі світлою плямою вимальовувався надгробний пам'ятник св. Яна. Знову погляд мій зупинився на рудокопові, і раптом мені здалося, що він тримає голову якось навмисне назад, ніби сміється, і що він червоний від того, що стримує сміх. Цілком можливо, що він потай дивиться на мене й глузує з мене. Мене опанував страх. Я заплющив очі й почав молитися... Трохи заспокоївшись, я встав і сміливо подивився на рудокопа. Вогник спокійно жеврів у його руці, як і раніш. На вежі вдарило сьому годину.

Далі зазнав я й інших неприємних почуттів: мене затрясло з холоду. Надворі стояв мороз, і тут, всередині храму, було теж зимно. Хоч я й добре був одягнений, все ж тіло моє відчувало холод. До того ж напасівся голод. Час вечері вже минув, а я забув захопити з собою чого-небудь попоїсти. Але я вирішив героїчно побороти в собі голод, бо дуже хотів побачити наступне опівнічне

гаїнство. Одначе холод, що підкрадався до тіла, не можна подолати однією волею. Мені потрібно було рухатися, щоб хоч трохи зігрітись. Тоді я почав ходити по хорах сюди-туди, дійшов аж до найнижчого органа, де починались сходи нагору до головних хорів. Добре обізнаний з костьолом, зійшов я сходами нагору. Перша сходинка рипнула, і в мене наче завмерло все всередині. Проте я ступав далі, поволі й обережно, так само, як ми прокрадалися тут нагору в свята, щоб нас не помітив служник і не зігнав униз раніше, ніж ми нагорі сховаємось за спину хористів.

Ось я вже на головних хорах. Поволі ступав я крок за кроком, поки дійшов до передньої частини. Входячи сюди, ми завжди відчували збентеження і якесь піднесення захоплення, тепер я був тут сам-на-сам, ніхто мені не забороняє і не стежить за мною. Там, угорі, навколо органа, піднімаються східчасті лави, подібні до ярусів античного цирку. Я сів на нижчу лаву, якраз біля тимпанів. Хто міг тепер заборонити мені заграти на цих тимпанах, що були для нас особливо привабливими?

Зовсім легенько я торкаю найближчий з них, так легенько, що й пороку не стер би з нього. Потім знову торкаю його пальцем, але вже трохи сильніше. Тепер я чую ледве вловимий звук. І я відчуваю себе так, наче зробив якийсь гріховний вчинок...

Передо мною на пюпітрах та на високих перилах чорніли великі псалтирі. До них я також міг сьогодні доторкнутися, міг навіть котрийсь з них підняти. Вдень від такої спокуси я нізачо не втримався б. Ці величезні псалтирі завжди здавалися нам такими таємничими. Оправа на них була дерев'яна, важка, оздоблена бронзою, пергаментні аркуші, що їх перегортали з допомогою дерев'яних кілочків, були забруднені на краях. На тих аркушах блищать золоті та кольорові ініціали, видно чорне, старовинне письмо, а на широким лінійках — чорні і червоні ноти, такі великі, що можна було чітко бачити їх і з найвищої сходинки. Такий псалтир мусив бути дуже важкий, бо сухорлявий тенор з хору не міг його навіть зрушити з місця. Ми, хлопчики, зневажали за це того довготелесого тенора. А коли треба було пересунути котрийсь із псалтирів, то це робив огрядний, червонощокый бас, та й він при тому хекав. Баса ми поважали. Нас хвилював його могутній голос, від якого ніби зву-

ковий струм проймав наше тіло. На процесіях ми завжди трималися біля нього. Саме тут, передо мною, в великодні служби й ставав бас, і з ним з одного нотного аркуша співали ще два басы, але вже не такі визначні. Ліворуч звичайно стояли два тенори, але що то за тенори! Проте одного з них, меншого, ми все-таки поважали. Він також бив у тимпани, і коли вже брав до рук паличку і поруч з ним купець Ройко піднімав тромбон — наставляв для нас, хлопчаків, найвеличніший момент. А ще далі ліворуч стояли хлопчаки-хористи і між ними всемогутній регент. Я ніби зараз чую його наставляння перед початком меси, шелест нот, звуки дзвонів на вежі... Ось-ось дзенькне дзвіночок у ризниці, орган почне прелюд, глибокі, протяжні звуки стрянуть увесь храм, регент витягне у напрямку до вітваря шию і ось змахне камертоном, і тоді злагоджено поллеться хвилями музика, урочиста, прекрасна; велична хвала полине до склепіння храму...

Я чую співаків, музику, ніби ціла меса проходить передо мною, і в душі зовсім реально звучить «Вона побіс расет!». Ще ніколи не була й не могла бути відправлена така прекрасна меса, яка виникла в моїй уяві. Напрочуд натхненно й приємно звучить бас, кожную мить гармонійно зливаючись з супроводом тимпанів і тромбона. Не знаю, як довго тривала та меса в моїй душі. Здавалося мені, що кілька разів до піднесених чарівних звуків музики вривалися з вежі й удари годинника. Раптом мене пройняв лютий холод, і я мимоволі опам'ятався...

У притворі ніби з'явилося срібне сяйво. Через численні вікна линуло легеньке світло зоряної ночі. Я ступив на східець коло перил й поглянув униз. Глибоко зітхаю, і мої легені наповнилися церковним повітрям — сумішшю пахошів та цвілі. Піді мною біліє мармур великого мавзолею, навпроти, коло головного вітваря, блищить другий вічний світильник, а на позолоті вітварних стін тремтить мерехтливий відблиск.

Я хвилювався. Яка ж то вона буде, та святовацлавська меса!

Дзвони на вежі не заздзвонять на месу, адже його почуло б усе місто, і меса перестала б бути таємною. Але може ж таки дзенькне дзвіночок у ризниці, заграють органи й раптом чарівно осяяна тьмяним світлом, процесія

пiде навколо головного вiвтаря, повз правий притвор до святовацлавської каплицi. Процесiя йтиме, певне, в тому ж порядку, як буває це в пiсляполудневiй недiльнiй вiдправi, — iншого порядку я собi й не мiг уявити.

Спереду понесуть на червоних ратищах блискучi металевi лiхтарики. Понесуть їх, звичайно, ангели, нiхто iнший! Потiм... А хто пiде замiсть хористiв? Мабуть, тi кам'яни розмальованi бюсти, що стоять нагорi в колонаднiй арцi: чеськi королi, королеви люксембургської династiї, архiєпископи, каноніки, будiвничi храму. Теперiшнi каноніки, безумовно, не пiдуть, бо вони не гiднi того, особливо цей канонік Пешина! Вiн найбільш драгував мене. Одного разу, коли я пiд час вiдправи нiс тяжкий металевий лiхтар i тримав його трохи похило, Пешина дав менi потиличника. А якось iншим разом дзвонар пустив мене на дзвiницю, i я вперше до благословiння задзвонив «Йозефовим» дзвоном, побувши там господарем металевих велетнiв. Коли ж я спустився вниз, сповнений найпоетичнiшого хвилювання, канонік Пешина стояв бiля входу до вежi i допитувався в дзвонаря:

— Котрий це там ссел був? Ач, як бешкетував!

Я собi вже уявляв, як тi старi пани з кам'яними очима починають процесiю, але, як не дивно, я не мiг уявити їх нiг: рухалися лише бюсти, хитаючись, неначе вони крокували. За ними, мабуть, пiдуть тi архiєпископи, що покояться позаду Кинської каплицi, а за ними—срiбнi ангели святого Яна! А вже потiм, з розп'яттям у руцi, сам срiбний святий Ян. За Яном — мiцi святого Жигмонта, — трохи кiсток на червонiй подушцi; але подушка також нiби крокує. Аж потiм уже всiякi рицарi в панцирах, за ними королi та воеводи з усiх тутешнiх гробниць. Деякi з них в коштовнiм одiяннi з червоного мarmуру, iншi — серед них i Юрiй Подебрад — в бiлому. I, нарештi, несучи закриту срiбним покривалом чашу, iде сам святий Вацлав. У нього висока i по-юнацькому могутня постать. На головi його звичайна металева каска, а поверх кольчуги накинута ризу з блискучого бiлого шовку. Каштанове волосся Вацлава спадає розкiшними хвилями, на лицi були привiтнiсть i спокiй. Я зовсiм ясно уявляю собi його обличчя, великi блакитнi очi, квітучi шоки, м'яке пишне волосся.

Мiж тим, всю цю процесiю я собi уявляв з заплющеними очима. Тиша, втома i дрiмотна фантазiя зробили

своє — мене опанував сон, і мої ноги підігнулись. Похапцем я знову вирівнявся й оглянув порожній храм. Спокійно і мертво, як і раніш. Але тепер ця мертва тиша раптом вплинула на мене інакше: втома стала нестерпною, тіло зводило від холоду, і до всього того, напав на мене незрозумілий, але сильний страх. Я не знав, чого саме боюсь, але мені було страшно, і дитяча думка не знаходила жодної підтримки.

Я безсило присів на сходинку і гірко заплакав. Сльози текли, стиснулися груди, і я марно силкувався стримати себе. Хвилинами ридання проривалися особливо голосно і розносилися в тиші костюлу. Це ще більше лякало мене. Хоч би ж не бути таким самотнім у цім величезнім храмі! Або принаймні хоча б не бути у ньому замкненим!

Знову я голосно застогнав, може, голосніше, ніж раніш, і ніби у відповідь почулося наді мною пташине цвірінькання. Я був не одинокий тут, горобці ночували у храмі зі мною! Адже я добре знав їхні гнізда — між балками над лавами для сидіння! Це був справжній храмовий притулок, неприступний навіть для наших хлопчачих замахів. Кожен з нас звичайно міг дістати рукою до балок, але ми не робили того ніколи.

Я швидко вирішив. Стримуючи подих, я поволі підвівся, простяг руку... і вже тримав горобчика в жмені. Переляканий птах почав жалібно пищати, щипати мене за палець, але я не випустив його, я відчув під пальцями биття його гарячого серця, і мій страх зник. Я не відчував більше самотності; з нас двох я сильніший, і свідомість цього відразу сповнює мене відвагою.

Я заспокоїв горобчика, тримаючи і далі його в жмені. Тепер мені нема чого більше боятися, та я уже й не засну. До того ж і опівніч уже близько. Треба уважно слухати, щоб курантів не прогавити. Сів я тут на сходинку, притулив руку з горобчиком до грудей і обличчям повернувся до вікна святовацлавської каплиці, щоб одразу помітити, коли зажевріє там світло до чудодійної меси.

Вмостившись, я задивився у вікно каплиці. Воно було темносірим. Не знаю, чи довго я дивився на нього, але поволі сутінки у вікні ставали прозоріші, з'явилися ясноблакитні кольори, ніби я дивився в небо. Куранти з вежі почали дзвонити, удар звучав за ударом, їм не було кінця...

Страшений холод збудив мене. Все тіло було наче поламане і побите. В очах стояли червоні плями, а у вухах нестерпно дзвеніло. Поволі я опам'ятався. Я лежав на тих сходинках, тримаючи руку біля грудей, але жменя була розкрита й порожня. Проти мене було освітлене вікно святовацлавської каплиці. Дзвенів дзвіночок, і лунав добре мені знайомий спів заутрені.

Значить, святий Вацлав служить месу?

Я нерішуче зводжуся і поволі спускаюся до вікна, що виходить на нижні хори. Схилившись, я боязко дивлюсь униз.

Біля вітваря наш священник правив месу. Прислужував йому один з служок костьола, і він якраз і дзвонив.

Вмить мій погляд зі страхом перейшов на знайоме місце серед ослонів. Там, як і завжди, стояла на колінах моя мати з похиленою головою та біла себе в груди. А коло неї стояла на колінах наша тітка з Старого Міста...

Мати підвела голову, і я побачив, як по щоках її котиться сльоза за сльозою.

Я зрозумів усе і відчув нестерпний сором. Голова моя пішла обертом, мов у дивовижнім вихорі. Жалість до матері, яка вже оплакувала мене, як загиблого, і якій я завдав стільки горя, стиснула мені серце й перехопила подих. Я хотів побігти вниз, кинутися до матері, але ноги мої раптом безвладно підломилися, голова похилилася, і я впав біля стіни на підлогу. Безмежне щастя, що в таку мить я зразу ж розплакався. Спочатку сльози пекли мене, як вогонь, та потім принесли полегшення...

Ще було поночі і з неба падав дрібний дощ, коли люди виходили з заутрені. Пригнічений і розчарований «герой» стояв біля костьольних дверей. Ніхто не звертав на нього уваги. Але, коли нарешті моя стара мати разом з тіткою виходила з храму, вона раптом відчула на своїй зморшкуватій руці дотик палких уст.

ЯК СТАЛОСЯ,

що 20 серпня 1849 року
о-пів на першу після полудня
Австрія не була зруйнована

Двадцятого серпня 1849 року о-пів на першу після полудня Австрія мала бути зруйнована; так було вирішено в «пістолетному товаристві». Я вже не пам'ятаю, чим саме тоді завинила Австрія, але не маю жодного сумніву в тому, що ухвалу цю було прийнято з глибоких міркувань. В усякому разі іншого виходу не лишалося, справу було вирішено, скріплено присягою, і виконання її доручили досвідченим рукам Яна Жижки з Троцнова, Прокопа Голого, Прокупка та Микулаша з Гус — тобто мені, а також сину ковбасника Йозефу Румпалові, сину шевця Франтіку Мастному та Антоніну Гохманові, який приїхав з-під Раковника і вчився на гроші свого брата, заможного селянина.

Наведені тут історичні прізвища ми привласнили не випадково, а цілком по заслугах. Я став Жижкою, бо був чорніший за всіх, говорив найрішучіше і на перші збори нашого товариства (вони відбувалися на горищі у Румпалів) прибув з чорною пов'язкою на лівому оці, що викликало загальне захоплення. Цю пов'язку я мусив потім одягати на всі збори; це було не дуже приємно, але нічого не можна було вдіяти. Інші мали не менш серйозні підстави, щоб прийняти свої історичні псевдоніми.

Справу було підготовлено з надзвичайною передбачливістю. Протягом цілого року ми використовували кожну прогулянку для спільних вправ в стрілянні з рогатки. Прекрасним матеріалом для рогаток постачав нас Мастний-Прокупек, і на відстані ста кроків ми влучали

в стовбур кожного дерева, якщо він був з людину завтовшки.

Але цим ми не обмежувались. Протягом цілого року складали ми кожен крейцер, добутий коли чесним, а коли й нечесним шляхом, до спільної «пістолетної каси», від якої походить назва нашого товариства. Наприкінці в цій касі було вже одинадцять гульденів. Тиждень тому ми купили на Пршикопах за п'ять гульденів пістолет «лютіхської роботи», як сказав продавець. Під час зборів, які тепер, на канікулах, відбувалися щодня, ми дивилися на свій пістолет, він ходив по руках і кожен з нас підтверджував, що це справжня лютіхська робота. Ми ще, правда, ні разу не вистрілили з нього, по-перше тому, що не мали пороху, а по-друге тому, що Прага і досі ще була на воєнному стані, і ми мусили бути обережними. Ми взагалі дуже турбувалися про те, щоб нас не зрадили, і більше нікого не приймали до свого товариства; в ньому було нас тільки чотири члена — засновника, але ми вважали, що цього досить. На ті шість гульденів, що лишилися, ми могли купити ще один пістолет і тим подвоїти наше озброєння, але ми вирішили купити на цю суму пороху, хоч і не мали достатньої уяви про те, скільки він коштує. Для здійснення нашого плану цілком вистачало одного пістолета. Крім того, у нас були ще деякі речі, що належали товариству: порцелянова люлька, яку курих Прокупек на таємних зборах від імені нас усіх; це була гарна, знаменита люлька, на ній були намальовані чаша, ціп і вила, але на сьогоднішній день ми не надавали їй ніякого особливого значення. Ми мали також свій електричний прилад. Його зробив нам брат Прокопа Голого, помічник слюсаря, але прилад не виправдав наших надій і ми залишили його дома.

Тепер я розповім наш план, щоб кожен міг висловити своє захоплення ним. Головна мета: зруйнувати Австрію. Найближчий захід: оволодіти Прагою. Для цього треба захопити Бельведерську цитадель, яка стояла на виступі Маріанського валу; захопивши цю цитадель, ми фактично оволоділи б Прагою; там уже, як ми думали, ніхто не зможе обстріляти. Ми продумали усі подробиці: напад на цитадель буде здійснено рівно опівдні. Якщо взяти до уваги, що на фортеці з найдавніших-давен існує звичай нападати опівночі, і саме тому опівночі варта завжди найпильніша, треба визнати, що наш план був за-

думаний з диявольською хитрістю. Вдень цитадель охороняли шість або вісім солдатів. Один з них стояв на варті біля залізних воріт, що вели у двір; ворота завжди були напіввідчинені, і ми бачили, як він там походжає туди і сюди. Другий вартовий ходив на празькому боці, де стояло декілька гармат. Непомітно ми наблизимось до воріт,— нас буде четверо та ще хтось — пізніше буде видно хто, — накинемося на вартового, заколемо його, заберемо в нього рушницю; потім двічі вистрелимо з рогатки у вікна караульного приміщення, ввірвемося всередину, переколемо безтурботних вартових і відберемо в них рушниці. Залишається другий вартовий. Найпевніше, що він здасться сам, ми зв'яжемо його і відберемо в нього рушницю. А не здасться, його справа, ми його заколемо. Зразу ж по тому ми викотимо одну гармату до воріт, запалимо смолоскип, що стирчить там на жердині, і оголосимо з валу пражанам, що відбувається революція. Тоді, певна річ, прийде військо. Але воно не зможе дістати нас за стіною, а ми щохвилини будемо відчиняти ворота, стріляти з гармати і швидко зачиняти їх. Ми переколемо найближчих до нас солдатів, а увесь гарнізон змушений буде здатись, бо звідусіль йому загрожуватимуть революційні сили. Коли ж він не захоче здатися, це його справа. Ми вийдемо з цитаделі, об'єднаємося з пражанами і зразу ж звільнимо всіх політичних в'язнів, що страждають на Градчанах. Далі все піде гак природньо, як зростає жито. Перший великий переможний бій ми дамо біля Німецького Броду, заманивши туди австрійську армію. Другий дамо на Моравському полі— саме на Моравському полі, бо дух Пршемисла Отакара закликає до помсти. Далі візьмемо Відень і зруйнуємо Австрію. В цьому нам будуть допомагати вже й мад'яри. А потім переколемо мад'ярів. Надзвичайно!

Дуже важливу роль на початку цієї кривавої драми мала відігравати п'ята особа, хоч вона про те нічого не знала і не повинна була знати до останнього моменту. Це був дрібний торговець Погорак. Він жив в Єнчі за Білою Горою і тричі на тиждень приїздив до Праги з візком, запряженим великим псом. На візку він привозив різаних курей та голубів. На нього вказав полководець Румпал — Прокіп Голий,— коли питання про заготівлю пороху стало вимагати негайного вирішення. Дістати порох було в ті часи надзвичайно важко, купці мали право

продавати його тільки з урядового дозволу, але Прокіп Голий, у батьків якого Погорак завжди купував копчені ковбаси, розповів нам, що той щоразу купує в Празі також і порох для одного купця в Єнчі. Він спитав його, чи не згодився б Погорак за добру винагороду купити порох також і для нього. Погорак погодився. Дев'ятнадцятого серпня Прокіп Голий дав Погоракові цілих шість гульденів, з яких два були йому щедрою винагородою, а чотири призначалися на порох. Погорак пообіцяв наступного дня якнайшвидше продати свій товар, купити все, що йому потрібно і поїхати зі своїм візком не до Страговської брами, а через Бруську вулицю, щоб по дорозі віддати порох Прокопу Голому. Тільки тоді він дізнається, що нас сила-силенна; він випряже свого білого пса з візка, залишить візок на дорозі і приєднається до нас. В тому, що він приєднається до нас, не було жодного сумніву. Адже він дістав два гульдени, а крім того — яка честь! Він може не сумніватися в тому, що потім ми його назначимо на хороший пост. А інакше ми знайдемо спосіб розправитися з ним, в цьому він може бути певен. Зі слів самого Погорака, які передав нам Прокіп Голий, ми знали, як минулого року після зелених свят він скинув з коня гусара.

— Коло Білої Гори живуть найсильніші люди в Чехії, — казав Прокіп Голий.

— Не тільки коло Білої Гори, але аж до Раковника, — додавав Микулаш з Гус і потряс у повітрі своїм могутнім кулаком.

Так чи інакше, я був радий, що Погорак візьме участь у нашій справі. Можу поручитися, що решта полководців відчувала те ж саме.

В нашому плані мова йшла, як вже було вище докладно висвітлено, перш за все про варту біля воріт. Але за кілька місяців до строку сталася пригода, сліди якої напевно ще й досі залишилися на дні душі у кожного з нас. Одного разу ми четверо гуляли в м'яча в рові біля валу «Великий ледар». Звалася наша воєнна гра «великий пастух», і ми розважалися нею кілька годин. У нас був прекрасний гумовий м'яч, куплений за сорок крейцерів. Грали ми так добре, що гренадер, який проходив мимо, зупинився, щоб подивитися на нас. Він довго стояв, а потім сів, щоб зручніше було любоватися нами. Раптом м'яч підкотився якраз до нього. Гренадер ліниво

потягся, аж перевалився на живіт, і схопив наш м'яч. Потім він почав повільно підводитися — це продовжувалося без кінця — а ми чекали, поки він не кине м'яча своєю могутньою правицею. Але його могутня правниця засунула м'яча глибоко в кишеню, а могутнє його тіло поволі попрямувало вгору по схилу. Ми оточили гренадера, просили, благали, загрозували, але в результаті Прокіп Голий дістав ляпаса і Микулаш з Гус так само. Потім ми почали кидати в нього каміння, але гренадер побіг за нами, і справедливість мусить відзначити, що всі ми кинулись утікати.

— Знаєте, ми добре зробили, що не розправилися з ним, — говорив потім Ян Жижка з Троцнова. — Адже ви пам'ятаєте про наші плани, а хто знає, що могло б з нами статися. Коли існує певний план, ніколи не треба піддавати його небезпеці через дрібниці! Я увесь тремтів — мені хотілося впіймати його, але я подумав: треба зачекати!

Цей ясний виклад був прийнятий усіма із вдячністю і кожен ствердив, що також увесь тремтів і ледве стримувався.

На початку серпня, коли ми розробляли вже найтонші подробиці плану, я раптом спитав:

— Кусається Погораків пес?

— Кусається, — підтвердив Прокіп Голий, — вчора він розірвав сукню у дівчинки пряничника.

Те, що Погораків пес кусається, було дуже важливою обставиною.

Настав ранок пам'ятного дня. Правда хроніка небес відзначила його, як ранок понеділку. Я бачив, як небо сіріє, потім робиться попелясто-сивим, потім зненацька світлішає, дедалі яснішає, і все це тягнеться безмежно довго. А по суті я пристрасно, всією душею бажав, щоб у цей день якимсь чудом зовсім не було світанку і щоб природа перескочила через цей один-однісінький день.

Я не спав цілу ніч. Лише іноді на мить змагала мене хороблива дрімота, але одразу ж я знову починав борсатися на задушливій постелі і намагався стримати голосні ридання.

— Що з тобою, ти стогнеш? — декілька разів питала мати.

Але я удавав, що сплю.

Мати встала, запалила світло і підійшла до мене. Очі в мене були заплющені. Вона поклала долоню на мбе чоло.

— Хлопець увесь горить, як вогонь. Глянь-но, батьку, з ним щось трапилось.

— Облиш його, — відповів батько, — вже десь набігався вчора. Чорти їх носять. Але час вже цю компанію розігнати, завжди він тягається з Франтіком, Йозефом і тим з Раковника...

— Адже ти знаєш, що вони разом вчать, так у них краще виходить.

Скажу відверто: мені було зле. Мені було зле вже давно і робилось тим гірше, чим менше днів залишалося до двадцятого серпня. Я спостерігав щось подібне також і в інших полководців. На останніх зборах говорили плутано. В душі я приписував це тому, що полководці злякалися. Я переборював себе і напередодні подій виголосив рішучу промову. У нас почалася гаряча суперечка, всі були збуджені, ніколи ще ми не чули таких рішучих виступів, як того вечора. Наступної ночі я спав дуже погано. Звичайно, коли б я міг відчутти героїзм інших, я б і себе почував зовсім інакше.

Що я також боявся, цього я не міг припустити ні за яку ціну. Але я думав, і це звучало, як тяжка скарга на долю, чому саме мені припав цей жахливий обов'язок. Зруйнування Австрії здалось мені раптом гіркою чашею, яку мені треба було випити. Мені захотілося кричати: «Господи, хай минає мене чаша оця!—але я почував, що виходу вже немає, і вершина слави для мене стала вершиною Голгофи. Присяга зв'язувала.

О десятій годині ми мали бути на місці, об одинадцятій мусив приїхати Погорак, о-пів на першу повинні були розпочатися дії.

Я вийшов з дому о дев'ятій.

Приємний літній вітерець холодив обличчя. Сине небо посміхалося, як сестричка Прокопа Голого Маринка, коли вона підбивала нас на які-небудь витівки. До речі, я був закоханий в Маринку. Я згадав про неї, про пошану, з якою вона завжди ставилася до моєї геройської вдачі, і відразу ж мені стало легше, груди випнулися, і душа ніби зросла.

Поки я дійшов до Оленячого рову, зі мною сталася чарівна зміна: я двічі зловив себе на тому, що підстрибую на одній нозі.

Я знову думав про те, чи все в порядку. Порядок був зразковий. Дві рогатки лежали в одній кишені. В другій кишені була схована чорна пов'язка для ока. Під пахвою я ніс шкільний підручник — це була воєнна хитрість. Я йшов по Маріанському валу повз військові загоны, що навчалися тут, і не здригнувся ні разу. Я знав, що на той час, коли ми розпочнемо штурм цитаделі, вони вже розійдуться по своїх казармах.

Часу було досить, і я обійшов всі бойові позиції. Я пройшов Хотковими садами, де якраз поблизу дороги, що вела униз, мав зайняти місце Микулаш з Гус. Я подивився униз на Бруську вулицю, де повинен був стояти Прокупек, чекаючи Погорака, щоб потім перегнати його по стрімкому схилу і швидко принести нам звістку. Я наблизився до цитаделі і звідти по валу пройшов до Бруської брами. Біля цитаделі у мене почало колотитися серце, коли ж я відійшов від неї—перестало. Вали від цитаделі до Бруської брами утворювали два бастиони, що виступали вперед. Один з них, вищий, мав на своєму вершку невеличкий майданчик. В центрі майданчика містився маленький, обкладений цеглою ставок, навколо якого ріс густий очерет і кущі — місце, до якого ми ходили з великою охотою. Під одним з кущів ми сховали добру купу каміння для рогаток. Другий бастион був розташований на нижчому місці. Тепер там стоїть кав'ярня «Панорама», а тоді це місце було вкрите густим чагарником. В кількох кроках звідси міститься Бруська брама—тут і знаходився мій спостережний пункт, як вищого воєначальника.

Я сів на лаву над брамою і розгорнув книгу. Легеньке тремтіння проймає мене, іноді морозець перебігав по спині, але мені здається, що це не був страх. В цілому я почував себе досить добре. Цьому в значній мірі сприяло ще й те, що я не зустрів ще жодного з моїх соратників. Я мав приємну підозру, що вони злякалися і не прийдуть. При цій думці мені дуже хотілося гордо випростатися, але я боявся випробувати долю — ще пришло їх?! — і не зробив цього.

Звуки барабанів та сурм раз у раз лунали на Маріанському та Бельведерському учбових плацах. Внизу піді

мною не припинявся рух возів та людей крізь браму. Спочатку я не звертав на них уваги, потім піддався марновірності і почав гадати: якщо вози, дійшовши до кінця містка, повернуть у напрямі на Бубенче, буде нам погано, якщо повернуть ліворуч на Підбабу, буде добре. Один, два, три, чотири, п'ять — всі їдуть на Бубенче... Сурми на Бельведері заграли, як перед наступом. Я підскочив.

В цей час на вежі святого Віта пробило десяту. Я озирнувся і побачив, як по алеї крокує до свого місця Микулаш із Гус. Благородне, відважне серце, хоробрий воїн,—він навіть канікулами поступився для великої справи, а міг відпочити у брата вдома два тижні. Але я відчував, що нітрохи не радію від того; що бачу його. Обов'язок вимагав від мене зробити обхід позицій. Я помалу пішов повз bastiони, тримаючи перед собою розгорнуту книгу. Тут, наверху, я не зустрів ніде нікого.

Так я дійшов до ставка. Тут у траві лежав Прокіп Голий. Побачивши його, я почав робити великі важкі кроки, наче на мені було важке бойове взуття, яке гриміло на валу військового табору.

Прокіп Голий також держав книгу в руці і дивився на мене. Очі в нього були червоні.

— Все в порядку?

— Все.

— Маєш його?

— Маю.

Мова йшла про доручений йому пістолет.

Я глянув вбік куша, під яким лежало наше каміння. Прокіп Голий також глянув туди і при цьому намагався посміхнутися, але в нього нічого не вийшло. В цей час з цитаделі вийшов солдат з поливальницею у руці, на ньому була шинель та легенька шапочка на голові. Це був постійний слуга в цитаделі. В своїх розрахунках ми зовсім про нього забули — отже, одним більше! Він помалу підходив і, коли наблизився до нас, поставив поливальницю на землю. Ми обидва затряслись, як годинниковий маятник.

— Молоді люди, чи нема у вас поганенької цигарки?

— Нема, ми... — але я не договорив; хіба я міг сказати, що, крім Прокупка, жоден з нас ще не курить!

— Але два крейцери у вас, мабуть, знайдеться, дайте мені їх на тютюн! Я тут ще з торішнього повстання,—но-

ний сильний прощовх, неначе електричний удар,—і щодня хто-небудь дає мені на тютюн!

Я витяг два крейцери і подав йому їх тремтячою рукою. Солдат свиснув, узяв поливальницю і пішов, навіть не подякувавши.

Я махнув рукою і почав сходити на дорогу. Увійшовши до Хоткових садів, я наблизився до Микулаша з Гус, що займав лавку з «гарною перспективою». Він дивився повз книгу вниз. Я підійшов до нього залізним кроком.

— Все в порядку?

— Все, — він трохи посміхнувся.

— Прокупек на місці?

— Так, він курить люльку.

Внизу на поручнях сидів Прокупек, дригав ногами і курих сигару, куплену, мабуть, за півгеллера.

— Завтра я також почну курити.

— І я.

Я зробив знак рукою і пішов, карбуючи крок.

Знову я сидів над брамою. Загони солдатів поверталися з учбового плацу за ворітьми — чудово! Але на превеликий подив я дивився на них сьогодні з якимсь незрозумілим і неприємним почуттям. Раніше їх вигляд мене збуджував, звичайного барабанного бою було досить для моєї буйної фантазії; а якщо музики і не було, я легко уявляв собі бурхливі захоплюючі звуки турецького марша, мені здавалося, що я на чолі війська повертаюся з переможних боїв верхи на гарячому скакуні, що за мною крокують воїни, співаючи веселих героїчних пісень, що навколо мене радіє народ, а я сиджу з кам'яним обличчям і лише зрідка нахиляю головою. Сьогодні ж фантазія скидалася на вчорашнє пиво, що вивітрилося і втратило смак. З такого пива мати варила юшку, яку я дуже не любив. Розум не хотів підноситися на переможні висоти, язик був ніби покритий тонким шаром глини. Коли якийсь з солдатів випадково дивився вгору на мене, я відводив очі.

Я подивився навкруги. Усюди урочиста тиша, ніби на пагорби і долини нечутно падає дрібний золотий дощ. В природі панував особливий елегічний настрій. Я затремтів, незважаючи на теплу погоду.

Я глянув вгору на синє небо. І знову згадав про Маринку. — Моє миле дівча! — Мені стало страшно. Але це

почуття скоро зникло. Адже знищив Жижка з купкою людей сто тисяч хрестоносців, рицар Персифаль забив сто озброєних ворогів за годину; але тільки бог знає, що це зі мною робиться — іноді навіть історичні приклади не мають переконливої сили, фантазія — ніби учорашнє пиво, на язичку — ніби шар глини.

Ні, неможливо.. відступити не можна... хай буде так!

З брами виходило дедалі більше людей. Мій погляд стежив за ними без думки. Потім знову я мимоволі почав марновірно гадати, причому тепер я вдавався до хитрощів: загадував лише на тих, що були в селянському одязі і про яких майже напевно можна було сказати, що вони мабуть підуть вліво на Підбабу.

Раптом мене почало морозити, я став на ноги через силу.

Краще знову піти в обхід! Все одно цього вимагає невимолений обов'язок.

Коли я наближався важкими кроками до Прокопа — але я сам почував, що вони вже не такі важкі — до цитаделі саме увіходив інспектор. Зачекаємо, поки він вийде.

Але я помітив, що обличчя Прокопа Голого біле, як алебастр.

— Пепіку, ти боїшся,—сказав я зі щирим співчуттям.

Прокіп Голий не відповів. Він поклав вказівний палець правої руки під праве око і відтягнув нижню повіку так, що відкрився внутрішній червоний край. Це був відомий жест празької молоді, що в перекладі на слова означає просто заперечення.

Чому він не сказав, що боїться! Австрія могла бути ще...

— Одинадцять,—промовив Прокіп Голий, заїкаючись.

Теплий вітер повільно доносив униз бій годинника. Кожен удар довго бринів у вухах, і я мимоволі подивився вгору, чи не має цей звук якогось видимого втілення. Ці могутні удари були похоронним дзвоном для одної з найбільших і найстрашніших держав Європи!

Я помалу обійшов військову позицію Микулаша з Гус, а потім повільно зійшов униз до Прокупка. Я мусив своїми високими начальницькими вказівками збільшити його пильність.

Прокупек ще й досі сидів на поручнях, але вже не курив сигару, на колінах в нього лежала повна шапка

слив. Він їв з великим апетитом, а кожному кісточку обережно виймав з рота, клав на вказівний палець, натискував великим пальцем — і метав так вміло, що кожний раз одна з курок, що походжали на тому боці дороги, втікала з голосними скаргами. Майже всі вони вже відбігли на безпечну відстань, лише одна чорна, забувши про обережність, ще дзьобала глину досить близько. Прокупек саме націлівся в неї, коли побачив мене. Палець його раптом змінив напрям і замість курки кісточка шмагнула мене по підборіддю так гостро і влучно, ніби хтось хльоснув по ньому кінцем батога. Обличчя Прокупка сяяло від задоволення.

— Що це ти робиш? Ти не слідкуєш за дорогою?

— Я? Бач який! В мене очей немає, чи що? Хочеш?

— Я не голодний. За скільки купив?

— За вісім фуків¹. Візьми.

— Я візьму чотири для Пепіка. Будь же уважним. Погорак може прийти кожної хвилини.

І я знову пішов угору. Кістка знову боляче вдарила мене у вуха, але я не озирнувся і з гідністю продовжував свій шлях.

Було пів на дванадцять, коли я знову підійшов до позицій Прокопа Голого. Він все ще лежав, простягшись у траві.

— Ось тобі сливи від Франтіка.

Прокіп Голий відштовхнув мою руку. Я поклав сливи біля нього, а сам також ліг навznak на траву.

В небі не було ані хмаринки. Але коли людина довго дивиться отак вгору, зір втомлюється і їй здається, що повітря вирує білими рухливими черв'ячками. Черв'ячки не тільки лізуть мені в очі, вони почали роїтися в моєму тілі, пульс то частішав, то зупинявся, м'язи здригалися. Здавалося, що з неба капає розплавлений свинець.

Я повернувся обличчям до Прокопа.

Пробило три чверті на дванадцять.

— Ти послухай, — раптом звернувся до мене Прокіп Голий, витріщивши очі, — а що, коли Погорак нас зрадив?

— Цього не може бути, — промовив я, заїкаючись.

¹ Фук (крейцер) — це слово ви б марно шукали в юнганових працях. А такі праці у нас називають монументальними! (Примітка автора).

Але підозра закралася в мою душу, я встав і почав про-
ходжуватися туди і сюди. Найжахливіші думки про чорну
зраду проносилися в голові.

Тут я подивився крізь куші в улоговину і побачив, як
узвозом вгору щодуху біжить Прокупек.

— Прокупек! — і перша думка, яка майнула у мене
в голові, була: тікати!

Прокіп Голий також уже схопився на ноги. З другого
боку біг Микулаш із Гус. Він теж побачив Прокупка.

Прокупек ледве переводить подих.

Там біля крамниці наймити п'ють горілку і розпо-
відають, що на базарі поліцейський тільки що забрав
крамаря!

Ніхто не сказав: «Це Погорак!», але ми швидко роз-
біглися у різні боки. Так буває, коли важкий камінь
впаде серед зграї птахів.

Я летів узвозом вниз, аж в голові гуло. За мить я був
на Вальштинській вулиці, але щось гнало мене далі.
Я завернув на Сіновагову вулицю; каміння бруку ми-
готіло у мене під ногами. Я вже був біля церкви святого
Томаша і хотів галереєю піднятися наверх, але проми-
нувши першу колону, я раптом зупинився і притиснувся
до другої колони.

Поліцейський саме вів Погорака з візком та собакою
до найближчої сторожової будки. Я помітив, що Погорак
дуже схвильований. На його обличчі був невимовний
біль.

Історія людства була б неповною, коли б ми не роз-
повіли, що сталося з Погораком.

Того дня він в'їжджав через Страговську браму до
Праги трохи пізніше, ніж завжди, а якщо взяти до уваги
звичай празьких торговців, то можна сказати, що він
зовсім запізнився: була сьома година. Легенький візок
пристрибом котився горбатими вулицями; білий пёс, що
був лівим в упряжці, біг весело, а пан Погорак, що був
правим, навіть стримував візок, його ліва рука, яка три-
мала віжки, смикала їх вгору через майже однакові від-
тинки часу.

— Чому ви сьогодні так пізно, Погоруку? — запитав
його на Глибокім шляху пекар, що стояв на тротуарі без
сюртука і курив.

— Були зупинки, — посміхнувся Погорак і довгим «тпру-у» зупинив візок. Він поліз в праву кишеню, витяг оплетену соломою баклажку з кминною горілкою і подав її пекарю.

— Вип'ємо?

— Дякую, я вже вранці хильнув своєї.

— Я також, але краще п'ять отченашів прочитати, ніж один.

І Погорак вихилив баклагу до дна, засунув її в кишеню, кивнув і поторохтів далі.

На базарі було вже повно людей. Поліцейський почав водити Погорака з візком туди і сюди, шукаючи для нього місце. Погорак невтомно сперечався з «паном капралом»; нарешті місце знайдено. Іноді Погорак привозив на базар, крім свійської птиці, також зайців, масло та яйця; сьогодні в нього були тільки різні кури та голуби. Торгівля різною птицею була його головним заняттям. Погорак увесь просяк тим особливим не дуже приємним запахом, який має свійська птиця, повітря на декілька кроків навколо нього мало свій цілком певний дух.

Погораківі було вже далеко за п'ятдесят. Якщо читач з усього вищесказаного зробив висновок, що Погорак вирізняється могутньою поставою, то я, на жаль, мушу до певної міри обмежити його фантазію. Погорак не виглядав так, ніби міг на арені вступати в змагання з борцями. Він був ненабагато вище середнього зросту, трохи згорблений і скоріше кощавий, ніж опасистий. Його худі щоки були так подзьобані віспою, що добросердйї людині могло легко спасти на думку порадити йому, щоб він їх трохи розгладив. Одягнутий Погорак був у синюватий сюртук в дрібну клітинку, який вже в деяких місцях, особливо на спині під коміром і на лівому плечі, був кольору сухої грязюки, в брудні коричневі штани, завжди акуратно підкочені знизу, хоч дощу не було вже вісім тижнів. І влітку і взимку його голову вкривав темний сукняний кашкет, з-під околички якого завжди стирчала податкова квитанція.

Погорак настелив соломі в холодку під візком, і пес згорнувся на ній. Потім він витяг і розклав на візку свій товар. Далі вирівнявся і озирнувся.

— Панночко, — звернувся він до шістдесятилітньої торговки, що стояла поруч, — послідкуйте тут трохи, добре? Дорога мене виснажила, піду вхоплю кухлик.

Він зайшов у найближчу кав'ярню і випив кучля кави. Потім пройшов ще кілька кроків до шинкаря, викинув дві чарки хлібної горілки і засунув у кишеню баклажку на запас. Потім купив дві булочки з маком, одну для себе, другу для собаки, — і був вже біля свого візка.

— Ви сядете праворуч чи ліворуч? — опитала жінка, що позичала торговцям низенькі ослінчики.

Погорак мовчки вказав пальцем, дав жінці крейцер і сів. Рука його полізла в ліву кишеню сюртука і витягла люльку з торбинкою. Розв'язавши торбинку, він натоптав люльку, дістав з правої кишені жилета коробку сірників і з насолодою пихнув димом. Далі він почав роздивлятися на свій товар.

— За курчат проситиму по сорок крейцерів, за голубів по двадцять, — мимрив він сам собі, пускаючи дим.

Підійшов дебелий пан—господар browарні. Господаря чи господиню browарні, а також і самих browарів можна завжди безпомилково впізнати по тому, що за ними служниця несе діжку з мідними обручами.

— Почому ваші курчата?

— Почому? — промовив Погорак повільно і переунав люльку в другий куток рота. — Я був би дурнем, якби сказав. Але продаю я їх по сорок крейцерів.

— Чи ви здуріли, що це вам вдарило в голову? По тридцять два. Хочете? Візьму шість штук.

Погорак тільки мовчки похитав головою, знову сів і випустив дим. Browар пішов геть.

— Погораку, сьогодні ви за таку ціну не продасте, — каже сусідня торговка, яку він недавно назвав «панночкою». — Спустіть ціну, сьогодні на базарі цього багато.

— І що тобі, ехидна бабо, до того? Я продаю, почому хочу. Ти краще слідкуй за своїм товаром, а не вчи Погорака торгувати! Я хоч би і не продав нічого, маю вже сьогодні заробіток в кишені, — додав він за хвилику, витяг з жилета декілька гульдєнів і помахав ними в повітрі.

«Панночка» мовчить. Погорак також замовк, бо заливає свій гнів горілкою.

Підходить пані зі служницею.

— Почому курчата?

— По сорок.

— Так дорого! По тридцять п'ять. Не буде?

Погорак мовчить.

— Не будьте таким упертим!

— Е, ні. За таку ціну я не продам, я стою на своєму, та й годі! Інакше не буде.

— Пані, підемо далі, — умовляє служниця, — всё одно вони якісь зелені.

— Що, зелені? Ти сама зелена, як качан капустил! Мої курчата грають усіма барвами, — він узяв декількох курчат за лапки і почав вимахувати ними у повітрі.

— Ха-ха-ха! — Всі торговки навколо нього почали голосно сміятися. Погорак сьорбнув, щоб заспокоїть свою злість.

І так триває далі.

Базар пустішає. Погоракові голуби та курчата все ще лежать неторкані. Погорак іноді питально дивиться на свій візок, а потім знову мимрить:

— Хіба я не можу стояти на своєму?

Горілка потроху починає впливати.

Приходить ковбасник.

— Гарячі сосиски! Гарячі сосиски!

— Давай мені одну! — Погорак бере дві і їсть. Ковбасник тимчасом продає свій товар сусіднім торговкам. За хвилику він повертається до Погорака.

— Три крейцери за дві сосиски, дядьку.

— За які?

Торговка напроти підтвердила:

— Ви ж тільки що їх з'їли.

— Я з'їв сосиску? Та ви всі з глузду з'їхали!

Зчиняється сварка, Погорак лається. Ковбасник вимахує у повітрі гаком і кличе поліцейського.

Поліцейський спитав:

— Ви брали дві сосиски?

Погорак витріщив на нього очі.

— Брав.

— Так заплатіть!

— Звичайно! Я зовсім забув, розумієте, пане капрал, я старий дурень, у мене якась дивна голова.

Навколо залунав сміх. Але Погорак сів, декілька разів повторив про себе: «От голова, от голова!» — потім допив горілку і витяг свою люльку.

Сонце пекло немилосердо. Погоракові зробилося зле. Він подивився на пса, що спав у холодку під візком, зіб-

рав свій товар, накрив курчат та голубів хусткою і поліз під візок...

Вже і «пані з тремтячою головою», останній щоденний покупець, віднесла свої покупки. Корзини і діжки зникають, торговки відносять свої кошики з яйцями. Поліцейський обходить ряди і наказує:

— Прибрати!

Ось він зупинився перед Погораковим візком.

— Прибрати, чий це візок? — і захопився за віз.

Під возом глухе бурмотіння. Поліцейський дивиться туди і бачить Погорака, що спокійно спить на соломі, поклавши кашкет під голову.

— Погораку, вставайте! — і він потяг його за ногу.

Раптом з-під возу вискочив пес і смикнув візок убік так, що колесо проїхало по руці Погорака. Але Погорак не прокинувся. Поліцейський посміхнувся.

— Послухайте, полийте його трохи,— гукає він одного з підмітальників, що почали вже свою роботу. Хлюп! І піввідра води вилилося на нещасну Погоракову голову.

Погорак здригнувся, сів і почав протирати очі.

— Встаньте!

Погорак помалу підвівся.

— Я дуже стомлений... Я вже старий для цієї виснажливої праці...

— Ну так підете, дідусю, зі мною. Там виспитесь.

— Як звелите.— І Погорак узявся за віжки і з глибоким сумом у серці пішов туди, куди його вів поліцейський.

На горищі у Румпалів відбувалися бурхливі збори. Кожен дав присягу, що ніколи в житті не зрадить. Ян Жижка з Троцнова розповідав:

— Я бачив його — це так само вірно, як я стою тепер перед вами. Мене аж трусонуло, але я не міг йому допомогти.

Лише Микулаша з Гус не було на зборах, він був вже на шляху до раковницьких лісів.

О шостій годині вечора настав кінець смертельному страху. З'явився Погорак, він ледве тягнув свій візок угору і зупинився біля крамниці Румпала. Прокіп Голий підслухував за скляними дверима, що вели з крамниці в квартиру, і серце в нього колотилося.

— Мені зробилося погано і мене відвели в сторожову будку. Там я трохи виспався. Я перебуду ніч в «Широкому дворі»; сьогодні був поганий базар, може, завтра буде кращий.

Кількома днями пізніше в кутку біля колодязя було знайдено новий пістолет. Ніхто не знав, як він сюди потрапив, і робилися дивні припущення.

І тільки через чотири тижні Прокіп Голий підійшов до Погорака, що тягнув з базару порожній візок, і слитав у нього:

— Погораку, куди ви поділи ті шість гульденів?

Погорак зупинився.

— Які шість гульденів?

— Пам'ятаєте, що я вам дав, щоб ви нам... щоб ви мені купили пороху.

— Мені? Шість гульденів? Пепіку, Пепіку, мені здається, що ви підсміюєтесь над старими людьми, але ж це великий гріх! — І він посварився пальцем правої руки.

МАЛЕНЬКІ ПОРТРЕТИ

Ідилічний уривок із записок адвоката-початківця

Учора мені минуло тридцять літ. Я почуваю, що став ніби іншою людиною. Адже тільки від учора я зробився повноцінною людиною. Кров моя циркулює ритмічно правильно; кожний нерв — ніби сталевий, кожна думка — абсолютно чітка. Якесь чудо: людина може визріти за одну ніч, по суті, навіть за одну мить — отаку силу має свідомість, що тобі стукнуло тридцять літ! Я таки справді задоволений тепер із себе: почуваю, що мені ще пощастиє використати набутий запас життєвої енергії й завоювати успіх. На все я тепер дивлюсь абсолютно спокійно і вирішив знову взятися за свої нотатки, — хочу бачити свій власний портрет, — який я є. Я переконаний, що багато літ потім я з гордістю перечитуватиму сторінки цього щоденника. А ті, що читатимуть його по моїй смерті, муситимуть сказати: «Так, це була людина!»

Я раптом так перемінився, що позавчорашній день здається мені далеким минулим. Але мені трудно розібратись у моєму минулому. Мало не щодня я писав свої нотатки, а тепер, перечитуючи раніше висловлені свої думки, я перестаю їх розуміти. Починаю похитувати головою. Навіщо я так писав? «До чого нам ідеали?» «Навіщо ми пориваємося до ідеалів?» «Охолодження сонця — крижані океани...» «Мені так сумно — це не смерть має настати — це самогубство...» «Хмара погрозового величезного нещастя, або свідомість, що світ зруйнувався...» «Можливо, я помилився...» «До і після вирішення життєвої задачі: почуття, одначе, нерадісне, печальна проблема...» Жахливі дурниці! Хворобливе почуття. Це виникало з того, що в мене не було ясної мети в житті, що

мені бракувало волі, я потрапив у колію найзвичайні-
сінького існування й сонливої одноманітності. Як раптом
я тепер піднісся над усім цим!

По-перше, я тепер складу адвокатський іспит, і
складу його дуже швидко. По-друге, я присвячу себе
цілком цій професії. Я не з'явлюся в канцелярію доти,
доки не складу іспиту. Мій начальник не викреслить
мене із списку тих що одвідують канцелярію, інакше я
не мав би потрібного семилітнього канцелярського стажу.
По-третє, — сидітиму майже весь час удома: припиню
одвідувати ресторани й вечірки; адже ж це жах, скільки
я розтринькав грошей, граючи щодня в карти! — неді-
лями я не ходитиму на прогулянку в Пршикопи, пере-
стану відвідувати театр, нікуди більше не піду. Хай пан-
ночка Франтішка тепер скорше зламає собі карк, ніж
їй пошастить кудись мене витягти! Вона сказала в домі
Лоукотів, що в мене вигляд справжнього нероби. Поче-
кай-но!

Чудова думка! Я ладен розцілувати себе за неї. Зви-
чайно, мені слід переїхати на Малу Страну. На ту пое-
тичну, спокійну Малу Страну, в оточення тихих, прием-
них сусідів, — кудись у завулок, на дальню вулицю.
Адже ж мені потрібно поетичне оточення, особливо коли
взяти до уваги той піднесений душевний стан, що в ньому
я тепер перебуваю. Яке буде задоволення! Тихий буди-
нок, простора квартира, одно вікно, що виходить на
задумливий Петршін, друге — в невеличкий, що є при
будинку, садочок, — садочок обов'язково має бути при
будинку, — праця й спокій! Я навіть почуваю, як у мене
роздимаються груди!

Треба одразу ж здійснити цю думку: адже незаба-
ром ось уже день св. Юрія!

Коли я не помиляюся, на Петршіні співають солов'ї?

Мені пощастило. Квартиру знайшов таку, що кращої
й не треба; вона міститься на тихій Уездській вулиці.
Туди я заховаюсь, як ховається хлопчик десь у тихий
закуточок. Ніхто там мене не знайде, абсолютно ніхто!

Мені до вподоби навіть і зовнішній вигляд цього бу-
диночка. Тільки я там не буду самостійним квартиро-
наймачем, а всього тільки кімнатним мешканцем; але це
нічого. Моя майбутня господиня — кондукторова дру-

жина; чоловік її працює десь на залізниці і весь час перебуває в роз'їздах, так що я його ще не бачив. У них на другому поверсі велика квартира — їм навіть не треба стільки кімнат. Одна простора кімната з вікнами на вулицю, кухня й дві кімнати менші в сусідньому флігелі; їх я й найняв. Троє вікон виходять на пологий двір, одно — в задній кімнаті — в садочок і на Петршін. Садочок — прекрасний; кондукторша говорила, що ним може користуватися кожний мешканець; але я туди не ходитиму: мені треба працювати. Проте цей садочок дає мені велику радість. А як будинок прилягає майже до підніжжя Петршіна, то поверхня в садочку дуже спадиста і мало не досягає другого поверху, і моє вікно зовсім близько од землі. Підійшовши до вікна, я чув, як співають жайворонки на Петршіні. Яка насолода! Я запитав, чи єсть там солов'ї, і дістав позитивну відповідь.

Кондукторша — молода, їй біля двадцяти двох літ. Від неї пашисть красою й здоров'ям. Її лице, щоправда, не є класично правильним, підборіддя надто широке, але щоки її ніби рожевий оксамит, а трошки опуклі очі — сині, як волошки. У неї дитинка — семимісячна дівчинка Каченька, — від цих людей одразу ж можна почути всенюку їхню біографію. Каченька справляє комічне вражіння. Голова, ніби куля, очі — опуклі, як у матері, ніби сидять на якійсь стеблинці; здається, що вони не мають жодного виразу. Але варто тільки комусь привітно на них глянути, як куля починає всміхатись, очі іскряться і набирають такого приємного виразу, що... (але докінчу цю думку колись потім, зараз мені не щастить як слід її висловити).

Я погладив Каченьку по обличчі й промовив:

— Це чудесна, прекрасна дитина.

Завжди легко мати прихильність матері, коли похвалити її дитину.

— А яка вона спокійна, майже ніколи не плаче, — відповіла мати, задоволена моїми словами.

Для мене це якраз добре: адже мені треба працювати. Коли я їй сказав, що маю ступінь доктора права, вона була дуже задоволена, а коли я ще додав, що мое прізвище Крумлівський, то вона вигукнула:

— Он що! Яке красиве прізвище.

Такі люди завжди говорять цілком щиро. Я найняв квартиру з послугами й сніданком; кондукторша має прати

мені білизну, прибирати кімнати й готувати сніданок. Унизу, праворуч од входу, є ресторан; звідти я братиму обіди й вечері.

— Коли чоловік приїздить додому, ми також беремо звідти; там зовсім домашні страви.

Чудесно, я люблю домашню їжу! Картопля з цибулею й салом, пшоняна каша та локшина на салі мені миліша від усяких отих спеціїв. Унизу ж, ліворуч од входу, є шевська майстерня, і якраз наді мною живе кравець. Що ж мені ще бажати? Маю ще відмітити, що недалечко від мене стоїть будинок, де народився Маха. Але я зовсім не надаю ваги поезії, яку занотовано на письмі: значно більше на мене справляє враження поезія, яку створює саме життя, от чому я тільки так мимохідь згадую про Маху. Сам я ніколи не писав ніяких віршів, тобто, за студентських часів, власне, пробував. Можливо, що в мене навіть був талант. Принаймні в моїй пам'яті зберігся один дуже красивий вірш-балада із зразковою алітерацією:

Там, де дико вне море,
Пінить, б'ється в береги,
Пан-пес дико йому вторить —
Страшний гавкіт навкруги.

З мене сміялися, коли я в школі прочитав цю баладу. Я захищався й звертав увагу на зразкову алітерацію. У відповідь на це вони ще дужче розреготалися і з того часу почали, замість «алітерація», говорити «пан-пес». Ослюки!

Я ще не закінчив своїх переговорів із кондукторшою, як до кухні зайшов через незамкнені двері чоловік років на сорок, з люлькою в зубах. Виявилось, що це сусіда; одягнений він був по-домашньому. Він не сів, а пализ, обіпершись об одвірок.

— Ось пан доктор Крумлівський,— сказала кондукторша, явно натискаючи на слово «доктор».

Сусіда пахнув з люльки.

— Це мене радує: приємне сусідство, пане доктор!— І він простяг мені м'яку руку. Я потиснув її: треба ж уміти поводитися з сусідами, та й живуть тут усі такі достойні люди! Сусіда був чоловік міцного складу, на його лиці пашів рум'янець, очі — голубі, водянисті, ніби плавали в слюзах. А який вираз щирості був у тих очах!

Щоправда, такий вираз у водянистих очах буває й від п'ятики. Я ж людей знаю. І верхня губа в нього — товста: у кожного п'яниці верхня губа товста.

— Ви вмієте грати в шістку?

Я б з охотою на це йому відповів, що тепер мені треба працювати і через те не можу грати ні в яку гру, але турбує мене побоювання, що я можу зіпсувати добросусідські стосунки. І я говорю йому з чемною посмішкою:

— Нема ж такого чеха, що не вмів би грати в шістку.

— Це — добре, ми собі зробимо деньок! — («Зробимо собі деньок» — адже це справжній германізм, — подумав я, — жакливо псується наша чеська мова по містах! Намагатимуся непомітно виправляти помилки своїх сусідів). Ми, художники, з охотою зустрічаємося з ученими; у них є чого повчитися.

Навчаться вони від мене! Я, однак, почуваю, що й мені теж слід промовити щось таке люб'язне. Але що це за людина? Його водянисті очі, рум'яні щоки, пишні руки і, — я ладен ручитися, — мозолі на кінчиках пальців. Я, щоправда, їх не бачив, але мозолі ці безперечно є на кінчиках пальців, — все це свідчить про те, що він грає на контрабасі, — я ж знаю людей. І я йому відповідаю:

— Але ви, як музикант, очевидно, весь час зайняті.

— Пані кондукторшо, ви чули? — І він розреготався так сильно, що плече його ходором заходило вгору й униз по одвірку, як буває з носорогом, коли він чухається об колодку. — Я такий саме пречудовий музика, як і он той... — і він ткнув пальцем через плече в бік дверей на сходах, а його сміх поволі перейшов у страшений кашель.

Кондукторша пояснила:

— Пан Аугуста — художник.

В цей час із сходів прибіг хлопчик років восьми; сміх і кашель, очевидно, зацікавили його. Притулившись до художника, він почав мене розглядати.

Сильно зніяковівши, я запитав:

— Це ваш син, пане Аугуст?

— Так, це мій Пепік, ми живемо тут у дворі, в правому флігелі, а ви — в лівому, — ну, значить, ми можемо бачити один одного з вікон.

— Хто це? — спитав Пепік, показуючи на мене пальцем.

Мені подобаються такі наївні, дитячі запитання.

— Грубіян ти, — це пан доктор Крумлівський.

— І він тут житиме?

— Послухай, Пепіку, хочеш, я тобі дам крейцера? — сказав я й погладив при цьому хлопчика по його білявій голівці.

Хлопець мовчки простяг руку.

Думаю, що я на всіх справив добре враження.

Це був трудний день. Переїзд, розстановка речей — від цього всього могло замітритися в голові. Я тоді ще не так часто міняв своє місцєперебування і не мав до цього нахилу; є, кажуть, люди, які до переїздів мають особливий смак; ця пристрасть у них переходить у справжню хворобу; такі люди, звичайно, мають непостійний характер. Але не можна заперечувати того, що й переїзди мають свою поезію. Коли поволі починають усе виносити із старої квартири, нас охоплює якийсь такий сильний сум: нам починає здаватися, що ми залишаємо якусь таку тиху пристань і пускаємося плавати непевними хвилями. А нове житло здається якимсь чужим, непривітним; зустрічає воно нас холодно. Я переживав такє почуття, ніби знову став малою дитиною, потрапив у незнайому місцевість і кричав: «боюсь», хапаючись за материну спідницю. Але завтра вранці я встану і буду змушений признатися, що спитья тут непогано. Котра, одначе, година? Пів на одинадцятю. А в домі вже тихо, як у колодязі. Мені таке порівняння здається вдалим. «Як у колодязі» — це значно краще, ніж «як у церкві»; у всякому разі порівняння нє таке вже засмиканє!

Я вже тішився з кондукторші. Вона з усього дивувалася, все розглядала й пробувала. Вона мені дуже допомагала: насамперед поставила ліжко й застелила мою постіль, найбільше її дивує велике покривало, зроблене із шкіри дикої кози, і подушка, обтягнута теж козячою шкірою. Причепуривши постіль, вона не в силах була втриматися, щоб не лягти й не спробувати, наскільки зручно на ній спати. З радості вона при цьому сміялася, як білка, коли взагалі білка вміє сміятися. Потім вона поклала Каченьку на постіль і знову почала сміятися. У неї дуже характерний сміх — ніби дзвонять у маленький дзвоник. А коли вона розіслала на підлозі кошлату

лисицю з червоним сукном по краях, — велику радість дало їй те, що Каченька злякалася лисичачої голови з скляними очима.

— Я її лякатииму лисицею, якщо вона себе зле поводитиме!

Навіть дрібниці дають оцим людям щастя!

Але невдовзі деякі обставини могли б навіть розізнити мене. Коли я прибув із другим возом своїх речей, я побачив через одчинені двері, що у другій кімнаті Пепік, стоячи на стільці навколішки біля акваріума, тримав на руці впійману ним золоту рибку. Я швиденько підбіг.

— О, господи! — почув я за собою незнайомий жіночий голос і, озирнувшись, побачив, що якась жінка захоувалась за дверима. Кондукторша, що була біля постелі, голосно реготалась.

— Це була художникова дружина. Вона лягла, щоб спробувати ваше ліжко. Домохазяїнова донька теж пересвідчилась, що непогано на ньому лежати.

Можна було думати, що кондукторша приведе сюди цілий будинок, — хай вони всі випробують моє ліжко. Але на чім же вони сплять у себе вдома? Пепіка, одначе, не можна без догляду пускати в квартиру, а то ж він може перекинути мені акваріум. Проте, це славний хлопчисько, волосся — як льон; очі — чорні, як вугілля; ці очі в нього, очевидно, не від батька, а материні.

Я весь час прислухався, чи не залунають солов'їні співи. Але не чути нічого, видимо, ще дуже зимно. Добра мені весна, вже шість тижнів минуло, як за календарем вона настала, а ми ще все ходимо в зимових пальтах! Треба гадати, що чим ближче літо, тим дужчатиме холод, так що ми будемо змушені одягати літні кожухи, — так, це цікаве сполучення: «літні кожухи».

Адже невеличкий холод не має ж уже так заважати солов'ю! Даремно я прислухався, — ніяких трелей! Аж ось кроки! Важкі чоловічі кроки чути, — наближаються по сходах. Заскрипіли двері, це, без сумніву, в нас на кухню, звідти чути одночасно жіночий і чоловічий голоси. Це, очевидно, кондуктор повернувся з подорожі. Я миттю гашу світло й лягаю, а то вона його, можливо, привела б спробувати, як хороше лежати на моїй постелі; треба ж думати, що кондуктор, повернувшись з подорожі, дуже брудний.

Цивільне право. Вексельне й торговельне право. Судове діловодство. Загальні засади. Засади, що торкаються суперечок про оренду. Гірниче право. Воляне право. Карне право. Карне судоводство. Судова практика у справах, що не припускають сумніву. Засади про бібліотеки. Судоводство в справах векселів. Засади про товариство. Засади про полювання. Засади про податки.

Так! Щоранку я проглядатиму ці заголовки, щоб знати, як багато ще треба мені зробити і підбадьорити себе цим у роботі. Я не маю сумніву в тому, що мені пощастить добре працювати,—я тепер зовсім перемінився. Хоч який би в мене виник добрий намір, обов'язково його слід занотувати, і потім щодня перечитувати записане. Адже людина, не дивлячись ні на що, дуже все забуває.

Добрий сніданок. Кава без домішки цикорія. Свіжа булка. Кондукторша у білій ранковій кохтині. Вона сяє: видно зовсім задоволена із свого родинного життя.

— Кава просто чудова! — заявляю я їй, щоб зовсім завоювати її симпатії.

— Це мене радує, пане доктор. Я тільки про те й думаю, щоб вона вам сподобалася. Може, вам іще чогось треба?

Тут я згадую про кондуктора.

— А господар ваш удома? Я ж повинен негайно з ним познайомитися!

— Він пішов з доповіддю на вокзал; до обіду повернеться.— І вона знову засміялася. Вона весь час сміється.— Я тепер можу прибрати у вас постіль і кімнату; Каченьку зараз я викупала, і вона заснула,—додала вона.— Коли вам прибирання заважає, то ви б могли перейти до другої кімнати.

Я йду до другої кімнати і дивлюся з вікна у двір. В обох поверхах навпроти у вікнах стоять квіти. Квіти, що їх у нас завжди становлять на вікнах. Можна дати опис цілої флори, що завжди стоїть на чеських вікнах. Запашна базалька з великим соковитим листям, але тільки-но листя трохи зморщиться, як вона починає в'янути,—«дівчина, що зазнала кохання». Бальзамин не ароматний, зате має силу квіток; з кожної насінини виростає на майбутній рік квітка. Неприємна пеларгонія

із схожим на шкіру печальним листям і червоногарячими квітками. Трояндовий кущ з підстриженим листям; відзначається він сильною витривалістю. Розуміється, мускат і розмарин. Розмарин — весільна квітка, похоронна квітка. Аромат — кохання; нев'януща рослина — вірність. Розмарин, кажуть, сприяє укріпленню пам'яті; я неодмінно придбаю собі кілька горщиків його. Розмарин пускають пливти за водою!

За водою пливе квітка,—
Стій, почекай!
За водою пливе квітка,
Ян, не взивай!

Рік минув, немає квітки.
Де ж вона? Нема!
Чи не бачили ви квітки?
Ян її впіймав!

Ні, ні! Не впіймаю, бо це б означало, що я швидко ожөнюсь!

У садочку все було приготовано й вичищено. Там багато альтанок; очевидно, альтанка на кожну родину; на грядках посіяли кріп приправляти кнедлики.

— Я вже закінчила, пане доктор,— сміється кондукторша на дверях. Вона навстіж поодчиняла вікна в першій кімнаті. Мені треба їх причинити, та я чекаю, коли вона піде.— Може, вам щє чогось треба? — Вона вся до ваших послуг,— треба з нею поговорити привітно. З художникової квартири лунає крик маленької дитини і сильне жіноче сопрано.

— У них там, очевидно, немовля?

— Рік йому, горланить цілий день.— (Вікна в двір доведеться відчиняти коли-не-коли).— І дружина художникова тєж безнастанно кричить. У неї в роті шарніри добре вимашчено.— (Вікна в двір доведеться не відчиняти, а вікно в садок може бути відчинене цілий день навстіж).

Я помічаю, що кондукторша розмовляє не зовсім салонною мовою,— ну що ж, вона проста собі жінка. Але мені подобається, що є спеціальний, тільки для Малої Страни притаманний, спосіб висловлювати свої думки. Буду занотовувати ці особливості, наприклад, відносно «шарнірів». Помітивши, що я щось пишу, вона запитала:

— Може, я вам заважаю, пане доктор, вам треба працювати?

— Ні, ні, це я так тільки,— відповідаю я.— А хто то мешкає в квартирі над художником?

— Якийсь чудило, старий холостяк. Він називає себе віршовочним майстром, але я не знаю, що він власне робить. Цілісінький день він нічого не робить, стовбичить у вікні, як сич, і отруйними очима дивиться на те, що роблять сусіди. Хоча б він kota, або що, гладив по спині.— Вона сміється. (Я занотовую собі: гладить kota по спині).

— У головному фасаді на другому поверсі живе домовласник із своєю донькою, а на третьому поверсі, там же, живуть Вейростки, урядовець з дружиною. Мабуть, вони нещодавно повінчалися, принаймні персні в них іще блищать. Але я тут правлю теревені, а моя Каченька вже, може, прокинулась.— Вона засміялася й вистрибнула з кімнати.

Тепер уже мені все відомо. Одразу ж позачиняю вікна й візьмуся до роботи.

Дев'ята година. Сьогодні вівторок; це чудесний день для початку роботи.

Я почну, як і всі так роблять, з цивільного права. Гадаю, що це в мене тіде доб...

— А я ж забула вас спитати, чи добре ви спали першої ночі,— почув я в дверях веселий голос.— Каченько, дивись, це пан доктор. Скажи доброго ранку, уклонись,— вона сама нахилиє Каченьку.— Отак! Уперед, вперед!— І вона вдає, що хоче її кинути на мене.— Я гадаю, хороше спати на такій постелі! (Вона підходить до ліжка). Каченько, дивись, отуг би поспати! (Вона вже кладе її на постіль.) Дивись, пустунко, це ж постіль! (Кажучи це, вона прилягла разом із Каченькою.)

Чудесна жіночка, приваблива істота, але... Я вперто дивлюсь у книгу.

— Ходімо, Каченько, пан доктор зайнятий, не будемо йому заважати.— Вона знову всміхнулася й вийшла.

Вона напрочуд наївна.

Нарешті, берусь за роботу. Спочатку треба уважно перечитати кожний параграф. Передмову можна не перечитувати. В с т у п. Про право...

Кицька! Біла кицька! Вона зупинилася біля дверей: нявчить. А я її досі не помічав, це наша кицька? Слід би

її одразу прогнати! Закричати: «Тпрусь! Тпрусь!» Але, можливо, що тоді вона ще дужче нявчатиме.

Одначе, доки вона тут, я не зможу працювати! Мені взагалі не до вподоби кицьки: вони люті, невірні й ловлять миші. Вони, крім того, дряпаються й кусаються. Вони можуть навіть накинутися на шию сплячого й задушити його. Рішення: шовечора, перш ніж лягати спати, доведеться кричати: «Тпрусь!». Кажуть, що вони легко можуть сказитися, треба, отже, обережно спитати в кондукторші, — адже можливо, що це її улюблениця, — чи не помічала вона, що її кицька вже трошки сказала.

Ось вона знову нявчить. Я відчинив двері — кицька вибігла. Тоді кондукторша запитала, чи не треба мені чогось. Я відповів, що нічого не треба. Але ж я чомусь одчиняв двері? Та це я для кицьки. «Ах, он як!» — і вона знову засміялася.

Вступ...

Стукіт у двері. Художник. Він говорить, що не хотів мені заважати працювати, а в одчинені вікна він побачив на стіні картини, і це його дуже зацікавило. У мене дві картини Навратіла. Одна змальовує бурю на морі, з темним фоном; друга — спокійне море, осяяне сонячним світлом. Художник зупинився перед ним. Він уже хотів був вийти з дому, на нім був довгий сюртук, в руках папка й довгаста шляпа. Якби на цій шляпі виросла каліна, була б козацька могила.

— Адже ці картини,—каже він,—малював Навратіл?

— Так.

— Я ще не бачив їх. А коли ж ми зіграємо в шістку?

— Зіграємо, обов'язково зіграємо.

— Ми можемо,— додає він,— грати втрюх, з паном домовласником, а коли я запрошу ще когось із моїх знайомих, то ми зможемо зіграти вчотирьох.— Він має також повідомити мене, додає він, що його дружина почувала себе ніяково передо мною. Я побачив її вчора, як вона лежала на моїй постелі, але ж її запросила господиня.

Я ввічливо усміхаюсь на відповідь.

— Ну, як-небудь я постараюся заспокоїти вашу господиню, не такі вже кепські її справи.

— Ох, ті жінки!

Ми тиснемо один одному руки, і він виходить.

Кондукторша знову з'являється на дверях. Вона заявляє, що вже швидко десята година і, може, я хочу чогось закусити.

— Дякую вам, я зараз нічого не хочу їсти.

Вступ. Про цивільне право взагалі. Поняття цивільного права.

Мене охопила приємна лихоманка. Я до того захопився вивченням різних параграфів, що мені було шкода, що вже настав час обіду. Обід був пристойний, але не дуже переобтяжливий, адже немає користі особливо набивати шлунок тому, хто повинен вести сидяче життя.

— Чи не бажаєте гарної кави?

— Ні, пані кондукторшо, аж до самісінької восьмої години мені абсолютно нічого не потрібно.

— Навіть і люльки не хочете?

— Вдома я ніколи не палю.

Чудово! Ніби надзвичайно швидка вода несе мого човна, а предмети так і миготять на березі. Параграф за параграфом зникають, як чотки в руках. Я навіть не гадав, що я так багато знаю і що все так піде легко. Здається, кондукторша приходила сюди ще разів шість, а можливо й десять. Коли мене не зраджує пам'ять, вона двічі лякала Каченьку козою. Коли вона ще з чимось зверталась до мене, я їй не відповідав. Принаймні хай розуміє, що мені не можна заважати.

Я почував себе напрочуд задоволеним. Сто тридцять п'ять параграфів! Тепер можна повечеряти й працювати далі, хай хтось спробує мені сказати, що робота не дає задоволення! Я весь тремчу від задоволення!

М'ясо трохи твердувате. Так, я багато попрацював, але зовсім забув про кондуктора.

— Будь ласка, ще півлітра, хазяйко! Чи можу я поговорити з вашим чоловіком? Адже треба ж мені хоч трошечки з ним познайомитися.

— А він же знову пішов на вокзал, він виїздить о дев'ятій годині. І знову я вдова.— І вона сміється. Мені, видимо, так і не пощастить познайомитися з кондуктором.

Пів на одинадцять. Я стомився. Бажання працювати аж ніяк не зменшилося, але нерви пристають. Цивіль-

ний кодекс має 1502 параграфи; за вісім днів я його закінчу. Почекаємо, відпочинемо трохи!

Я лічив усі останні параграфи і прийшов до незаперечного висновку, що найбільше за місяць мою підготовку буде цілком закінчено.

Я, щоправда, ще й далі тремчу, у висках стукає, і навряд чи мені пощастить одразу заснути, але, проте, я ляжу, щоб трошки відпочити. Поставив лампу і поклав записну книжку на стіл біля ліжка. Замислився...

Ну й налякався ж я! Підходжу до постелі, а там щось лежить — два маленьких трикутники — кицька! Вона лежить, підвівши голову, і дивиться на мене.

Що ж мені тепер робити? Я ж це знаю, як її налякати, проте лякати її я не хочу — мені б тільки якось спровадити її геть.— «Тпрусь, геть!». А вона дивиться на мене, як і раніше, і не звертає на мої слова ніякої уваги.

Пробачте, адже так лякають зайців! «Ти підеш? Тікай же, тікай!» А вона вже на мене й не дивиться. Поклала голову й спить! Що ж мені тепер робити?

Кажуть, що хижакі бояться вогню. Я підношу лампу зовсім близько до неї; кицька — не поворухнулася; вона тільки, як можна гадати, з досади, легенько мружить очі. Кинув на неї чобота, нє поцілів, щоправда, але вона одразу ж підскочила й опинилася біля дверей. Я відчинив їх — слава тобі, господи!

За дверима чути голос — чи не треба мені чогось?

— Ні, не треба.

— Таж ви відчиняли двері?

— Я випускав кицьку.

— Але скажіть все-таки, чи не треба вам чогось?

Коли я залишаюся сама, мені не спиться, я ж і без того маю багато вільного часу.

Я нічого не відповідаю. За дверима чути придушений сміх.

Господи, оце насолода! Справжні трелі солов'я!

Яка ж чудова його пісня! Яке дивовижне горлятко! Божественна Філомела, яку оспівали тисячі поетів! Співець весни! Співець кохання й насолоди!

«Тьо-тьо-тьо-тьо-тьо-тьо-тік...»

Трелі лунають безперервно...

Жорстокі люди позбавляють волі таких пташок!..

Тільки коли соловей зовсім вільний, тільки тоді зовсім вільно лине його пісня! Я вклоняюся перед законами, — трелі ще подужчали, — я вклоняюся перед законами... «ци-ци-ци-ци-ци-ци-ци...», — які допомагають охороняти пернатих співців.

«Цкво-цкво-цкво-цкво...»

Трохи ніби надто різко, а взагалі чудесно!

«Цак-цак-цак-цак...»

Але — годі! Так, ніби розпечений дріт крутиться в голові. «Цак-цак-цак-цак.. цак-цак-цак-цак-цак-цак... цак-цак!..

Ні! Я більше не можу! Так можна збожеволіти; я й без того дуже збуджений! Треба зачинити двері у другу кімнату, тоді його не буде чути...

«Цак-цак-цак...».

Нічого не допомагає! Ці клятві трелі, мабуть, лунають звідкись із двору....

«Цак-цак...».

Рушницю! Рушницю! Якби я мав рушницю, я б вистрілив у вікно — хай хоч би всі сусіди знепритомніли! Треба ж знищити цю гадину!

«Цак-цак-цак-цак-цак...»

Ісус, Маріє, Йосиф! Моя голова вже зовсім не працює! Ні, я не витримаю цього! Коли б хоч знати, де він сидить, я б не полінувався, одягся б...

«Цак-цак...»

А так!

Я витяг із шафи старе пальто, розірвав підкладку, вийняв вату й позатикав собі вуха, скільки влізло! Тепер можеш собі гавкати!

«Цак-цак...» Ніщо не допомагає. Я витяг усю вату, обклав нею вуха й голову і запнувся теплою хусткою.

Дуже мало допомагає: ті вогняні трелі можуть пробити навіть мур у фортеці.

Це буде жахлива ніч!

Десята година, а я тільки-но прокидаюсь! Голова, як казан. Я не пам'ятаю, коли мені пощастило заснути, гадаю, годині о третій. О третій годині мене охопила якась гарячкова дрімота, а трелі солов'я ще лунали й лунали. У Старому Місті солов'ї не гавкають. У мене, очевидно, нежить. Між очима в мене тріщить і в носі лоскоче. Небо чорне, повітря холодне. Буває іноді, що

травень скидається на листопад. Холодний дощ, листя падає, бере тебе якийсь мороз.

Кондукторша виганяє мене до другої кімнати, бо їй треба прибирати. Вікна при цьому вона залишає відчиненими, так мій нежить може ще збільшитись,— цього я припустити не можу! Піду-но я навпроти, до художника! Адже слід пояснити його дружині, що вона не повинна мене соромитися. Треба ж людям співчувати. Крім того, художник же заходив до мене. Треба, значить, віддати йому візит; я ж знаю, як слід поводитися.

— Сьогодні добре одвідати Аугустів,—говорить кондукторша.— Сьогодні дружина Аугусти шепелявить.

Моя кондукторша говорить дивні речі. Як це так — сьогодні шепелявить? Коли вже хтось шепелявить, то він уже мусить шепелявити завжди...

Я постукав, прислухався... Ніякого руху. Стукаю вдруге. Знову ніякої відповіді. Я обережно взявся за ручку, двері одчинилися. Вся родина була тут же, у першій кімнаті.

— Пробачте, будь ласка.— Але ніхто не звертає на мене уваги. Художник сидить біля свого пюпітра, підпираючи голову рукою, дружина його стоїть, нахиливши голову, біля низенького комода з ганчіркою в руці. Тільки Пепік поглядає на мене, висолопляє язика й одвертається: він поглядає то на батька, то на матір. Я мусив удати, що зовсім не помітив отого Пепікового штукарства, та він більше й не робив його. Маленький чорненький песик обнюхав мене: він навіть не гавкає. Це, очевидно, ще зовсім молоде цуценя.

— Пробачте, будь ласка...— намагаюся я знову заговорити, вже голосніше.

— Ах, пане сусіде, пробачте, я думав, що це служка! Дружино, це пан доктор, він живе навпроти. У нас сьогодні на обід картопляний суп,— я особисто можу його їсти й тричі на день,— і от ми гадаємо, чи слід туди додати ще й крупи. Сідайте, прошу вас.

Мені треба обов'язково почати з якогось комплімента.

— Адже я, даруйте, не чужий, я й вас знаю, та й синка вашого мав нагоду бачити, і дружину. Рекомендуюсь вам, пані. Я — доктор Крумлівський.— Зів'яла, худа блондинка робить незграбний уклін. Здається, що перегинається надвое дерев'яна кукла. Вона хоче щось сказати.

— Пробачте, пробачте, пан Аугуста переказував мені, що ви ніби трохи гніваєтеся на мене — хе-хе! Так же не можна між сусідами! — І вона знову зігнулася надвоє, як дерев'яна кукла.

Вони запрошують мене сісти й розповісти, як подобається мені моя квартира. Я відповідаю, що взагалі почувую тут себе чудесно, але сьогодні вночі... і тут розповідаю епізод із солов'єм.

— Он воно як, соловей? А я його й не чув!

— Ще б пак ти почув, коли так набрався! — встряло в розмову жіноче сопрано, гостре, як бритва.

— Я? Та я ж тільки трошечки...

— Це називається «трошечки?»... Погляньте, пане доктор! — Дружина Аугуста засукала рукава, і я побачив синяки на її руці. — Коли я, пане доктор, була нареченою, всі мужчини божеволіли за мною, а я собі вибрала отакого... — Рівень розвитку в художничкової дружини такий самий, як у першої-ліпшої перекупки. Я просто не знаю, як мені бути; але помічаю, що вона й справді шепелявить. От вона витирає порошок із меблів, ніби мене й не було тут.

— Звичайно, трапилося невеличке нещастя, пане доктор, — зауважив художник, намагаючись усміхнутись, хоч у цей момент усмішка аж ніяк не пасувала йому, і це йому не вдавалося. — Я побував, примірно, в шести шинках, випив у кожному всього по одному келиху й одразу пішов додому. Не щастить мені в цих справах. Я хороша людина, але як вип'ю, то тоді зовсім міняюсь, мене тягне випити ще більше, і я неодмінно нароблю дурниць. Але що ж поробиш, коли мені не щастить! — і на обличчі в нього знову з'явилася штучна посмішка.

— Іноді це не заважає, навіть буває корисно іноді... Лютер говорить... — Але я тут раптом сам зникнув своїх слів і не докінчив того, що почав. Я відчував, ніби ганчірка от-от полетить у мою голову. — Отой соловей довів мене вчора до розпачу, — спритно я міняю тему розмови. Пес гриз внизу мої штани. Я не наважуюсь його вдарити, але й не можу сидіти спокійно.

— Так ви б мене послушали, я б міг би вам це зобразити, чи не правда, Анно? — Анна не відповідала. — Я вмію пускати трелі, як справжній соловей. Іноді мені щастить скликати їх штук п'ять-шість, — ото буває концерт! Ви можете в цьому пересвідчитися зараз.

Коли він справді почне пускати трелі, я його застрелю.

— Я гадав, що ви пейзажист, а ви, виявляється, портретист.— Перед ним лежав обрис якоїсь постаті.

— Я справді мушу малювати тільки самих святих, що ж поробиш! Треба ж якось існувати! Червоні або блакитні ризи, трохи м'яса — і все! Але й це мало дає. Я насправді портретист. Було, мені вистачало роботи, всі євреї один час звертались до мене; грошей це, щоправда, давало небагато, за закінчений портрет євреї давали двадцять гульденів, але з'явився німець-художник й одбив у мене клієнтуру. А тепер у мене ось яка думка. Мені якраз оце треба намалювати святого Кришпина, а ви б могли бути за модель для нього. Ви дуже подібні до святого Кришпина: у вас щось є спільного з ним!

Що спільного? Може, я краду? Намагаюся переіменити розмову: переводжу її на Пепіка, силкуючись викликати до себе його прихильність.

— Пепіку, підійди-но до мене!

— Е, одстань од мене,— ти справжній дурень!

Батько дає йому стусана. Я почуваю, що червонію. Хлопчик, плачучи, говорить:

— Таж тільки сьогодні кондукторша сказала матусі, що цей доктор дурнуватий! Адже правда, матусю? Ти не відповідаєш!

Я дурнуватий!

— Підійди-но сюди, Пепіку! — Але голос у мене починає трохи тремтіти. Хлопчик, плачучи, підходить і стає поміж моїми ногами.

Хоч би мені скорше щось таке придумати, щоб хоч трошки його розважити.

— Покажи руку. Оцей варить, оцей смажить, оцей пече, оцей говорить: «Дай мені шматочок!» А цей одказує: «Верзеш ти якусь нісенітницю...» — Хлопчик, одначе, не сміється...— Оце тато, оце — мама; це — дідусь, оце — баба; оце...— Далі я не знаю. Хлопець, як поліно.— Почекай, Пепіку, я тобі загадаю загадку... Відповідай-но: я зелена, а не трава; в мене лисина, а не священник; я жовта, а не віск; я маю хвоста, а не собака. Що це таке?

— Я не знаю.

Я б хотів йому пояснити, але ж і сам не знаю відповіді. Я пам'ятав тільки початок загадки, а відповідь вилетіла мені з голови.

— Скажи мені ще якусь дурничку,—просить мене Пепік.

Я вдаю, що не чув його слів і починаю прощатися.

— Мені треба братися за роботу. Вже дванадцята година.

— Так, пізно вже,— зауважив художник.— Наш годинник, мабуть, поспішає принаймні на півгодини.

— Він не йде,— одрізала дружина Аугусти,— вчора, коли бив годинник на вежі, я його зачепила щіткою.

Прощаючись, Аугуста і його дружина підкреслюють, які вони раді мене бачити і просять частіше до них заходити. «Ми,— кажуть,— будемо справді-таки добрими сусідами!»

Але я, проте, хотів би дізнатися, чому вони мене вважають за дурня.

На сходах привітався я з якоюсь жінкою, мабуть, це домовласникова донька. Їй уже чимало років.

— Шепелявила? — запитала мене кондукторша.

— Шепелявила.

— Значить, у них сьогодні є гроші. Коли в них грошей нема, вона говорить зовсім нормально.

Кондукторша, видимо, вміє давати людям характеристики.

— Коли ви сходили сюди сходами, Провазник висунувся з вікна й стежив за вами.

Я дивлюся вгору. Мені згадалося, що справді я там побачив жовте, воскове обличчя; більше нічого розібрати не можу. Кондукторша знову запитує, чи не треба мені чогось; я з деякою досадою відповідаю: «Ні». Вона просить, щоб я дозволив покласти Каченьку в мою кімнату, поки вона сходить до крамниці, вона швидко повернеться, а Каченька плакатиме, як її залишити саму.

— Та я ж не знаю, як з нею поводитися!

— Я тільки покладу її на постіль.

— А що робити, коли вона почне плакати?

— Ні, ні, вона не плаче, поки вона когось бачить.

— А як із нею тут щось трапиться?

— Та вона ж така бідненька!

— Так, така бідненька!

Я таки розгнівався.

Я зробив висновок, що на Пепіка треба впливати морально.

Якось я читав «Хороші думки» Бурнана: мій «висновок», одначе, має зовсім інший характер, я не наслідую Бурнана.

Я й не гадав, що сьогодні в мене робота піде так добре; тепер я задоволений, але невимовно стомився, ляжу спати!

Соловей не гавкає сьогодні. Мабуть, змерз. Пошли, господи!

А все-таки мені хотілося б знати, чому я виявився дурнем!

«...Так от, я заздалегідь тебе вітаю. Гадаю, що ти залюбки послухаєш поради старого друга, а я вважаю за свій братній обов'язок поділитися з тобою хорошою порадою, коли вже вона спала мені на думку. Під час іспиту насамперед треба зберігати спокій! Я не маю сумніву в тому, що знань у тебе буде досить, але спокій, можна сказати, удвадцятьоро дорожчий за всі знання. Панове земські радники дають звичайно розумні запитання, і коли тобі вже більш нічого не прийде на думку, а пан радник скаже тобі: «А що ви зробите, коли до вас звернуться з такою справою, як до адвоката?»,— то відповідайте цілком інтимним тоном: «Я вимагатиму від нього грошової застави». Повір, що радникові це...»

Дурень! Я не виношу, коли хтось намагається весь час бути дотепним і живитися весь час старими анекдотами. Хіба не влучно ми ще в школі його прозвали: Андрій Пустомеля. Він таки справді пустомеля! Але я сам винен: чому я сам написав про свою підготовку до іспитів, і що був настільки ввічливий, що додав: «Коли в тебе, мій друже, є якась добра порада...» Мені не потрібно порад ні від кого в світі, а найменше — його порад. Я йому навіть не відпишу більше!

Але нежить у мене сильний! Тіло трохи морозить, голова важка; очі весь час сльозять. Навіть дивно, що незважаючи на це, я все ще добре працюю і в мене ще добрий апетит!

До роботи!

До мене заходив пан домовласник. Він справляє дивне враження. На вигляд йому років шістдесят. Він дуже

худий, і здається навіть нижчим за свій зріст через те, що в нього запалі груди, а плечі так опущені, що можна подумати, ніби в кожній руці він несе глечик з водою. Лице в нього худе, голене, губи запалі, бо нема в нього зубів, маленька борідка схожа на крейцер, маленький, завжди забруднений ніс, сиве волосся. Але його чорні очі горять ніби в лихоманці; сухі зморщені руки неспокійно теліпаються в повітрі, і час од часу його й самого починає дуже пересмикувати. Говорить він майже пошепки. Співбесідник із ним має весь час напружуватися: здається, що ось-ось має виникнути щось неприємне.

За його словами, він прийшов, щоб дізнатися, чи здав я вже прописати свій паспорт. Я, розуміється, про це забув. Тоді він попросив, щоб я все-таки зробив це. Потім він додав, що художник йому говорив про майбутню гру в шістку і що він з охотою візьме в цьому участь. Я вклоняюся. Він помічає, що в мене нежить і говорить з цього приводу:

— Більшість людей, поки вони здорові, і не думають про те, яке багатство — здоров'я.

Не дуже це дотепно, але я відповідаю з чемною посмішкою:

— Розуміється, так! — І настає пауза. Потім я дозволяю собі висловити надію, що здоров'я його не зраджує. Він відповідає, що буває всяко, і що в нього горлянка часто застуджується і йому доводиться берегтися. Він почав легенько кахикати і сплюнув при цьому просто мені на черевики. Добре, що він цього не помітив, а то пішли б дурні різні вибачення; я заховав ногу під стіл — так краще. Після того він запитав, чи маю я музичні здібності? По суті — не маю; хлопчиком, щоправда, я грав на піаніно, але нічого як слід не навчився.

— Одначе, — з усмішкою заявляю я, ніби намагаючись підкреслити, що в цьому не може бути жодного сумніву, — мені здається, що нема такого чеха, що не був би трошки музикантом.

— Це добре, це дуже добре! Ми можемо грати в чотири руки. Я завжди ставлю в садку старе, але ще добре піаніно, ми зможемо розважатися!

Я почувую, що мені слід одступити...

— Піаніно? Я на ньому не вмію, я на гуслі...

— А інструмент у вас путній? — і він оглядає при цьому мої стіни... Я відступаю далі.

— Тепер я вже давно не грав, доводиться братися за практичне життя!

— Шкода...

Він підводиться, пояснюючи, що не хоче мені заважати. Він додає при цьому, що не належить до тих домовласників, що зневажають права своїх наймачів. Але він, видимо, ще щось хоче сказати. Чи не думаю я, що там, в Іспанії, Бісмарк приховується за всіма цими справами?

І він випростався передо мною з хитрим виразом на обличчі. Я відповідаю, що трудно вяснити всі шляхи дипломатії.

— Так, розуміється,— погодився домовласник.— Їх прокладають, де пощастить.

Сильно вдаривши потім мене по правій нозі, він додає:

— Я завжди кажу: нічого не вдієш, королі завжди не задовольняються з того, що мають.

Я нічого не заперечую і ввічливо посміхаюсь далі. Він прощається.

Наївне пояснення, але воно цілком правдиве. У цих людей вся їхня мудрість полягає в характерних для них висловах, і не можна недооцінювати цих висловів — адже в них увесь їхній світогляд, щоправда, дуже нескладний. Цікаво було б видати особливий збірник із заголовком: «Особисті прислів'я».

Я цілком задоволений із прожитого дня. Лягаю спати.

Соловей гавкає, але десь далеко. Там він хай собі гавкає, скільки йому завгодно. Але коли художник почне його закликати, я зніму одчайдушний галас, тобто по суті невеличкий гамір,— тільки з метою довести, що не все може подобатися людині. Я сподіваюся одначе, що художник одвідає ще кілька шинків, перш ніж йому доведеться вернутися додому; принаймні вчора його дружина шепелявила.

Мені здається, що сьогодні кондукторша вже не запитувала мене так часто, чи не потребую я чогось. Все поволі унормовується; але можливо, що я помиляюсь,— адже я так захоплений своєю роботою.

Нежить і робота. Ніщо в світі мене більше не цікавить, так захопили мене ці дві події.

Одначе я помічаю, що кондукторша вже не так часто до мене заходить, щоб запропонувати мені свої послуги. Сьогодні вона сказала, що по суті, я хороша людина і що бог мене ще нагородить за це. До неї на кухню заходила якась шевцева вдова, в якій було двоє дітей: вона скаржилася на своє горе, і я дав їй гульдена. Дуже сумніваюся, щоб бог уже так намагався віддячити за кожний гульден!

Кицька більше до мене не з'являється, навіть коли я відчиняю двері навстіж. Вона тільки здаля нявкає, не довіряє мені.

Пригадую, що так досі й не побачив кондуктора. А чи був він за цей час вдома?

Цикорій і кава! Я не помиляюся — цикорій! Це — жах! Щось має трапитися!

Дедалі швидше наближаюся до кінця Цивільного кодексу. Поспішаю, як скаковий кінь, що наближається до фініша.

Знову цикорій, і, очевидно, в більшій дозі, ніж учора, — а кондукторша вже зовсім мене ні про що не запитує! Принаймні вже не турбує мене. Вчора вона привела до мене другу шевцеву вдову, яка теж має дітей. «Ви ж така навдивовижу, — каже, — добра людина». Я знову дав гульдена.

Пепіка сильно відлупцювали. Він кричав так, що чути було в усім домі. Я запитав у кондукторші, чим він так завинив. Виявляється, що ні в чім він не був винуватий. Купив собі горіхів, а батько їх поїв. — «Ця людина страх як любить ласощі!» Пепік намагався захищати своє добре, а батько його побив. Мені шкода Пепіка.

— Та що це за хлопець, не варт його жаліти, адже він у страсну п'ятницю хапав крейцери з тарілки, що стояла біля гробу господнього.

Так, необхідно сприяти моральному оздоровленню Пепіка! Тільки б я трошки звільнився. Мені щиро шкода цього славного хлопчиська, батько його, видимо, чудна людина, він не може бути путнім вихователем.

Георгій Вашингтон також не був слухняним хлопчиком, але він мав розумного батька. Богові б слід дати дітям обдаровання розпізнавати, чи подібний їхній

батько до батька Георгія Вашингтона, а коли не подібний, дітям не слід було б панькатися з недотепним батьком, а звернутися до когось іншого. (Натяк на Марка Твена, що також мав намір, як і Г. Вашингтон, перевиховати свого батька.)

На хвильку до мене заходив художник. Запитував, чи не погоджусь я, часом, позувати при роботі над портретом Крипшина... Я йому відповів, що зайнятий виключно книгами. Роблюся дедалі енергійнішим.

Цивільний кодекс закінчено. Завтра я беруся за Вексельне право. От сьогодні мені пощастить як слід виспатися!

Вранці я сам себе запитав, чи підготував уже як слід свій Цивільний кодекс. І виявилось, що я нічого не знаю, слова вимовити не зміг! Ісусе, Маріє, Йосиф! — мимоволі вирвалося в мене, і я вхопився за голову. Я відчув, що дуже зблід!

Вбігла кондукторша. Вона питає, що зо мною сталося.

— Я втратив усі мої знання! — відповідаю я з ідіотським виразом на лиці.

— Оце мені подобається! — завважує вона і, голосно сміючись, вибігає з кімнати. Виключно розв'язна жінка!..

Але тепер уже я трохи заспокоївся. Я ж знаю з досвіду минулої роботи, що завжди так буває. Перечитане завжди має відстоятися в пам'яті...

Хіба це не було пов'язане з колишнім її твердженням, що я дурний?

Ні, це вже не просто наївність,— це вже просто розв'язність! Знову дві вдови шевцеві,— хоча в одній з них чоловік власне був кравець. Здається, кондукторша хоче привести до мене всіх удовиць, а хіба мало їх горює на правім березі Влтави?

Зміна! Радикальна зміна, якої навіть не можна було чекати. Зміна в природі та в громадському житті.

По-перше, теплі, привітні, прекрасні дні, а в результаті теплої погоди зник мій нежить. По-друге, кондук-

торшин цикорій мене вже більше не задовольняє, і я випив каву, що її сам собі приготував на спиртовці, і надалі сам собі варитиму каву. І з другого боку, я змінив розпорядок свого життя. Кондукторша приносить мені тільки один раз знизу обід, а вечеряти я сам іду вниз у ресторан. Мені набридло привітне до мене ставлення, та й вона сама вже помітно зменшила свою готовність до послуг. Так, безперечно, буде краще. Не можна ж увесь час сидіти на однім місці. Так можна тільки подурнішати, і навчання за таких умов не посуватиметься. Треба щодня зранку працювати доти, доки зберігається перша пружка енергія, а потім уже трохи можна й розважитися. Та мені ж дуже не завадить єднатися з такими тихими людьми. Треба також щодня хоч трошки зазирати й у садок. Я вже там прогулювався двічі. А що, як мені раніше встати та й піти туди працювати? Така робота може піти дуже добре. Я пам'ятаю, як це було, коли я ще був гімназистом.

Роблю висновок: вставати ранком якомога раніше.

Я тільки-но прогнав ще одну шевцеву вдову...

Цей ресторан мені подобається... Він не дуже нервує, а водночас і розважає; це мені якраз і потрібно. Тут не треба силкуватися, щоб підтримувати дотепну розмову, можна тільки спостерігати та слухати. Прості люди, що бережуть свою індивідуальність, не гоняться за вишуканими дотепами, їх задовольняє й звичайнісінький анекдот. З усякого приводу вони можуть широко сміятися. Але треба бути трохи психологом, вивчити характери, і тоді можна мати тонше задоволення від стосунків із людьми. Я до цього маю здібності.

Приміщення веселе, чисте; тільки світла обмаль. Посередині стоїть біліард, а біля стін невеличкі столики; попереду ще кілька столиків, з них чотири вже зайнято. Просидівши в цім ресторані вечір, я прийшов до висновку, що там бувають в основному постійні відвідувачі вже протягом кількох років. Я пересвідчився в цьому одразу, як тільки зайшов: зразу запанувала тиша і всі подивилися на мене.

Я вклонився на всі боки. Під ногами моїми рипів тільки-но посипаний пісок. Я сів до столика, за яким уже сиділа одна людина. Вона мовчки кивнула головою на моє привітання. Зразу ж появився маленький присадкуватий господар ресторану.

— А, пане доктор! Нас дуже радує те, що ви іноді почали сходити до нас униз. Чи задоволені ви з обідів і вечері? — Я відповідаю, що цілком задоволений. Що-правда, дещо мені не подобалося, але бажаючи людської симпатії, іноді доводиться трохи збрехати...— Що мене найбільше тішить це, аби мої гості були задоволені, більше мені нічого не треба. Ви, очевидно, вже знаєте один одного?

Я дивився на невідому мені похмуру людину.— Як, ви ще не знайомі? Таж ви — сусіди: один із вас мешкає поверхом вище. Пан доктор Крумлівський, пан кравець Семпер.

Я кажу,— так, так, якже,— і подаю руку панові Семперу. Кравець тільки трошки підвів голову, кинув погляд вповодж стола й простяг незграбно руку, як слон лапу. Чудна людина. Але ось підходить офіціант, пропонуючи послуги. Мені подобаються чоловічі послуги. Кельнерша завжди має хоч одного коханця, з яким вона й шепочеться десь у кутку, а гість тим часом може її чекати скільки завгодно.

Вечеряючи, я завжди нічого не бачу й не чую. Але, попоївши, я запалюю сигару і починаю озиратися навкруги і все уважно розглядати. Напроти за столиком кілька одвідувачів жваво розмовляють. Трохи далі сидять два молодики. Ліворуч од нас — чоловік і жінка, дві панночки, їхні доньки, і не дуже молодий огрядненький поручик. За всіма столами лунає голосний сміх, особливо за столом ліворуч. Молодша дівчина дивиться на мене. У неї красиві маленькі зуби, веселі очі — хай собі дивиться! У її батька дуже оригінальна голова, вона утворює справжній прямий кут, вершечком якого є пук його сивого волосся. Ніби дивишся на чотирикутну пляшку, повну пива, яке пінить зверху в шийці. Голівки його дочок теж скидаються на пляшки, але тільки трохи округліші.

Тільки за нашим столом панує тиша.

— Як ваші справи, пане Семпер? — починаю я розмову. Кравець трохи відсунувся й ледве промовив:

— Та нічого... — Він не справляє враження балакучого співрозмовника.

— Багато маєте помічників?

— Вдома тільки двох; я ще віддаю роботу на сторону. — Це вже ціла низка слів!

— Ви, розуміється, маєте родину, пане Семпер?

— Ні.

— Так ви — холостяк?

— Ні. — Він ніби аж замислюється, і, нарешті, додає: — Вже три роки, як удівець!

— Так вам, очевидно, сумно без дружини й без дітей? — Він знову ніби замислюється і нарешті пояснює:

— Я маю семилітню дівчинку.

— В такому разі вам слід ще раз одружитися!

— Так, звичайно.

Господар сідає до нашого столика.

— Дуже добре, — говорю я йому, — що ви приділяєте нам таку увагу!

— Такий мій обов'язок, та й інтереси справи цього вимагають. Господар ресторану повинен ходити від столика до столика. Гості раді бувають, коли він біля них сяде, і вважають це за велику честь для себе.

Він удає, що сміється, ніби справді сказав щось тепле. Але, глянувши в його очі, я бачу, що вони ліниво примружені і ніяка думка не виблискує в них — чи справді він так думав, як говорив? Він, очевидно, дурний. Але які в нього очі! Я ніколи в житті не бачив таких яснозелених очей; а обличчя в нього червоне, і волосся таке ж червоне, як і обличчя; здається, що воно та ж сама шкіра, тільки скуйовджена. А коли я дивлюсь на нього здаля, обриси його голови взагалі зникають.

— Хороша тепер погода, — кидаю я, щоб як-небудь підтримати розмову.

— Так, звичайно — коли хороша погода, люди йдуть прогулятися, а ресторани порожні. Я сьогодні по обіді так само вийшов на вулицю, але швидко повернувся. Сонце мені гріло спину, а коли сонце гріє спину, це значить, що буде буря. Але сьогодні її не було.

Я кусаю губи.

— Та в місті, — завважаю я, — буря чи дощ не можуть особливо пошкодити на прогулянці: на те єсть парасолька.

— У мене не було парасольки.

— В такому випадку треба тільки поспішати додому.
— А як поспішаєш, то яка ж це прогулянка?
— Ну, припустімо, що й нападе якийсь невеличкий весняний дощ. Можна ж перечекати його десь під ворітьми.

— Добра це буде прогулянка — стояти під ворітьми! Він таки справді дурень! Ось він позіхнув.

— Ви стомилися?

— Та ні, я вчора якраз рано ліг спати! Очевидно, через те і починаю сьогодні рано позіхати.

— Мабуть, не було гостей?

— Як не було! Вони тут довго вчора сиділи! Алє мені попалося кепське пиво: воно мені не сподобалося; навіщо ж мені себе мучити!

Великий оригінал!

Біля столика ліворуч поручик розгарячився по-справжньому.

— А я запевняю, що й один із тисячі не знає, скільки є різновидностей сірих коней. Сімнадцять різновидностей — он як! Оксамитова різновидність із них найкраща, мушу вам сказати! Чудесні коні: морда в них рожево-біла, а копита ясножовті...

Зайшов новий одвідувач. Мовчання, яким його зустріли, та погляди, якими на нього дивилися, свідчили, що це випадковий гість. Він сідає біля одного із столиків збоку. Розмова триває далі. Поручик пояснює, що «сірий кінь народжується чорним». А молоденька дівчинка все дивиться на мене — ніби я справді якийсь білий кінь!

Я закінчив свою порцію! Господар ресторану ніби не помічає. Офіціант Ігнатій теж не помічає. Я стукаю: Ігнатій летить до мене, як божевільний. Мене він цікавить, я постійно стежу за ним очима. Йому вже років сорок. Він носить срібні сережки у вухах, і, крім того, в правому вусі — вату. Він трохи скидається на Наполеона, тільки це дуже дурний Наполеон. Він іноді сплющує свої великі вії; здавалося б, що це свідчить про якесь напруження думки, але я ладен ручитися, що Ігнатій не має жодних думок. Він зупиняється то там, то тут, ніби замислившись, а як хтось постука, він стріпонець й летить на поклик.

Біля стола навпроти йде розмова про польську мову... Там взагалі можна почути «дотепну» балачку, в якій досить перепадає кожному співрозмовникові. Усе тільки

«харя» та «рило», з додатком ще досить диких епітетів, — дивно це справляє враження. Хтось там підтверджує, що досить володіти чеською та німецькою мовою, щоб розуміти і по-польськи. «Польська мова, — перекоонує він, — являє собою тільки мішанину цих мов, приміром: «*So se frague pan?*»

Ще новий одвідувач. Він кремезний, ніби великий пеньок. Це, видимо, постійний гість; він посміхається й присаджується до нашого столика.

— Ось також пан сусіда, — знайомить нас господар, що знову до нас підійшов, — пан доктор Крумлівський, пан Клікеш — швець.

Клікеш подає мені руку.

— Хлопець хоч куди! Спритний! Дівчата повинні, пане доктор, божеволіти від вас! — Я ніяковію, почуваю, що навіть трохи червонію. Я б не хотів виявляти цієї зніяковілості, і з посмішкою, наприклад, глянути на молоденьку панночку, але це в мене якось не виходить.

— У всякому разі, він кращий за тебе, — посміхається хазяїн. — Ти з своїм подзьобаним віспою лицем схожий на форму, що в ній готують печиво.

— Тихше, тихше, — перебиває Клікеш і скрипить піском по підлозі. — Що це, ти одержав, нарешті, із міста наказ вимити підлогу? — Всі сміються. — Так, так, пане доктор, інакше підлогу не буде вимито! Його й самого не так легко примусити вимитися. Раз на рік приходять два поліцейських і відводять його в лазню. Іноді навіть трьох треба, щоб уплинати на нього. — Всі знову голосно регочуться. Клікеш, видимо, вважається тут за дотепника. Він уміє підмітити вразливі риси інших людей, часом я вимушений разом із ним сміятися з себе. Але його опукле з різкими рисами лице не сердите, очі хитрі, але проте прямодушні. — У нього є підстави бути бережливим, — додає він, — йому багато треба, а я не встигаю випивати для нього. — І він випив до дна свій келих. — Тепер мені ще треба чимось закусити. — Свою розмову він веде сильно жестикулюючи, руки його весь час перебувають десь вище голови, і пан Клікеш знову скидається на перекинутий догори корінням пеньок.

Два молодики, що самотньо сидять біля столика, наказують тепер, щоб їм склали на більярді піраміду; підводяться. Поки вони сиділи, можна було гадати, що вони однакові на зріст, але тепер помітно, що один із них

значно вищий. Я знаю одну людину, що аж ніяк не звертає на себе уваги, доки залишається сидіти в ресторані біля стола; але коли вона береться вставати, це триває дуже довго, і всі присутні регочуться. Вона почуває себе жахливо нещасною.

— Знову нічого нема, — дається Клікеш, проглядаючи меню. — Гуляш, перець, м'ясні крихти з підливою, ці крихти з твоєї кишені, хазяїне?

— Та помовч краще!

— От якби була варена курка!

— Найкраще, якби в кухні взагалі готували тільки для тебе.

— А хіба це так важко? Взяти варені яйця й посидіти на них, доки вилупляться — ха, ха, ха!

— Дай-но твоє волосся! — Іронія. У Клікеша лисина, як у отця церкви Квінта Септімія Флорентія Тертуліана.

— Увага! Карло ловить блоху! — говорить хтось біля столика навпроти.

Настає тиша, всі повертають голови і пильно придивляються. Той, кого назвали Карлом, просунув руку під сорочку на грудях. На його лиці сяє спокійна, самовдоволена посмішка. Ось він витяг руку, розтер щось великим пальцем об указовий і поклав на стіл. Вибухає сміх, оплески, жінки кусають свої носові хустки.

— Він у вас не залишить жодної блохи, жодної, — пояснює мені Клікеш.

Я широко дивуюсь й запитую:

— Невже жодної?

— Так, жодної! Одначе, Ігнатію, а як же з моєю вечерю? Принесіть також мого келиха, — я ж його ще не вихилив! Я ніколи не п'ю до дна, — повертається він до мене, очевидно, намагаючись сказати щось дотепне.

— Ха, ха, ви великий жартівник, — говорю я, сміючись. Ігнатій повертається з кухні; на лиці його велика зніяковілість.

— Скажіть, будь ласка, пане Клікеш, що ви зволили собі замовити на вечерю?

— Оце так так! Та ви просто забули! Ніколи зі мною не траплялося чогось подібного! Я... — Але Клікеш і сам уже встиг забути, і вони обидва тепер не знають, що власне було замовлено.

Тут лунає голос літньої матрони:

— Коли в мене дві доньки, то я не можу їх протягом двадцяти літ одягати в одні й ті самі вбрання; так жодна з них не вийде заміж. — Вона хоче неодмінно переконати своїх слухачів у тім, що ні одній із її однаково одягнених дочок ще не стукнуло двадцять літ. Я в це не вірю.

— Бережіться, пане доктор, вам тут можуть приписати щось зайве, — зауважує Клікеш, ковтаючи гуляша. — Наш господар був на військовій службі — в той час він потихеньку викреслював знаки на підносах, а тепер, навпаки, він їх потай приписує, щоб таким робом очистити свою совість. — Я, звичайно, сміюся, замість того, щоб відповісти йому. Хочу знову зав'язати розмову з Семпером, але мені щастить тільки дізнатися від нього, що зранку він завжди відвідує винний льох.

Ігнатія ніби хтось пришпилів до більярда. Він пильно стежить за грою, і, видимо, симпатизує тому, хто менший на зріст. Іноді він навіть підскакує від захоплення. От зараз він так і заскакав на одній нозі.

Клікеш закінчив вечеряти. Він набив люльку й запалив. При світлі від люльки лице його скидається на старе ковадло. Він затягся й спокійно глянув навкруги. Тепер він зупинив свій погляд на випадковому відвідувачеві, що сидів біля більярда.

— Це, мабуть, швець, — тихо з посмішкою говорить він. — Гадюка! — голосно кричить він, одразу ж після цього звертаючись до нового відвідувача. Одвідувач здригається від цього крику, але не дивиться в наш бік. — Швець! — знову звертається до нього Клікеш. Одвідувач повертає трохи своє лице, він, видимо, незадоволений.

— Це, мабуть, якась трактирна муха, що обжерлася, — говорить він, поволі спльовуючи.

— Що таке? Ти хочеш на мене плюнути? — лютує раптом Клікеш. — Плювати на мене, празького міщанина? — і він робить рух, щоб підвестися. Господар садить його знову на стілець, і сам іде до одвідувача. Клікеш б'є кулаком по столу. Адже ніхто ніколи не бачив, щоб він коли-небудь обжерся, а як іноді він і перейде межі, дозволені у стосунках між людьми, то це зовсім нікого не обходить. Господар тим часом виводить через кухню одвідувача, який з охотою за ним іде. Клікеш одначе не втихомирюється. Раптом зокола з-під воріт починають лунати крики: там, видимо, йде якась сварка. За хвилину повертається господар.

— Він все ж на вулиці розлютувався вже по-справжньому, — каже він. — Хотів знову сюди повернутися, та я його вирядив. Я викинув його, як кидають клунки в ломбарді.

Незабаром знову настає пожвавлення. Біля протилежного столика раптом вибухають оплески. «Браво, браво! Лефлер буде вдавати муху! Удавай же муху, Лефлер!» Оплески збільшуються. Клікеш мене запитує, чи бачив я вже, як удають муху. Я відповідаю негативно. Він пояснює, що виходить дуже смішно, луснути можна зо сміху. Я, розуміється, бачив це вже тисячу разів, гадаю, що в кожнім празькім ресторані єсть хтось, що «вдає муху». На мене це не справляє жодного враження. Лефлер, що сидить до мене спиною, намагається відмовитися. Він говорить, що в кімнаті нема достатньої тиші. «Тихше, тихше, увага!» Настає тиша, і Лефлер починає дзижчати. Спочатку здається, що муха летить по кімнаті, потім — ніби вона б'ється об шибку, нарешті шумно вовтузиться, прикрита склянкою. Оплески; я теж аплодую. Всі дивляться на мене; хочуть дізнатися, чи справді це мені сподобалося. Клікеш говорить:

— От це — мистецтво: не кожний зможе з ним позмагатися. Ми, мабуть, луснемо зо сміху. — І він ковтає келих за келихом, він, очевидно, все ще перебуває під враженням сварки з одвідувачем. Коли-не-коли він ляскає себе по череву, і, ніби виправдуючись, говорить: — Хе, хе, а все ж іще на десять дюймів менше від норми.

— Та не можна ж так по-дурному грати! — раптом чути голос з того боку, де стоїть більярд; всі повернулися туди. Бідолаха Ігнатій! Ігрок, менший на зріст, що йому він так симпатизував, поведився нижче за всяку критику, а Ігнатій не міг цього спокійно переносити! Постає загальна розгубленість. Ігрок жбурляє кия на більярд. Поручик кричить:

— Це вже занадто — геть його одразу ж!

Розгніваний господар заприсягає, що взавтра вранці вижене Ігнатія. Але Клікеш сміється йому в очі й запитує:

— Котрий це вже раз?

Хвилі знову вшухли. Заходить вуличний крамар, — худий, неголений і брудний, одяга його вся забруднена. Він мовчки становить свою коробку і пропонує гребінці,

гаманці, шпильки, але всі заперечливо хитають головою. Крамар обходить усі столи, закриває коробку, підвішує її на ремінець за спиною та йде далі. Оплески «Тихше, тихше!» Лефлер тепер показує, як робиться ковбаса; от її вже випікають, вона при цьому має сичати Сміх і оплески. Тільки приголомшений Ігнатій один стоїть оддалік і боязко поглядає на всі боки.

Після того Лефлер зображає горлатого тирольського співця. Мені це гидко, але я аплодую. А поручик розгулявся біля свого столика і так розбазікався, що якби я був батьком, а поруч мене сиділи дружина й дві доньки, я б його викинув геть. Можна це, щоправда, частково пояснити тим, що він уже давно з ними знайомий, та тому давно і слід було його вигнати геть.

От я прощаюся й іду.

Розважався я зовсім непогано. Слід тільки не вимагати дуже багато з цих маленьких людей.

Прокидаюся я пізенько. Коли ввечері засиджуюся в ресторані, то на другий день довго сплю, взагалі вранці я люблю довго поспати, а кажуть же, що є люди, які люблять уставати рано. Нічого, можна й більше поспати, тільки щоб потім як слід узятися за роботу.

День чудовий! Я не зміг перемогти спокуси й сиджу біля навстіж одчиненого вікна. За таких умов, щоправда, до мене долітають звуки з усіх квартир, але мене це не турбує, ніби шумить вода біля далекої греблі, а це все-таки якась відміна проти стомлюючої одноманітності, що панує в зачиненій кімнаті. У кравця Семпера надо мною хтось співає; мабуть, його підмайстер; співає він грубо, очевидно, не закінчив ніякої школи; комічна пісня! «А все через те, що не було нічого!» — ха, ха!

До мене приперся Пепік. Він не повинен звикати до таких візитів; але треба спокійно йому про це натякнути.

— Іди-но сюди, Пепіку, ти також умієш співати?

— Звісно, вмію!

— Так заспівай мені що-небудь таке хороше, знáєш?

Хлопчик почав: «У мене був голубок» Але потім помилився й замість «дубок» почав співати «зелений зу-

бок» — йому це однаково. Та й що взагалі празькі діти можуть знати про дубок!

— Добре, а тепер іди. Ти ж знаєш, що мені треба бути самому, і ти не повинен сюди заходити.

Пепік іде. Він мені подобається.

Я тепер вивчаю Вексельне право, а для різноманітності — Торговельне право.

Неможливий гамір у художника. Пепікові дуже попало. Я хочу зачинити вікно, художник помічає це й кричить через двір:

— Це якийсь клятий хлопчак! Од нього ніколи нема покою!

— А що таке він накоїв?

— Цей ледащо пожер листа, що його я одержав од брата-священника, я тепер не знаю, що йому відписати!

Я зачинив вікно, кімната й так повнісінька звуків, адже підмайстер наді мною і досі тягне своє: «...що не було нічого-о...».

Обідав я внизу разом із Семпером та хазяїном ресторану. Бачив Ігнатія. Він і хазяїн деякий час разом підбивали рахунок за вчорашній день біля сусіднього столика. Ігнатій скося поглядав на хазяїна з безглуздим виглядом жахливого страху на лиці; він, очевидно, щохвилини чекає, що хазяїн його вижене, як це було обіцяно вчора. Розкуйовджена хазяїнова голова гойдається сюди й туди, він ліниво мружить очі, і, видимо, нічого вже не пам'ятає про те, що було вчора. Підрахунок закінчено, Ігнатій побіг.

Хазяїн підсідає до мене.

— Смачний суп, — говорю я йому.

— Щєб пак! — погоджується він.

— Ігнатію, а що б ви могли дати мені до м'яса?

— Все, що бажаєте.

— Так дайте мені трохи бурячків.

— Нема.

— Як це нема? Та ця ж страва є в меню.

Ігнатій мовчить. Хазяїн регочеться, аж падає і, на решті, ледь вимовляє:

— Я сам принесу, пане доктор, він не можє, він не

можє... — Я дивлюсь на них з подивом. — Та він непри- томніє, коли побачить червоний буряк. Він йому нагаду згуслу людську кров... — Добрий у нього смак!

А взагалі обід минає без особливих розваг. Від ха зяїна важко чогось чекати.

— Що нового в газетах? — запитую я його.

— Я не читаю їх. Я тільки заходжу коли-не-коли до продавця навпроти й запитую його про новини.

Я помічаю, що стіна довкола в ресторані знизу ніби трохи облуплена.

— Від чого це?

— А тут раніше була танцювальна зала — от і по- шкодили стіну, танцювавши.

— А як давно вже ви маєте тут ресторан?

— Я? Та дванадцятий рік.

Семпер не бере ніякої участі в розмові: «Гм, гм» — єдині звуки, що він їх вимовляє.

Увечері я йду в садочок. Там сходиться добра поло- вина всіх пожильців будинку; тепер я вже знаю майже всіх мешканців; виняток становить тільки одна молода пара з третього поверху та мій кондуктор. А коли я по- чинаю думати про них усіх, в мене аж голова обертом іде. Я не зовсім розумію пана Провазника, що живе над художником. Я бачив його кілька разів біля вікна: мені здалося, що лице в нього жовте й тонке, як локшина. Проте, придивившись уважніше, я помічаю, що його лице ніби облямоване чорним волоссям; він його голить біля рота і на підборідді. А загальне чорне облямовання і робить його лице ще худішим і вужчим. Волосся на го- лові в нього майже сиве; йому років п'ятдесят, і ходить він згорбившись.

Коли я зійшов сходами в садочок, Провазник уже про- гулювався здаля, а в кутку праворуч зібралось вже все товариство: пан домовласник, його донька, художник та його дружина, Пепік. Домовласник дивиться на мене, як на зовсім чужу, незнайому людину своїми чорними, гар- рячково блискучими очима.

— Татусю, це ж пан доктор Крумлівський, — звучить м'який голос його доньки.

— Ах, це ви, пане доктор, так, так, а я й забув, — і він простягає мені свою гарячу руку.

— З вашого дозволу, я так само хочу трошки погрітися у вашому садочку!

— Будь ласка, — він дуже кашляє й плює мені на черевик.

Ми сідаємо. Я не знаю, про що говорити. Інші не звертають уваги на загальну тишу, що запанувала, але мені важко. Мені здається, що присутні хочуть пересвідчитися, наскільки я вмію розважити товариство.

Я шукаю якогось виходу із становища й звертаюся до Пепіка:

— Йди-но сюди, Пепіку, як ти себе почуваш?

Пепік притискується до моїх ніг і спирається ліктем на коліно.

— Розкажи мені знову що-небудь, — просить він мене.

— Я тобі маю щось розказувати? — Іч, пустунчик, він пам'ятає, що я йому розповідав різні речі.

— Розкажи якусь казку!

— Казку! Та я ж не знаю жодної казки, одначе, почекай, одну я тобі розповім.

І я починаю серйозним голосом: «Був одного разу король. Добре. У нього не було дітей. Добре. Але тут спало на думку його старшому синові пуститися подорожувати». Загальний регіт. Художник зауважує:

— Ви, пане доктор, великий жартівник! — він при цьому витирає дві сльози, які з'явилися на його вологих очах. Художник, видимо, недурна людина, і мені приємна його похвала. Адже ж хороше взагалі, коли людину визнають дотепною. — Так говоріть же далі, — просить мене художник. — Ця казка може бути цікава й для дорослих.

У мене виникають нові труднощі. Казка далі не посувається, вона має закінчитися цією останньою дотепною фразою, але поважні люди, що оточують мене, не розуміють цього. Тоді я наважуюся на дотепну імпровізацію, сподіваючись, що це в мене якось вийде. Говорю, говорю, але справа посувається дуже зле; поволі я починаю відчувати, що розповідаю страшенні дурниці. Товариство перестає мене слухати; присутні починають розмовляти одне з одним: я безмежно з цього радий! Слухає мене самий Пепік, а я його гладжу по голові. Таж кожна казка повинна мати якийсь кінець; я вже й так заїкаюся! Щаслива думка! Раптом беру Пепіка за руку, ніби я її тільки оце помітив, і кажу:

— Пепіку, подивись, які в тебе брудні руки!—Хлопчик дивиться на свої руки.

— Нахились, я тобі потихеньку скажу щось. — І він мені тихо шепоче. — Дай мені дві монети, тоді я помию руки. — Я непомітно виймаю гроші і всовую їх йому. Хлопчик швидко біжить у садок, де показалася семилітня Семперова донька.

Я дивлюся на домовласникову дочку, що сидить поруч мене. Як вона схожа на батька. Худе, тонке лице, прозора шкіра на руках, маніньке підборіддя, маленький ніс — такий манісінський, що не знаю, чи можна за нього вхопитися? Але цей маленький ніс її не потворить, лице її ще й досі може подобатися, очі в неї чорні. Її альт звучить дуже приємно. Я особливо наполягаю на привабливості її чорних очей, бо, на мою думку, жінка з голубими очима справляє враження сліпої.

— У вас єсть музичні здібності, пане доктор?

— Крумлівський, — додає донька до батькових слів.

— Так, так, Отіліє, я пам'ятаю: пан доктор Крумлівський.

— Ми вжє говорили про це, коли ви зробили ласку й одвідали мене. Я колись грав на гусях, але це було дуже давно.

Я не вмю й узятися за гуслі, але я ясно бачу, що пан домовласник і не слухає мене зовсім. Панночка трошки до мене нахилиється і говорить таким печальним голосом:

— Таке вже нещастя з татусем: по обіді він зовсім втрачає пам'ять.

Домовласник підводиться й говорить раптом охриплим голосом:

— Ходімо, Отіліє, я хочу трохи прогулятися... Ах! Так, так, пане доктор... Ось, прошу вас, аркушик. — Він подає мені довгастий білий аркушик паперу, де написано: «Сьогодні в мене болить горло; будь ласка, даруйте мені, коли я говорю не досить голосно».

Тим часом до нас підходить Провазник. Він посміхається до мене, але посмішка ця не без іронії. Він простягає мені руку:

— Слуга пана доктора Жартівника.

— Мое прізвище Крумлівський.

— От дивно, а я гадав, що прізвище кожного доктора неодмінно Жартівник, хє, хе, хе! — і він сміється хрипучим, їдким сміхом.

Я вирячив на нього очі.

— Про що ви розмовляєте? Як ся маєте, пане Аугуста?

— Та не дуже щось. Майже нема роботи.

— Так, так, а щоразу, як я вас зустрічаю на сходах, ви тягнете принаймні одну невисхлу ще картину під пахвою. Для вас, очевидно, пусте малювати по дві картини за день.

Художник задоволено посміхається.

— Так, так, правда, хай-но спробує хтось із отих «професорів» так-о працювати...

— В такому разі ви могли б приготувляти копії про запас, хе-хе. Кінець кінцем, адже художник-портретист абсолютно непотрібна людина. Якби не було жодного портретиста однаково б було досить облич, і до того ще найдивніших! А чому б вам не малювати щось інше?

Мене бере сміх. Провазник непереможний у своїй в'дливості, але я бачу, як засоромився художник, а мій сміх міг би викликати в бідолахи нові муки.

— Я спочатку був істориком-живописцем, — заїкаючись, говорить художник, — але це мені нічого не дало; люди не розуміють історії. Одного разу мені священник замовив картину: «Проповідь капуцина в таборі Валленштейна». Я, мушу признатися, намалював виключно промовисту картину, але коли я її скінчив, священник її не прийняв; він хотів мати «капуцинську проповідь» без капуцина, отакий той священник! Потім я мав намалювати для міської ратуші в Куцкові портрета Жижки. Жахлива кара! Я надіслав їм спочатку попередній ескіз. Їм не сподобалися чоботи; кажуть: «Треба запитати пана Палацького, чи відповідають вони історії». Пан Палацький якраз відізався дуже схвально про мій ескіз. Але в Куцкові в них знайшовся другий знавець, прізвище його Малина, і от цей спеціаліст прийшов до висновку, що мій Жижка має великі хиби з воєнного погляду. Довго я з ним вовтузився, доки вони мені написали, що вони мають прилюдно вилаяти мене в газеті. Ні, небезпечно братися за історію!

— А ви спробуйте свої сили в жанровім живопису. Приміром, намалюйте, як дротяник лагодить флейту для п'яного музики. Або візьміть отакий сюжет: «Миша в жіночій школі». Миші зовсім і не видно, а всі дівчата ра-

зом з учителькою повискакували на парті, на ліцях у них — жах в найрізноманітніших відтінках!

— Хе, хе, я вже пробував свої сили в цій галузі. Одну таку непогану картину я навіть надіслав на виставку. Тоді в нас усе це позначалося по-німецькому, і моя картина звалася «Hausliche arznei» («Домашнє лікування»). Чоловік лежить у ліжку, а дружина приносить йому теплий клістір...

— Фе, про які речі ви говорите!

— А що тут особливого? Клістіра зовсім не видно, його загорнуто в скатертину, щоб не прохолов.

Мені б хотілося допомогти художникові в його важкім становищі, але я не знаю, як це зробити.

— Який у нас сьогодні день? — запитую я в нього, не дуже дотепно намагаючись змінити тему розмови.

— Щоб дізнатися про це, ви б узяли, пане доктор, та й подивилися на комір сорочки нашого домовласника, — усміхається Провазник. — Адже він тільки раз на тиждень міняє білизну, — дивлячись на комір, сьогодні має бути четвер.

Жахливо розв'язна людина!

— Бідолаха, це справді велике нещастя, — він, кажуть, щодня втрачає пам'ять по обіді.

— Так, він, очевидно, колись торгував солом'яними брилями. Хто продає солом'яні брилі, під кінець життя зовсім дуріє, особливо це стосується тірольців, — вони, кінець кінцем, навіть не можуть згадати першої букви в алфавіті.

— Але він, здається, непогана й поважна людина.

— Поважний, та дурний; його розумовий горизонт не сягає далі п'яти кроків. Я знаю його вже років двадцять.

— Дочка добре його, бідолаху, доглядає. Це — симпатична жінка, хоч вона вже не так і молода.

— Це її просто цікавість бере. Із жіночої цікавості вона з'явилася на світ на двадцять літ раніше, ніж слід було, а тепер їй це неприємно. Вона не ховається з вивом свого почуття і вже не раз мене лаяла.

Мені робиться важко від розв'язності Провазника.

— Ходімо, побудемо трохи з паном домовласником, — пропоную я.

— Ходімо, — радісно погоджується художник, поплескуючи Провазника по спині. Провазник легенько по-

хитується при кожнім дотику, але знов приходять до рівноваги.

Вони обидва підвелися. Художникова дружина позбулася, нарешті, того глибокого остовпіння, в якому вона стояла, обіпершись об одвірок альтанки.

— Знаєш що, батьку, я приготую на вечір яєчню!

— Гаразд! — кидає художник і йде.

Дружина художникова використовує цей момент, щоб запевнити мене шепелявим голосом, що в неї було багато інших женихів і що всі мужчини божеволіли від неї. Я хочу їй підлєстити й кажу, що ще й тепер це видно.

— А що видно?

Я не знаю, як це їй пояснити, але, кінець кінцем, хоч і незграбно, додаю, що й тепер ще видно, що колись вона була гарна. Художниця дере носа — адже не така ж вона вже стара. А коли вона приодягнеться — тут вона раптом замолочила, як млинок каву меле:

— Оце нещодавно один, що йшов за мною, сказав: «Ії б укусити хотілось!» А спереду нема потреби дивитися на мене.

Я ще щось бурмотів, але вона вже пішла.

Я йду в садок до інших мешканців. Домовласник посміхається до мене, як до знайомого, і знову подає мені аркушика з тим же написом. Мова зайшла про цукроварні. Я хочу довести, що можу бути дотепним. Запитую:

— Ви, панночко, напевно розумієтеся на цукроварнях?

— О, ні!

— Але в такому разі, очевидно, розумієтеся на цукерках?

Я голосно регочуся при цьому; адже відомо, що досить одному як слід зареготатися, щоб його наслідували інші. Але цього разу мені нікого не пощастило спокусити своїм прикладом.

Домовласник запитує мене, чи маю я музичні здібності й наступає при цьому мені на ногу.

— Ні, — відповідаю з досадою, але тут же мені стає його шкода, і я додаю зразу ж після цього: — А ви, мабуть, часто одвідуєте оперу?

— Я не одвідую, це не для мене. На праве вухо я чую на півтона вище, ніж треба, і це мені сильно заважає. — Дивна людина, по обіді втрачає пам'ять, а на праве вухо

чує на півтона вище, ніж треба! — Я вважаю за краще посидіти вдома за піаніно.

— Творите щось?

— Тепер уже не творю, я вже кілька літ підряд працюю над Моцартом; коли я закінчу цю роботу, ви побачите, який має бути Моцарт! — він при цьому плюнув на черевик Провазникові. Провазник обтирає черевик об траву й говорить:

— Я так само давно вже не був в опері; мені б тільки ще раз хотілося побачити «Марту»!

Домовласник бере мене за руку й одводить убік. Він хоче мені щось сказати, але це в нього не виходить; чути тільки якийсь сичання, що буває, коли випускають пару з казана. Проходжуючись сюди й туди по садку, він тричі береться вимовити один і той же звук «с»; на решті йому щастить промовити: «Капуста не має фосфору». Він намагається ще щось вимовити, але в нього виходить тільки «с». Тоді він знову простягає мені аркушик. Тут мене підхоплює художник і одводить убік, у куток. Він запитує, чи помітив я, як він ляскав Провазника по спині? Він радить мені теж поляскати Провазника по спині в тім разі, коли той особливо почне гніватися на мене: досить легенько його поляскати, і він одразу пом'якшає. Але взагалі цей Провазник дуже неприємна людина.

І одразу після цього мене відводить убік Провазник. Він мене запитує, як я ставлюся до проекту заснування товариства для експлуатації островів на Влтаві. Він переможно дивиться на мене. Я говорю, що це виключно блискуча думка.

— От бачите! А я маю не один такий проект. Але людство тепер мало підготовлено до розуміння таких думок. От з цими дурнями, наприклад, неможливо навіть і розмовляти про такі речі.

— От тепер би нам заграти в шістку! — пропонує художник.

— Добре, пограємо годинку!

Карти є в альтанці, в художниковім столі. Ми сідаємо біля маленького столика й умовляємося, що я граю разом з домовласником, а художник і Провазник у противній партії.

Хороша гра! Домовласник запитує навіть і наприкінці партії — які в нас козири. Він ніколи не знає, яку я

масть підкинув, і не додає через те її. Коли я його про щось запитую, він мені простягає через стіл аркушик. Розуміється, Провазник з Аугустою виграють і ржуть, як коні, з радості. Я бачу, що нема іншого виходу, — треба відкинути вбік карти й заплатити крейцери. Отілія платить за батька, інакше в нас ніколи б не кінчалася й перша партія: він весь час твердить, що вже заплатив, і при цьому штовхає мене ногою під столом. Я підгортаю під себе обидві ноги й радію, дивлячись на нього, як він гарячково працює своєю ногою під столом, шукаючи якусь річ, що її можна зачепити.

Раптом домовласник накидається на мене за те, що я кепсько граю: до пікового туза, каже він, я підкинув йому короля. Тимчасом піки ще зовсім не грали, а туз не в нього, а в мене. Домовласник, одначе, кричить та й кричить, голос у нього, як тромбон, — а в кишені в мене цілих п'ятнадцять аркушків; Отілія дивиться на мене страдницьким і молитовним поглядом. Я розумію і мовчу.

Ми грали не так довго, а я програв більш як шістдесят крейцерів.

Домовласник пішов з Отілією додому: вечірня прохолода, як він каже, «не корисна для його горла». Провазник так само йде. Художникова служниця приносить вечерю для його родини. Я її прошу, щоб вона й мені принесла якусь вечерю й пиво.

Я їм, художник розважає мене. Він розповідає, що його завжди навмисне не помічали. Його примусили залишити академію раніше, ніж він склав іспити, — це через те, що він був більш обдарований, ніж усі його професори.

Я знову сиджу вдома, і в голові в мене все переплуталося.

Більш я ніколи не залишаю на ніч вікна незачиненими; не роблю цього у найбільшу спеку. О третій годині вночі в художника знявся сильний шум. Кричала, щоправда, тільки сама його дружина, але таким голосом, що ним можна перепиляти цілу деревину. Я зрозумів, у чім тут справа. Художник повернувся додому майже в нестямі. Він сам це відчув і боявся щось розтрощити в кімнаті; через те він, увійшовши в кімнату,

обіперся об двері, і, стоячи, хотів дочекатись, доки розвидниться. Але, розуміється, в цьому йому не пощастило: він дуже швидко заснув і торохнувся на підлогу. Тут для мене стало ясно також і те, чому я більше не чую солов'я. Він починає свої трелі пізно вночі, бо якраз тоді повертаються з ресторану.

У садку я зустрів домовласника з донькою. Мені хотілося побачити ще хоч раз домовласника тоді, коли він у доброму розумі. Пам'ять у нього в порядку, я через те й зійшов у садок. На жаль я застав там і Провазника, якого я не бачив, як дивився у вікно.

Домовласник сидів за піаніно і грав.

— Послухайте, пане доктор Крумлівський, я заграю вам одну із старих своїх речей — пісню без слів. — І він почав грати. Наскільки я можу судити, це була непогана річ, а він умів грати з великим почуттям навіть і на поганому інструменті. Я плескаю. — А ви, пане Провазнику, що на це скажете?

— Я ж оддаю перевагу «Марті» над усім, але ваша пісня хороша, ви б могли вільно викинути її на смітник. От якби ви щось путнє написали проти блощиць, я б залюбки заспівав такої пісеньки: вони м'ені дуже докучають. — І він з реготом одвертається. Домовласник на мигах дає мені зрозуміти, що в Провазника не всі вдома. Провазник і собі нахиляється і щось мені шепоче:

— Я б багато дав за те, щоб потай зазірнути в голову якогось музиканта. Там, мабуть, стирчать самі стеблінки, а мозок кишить червою!

Домовласник помічає, що балачка йде про нього й починає щось бурмотіти. Я намагаюсь виправити становище й уголос запитую:

— А ви, пане Провазник, ніколи не захоплювались музикою?

— Я? Якже! Протягом трьох років я вивчав одночасно і гуслі, і флейту, і співи, — адже все це становить цілих дев'ять років, одначе, про музику я можу судити дуже приблизно.

Тоді я звертаюся до панночки, ввічливо цікавлячись, чи добре вона спала.

— Добре, але вранці, як тільки я прокинулася, мене охопив якийсь сум, і я розплакалась, сама не знаю чому.

— Але на те має бути якась причина! Адже ви розумна жінка... розсудлива...

— А ви насправді гадаєте, що я розумна?.. Татусю, пан доктор гадає, що я розумна! — і вона сміялася мало не до сліз. Я почав пояснювати, що сльози ми по суті проливаемо весь час, доки живемо, що я міг би ще довго говорити на цю тему, але коли я витратив приблизно половину доказів, які я мав, і почав міркувати про блиск людських очей, домовласник раптом підвівся й промовив:

— Отіліє, тобі вже час, треба простѣжити за обідом!.. — Вони пішли й залишили мене наодинці з Провазником.

Я відчував велику зніяковілість, залишаючись з цим диваком. Він поглядав на мене з своєю чудною усмішкою, яка викликала в мене неприємне почуття. Однак я не наважився врятуватися втечею і мусив був тому, кінець кінцем, сам зав'язати з ним якусь розмову.

— Домовласник, мабуть, непоганий музикант, — кидаю я.

— Так, так, особливо хороше в нього виходить, як це зветься, — коли одноразово грають різні кларнети.

— Інструментальна музика?

— Вона. Та, власне, тут нема нічого такого важкого! Шарманка й пес — виходить зовсім непогано, коли їх об'єднати. — Мені залишається тільки сміятися. Провазник дивиться на мене й говорить.

— Пане доктор, у вас сьогодні поганий вигляд!

— У мене? Не знаю, чому... — Але Провазник потирає рукою лоба, ніби хоче щось пригадати, і починає тихим, але зовсім серйозним голосом:

— Ви розумна людина, я не буду вас зневажати, як дурня. Знаєте, я відчуваю жагучу ненависть до всіх людей: вони до мене дуже несправедливо поставились у моєму житті. Я вже кілька літ не виходжу з хати. Я перестав виходити зразу ж після того, як у мене почало сивіти волосся. Хоч із ким я починаю говорити, кожний вважає за потрібне сказати, ніби з найбільшим задоволенням: «Та послухайте, невже це правда? Ви вже сивієте?» Осюльки! Чи ж нє правда? Тепер я вже справді сивий, як німецька миша. Але я знаю, як їм помститися... — І Провазник сміється при цьому, видимо, цілком задоволений... — Перш, ніж хтось встигне роззявити рота, я звертаюся до нього, повний найбільшого здивування: «Що це з вами, борони боже, чого це у вас та-

кий кепський вигляд!» Не було жодної людини, яка не злякалася б цього запитання, а потім їм було вже не до мене. О, я вмю їм досадити! Протягом кількох років я дуже ретельно записував геть чисто все, що чував про людей, і потім пильно, за алфавітом, систематизував увесь цей матеріал; завітайте колись до мене — я вам покажу цілу картотеку з характеристиками малостранських обивателів. А коли злість мені особливо допікала, я витягав картку за карткою і писав анонімні листи — люди втрачали голову, намагаючися здогадатися, яким чином невідома людина могла дізнатися стільки подробиць з їхнього життя. Ніхто рішуче не врятувався від моєї помсти! Адже тепер я можу це сказати, бо вже я цього не роблю. Мені тільки хочеться написати ще одного листа — я ненавиджу оцю, що живе біля мене, щасливу парочку — треба щось вигадати про них, але, на жаль, я досі про них нічого не знаю. — Я здригаюся. Провазник весело веде далі, причому розмова його тече ще швидше. — Колись-то я вмів себе показати! Скільки я спокусив жінок, як був молодим парубком. Не здригайтесь... вас я не спокушатиму. Щождо заміжніх жінок, тут совість моя чиста, але за головну мою мишень були дівчата. Ще як я вчився в школі, я дізнавався прізвища тих дівчаток, що найгірше вчилися, на них було найлегше вплинути. Крім того, я пильно стежив за перипетіями всіх студентських романів: чи не посварилися між собою коханці? Я виходив з того, що обдурена коханка являє собою найлегшу здобич.

Я підскакую, не в силах більше цього витримати.

— Пробачте, мені треба додому... — ледве можу я вимовити й швидко йду. Позад мене лунає голосний пронизливий регіт.

За ідіота він мене визнав, чи що?

Кондукторша прибирає тепер у мене тоді, коли я сходжу вниз обідати. Я її зустрічаю тільки інколи, коли проходжу через кухню. Так кращел

По обіді знову сильний гамір у художника. Пепіка жорстоко покарали, і все через те, що я вчора дав йому гроші. Його привів додому за руку розсильний. Пепік хо-

тів домовитися з ним, щоб він за якусь оплату посадив його собі на шию й удавав із себе верхового коня, на якому він їде; все це мало відбуватися якраз перед нашим будинком.

Виявилося, що Пепік запросив також маленьку Марину, Семперову доньку, помилуватися з його катання. Справді, тут мав одбутися справжній парад. Може, це вияви першого кохання? Можливо: я закохався вперше, коли мені було три роки, і мене теж за це здорово одлупили. Але Пепіка, безперечно, били вже надто довго.

Ввечері я знову в ресторані. Все ті самі люди сидять на тих же місцях. Спочатку всі діляться своїми враженнями від чеського театру. Товстий поручик говорить, що він був якось у чеськім театрі, і гра акторів йому дуже сподобалась. Того вечора йшла п'єса «Die Tochter des Bösewichtes» («Розбійникова донька»), але він не може передати цю назву по-чеськи. Він звертається до інших: ніхто, одначе, не може перекласти. Нарешті, поручик приходить до незаперечного висновку, що п'єса по-чеському називалася: «Дочка лютого батька». От — блазень! Розмова тимчасом триває, і починають говорити про різницю між комедією й серйозною драмою. Поручик знову підкреслює з усією рішучістю, що справжня драма має складатися з п'яти дій.

— Це, — пояснює він, — абсолютно так само, як і в полку; і там має бути чотири батальйони і одна учбова команда.

Розмова набирає абсолютно такого ж характеру, який вона мала позавчора. Кдікеш говорить про м'ясні крихти, що були приготовлені в кишені, про двох поліцейських, які завжди раз на рік одводять хазяїна до лазні, про варене курчатко, що має вилупитися з вареного яйця, а хазяїн і собі пригадає форму, в якій готують печиво. Незважаючи на це, кожний дотеп викликає такий самий голосний регіт, як третього дня.

Молоденька панночка, схожа на пляшку, знову дивиться весь час на мене. Вона ніби випиває мене своїм поглядом, як сонце випиває воду.

І знову той-таки худий, брудний, неголений вуличний крамар. Він мовчить, ніхто в нього нічого не купує, і він собі їде. Ця людина справляє таке комічне враження,

щоб я поміг би йому померти з голоду, нічого в нього не купувавши, щоб тільки продовжити цю розвагу. Він, видимо, дав обіцянку ходити брудним по тих самих шинках, не вимовляючи ані слова і залишаючись без покупки.

Після того Карло ловить бшоку при пильній увазі всієї зали. І ось знову оплески на адресу Лефлера; дзижчить муха, і сичить яечня. Я, видимо, одразу ж узнав всю програму розваг цього ресторану.

Але є дещо й нове. Карло раптом пропонує Лефлерові: «Давай-но удамо поросят...» Оплески. І от вони починають удавати поросят: засовують кулаки під скатертину один проти одного, крутять ними, подібно до того, як поросята вовтузяться в мішку; причому вони кричать точнісінько, як поросята. Я бачу тільки Карлове обличчя; очі його іскряться з радості: удавати поросят дає йому величезне задоволення.

Сьогодні, мені здається, я дуже мало працював.

Вночі знялася сильна гроза, зате вранці сьогодні повітря — ніби справжній бальзам. Я сходжу з книгою в садок, там нікого нема.

Одначе, одна особа з'являється, — це Пепік. Але Пепіка я якось потурю, і тоді все буде гаразд.

— Он як, Пепіку! Ти, мабуть, знову прийшов по дві монети? — запитую я, погладжуючи його по голові. Хлопчик поглянув на мене й хитро посміхнувся.

— О, ні, я знову їх узяв у татка!

— Гаразд, а що ти тепер з ними робитимеш?

— Та я вже знаю! А ти про це нікому не скажеш?

— Ти ж сам знаєш, що я нікому не скажу.

— Фрідріх обіцяв мені пояснити номери!

— А хто такий Фрідріх?

— А хлопчик, що служить в аматорській лотереї. Він довго відмовлявся, але я пообіцяв дати йому монету, і тоді він скаже мені ті номери, що мають виграти.

Чарівна наївність дитини!

— А що ти робитимеш з усіма тими грішми, коли їх виграєш?

— О, я зроблю дуже багато — куплю татові пива, мамі — дорогу сукню, і тобі теж щось куплю. — У Пепіка дуже хороше серце!

Негідник цей Пепік! Я ввесь тремчу зі злості!

Коли сонце почало припікати, я повернувся додому. Все було так хороше, — і ось цей мерзотник! Я сів і почав думати, що я перечитав у садку; випадково я кинув погляд на кімнату. Раптом глянув на картину Навратила: море при сонячному освітленні. Замість ясного сонячного світла — там густі хмари, темне небо! Підходжу ближче: виявляється, картина вся заліплена кульками з глини, такі ж кульки і на стіні біля ліжка. Видимо, Пепік стріляв сюди з дерев'яної рогатки, розташувавшись навпроти вікна!

Я взяв картину і пішов скаржитися художникові. Художник дуже розсердився; Пепіка жорстоко одлупцювали тут же, в моїй присутності. Я з задоволенням спостерігав цю сцену — адже яку картину зіпсував!

Художник обіцяв мені її виправити.

Необхідно перемагати всілякі лінощі! Адже тільки через лінь я замовив собі чорну каву зараз же по обіді: мені не хотілося самому собі його приготувати. А тепер от доводиться мені варити другу каву, щоб хоч як-небудь перетравити першу.

Сьогодні робота моя посувається знову погано... Раптом із кухні чути брязкіт шаблі. Невже кондукторші тепер почали носити шаблі?

Мене запрошують сьогодні знову зійти в садочок і пограти в шістку.

Я не відповідаю. Не хочу йти туди. Внизу намагаються вгадати, чи я вдома. Художник запевняє, що вдома.

— Почекайте, я заспіваю йому пісеньку, — пропонує Провазник. Він зупиняється під моїм вікном, що виходить у садок, і меланхолійно наспівує:

Аж ось поки я наївся,
Повний рот в мене з верхом,
Та скажу: залюбки з'їм я
Ще ватрушку з молоком.

Він голосно регочеться і потім прислухається.

— Нема його вдома, — вирішує він, — мій голос витяг би його, як корок із пляшки.

Але мені якось було не по собі, і я трохи згодом зійшов у садок.

Розмова пішла про грозу. Художникова дружина вже, мабуть, чи не вдесьте намагається всіх переконати, що ніхто й уявити собі не може, як вона боїться грози. Художник підтверджує:

— Дружина моя жахливо боїться грози. Цієї ночі мені довелося йти на кухню будити служницю: вона мусила встати, стати навколішки і молитися. Але не розумію, для чого ми її тримаємо? Вона, стерво, заснула! Сьогодні вранці я її прогнав.

Провазник говорить, що не завжди легко буває молитися. Він додає:

— Я знаю напам'ять тільки десять заповідей; коли ж я беруся з самого початку проказати «Отче наш», як дитина, то обов'язково зіб'юся на словах: «і на землі». І тоді мені доводиться починати спочатку.

Художникова дружина говорить, що вона одразу ж зрозуміла, що хтось мусив був повіситися — адже такий жахливий вітер! А вранці молочниця розповідала, що повісився пенсіонер у Гвезді.

— Самогубець! — Провазник недочув і запитує, кого ж застрелив той самогубець?

— Так, звичайно, я також його знаю!

Я запитав у домовласникової доньки, чи було і їй страшно.

— А я навіть нічого не знаю про грозу; я весь час спала, — проспівала вона своїм ніжним голосом. Домовласникова донька ладнає велику свіжопофарбовану клітку. Клітка скидається на старовинний палац: підйомний міст, башти, балкони. Чи придатна така клітка для канарейки? — у думці я запитую себе й відповідаю: «Звичайно!» Починаю щось пояснювати, адже канарейка й цей середньовічний палац... Невимовно по-дурному виходить це все! Бог знає, чому так виходить, — з іншими навіть дуже недурними жінками я тримаюся ніяк не соромлячись, а з цією, що значно простіша від багатьох із них, я зовсім розгублююся! А скільки їй може бути років? Коли вона сміється, можна гадати, що їй років дев'ят-

надцять, а коли вона серйозно на щось дивиться, їй можна дати й усі тридцять — чорт тут розбере!

Провазник умовляє художника, що стоїть біля нього, щоб він, працюючи над портретом, звертав би хоч трошки уваги на модель, з якої малює.

— Адже це, — підкреслює він, — має величезну вагу. Світське товариство, — говорить він, — не розуміє справжнього мистецтва і пред'являє до нього звичайно дурні вимоги. — Потім він повідомляє, що у Відні тепер почали малювати картини валиком; це великий прогрес, за якихось чверть години картина готова. Художник починає поляскувати Провазника по спині, і той замовкає.

Підходить домовласник і роздає аркушки. Він хрипить тихим голосом.

За хвилину Провазник одводить мене вбік. Нічого не робиться для бідних людей у Празі, абсолютно нічого! Весь час тільки говорять: «Бідні люди! Вони не мають жодної роботи», а фактично нічого не робиться, щоб їм допомогти. Він запевняє, що зміг би тут чогось добитися. Йому, приміром, пояснює він, прийшла думка, яку зовсім не можна назвати чудесною, але вона б змогла допомогти багатьом біднякам. Для здійснення її не треба дуже багато грошей: маленький ручний візок і на ньому будка, в якій постійно виробляється пара — от і все. З таким візком можна було б їздити від будинку до будинку й чистити люльки за допомогою пари. Він підраховує, скільки в Празі живе курців, і робить висновок, що працю було б чудово оплачено. Який мій погляд на цей проект? Я, розуміється, захоплююся ним.

Ми знову граємо в шістку. Нам пропонують поділитися на такі ж партії, як і вчора. Все йде зовсім так само, як і вчора, з тою тільки різницею, що сьогодні я програв сімдесят крейцерів. І домовласник на кінець гри розлютувався, як і вчора.

Домовласник з донькою йдуть собі: художник з дружиною поринають у рахунки.

— Завтра неділя, — промовляє, нарешті, художник, — знаєш, що? Купи гуску!

Клікеш надзвичайно роздосадуваний. Він числиться в міській кінній сторожі; сьогодні в них помер ротмістр, і вони зібрались, щоб поговорити про його похорон. Клі-

кеш запропонував негайно надіслати до Відня телеграму з проханням дати їхньому начальникові зразу ж по його смерті звання майора, а тоді й похорон має бути значно урочистіший. Але на зборах була одна недурна людина, яка відрадила посилати таку телеграму, а Клікеш тепер слова не може вимовити зі злості.

Розмова потім переходить на небіжчиків.

— Кажуть, що в сім'ї крамаря на майдані хтось помер. Хто?

Господар ресторану повідомляє:

— Та це тільки батько, він уже був такий старий, що навіть сам соромився своїх років.

— А з чого він помер?

— Від сухот, як колись і його батько. Це вже так у кожній сім'ї йде, як заведено.

Так, одначе, далі бути не може! Хіба це робота? Я просуюсь наперед із швидкістю равлика, а думки мої десь на стороні, не з книгами! Не можна сказати, щоб я був чимось схвильований, але я не можу зосередитися. В голові в мене завжди бродять якісь образи — це мої сусіди; я почуваю, як вони там вовтузяться; то один з них висунеться на перший план, то другий зробить якийсь рух перед моїм розумовим поглядом і дивно посміхається. Хоч би що там було, а треба позбутися цього. Я не для цих людей переїздив сюди, на Малу Страну.

Одинадцята година. В кухні чути брязкіт шаблі; це, скоріш за все, військовий — наш родич. Він кавалерист.

Плач. Художникова дружина голосно плаче. Собака дико реве і вие з болю. Я догадуюсь, що він зробив якийсь страшний злочин: пожер бумажник художника з усіма родинними реліквіями, — волоссям покійного батька, аркушем, на яким було занотовано весільну сповідь, і, бог знає, що там ще було...

З півгодини тривала відносна тиша, а потім у художника вибухає знову шум. Художник був, мабуть, у виннім льоху і тепер повернувся додому. Мені чути, як він голосно говорить і лається; нарешті він починає кричати громовим голосом:

— А я тобі говорив, гніт ти смєрдючий, що гусяча печінка мала бути залишена для глави сім'ї! Кожний тобі це може підтвердити, зубоскал ти нещасний! — І розлючений художник показався у вікні. Я швидко пригнувся, щоб він мене не помітив. За хвилину чую я знову його голос: — Пане Семпер, чи правду я кажу, що гусяча печінка мала бути залишена для глави сім'ї? — Семперового голоса не вдається почути, але художник кричить знову:

— Так от ти бачиш, я тобі... — Художникова дружина приготувала собі печінку скоріш за все із жалю за втраченими родинними реліквіями. Навпроти все ще голосно кричать, і раптом особливо чітко лунає художників голос:

— А ті два папірці по десять гульденів він так само пожер? За віщо ж ми тепер приготуємо собі обід?

Вечоріє. Чудова, тиха погода. Спокій недільного дня; почуваєш себе в цей час так вільно й хороше. Мені знову зробилось якось не по собі і я знову мусив зійти вниз у садочок; там панує святкова тиша.

Я поволі прогулююся по садчку, розглядаю кожний куш, кожную рослину, у всьому ніби відбивається спокій цього дня. Мене раптом охоплює почуття якогось щастя, і замість суму мені хотілося б стрибати, як дитині, але зупиняє те, що може хтось побачити з вікна. У повітрі тиша, проте здається, що долітають звуки із якогось безмежно далекого, казкового, шумливого світу. Я зайшов у альтанку і там підстрибнув, — ах, як мені хороше! Підстрибну ще раз — от так!

Переходжу від одної альтанки до другої. Зазираю, уявляю собі тут одну родину, там другу, всіх членів цих родин, усі їхні особливості; усмішка з'являється на моєму лиці, мене це розважає.

Піаніно! Це старе піаніно, що промовляє старечим тихим голосом! Цікаво, про що ще міг би розповісти цей дідуган: скільки разів сміялися біля нього, скільки разів зітхали, скільки разів дух підносився в сферу невідомої гармонії.

Підсяду й одкрию його. Тільки п'ять октав, бідолаха! Багато вже часу минуло відтоді, як я сам пробував грати. Я не хотів як слід учитись, і вчитель не сте-

жив за мною: він регулярно приходив тільки перед першим числом... Ах, ці золоті дні юнацтва! Я замислився.

Однак щось та повинно ж зберегтися в моїй пам'яті! Хоч які-небудь звуки. — сіс — Е — А — так, це звучить! А — Д — Fіs — чудесно! Трошки вище! — Д — А — Fіs А — Fіs — Д.

— А ви, пане доктор, виявляється, граєте на піаніно? — почув я раптом художників голос. — Це чудесно! — Я здригнувся — за мною стояло все товариство нашого маленького садочка. Я отетерів і не в силах був підвестися з місця.

— Будь ласка, заграйте нам щось, пане доктор, — щечече панночка Отілія.

— Та я ж, їй-право, абсолютно не вмію грати на піаніно, ніколи в житті. Я до нього навіть не торкався; на гуслях, оце правда, я грав.

— О, тим цікавіше, — я ж чула, як ви брали абсолютно чисті акорди, значить, у вас справа піде, запевняю вас. Будь ласка, заграйте! — і при цьому молитовно, прохально стискує свої ручки. Тепер справді можна подумати, що їй не більше, як дев'ятнадцять років.

Чорт його знає, чому я не втік од цього піаніно. Людина надзвичайно егоїстичне створіння. Самолюбство її іноді примушує бути смішною.

— Я абсолютно не вмію грати, панночко, і я вас постараюся переконати в цьому, якщо тільки ви не будете з мене сміятися! — Я пригадав, що знав напам'ять марш із «Норми», ще кілька років тому. Я десь грав його, і виходило непогано, адже цей марш має вийти в мене й тепер. Перший удар по альту й басу однаковий. Сн.—Д— аби тільки почати. Я поклав пальці на Сн.Д і вдарив; після десятого такту в мене далі не йшло.

— Ви й справді нічого не вмієте! — сичить Провазник.

— Ніби хтось дрова коле, — бурчить домовласник. — У мене навіть піт виступає на лобі з сорому.

— Але це ж хороше, — захищає мене панночка. — Пан доктор ніколи не грав на піаніно, а проте зміг це заграти, у пана доктора, безперечно, великі музичні здібності. — Я ладен був обняти її — яке в неї добре серце. — Я вже давно зауважила, що в пана доктора великий талант; адже ви, пане доктор, так пре-

красно вмієте свистіти; сьогодні вранці ви висвистували «Травіату» — я це чула.

Вона на все звертає увагу. От жіноча цікавість! Або, може... Ні, це не може бути... Ісус, Марія, Йосиф...

Але... власне... Чому «Ісус, Марія, Йосиф»? Я не хочу сказати, щоб тужив за нею, щоб вона мені по-справжньому подобалася... але було б просто нещастя, коли б...

— Почекайте, я вам знову заграю одну свою пісню без слів, — говорить домовласник, сідаючи до піаніно.

Він почав грати! Але за хвилину й він збивається з такту — наближався вечір! Одначе я аплодую. Провазник в'їдливо посміхається:

— Коли хочете, це приємна мелодія! Під неї добре просити милостиню!

В цей час з'являється художникова дружина. Вона скрізь розшукувала Пепіка й знайшла його, кінець кінцем, в садку одного з близьких ресторанів біля кегельного катка; він дав два крейцери хлопчикові, що розставляє кеглі, і той дозволив йому щоразу кричати, скільки впало фігур. Тепер, перед лицем усього товариства, він дістає чимало потиличників і мусить, крім того, вислухати материну нотацію. Художникова дружина в цей час аж ніяк не шепелявить; зажерливий пес, виявляється, вплинув як ізцілитель.

— А тепер ти в мене сидітимеш вдома, кроку не дам зробити! Йди швидше по дитину! — Пепік ледве сунеться.

За хвилину в хаті лунає страшений дитячий крик. На сходи вибігає Пепік, він несе дитину, тримає її обома руками за шию, як цуценя. Дитина вже перестала кричати. Посиніла. Художниця біжить назустріч Пепікові, віднімає в нього дитину й знову дає йому стусана.

Художник сьогодні в тихому настрої. Воно й зрозуміло! Він увесь час скаржиться на те, що обраний ним фах дає дуже мало прибутків.

— Чому ж ви в такому разі не взялися за архітектуру або скульптуру? Ви ще маєте час, щоб набути відповідні знання, — говорить Провазник.

— Так розуміється, скульптор! Але ж і їм нема чого їсти! Краще б вони виробляли гачки підвішувати ковбаси і спеціально, для кожної з них, вигадували девіз власника.

Ми з панночкою трохи відокремились од решти това-

риства. Сидимо разом в альтанці й розмовляємо. По суті, я швидко помічаю, що говорю сам і сам собі дивуюся, що, нарешті, я сьогодні можу говорити, мені не треба підшукувати кожне слово. Але за тему балачки я весь час правлю сам, мої переживання — це нічого, аби тільки говорити цілком широко, глибоко й ґрунтовно. Я помічаю, що Отілія схиляється передо мною. Щохвилини вона помічає якісь нові мої здібності і якусь хорошу властивість. Вона дуже прониклива.

Симпатична жінка!

Увечері Клікеш надзвичайно довго говорив із Семпером, причому було помітно, що Семпер дуже уважно до нього прислухається. Я зрозумів, що Клікеш умовляє його знов одружитися, і що він уже має наречену для Семпера. ...«Ій двадцять шість років»... «Три тисячі»... «Великі знайомства серед панів»... «До неї добре ставляться...». Тепер мені лишається діждатися тут якогось весілля!

Поручик сьогодні підозріло довго мене розглядав. Він озирнувся на мене разів двадцять. Що йому треба від мене?

Працюю далі, але думки мої зайняті іншим. Зранку вже мене тягне одразу ж зійти вниз у садок — посидіти там самому, або ж разом з іншими — це однаково. Мої думки розбігаються кудись... сам не знаю, куди...

Сьогодні особливий день: рано-вранці художник уже починає галасувати! Коли мені правильно пощастило вияснити, то він одлупцював: 1) дружину, 2) Пепіка, 3) пса. Пес скавучить досі.

От художник заходить до мене. Він запитує, чи нема в мене хорошого аркуша поштового паперу. Йому треба, каже він, написати листа до брата-священика, а дома він звичайно не тримає доброго паперу. Він додає, що взагалі він не любить писати листів: написати комусь листа він вважає труднішим, ніж піти на той світ.

— А вже як я сідаю писати, то має бути тиша, адже інакше, — пояснює він, — я зовсім не можу зосередити своїх думок. Але, пане доктор, яка може бути тиша у

мене, в тому пеклі! Перш за все треба наводити порядок. Я перелупцював усіх, а коли не буде тиші, поб'ю ще раз; служницю я вже прогнав; в неї пика ніби відшліфована. Це вже я четверту проганяю з того часу, як ми тут живемо.

Я дав йому паперу, і він пішов. За хвилину з'явився заплаканий Пепік—просить дати для батька яке-небудь хороше перо. Я дав йому перо.

Художник ходить по кімнаті, очевидно, обдумує листа.

Сьогодні я ходив у крамницю тут поблизу. Коли мені тепер треба щось купити, то я вважаю за краще самому ходити в крамницю. Повертаючися звідти, я випадково зустрів біля самого будинку свого доброго знайомого — доктора Єнсена, головного лікаря в божевільні. Він ішов, не поспішаючи, детально оглядаючи вулицю.

— Шановний докторе, що ви тут поробляєте?

— Я потрапив сюди випадково, вийшов прогулятися. Я залюбки ходжу гулять на Малу Страну. А ви яким чином?

— А я тепер тут живу. Нещодавно сюди переїхав.

— Де ж ви живете?

— Та якраз отут!

— Так, коли дозволите, я на хвилинку до вас завітаю.

Мені подобається доктор Єнсен; це людина інтелігентна, приємна в поведженні. Житло мое справило на нього хороше враження, він все уважно розглядає і висловлює свій погляд на кожну дрібницю. Я пропоную йому сісти; але він odmовляється; він вважає за краще постояти. «Біля вікна, — каже він, — так приємно постояти». Він став біля вікна спиною до садочка, лицем до сходів, що ведуть на другий поверх. У мене тут є дзеркало — на стіні, якраз біля вікна; я помічаю, що доктор Єнсен увесь час дивиться в дзеркало; мені подобається, що доктор так упадає за своєю зовнішністю, хоч характером він надто серйозний. Він запитує мене, яким чином я потрапив на Малу Страну? Я відповідаю, що сподівався тут мати можливість тихо й зручно працювати; але тут таки додаю, що я трохи помилився в своїх сподіванках, бо тутешні мешканці зовсім не такого характеру.

— А хто власне тут живе? — запитує він.

Я починаю насамперед розповідати про Провазника: Провазник має його безперечно зацікавити, як психіатра. Захоплюючись своєю розповіддю, намагаюся передати всі подробиці, але бачу, що Провазник його не цікавить. Він дивиться на себе в дзеркало. Раптом він здригається й дивиться у вікно.

— То домовласникова донька сходить отам по сходах? — запитує він. Я, дивуючись, цікавлюсь і собі, чи знайомий він із нею? Він відповідає, що давно знайомий з усією цією родиною. Тоді в мене виникає запитання, — дивне запитання, яке я не наважуюсь сказати йому голосно. Мені пригадуються різні дивацтва домовласника, які іноді аж надто вже вражають, — і я, нарешті, наважуюсь запитати. Доктор усміхається:

— Боже борони! Він же тільки іпохондрик, хоч і від цієї своєї іпохондрії страждає чимало. Я власне знаю цих людей з дитинства, ще моя мати була з ними в добрих стосунках. Дивно, що Отілія ще не вийшла заміж. Вона ж непогана з себе, вміє ходити за дітьми, знає хатне господарство, і кошти в неї є. Цей будинок не має боргів, а, крім того, вони ще мають достатній капітал — шкода цю дівчину, — це ж була б пристойна партія. Адже ви ще... — В цей момент він висунувсь у вікно й почав розкланюватись.

Он воно що! Так це зовсім не випадкова прогулянка. Це тільки я йому випадково нагодився. Доктор Енсен раптом зробився мені неприємним.

За хвилину він уже прощається й обіцяє знову зайти, коли піде в цю сторону прогулятися. Нема чого йому приходити! Я навіть, здається, не відповів йому як слід на це його зауваження.

Він же ще не жонатий, так як і я! Ні, ні! По суті, я нічого не думаю, це просто так, алє, розуміється, молодому адвокатуві дуже добре почати, маючи в руках який-небудь капітал, хе, хе, хе, хе! Чого ще й тепер приходять у голову такі дурні думки!

Гадаю, що Неруда правдиво додержується тої думки, що ми, мужчини, можемо ревнувати жінчину навіть і тоді, коли зовсім у ній не зацікавлені.

Художник усе ще ходить туди й сюди по кімнаті: він і далі ще роздумує.

Нещастя за обідом. У супі плавала ціла родина мух; я з неувважності проковтнув батька й матір, але там плавав ще якийсь муховий вібріон, що його я вже був не в силах проковтнути. Я ковтаю мухи; Пепік—лист; пес—родинні реліквії; бог зна що ще може трапитись у цім домі!

Тепер я знаю, хто це! Випадково я стояв біля вікна, коли на сходах забрязчала шабля. Висунувся назовні—внизу товстий поручик! Той самий, про якого я вже раніше не дуже добре говорив у своїх нотатках.

Хіба він кондукторшин родич?

Надвечір сидимо в садочку й розмовляємо. Провазник захоплено розповідає мені, що сьогодні вперше в його сусідки, молодій дами, були червоні, заплакані очі. Провазник мені вже рішуче набрид. Потім він запитує домовласника, чи був той на похороні ротмістра міської кінної сторожі.

— Ні, не був! Я не ходжу на похорони! Від часу смерті мого батька, я ні разу не був на похороні. Тоді співав хор над труною й дуже фальшивив; кілька жакливих фальшивих тонів переслідують мене з того часу все життя... — Хіба це не поетично?

Входить художник. Його червоне лице свідчить про те, що він довго роздумував.

— Ну що, написали листа? — запитую я його.

— Ні. Взавтра вже напишу. В мене це не виходить так швидко.

Провазник говорить:

— Лист, приміром, такого змісту: чи не будете такі ласкаві, брате священику, вислати мені кілька сот гульденів?

— Кілька сот, скажіть, будь ласка, хіба тепер такі дрібниці можуть дати якусь користь?

— Он воно що, — починає вже по-справжньому гніватися Провазник, — у вас, мабуть, зовсім нема голови

на плечах; я б зумів прожити й на сто гульденів! Сказати тільки: найму собі поле недалеко Праги й засію його,— як би ви гадали — чим? Самими тільки будяками! А тоді вже знайдеться напевно якийсь птахолов, який наймє в мене це поле, бо захоче ловити на ньому щоглів, поки я їх сам іще не виловив.

— Не забудьте поставити паркан круг того поля.

— Це для чого?

— Щоб охоронити будяки від протягів, а то вони можуть захворіти на ревматизм!.. — Художник робиться до тепним.

Домовласник сьогодні в дуже печальному настрої. Папірців він сьогодні не роздає, та його непокоїть інша думка. Йому здається, що в нього має відпасти ніс. Сьогодні вранці він читав у якійсь статті, що це починається з нежитя. Він помічає, що нежить у нього триває вже кілька днів і цілком певно починає відчувати, що в нього «одна ніздря вже погойдується». Але оскільки тепер йдеться на вечір, то він вагається в тім, яка саме ніздря в нього почала розгойдуватись.

Отілія сумно дивиться на батька і з великим трудом стримує зітхання, що вириваються з її грудей. Ми сіли знову окремо в альтанці й розмовляємо. Але тепер наші ролі дещо переінілись. Тепер говорить більше вона, виливає своє серце, свою тугу, я вслухаюся, і мене також, мимо моєї волі, огортає сум. Я бачу, що моє співчуття дає їй велике полегшення.

Вони пішли. Я сам сиджу в садочку. Сьогодні вирішив не йти в ресторан, — мені не хочеться бути на людях, — якось не по собі. І туга і водночас якась солодка знемога огортає мене.

Учора й сьогодні я прокинувся раненько, мабуть, од спеки. Для роботи це було б якраз добре. Але, на жаль, я можу тільки прокинутися так рано, але не встати. Я почувую себе досить зручно в ліжку, думки легко кудись підносяться, і коли в золотому напівсні якась з них заблищить мені особливо принадним світлом, то я намагаюся її затримати — розвивати далі.

Не буду нещирим: думки ці нічого спільного не мають з моєю роботою. Я якраз вивчаю тепер гірниче законодавство, і незвичні терміни цієї науки примішуються до

всього, про що я думаю. Моя постіль тепер має бути для мене вільною гірничою щілиною, звідки я викопую мої золоті сни. А коли я стою поруч Отілії, я відразу ж у думках опоясую нас довкола, щоб таким чином забезпечити за собою право розкопувати золоті сни...

Я помічаю, що вимовляю ім'я Отілія особливо ніжно. «Ой, бережись!.. Бережись!».

На квартирі в художника незвичайна тиша. Він сидить біля стола, підпираючи голову рукою, дивиться кудись угору і роздумує.

По обіді заходить доктор Єнсен. Він має, видимо, свої плани.

Навряд чи я ставлюся до нього дуже чемно, але він на це не вважає. Він, видимо, взагалі не багато на мене звертає уваги.

От він знову стоїть біля вікна перед дзеркалом. Для мене нема нічого неприємнішого, як мужчина, що завжди стовбичить перед дзеркалом.

Він побачив, як дзюмвласник з дочкою пішли через двір до садочка. Він звертається до них через вікно. Розмовляє він з ними, як близька їм людина. Вони запрошують його в садочок, він і собі кличе мене — ходім-но, побачимо, хто кого вартий... ні, не побачимо, адже мені нічого не треба! Я й насправді почуваю, що в мене нема ніяких бажань.

Сьогодні садочок має зовсім інший вигляд, я ніби почувую в ньому себе чужим. Ніби змінилося повітря, змінилися люди. Але коли глибоко вдуматися в усе це, то заважає мені по суті самий тільки доктор Єнсен. Він, як усі говорять, приємний співбесідник: багато є таких людей, які настільки поверхові, що можуть про все цікаво говорити. Потроху сюди збираються всі, крім Провазника, і з такою повагою слухають Єнсена, ніби він і справді розповідає бог зна що. Мене аж ніяк не тривожить те, що в мене нема такого хисту «цікавої розповіді».

Слабенько намагаюся оволодіти розмовою. Запитую в художника, чи написав він свого листа?

— Ні, я взавтра напишу, нехай він ще трошки відстоїться.— І він одразу звертається до Єнсена:—Ви, мабуть, маєте цікаве життя, пане доктор?

— Чому ви так гадаєте?

— Але ж таке цікаве оточення в божевільні. Будь ласка, розкажіть нам щось про це. — Отже, мене знову відштовхнули вбік... Хоч би той Провазник прийшов. Але я помічаю, що Енсен ніяковіє. Мене це радує. Він щось намагається говорити про різницю між маньяками й меланхоліками, але це їх мало цікавить, вони хочуть знати, що кожний хворий «думає сам про себе», як, приміром, мужчина думає, що він літератор, а жінка, що вона «діва Марія». Енсен не може задовольнити всіх цих бажань, він починає розвивати низку абстрактних тверджень, із яких робить висновки, що «майже кожна людина хоч трошки, а психічно хвора». Ніхто проте з таким висновком не погоджується, тільки домовласник тихо похитує головою й говорить:

— Більшість людей навіть і не розуміють, доки здорові, яке багатство — здоров'я.

Енсен, нарешті, починає прощатися. Він говорить при цьому, що незабаром прийде знову. Я думаю: коли б не трапилося так, що ти прийдеш надто пізно.

Провазник сьогодні навіть і не з'являється в садку.

Коли Енсен пішов, довго, може, навіть дуже довго говорили про нього. Отілія сказала мені потихеньку:

— Я боюся його!

Я їй відповідаю:

— Одначе, вміти поводитися в товаристві — це велика перевага.

Клікеш увесь час розмовляє з Семпером. Хазяїн ресторану намагається наблизити до нас свою голову. Він частенько підкахикує й дивиться на Клікеша так, ніби хотів би його проковтнути.

Дев'ята година, і Енсен уже прийшов; він поглядає в садочок, на сходи, не забуває також і про дзеркало, біля якого стовбичить дуже довго.

— Хіба ранком ніхто не виходить? — запитує він. Я лаконічно відповідаю:

— Ні!

Тоді він, нарешті, вважає за потрібне поцікавитися, чи не заважає він мені. Я на відповідь підтверджую, що тепер саме якраз час для роботи. Енсен виходить, видимо, ображений. Хай собі!

Перед обідом прийшли до мене від художника з проханням дати конверта для листа. Тепер я дивлюся через вікно в його квартиру. Дружина й син стоять біля вікна й спостерігають, як він пише адресу.

Художник ходить по кімнаті, тримаючи в руках листа й конверта; коли-не-коли він зупиняється й задумливо дивиться на свій твір. Мабуть, він відчуває щось подібне до творчої гордості.

По обіді я перший зійшов у садочок. Мені здається, що минула ціла вічність, поки почали з'являтися інші.

За годину, приблизно, по моїм приході з'явився домовласник з Отілією. Домовласник починає зо мною балачку на політичні теми. Він швиденько прийшов до висновку, що все лихо в тому, що «королі ніколи не бувають задоволені з того, що вони мають». Я щиро погоджуюся з ним. Він проголошує ще низку висловів, з якими я також цілком погоджуюся. Потім він береться прив'язувати дикий виноград, а я починаю розмову з Отілією. Зовсім не розумію, як це могло трапитися, але розмова знову зайшла про мої хороші властивості. Отілія з запалом говорить про ці мої «властивості». І, кажучи так про мою чесноту, вона так її розтягала, як швець намагається обценьками розтягти шкіру, щоб вистачило матеріалу ще на пару чобіт для якогось ближнього. Звідки, одначе, ця дівчина могла взяти стільки відомостей про мої чесноти?

Художник та його дружина. У художника задоволений, мало не переможний вираз на обличчі. У дружини його язик — гострий меч.

— Ви написали листа? — запитую я його.

— Ну, звичайно, — відповідає він таким тоном, ніби для нього було просто дурницею провадити листування протягом одного ранку з цілою Європою.

— Ти там повинен був би додати дещо про кондукторшу, — говорить, сміючись, його дружина, — священики люблять діставати такі відомості...

— А що треба було сповіщати про кондукторшу?.. Мені треба написати ще одного листа — другому братові в Тарнів. Ми, брати, пишемо один одному по два листи на рік, так уже заведено між нами. — Ніхто одначе не звертає уваги на те, що він говорить, всі говорять про

кондукторшу. Розповідають про поручика, і про те, що кондукторша завжди висуває голову, щоб дізнатися, чи йде поручик; переказуючи це, вони всі мають дивний вигляд і підсміюються, дивлячись на мене... У мене в голові раптом вияснилося... От чому я був такий «дурень»! Я розгнівався й тут щось таке бовкнув в зв'язку з цим, але не пригадую, що саме...

Потім ми грали в трюх у шістку. Я терпляче переносив усі помилки, що їх робив домовласник, граючи, і погоджувався з ним у всьому. Під столом я навіть спеціально простягнув ногу, щоб дати йому задоволення, і він бив по нозі, як органіст.

Провазник і сьогодні не з'являвся.

Зі мною ще ніколи в житті не траплялося чогось подібного! Я пішов вечеряти до свого друга Мороуска. Він живе далеко на Сміхові, і я через те зразу ж біля нашого будинку найняв візника. Ми чудесно провели час й засиділися до пізньої ночі; вийшовши від нього, я повільно йшов додому. Ніч була прекрасна, і в голові все нові думки мінялися одна за одною. Лише зрідка мені хто-небудь зустрічався: якийсь заспаний візник плентався додому із своєю виснаженою шкапою. Шкапа ледве дибала ногами, візок тихо посмикував, і одноманітний звук коліс впливав на мене навіть приємно. Коли я вже підходив до свого дому, до мене під'їхав візник, нахилився, сидячи на козлах, та й каже:

— А чого ви не хочете сісти, молодий пане?..

Та це ж мій візок. Я забув заплатити візникові, якого найняв, і відпустити його, і от він чекав на мене майже цілу ніч... Тепер я мусив дати бідолазі три гульдени.

Ні, я безсумнівно закоханий!

От якби раптом у газетах з'явилося такє оголошення: «Пан доктор Крумлівський і його добронравна наречена, панночка Отілія»!.. Для цих людей у газетах кожна буде «добронравна». Ніхто не може по-справжньому висловити свого погляду, хоча...

Одначе, треба внести ясність у наші стосунки.

Добра мені сцена — я й досі тремчу зі злості. Тут, здається, можна виплюнути всі тельбухи!

Лунає брязкіт шаблі і стук у мої двері.

— Заходьте!

Заходить підпоручик, не той поручик, що на його появу я, здивований, чекав. Я запитливо дивлюсь на того, що прийшов. Підпоручик одягнений у повну парадну форму, він не скидає картуза й оддає честь.

— Скажіть, будь ласка, ви пан доктор Крумлівський? Я ствердно кивнув головою.

— Я маю до вас доручення від пана поручика Рубацького.

Рубацький — це той самий товстий поручик, що одвідує ресторан унизу та кондукторшу.

— Що ж вам завгодно?

— Пан поручик уважає, що ви вчора тут, у садку, образливо відгукнулися як про нього самого, так і про пані кондукторшу, яку він дуже поважає, як добру свою знайому, через те він направив мене до вас з вимогою належної сатисфакції.

Я потер свого лоба й здивовано вирячив на нього очі. Я намагався пригадати весь учорашній день, щось ми вчора говорили, це правда, якусь участь і я в цьому брав, але, вбийте мене, не пригадую, що я говорив.

Підпоручик спокійно чекає на мою відповідь. Я підходжу до нього ближче й почуваю при цьому, що мене тіпає дрож.

— Це, пробачте, якась помилка, — говорю я над силу, — хто міг дати такі відомості панові поручику?

— Я не знаю.

Може, хтось наплів? Або кондукторша підслухувала через вікно в моїй кімнаті? Може, вона підслухувала разом із поручиком!

— Щось таке справді говорили, я пригадую, але яку я брав участь у тій розмові? Адже я пана поручика майже зовсім не знаю; я бачив його всього кілька разів...

— Мені, даруйте, нема до того ніякого діла. Мене тільки послали до вас, щоб я вимагав сатисфакції.

— Але, запевняю вас, що я міг поганого сказати про пана поручика, адже я пана поручика цілком поважаю і...

— Пробачте, я вже сказав вам, що мені треба дістати цілком певну відповідь...

— Ну так, коли пан поручик вважає, на підставі якогось на мене наклепу, що я його образив, — хоч мені ні-

коли й на думку не спадало зачіпати його, — тоді, будь ласка, скажіть йому, що я прошу пробачити мене.

— Цього недосить.

— А чого ж він іще хоче? Може, мені слід у присутності тих людей, що були там у садку...

— Пан поручик Рубацький вимагає, щоб ви билися з ним на дуелі.

— Пан поручик Рубацький божевільний! — крикнув я. — Я ніколи не бився й не битимусь на дуелі!

— Я перекажу йому це. — Він оддав честь і грюкнув дверима.

Хай собі забирається!

Я весь тремчу від злості! Поєдинок, а я не вмію навіть шаблі тримати в руках! Так, я доктор права... майбутній адвокат. У параграфі 57-му Карного законодавства говориться, що поєдинок — злочин... Параграфи 158—165 говорять про кару, якої мають зазнати винні!

Божевільні повтікали з божевільні!

Я вийшов потім до кондукторші, бо почув її кроки на кухні. Мені хотілося щось їй сказати в пояснення цієї справи.

— Ідіть собі додому нагулювати сало! — грубо відповіла вона, повернулася до мене спиною й вийшла. Газет, піду «нагулювати сало»!

Дивний, одначе, спосіб висловлюватися!

Сьогодні садочок має якийсь особливий вигляд. Я дуже сердитий; тяжко мені переживати все це. Провазник раптом знову з'являється серед нас. Він має похмурий вигляд, і до кожного звертається із словами: «Одначе, ви сьогодні маєте поганий вигляд!»

Я сиджу з Отілією в альтанці. В мене ніби якесь передчуття, що сьогодні мені доведеться заговорити про своє кохання. Мені навіть здається, що вже підготувався до цього, але слова якось застряють у горлі, і я нічого не можу з себе видавити, крім звичайнісіньких фраз. Доводиться за таких умов одкласти розмову.

До нас підходить Провазник. Хвилину він дивиться на нас і потім говорить:

— Ви маєте оженитися, пане доктор?

Це недоречне запитання засоромлює мене. Але я намагаюсь усміхнутися й відповідаю:

— Так, так, пане Провазнику, я маю оженитися.

— Це добре, це має бути чудесно — діти будуть вас розважати, дитина це ж щось значно більш втішне, ніж м'ясникова собака.

Гидка людина!..

Сьогодні наша розмова взагалі якось не клеїться. Я навіть не згадав про візит підпоручика.

От тобі й маєте! Чорти мене затаскали на Малу Страну!

Одначе, який в цьому глузд! Мені довелося погодитися на це. Я міг би й надалі, звичайно, рішуче відмовитися, і його погрози не були б, розуміється, здійснені, таж кров може закипіти навіть у ягняти! Він напевне мене поранить, а я, звісно, нічого не зможу йому заподіяти! Я лежатиму поранений, і робота моя від цього дуже постраждає. Мені доведеться відкласти іспити так надовго, що буде вже надто пізно. Краще вже, щоб він мене вбив!

Знову забрязчала шабля, почувся стукіт у двері, і ввійшов учорашній підпоручик у повній парадній формі. Він оддав честь і заявив, що пан поручик Рубацький не задоволений з моєї відповіді і, як і раніш, наполягає на поединку. Я з деякою досадою говорю, що вже вчора на це відповів, а сьогодні знову кажу: «Ні та й ні!». Підпоручик тоді з жалем доводить до мого відома, що пан поручик мусить ударити мене нагаєм по обличчі при першій нашій зустрічі. Розлютований, я підскочив і підійшов до підпоручика.

— Він мене не вдарить! Я найду спосіб захистити себе!

— Ні, він ударить напевно! Прощавайте!

— Зачекайте! Яку ви пропонуєте зброю?

— Шаблю...

— Гаразд, я згодний! — Підпоручик здивовано дивиться на мене. — Я згодний, — додаю я, весь тіпаючись, — але з деякими умовами. По-перше, ви самі мені дасте зброю й секунданта; по-друге, — ви дасте мені слово за себе й за решту, що ніхто в світі не знатиме про цю справу, і відповідно виберете безпечне місце для поединку...

— Я даю слōво чєстї... — Він чемно попрощався. Він був навіть надто ввічливий. Він заявив, що прийде сьогодні або завтра, щоб домовитися про все інше.

Так от, мені тепер треба розплачуватись. Можливо, щоправда, що ця справа якимось чином набере розголосу, — адже кондукторша напевно підслухала нашу розмову, що й без того була надто голосна, — ручитися можна, що підслухала: я ж не маю сумніву в тому, що вона є головна причина всього. Я тепер ясно бачу: що тоді із самого початку я образив її жіноче самолюбство. Але тоді я не був «дурний». А тепер я таки справді дурень! А коли вона розголосить цю справу, тоді прощай адвокатура! Мені так аж до смерті доведеться бути кандидатом! Але в мене, проте, є невеличкий капітал, а в Отілії... Та я ж навіть як слід не знаю, чи погодилася б вона вийти за мене?!

Ясно, за таких умов, робота моя зовсім припинилася. Я так тільки дивлюся в книги й у думках лаю сам себе.

З пошти надійшов до мене лист. Поштовий штамп малостранської філії, лист анонімний... Гидкий Провазник!

«Пане докторе й кандидате!

Я гадаю, що ви більше кандидат на чоловіка, ніж на адвоката. Але ваше намагання одружитися засновано на підлому й цинічному обмані. Вам потрібні: будинок, гроші і найменше — дружина. Та і взагалі вас не може серйозно цікавити ця стара зів'яла дурепа, адже вона така дурна, що її розумовий горизонт не сягає далі п'яти кроків... Ясно, я вже чув, як Провазник говорив про цей «розумовий горизонт». — «Сором вам так явно себе продавати, віддавати все своє молоде життя тільки гонитві за грошима й комфортом. Тисячу раз ладен проказати: сором!

Один із багатьох, що такої ж думки про цю справу.»

Зачекай-но, я тобі покажу! Не на поручика, а насамперед на тебе впаде моя помста. Мене й без того

охоплює така лють, що я ладен битися хоч з усім світом!

Не можу сказати, щоб я боявся за своє життя. І поранення мені не страшно; до всього цього я ставлюся досить спокійно. Але, проте, я знаю, що настане такий момент, коли мені зробиться страшно, і саме цього моменту я боюсь. Я не звик до дуелей, в житті своїм я ні разу навіть і не подумав про поєдинок, страх рано чи пізно має оволодіти мною. Я буду дуже схвильований, кожний мій нерв буде натягнутий, кожний мускул тремтітиме, я весь буду в якомусь гарячковому стані... І від страху я почну позіхати.

Це буде жахливо.

Ми намагаємося розважитися в садочку, але це нам не щастить! Сьогодні я не буду освідчуватися їй у коханні, для чого це? Візьми, Отілія, свою хусточку й приготуй для мене бинта! «Якщо я вмру, значить, кінець; якщо буду ранений, Отілія мене лікуватиме, — думаю я сам собі, — і в цей час настане освідчення в коханні. Як у романі».

Але я почуваю, проте, потребу розпочати якусь серйозну розмову, не знаю тільки, яку обрати тему. Кінець кінцем, запитую, чи піде вона завтра в чеський театр.

— А що там грають?

Я відповідаю, що там іде п'єса Тила «Ян Гус». Адже тепер якраз шосте червня — роковини спалення Гуса.

— Мені взагалі хотілося б піти, але на «Гуса» я не піду...

— Чому? Сподіваюся не тому, що він був еретик?..

— Ні, але завтра п'ятниця, пісний день, це незручно!..—Гидкий Провазник і тут би вбачив свій «горизонт». Я бачу тут тільки наївність, а наївність завжди має свої привабливі риси, — це не підлягає сумніву!

Он з'являється Провазник! Я швидко йду його навстріч і веду його вбік, в одну з альтанок.

— Підлота, ви така, ви насмілилися сьогодні надіслати мені одного з ваших анонімних листів, що ними ви турбуєте й багатьох інших своїх сусідів! Відповідайте-но!

— А хто вам сказав, що я пишу анонімні листи? — запитав Провазник і зблід, як полотно.

— Та ви самі сказали, мерзотник ви!

— Я вам це сказав?—При цьому лице його виявляло таке дурне здивування, що я мусив одвернутися вбік, щоб заховати свою усмішку.

— От що я вам скажу: коли ви ще раз зробите щось подібне, то я одлупцюю вас, як цуценя!—З цими словами я відійшов од нього. У поручика я принаймні навчився дечого.

Потім знову збирається партія грати в шістку. Художник вийняв карти з ящика й тут же вхопив Пепіка за карк! Пепіка добре вибили. Виявляється, що в картах були вирізані всі серця.

Тепер виявилось, що Пепік понаклеював їх на білий папір і подарував, як дар кохання, Марині Семпер.

Гра не могла відбутися, і я тільки радий з того.

Ми багато говорили, але нічого путнього не сказали; потім я почав прогулюватися з Отілією по стежках у садку. Раптом вона повертається до мене, дивиться мені просто в очі й запитує, чи не трапилось чогось зі мною. Я був дуже здивований, але відповів, що нічого не трапилось, і намагався при цьому засміятися. Вона похитує голівкою і проказує ще кілька разів, що зі мною мусило трапитися щось недобре.

Вона має до мене симпатію — це цілком ясно!

Сиджу вдома й роздумую. Я якось дивно спокійний, страх ще не охопив мене... Але цей момент неодмінно настане!

Я, видимо, все ще не вірю тому, що має бути дуель? Але взавтра все з'ясується!

Так, сьогодні я рано встав! Прокинувся вже о третій годині і, не вагаючись, одразу ж встав. Почуваю себе справді дуже зле.

Не знаю просто, куди дівати час! Уже двічі сьогодні був унизу, в садку, й одразу ж повертався звідти в кімнату. Беру в руки все, що трапиться, але одразу з якоюсь досадою кладу назад узяті речі.

Не можу просто дочекатися підпоручика.

Чи охопив уже мене страх, чи ні? Я хвилююсь, позіхаю, і мені здається, що це гарячкове позіхання від чекання.

Він приходив. Отже завтра, о шостій годині ранку, в садочку при казармах на Градчанах. Думаю сам собі: «Так от, тебе виноситимуть із того садочка», і я щиро регочусь з цього, ніби мені пощастило сказати надзвичайно вдалий каламбур.

Він був виключно люб'язний; щось навіть сказав таке, як от: «Йому б дуже хотілося як-небудь зліквідувати цю неприємну пригоду». Я заявив, що в цьому нема потреби. Але ледве я промовив ці слова, як уже ладен був побити себе за них. Адже я безсумнівний дурень.

Та що там!

Я пішов одвідати свого друга Мороуска на Сміхові. Мені, по-перше, страшенно тяжко було залишатися самому вдома, а по-друге,—Мороусек чудово вміє фехтувати, він б'ється, як бульдог і встигне мене дечого навчити.

Мороусек малоприємна людина. Я довірливо пояснюю йому, в чім справа, а він... сміється з мене. Єсть такі люди, що ні до чого в світі не можуть поставитися серйозно. Я прошу його, щоб він мені показав деякі прийоми, які б мені змогли знадобитися, а він твердить, що за такий короткий час неможна навчитися абсолютно нічого.

— Он як! — відповідаю я з явним роздратованням.— А ти, проте, спробуй!

Він узяв рапіри, дав мені маску й прикриття і поставив мене.

— От так... Тепер так... Ні — так, я кажу! Звертай увагу на кінчик рапіри... так... — Але моя рапіра вже лежить на землі.

— Треба дужчє тримати зброю,— сміється він.

— Так рапіра ж тяжкувата!

— Шабля не буде набагато легша... Ну, давай ще спробуємо!..— За хвилину я почуваю себе настільки стомленим, ніби мені довелося тримати одною рукою ціле ковадло. Але кремезному, високому Мороускові це ніщо!— Відпочинь трохи,— знову сміється він. Я пригадую, що Мороусек іноді тримав себе трохи м'ягше, і ділюся з ним цими спогадами.

— Це страх у тобі говорити! — каже він.

— От іще! Я аж ніяк не боюся!.. Слово честі, не боюсь!

— Так давай ще проробимо! — Але за хвилину я знову відчуваю страшну втому.— Нам не можна так уже дуже битися,— говорить Мороусек,— а то взавтра ти й руки не зможеш піднести. Залишайся в мене обідати й вечеряти, і ми будемо потроху вправлятися.— Я б і так не пішов од нього. Дружина його стежить за нами, гадаючи, що ми розважаємося, і сміється. Для цих людей сміх все одно, що дрібна міняльна монета!

Перед обідом Мороусек запитує мене, чи добрѣ вміє битися Рубацький. Я не знаю цього.

— Тоді найкраще навчитися швидкої, навальної атаки, і що буде, те й буде...— Він знову ставить мене під прикриття, але я якось без інтересу туди залажу.

Чудесна річ — ця швидка, навальна атака! Але я не можу її здійснити, у мене завжди напад виходить не дуже навальним, а головне, я не вмію його рвучко почати. Як же мені бути? Мороускова дружина кличе обідати, і я тільки радий з цього.

Але я ледве можу тримати ложку в руці. Рука моя дуже тремтить, так що я розхлюпоую суп. Мороусек знову сміється. Почекай-но, от завтра стоятимеш над своїм розрубленим на шматки другом! Я тепер просто бажаю того, щоб мене взавтра розрубали на багато шматків, а Мороусек тоді повинен буде надо мною плакати.

По обіді він ще двічі примусив мене повправлятися. Я, мов божевільний, розрубую повітря й б'ю Мороуска, а потім падаю в масці і в покривалі на зѣмлю,— від втоми мені вже зовсім не хочеться підводитись.

— Підводься, тепер треба тебе натерти горілкою!

Я натираю себе горілкою, і від мене при цьому так тхне, що дружина Мороуска бере своє вишивання й іде кудись на той край садка. Я б уже й сам від себе втік!

Пізно ввечері я повертаюся додому. В мене сильний біль у колінах й у ліктях — я робив вправи не тільки руками, а й ногами.

Вдома я знаходжу листа. Від Отілії!

«Шановний пане доктор! Я неодмінно мушу сьогодні з вами переговорити. Тільки-но повернетесь — зійдїть, будь ласка, одразу ж уночі в садок. Почнїть висвисту-

вати «Травіату» і я вийду до вас. Даруйте мені мої розкаряки, але я пишу, керуючись тільки добрим до вас почуттям... Отілія».

Кондукторша вже сказала. От буде сцена!

Я зійшов у садок. При місячному світлі добре було видно обриси двору, аж до сходів на другий поверх. Нікого нема.

Прогулююся... Аж ось промайнула якась біла постать. Я на мить показуюся в освітленім місяцем місці, потім іду в тінь і починаю висвистувати «Травіату»! Не знаю, чому це так виходить: адже цілий день можу висвистувати цю дрібницю, а тепер!.. Хоч убий мене, не можу пригадати мотива. Але ж вона мене ніби запримітила? Висвистувати я можу все, що спаде мені на думку, чи не так? А мені спадає на думку тільки: «Пепік, Пепік, а де Кача?» і я починаю висвистувати «Пепіка».

— Пан доктор так пізно в садку,— раптом лунає голос із художникового вікна. Художник, одягнений в чорт зна-що, розлігся у вікні.— Чудова ніч, чи не так? Мені також зовсім не спиться. Давайте поговоримо.

Постать на сходах зникає.

— Е, та мені вже час йти додому! — кажу я нарочито голосно. Добре мені, нічого сказати, правити теревені тут із художником, а той хлопець спатиме собі до ранку, мов убитий.

Я, не поспішаючи, йду двором і голосно висвистую «Травіату» — тепер нарешті пригадав її мотив. Зупинившись, дивлюся на всі боки,— ні на сходах, ні на майданчику нема нікого: Отілія, очевидно, розгнівалася на мого «Пепіка»?

Може й краще нам сьогодні не зустрічатися й не розмовляти. Безперечно так буде краще!..

...А завтра?

Художник і далі лежить на вікні. Мені б дуже хотілося глянути на сходи, але тоді він може мене помітити й знову причепитися з балачками. Опускаю завіси.

Мій заповіт!.. Нічого не вдієш, треба зробити деякі розпорядження. Тільки коротші й ясніші... Всього кілька рядків,— усе мое майно має належати моїй сестрі, і все!

Все зроблено. А тепер спробую заснути. Навіть дивно, до чого я почуваю себе спокійним, але завтра тремтітиму, як осика — це вже я знаю!

Треба ще завести будильника!

Художник лежить та й лежить на вікні!.. Лежи собі, мазило!

Я спав тільки дві години, а проте мені здається, що вже виспався. Темнувало. У червні вже о третій годині розвидняється, мене проймає ранковий холод... Я одчайдушно позіхаю!.. Мене, щоправда, проймає легкий дроз, але він не переходить у справжню гарячку.

Не знаю, що робити з часом. Униз, у садок мені не хочеться йти. Йти на вулицю? Але там од холоду я, чого доброго, міг би побігти, а це б мене стомило. Я й так відчуваю відучора біль у руках. Може, краще попорпатися в своїх паперах та впорядкувати їх?

Пів на шосту... Я так пірнув у читання паперів, що й не помітив, як минув час. Оглядаю кімнату — чи чогось не забув? А що я міг забути?

Ну, час!

Я швидко збіг сходами у двір, вийшов за ворота й пішов від казарм. Я навіть підскакував з якогось радісного почуття, на очах у мене справді забриніли сльози,— мені здалося, що я вийшов з темного льоху і на мене посипалося світле сонячне проміння! Мене щось сіпає то праворуч, то ліворуч, ніби я сам не знаю, куди мені хочеться піти.

— Крумлівський, це ти!

— Мороусек! Бідолаха Мороусек! — Я кинувся йому на шию, сльози потекли в мене по обличчю. Я не в силі говорити.

— Так ти будеш битися?

— Вже все кінчено!..

— Слава богу! Та пусти ж мене, ти роздавиш мою руку.

Я тільки тепер помічаю, що держу його руку ніби в обченьках — це один потиск!

— Сядемо тут у бричку, я вже її найняв. Ти вже снідав?..

— Снідав?.. Ні, не снідав...

— Так поїдемо в рєсторан.

— Так... Ні, спочатку додому, а потім у рєсторан. Має ж Отілія знати, що я лишився цілий.

Ми сідаємо в бричку. Я щось мелю, як маленька дитина, і весь час не перестаю сміятися. Сам навіть тепер не пригадую, що я таке тоді молів! Не помічаю навіть, що ми вже підїхали до будинку. На сходах я таки справді танцюю і навмисне говорю голосно, щоб мене було чути в усьому будинку.

Кондукторша втекла від нас із кухні в кімнату. А, тебе це дивує! Почекай-но, тобі ще не так доведеться дивуватися!

В домашніх умовах я поволі починаю приходити в нормальний стан.

— ...Ну, я чекаю,— ти ще по суті абсолютно нічого мені не розказав!— говорить Мороусек, запалюючи люльку й зручно влаштуючись на канапі.

Так, це правда, я ще по суті і досі нічого не розказав. Але мені треба трохи впорядкувати свої думки.

«Два офіцери чекали на мене біля входу в казарми. Вони провели мене через двір і потім униз сходами — в садок. Тут на мене чекав поручик і лікар. Один із офіцерів, що проводжали мене від воріт, був мені потім рекомендований, як мій секундент. Він повідомив мене, що передбачено всі деталі і що шаблі наші абсолютно нічим не відрізняються одна від одної. Мабуть, я в цей час уклонився. Потім до мене підійшов знайомий уже мені підпоручик, поручиків секундент, і сказав: «— Наскільки я знаю, панове, ви не маєте один до одного ніякої ворожнечі. Поєдинок має відбутися, але я пропоную битися тільки до появи першої крові. Ви, панове, згодні на це?..

«— Згодний,— відповідаю я.

«— Згодний,— підтверджує поручик і скидає з себе верхню одєжу. Я теж скидаю верхню одєжу.

«Мені дали шаблю. Ми стали один проти одного і схрестили свою зброю так, як ти мене вчора вчив. І тут у мене майнула така думка: «Блискавична, навальна атака»...— в голові в мене зашумів якийсь водоспад, в очах щось замерехтіло... і в цей момент обидва секунденти закричали: «Годі!»— і з шаблями наголо стали поміж

нас. Я мимоволі ступнув назад і побачив, що в мого супротивника тече по лиці кров. Здається, я навіть, як і офіцер, салютував шаблею... Так, так салютував, і після того, вклоняючись, повернув її своєму секундантові. Я з гордим виглядом одягався і чув при цьому, як лікар сказав: «У нього зовсім легенька рана!» Після того я попросився й пішов. Виходячи, я позад себе почув чийсь голос: «Чорт його знає, що за дивна людина».

— Слухай, я тепер ладен хоч увесь світ викликати на дуель! І нічим, абсолютно нічим це не загрожує. Легеньке поранення, слово честі, ніхто про це й слова не скаже. Але тобі я справді мушу подякувати, мій любий друже!

Мороусек сміється.

— То ти таки справді навчився добре битися, чи він розгубився від твого несподіваного нападу? Але в усякім разі ти поводився зовсім пристойно!

Я відчуваю себе до деякої міри героєм. Проходжуюся туди й сюди важкими кроками й зупиняюся перед дзеркалом. Розглядаючи себе, намагаюся усміхнутися, але посмішка виходить дурною.

Мороусек підводиться.

— Одначе, мені дуже схотілося їсти; ходім-но у винний льох!

На диво, я не відчуваю ніякого голоду.

— Ти ж іще не снідав? — запитую я його.

— Та коли ж я міг снідати?

Тільки тепер я починаю розуміти. Яку ж надзвичайну увагу до мене виявив Мороусек.

— Де ти знайшов так рано візника?

— Я його найняв ще вчора по обіді, ще тоді, коли ти в мене сидів.

— Золото ти моє, Морсуску! — І я кинувся йому на шию. Йому коштувало чималого труда звільнитися від мене. Часами і я роблюся дуже сильним.

Маленький винний льох. Тут зустрічаю двох знайомих: кравця Семпера й хазяїна ресторану. Вітаюся з ними за руку.

— Он як! Наш хазяїн одвідує й інші заклади!

— Та я вже років десять ніде не був—сьогодні тільки вибрався!

Ми сіли за окремий столик. П'ємо, закусуємо, і Мороусек пошепки починає мені пояснювати, що я мушу якнайшвидше переїхати звідси на іншу квартиру. З кондукторшею, пояснює він, у мене тепер не може бути добрих стосунків, робота моя тут не може просуватися швидко, а часу в мене залишається небагато. Він, звісно, абсолютно правий. Але куди мені найкраще переселитися? Мабуть, найкраще назад, на стару квартиру.

— Гаразд, поїдемо туди одразу ж звідси, — адже тут можна, мабуть, знайти візника!

Мороусек — чудесний друг! Взагалі це виключна людина, — я навіть не можу пригадати, щоб він коли-небудь викликав у мене неприємне почуття.

Хазяїн ресторану починає все більше хвилюватися і помітно підвищує голос. Він рішуче не радить Семперові одружуватись. Він вважає, що Клікеш здатний тільки скрізь усім капостить. З презирством він взагалі ставить до жінок. Аж ось Семпер вийшов по свою люльку, і я користаюсь з випадку, щоб поговорити з хазяїном ресторану.

— Послухайте-но, я не розумію, чому ви даєте такі поради Семперові?

— А хіба я не власник ресторану? Мушу ж я затримувати у себе певне число постійних клієнтів.

— Але ж йому потрібна добра хазяйка й матір для сирітки-доньки!..

— Ні... Насамперед — він мій постійний одвідувач. Він у мене їсть цілий обід, вечеряє, випиває свої...

В цей момент повертається Семпер.

Квартира вільна, і мені залюбки найняли її. Після-завтра, в понеділок, я вже переїжджаю. А що на це скаже Отілія? Я сподіваюся, що вона все зрозуміє, я ж поговорю з нею, поясню їй причини і тут же скажу про свої почуття. Кінець кінцем, я можу через день заходити сюди, а як буде треба, то й щодня. Щоправда, звістка про дуель поступово пошириться; мною б тут захоплювалися, але насамперед треба думати про свою кар'єру.

Мороусек запросив мене до себе обідати. За обідом ми продовжуємо розмову про мій поєдинок. Мороусек в прекрасному настрої, але мені здається, що він хоче грошки

посміятися з мене. Робить він це, м'яко кажучи, грубувато і нерозумно.

Надвечір я швиденько пішов додому й одразу ж зішшов у садок.

Отілія явно гнівається на мене! Вона не відповідає на мої привітання і, видимо, тікає від мене. А я гадав, що вона має відчувати велику радість при зустрічі зо мною.

Жіночі примхи не завжди бувають приємні!

Увечері я був у тому ресторані, який я одвідував раніше, коли був у Старім Місті. Чудесно там перебував... Розмова моя, коли можна так сказати, аж кипіла дотепами. Всі дивувалися з мого прекрасного настрою й вважали, що я маю чудовий вигляд. Так, а кілька годин тому мене б можна було бачити мертвого на ношах!

Зате вже сьогодні я висплюся, як слід.

Проте прокинувся я дуже рано, це все — враження вчорашнього дня. Але я себе почував так спокійно, як може себе почувати тільки немовля, яке щойно народилося, коли його окунають у теплу ванну. Я ліг якнайзручніше в ліжку, простяг руки й спав та й спав собі спокійно аж до дев'ятої.

Тим часом прийшов уже доктор Єнсен. Pourquoi? ¹

— ...А ти ще сьогодні про це дізнаєшся! — говорить він.

Він якось дуже гарячково тисне мені руку і кілька разів береться за люльку. Він говорить, що повинен мені пояснити, чому він так часто ходить сюди, а то це мені може здаватися дивним — при чому він знову йде до стола по сірники. Він хоче мені пояснити, чого він сюди приходить? Він гадає, що я цього не знаю! Аж ось він знову стоїть перед дзеркалом — справжня кокетка.

— Ось тут, навпроти вас, — починає він, — живе на третьому поверсі Провазник, — та ви ж самі кілька разів про нього згадували. Років вісім чи десять тому він був

¹ Чого? (франц.).

у нас в лікарні. Відтоді я пообіцяв на прохання його багатих родичів наглядати за ним періодично, і ось тепер якраз вони мене прохали про це. Я надзвичайно вам вдячний, що ви тут живете, і саме в цій квартирі, мені ж це треба робити так, щоб не звертати на себе уваги. Він мене знає й ховається, він ні разу не зійшов у садок, коли я там з вами був, а ви ж самі згадували, що він туди приходив щодня. Він якось так боязко дивиться на мене; от і тепер він на мене дивиться; я прекрасно його бачу у вашім дзеркалі — він заховався за завісу і тільки ледь висовує голову. Але я приходжу до висновку, на підставі всього того, що я тут чув та бачив, що якраз тепер не слід боятися нових буйств з його боку.

Я здивовано роззявив рота й вирячив на нього очі. Як? Тільки така причина?

Щоправда, я відчуваю якесь полегшення. Але водночас і розчарування.

Доктор пішов. Я був у такому стані, що мені хотілося крикнути йому навздогін: «От бачите, якби ви справді були трохи таким, так і я б, з свого боку, не ставився б так до вас...»

Мені справді іноді здається, що я ніколи й не думав про нього, як про свого суперника.

Я навіть починаю гадати... Ах, чудні створіння ці мужчини!

Я коротко й сухо сказав кондукторші, що завтра надвечір переїжджаю звідси. Вона вислухала мене з опущеними очима і не вимовила ані слова. Вона тепер завжди опускає очі, помітивши мене. Так, тебе вже я приборкав.

Але на моє здивування, я так і не побачив кондуктора за весь час мого перебування тут. Це, щоправда, дивно, але водночас може й добре, що так було, а то мені було б його щиро жаль.

Отілія й далі гнівається на мене; одверто кажучи, її гнів не дуже мене непокоїть. Я почуваю себе тільки трошки ображеним. Я оголосив усім у садку, що переїжджаю звідси; вона вислухала це повідомлення з цілковитою байдужністю—якби я їй сказав, приміром, що вона

впустила на землю ложку. Адже жінка таке дивне створіння.

Слава богу, що я не почав говорити їй про своє «почуття».

Я пішов у Старе Місто в ресторан, де я звичайно раніш обідав. Серед цих людей чоловік справді може відпочити й набратися сил для розумової роботи. Отже, знову до роботи. До справжньої роботи... Склавши іспити на звання адвоката, я вже буду вільний від усяких іспитів на все життя.

Мені вже час їхати.

У художника загальна баталія, шум жахливий—йому треба написати другого листа. Він знову послав до мене по папір. Я мушу йому відповісти, що всі речі я вже склав, і я не знаю, де мій папір.

Домовласникова донька готує в садку салат.

Я байдуже дивлюся на неї. Вона мені здається зовсім зів'ялою...

Хай завітає до мене ще раз Неруда з якоюсь «Малостранською повістю»!

Тразькі
ОБРАЗКИ

ТРОХИ СПОГАДІВ ПРО СТАРУ ПРАГУ

Ох, ти моя мила, тиха, ти моя золота Мала Страна!
Ти колиска задумливих мрій та ніжної дрімоти!

Малоостранянин, коли хочете, дивак, але він своєрідний дивак, він завжди залишається самим собою — і в думках і в ділах. Його думки не порушуються життям німих вулиць, він завжди гуляє десь далеко, біля улюблених, оточених дикою зеленню лавочок Маріанських садів, біля старих окопів «За Капуцинами», де так безлюдно і тихо, за баштою коло военного кладовища і звідти горбами піднімається над Прагою — тут він майже зовсім самотній, нікого не зустрічає, ні з ким не розмовляє. Його погляд блукає по краєвидах, що чарують своєю красою, душа рветься, визрівають думки, виникають якісь великі задуми.

Наприклад: подивитися ще раз на Старе Місто! Думка ця повторюється, задум зміцнюється, повторюється, — і раптом настає вирішальний момент, і малоостранянин іде! Він дійде аж до кінця свого кварталу, пройде Кам'яним мостом, Карловою вулицею, площею, Целетною вулицею, поверне через Порохову башту на Пршикопи, потім знову піде аж до Набережної, а нею знову до Кам'яного мосту. Його легко впізнати у натовпі, треба тільки трохи уваги! Обличчя його нерухоме, покірне; погляд уважний, спокійний. Якщо його зацікавить крамниця, він зупиниться перед нею; але якщо поруч зупиниться ще хто-небудь, він в ту ж мить вже йде далі. Дорогою він уникає людей, обходить їх стороною; щоб не товпитись, він краще зійде з тротуару. Крок у нього повільний, розмірений; але коли малоостранянин, нарешті, вже ступить на Кам'яний міст, його крок відразу стає

швидшим, енергійнішим, погляд жвавішає, обличчя поступово яснішає...

Мабуть, не все малостранянин бачив на власні очі, але він знає про все. Він охочий до читання, прислухається до новин, любить побазікати про них з сусідами й знайомими.

Якщо я вже почав, я розповім про все, щоб жодна важлива справа не залишилась в безпорадній непевності і жодна істина — в сірому тумані, в тому випадку, коли господь бог зволить коли-небудь покликати мене до себе.

Про те, що тепер існує залізничне сполучення між Прагою і Віднем, читач знає. Що це сполучення колись почалось, читач, мабуть, здогадується. Ну, а я — свідок цього: почалося, справді почалося!! І навіть почалося восени 1845 року, але це, звичайно, вже другорядна справа.

Я пам'ятаю все так, ніби це відбувалось сьогодні — власне, не перший рейс, а розмови про нього. До нас зійшлись посидіти наші щоденні милі відвідувачі: поперше, пан Гартманн, колишній судовий урядовець, а згодом діурніст в празькому «Ландгаузі». Це той, що приносив нам «Палички» Рубеша і колись в неділю взяв мене вперше в чеський театр — господь бог, благоволи милостиво пробачити цю добрячу душу за те, що вона посіяла в моїй душі оте чеське сім'я! Далі, пан Фішкандл, колишній «пан Франс», майбутній писар. Він мав славу видатного каліграфа, і про нього казали, що він пише лише «гамбурзькими перами». Я любив його — прекрасна людина, в кишені у нього частенько бувала якась копійчина для мене. Він привчив мене до ласощів — великий боже, пробач йому і це!

Побачивши цих панів, до нас завітав також ще пан Шерцл, наш сусіда з цього будинку «Під подвійним сонцем», — трактирний, горожанин, член стрілецької дружини, та пані Шерцлова, його дружина. Обое в гарних білих фартухах.

Пан Гартманн розповідав — звичайно, з чуток — про вчорашній перший рейс з Відня до Праги, про те, як всюди біля станцій було «аж чорно» від людей. «Аж давились!» Про те, як прогуркотів поїзд із двома машинами попереду, і натовп кричав: «Братці! Віват!» Як потім хтось піднявся на машину, помахав кашкетом і вигукнув по-німецьки: «За десять годин я знову побачу

Відень!» Потім машина зашипіла, і ось вона вже мчить, щоб швидко повідомити у Відні про те, що перший поїзд щасливо прибув туди. Телеграфу тоді ще не було.

Якусь мить було тихо.

— Але як воно рухається? Хто його тягне або підштовхує? — запитав нарешті мій батько.

— Ніхто. Його тягне пара.

— Пара... — Глибока мовчанка. Роздумування над тією парою. Похитування головами.

Пані Шерцлова зітхнула:

— Але ж він, боже наш праведний, покарає нас!

А батько мій знову:

— Одначе, у цьому все ж щось таке є... За десять годин... але жодна частина, чи то вісь чи то колесо, не витримає!

А пан Гартманн на це:

— Все з заліза!

— А скільки це грошей — скільки грошей! — нарікав пан Шерцл. — Якби їх дали бідним!

— А скільки поля зіпсується — біля Пардубіц якраз дуже добре поле! — додав Фішкандл.

— Скільки жити буду, ніхто не примусить мене сісти туди! — зарікалась моя матінка.

І заведе, бідолашна. Мене ж найбільше цікавив той чоловік, що стояв на машині, махав кашкетом та вигукував: «За десять годин»!.. З того часу мені завжди здавалось, що кожен машиніст повинен махати кашкетом.

Ще й тепер, коли я де-небудь бачу поїзд, я зразу ж дивлюсь на локомотив і його водія. Але там не з'явився ще жодний кашкет.

Я хочу засвідчити ще одну істину: і газ в Празі теж колись почався, оцей світильний газ. Це абсолютно безперечно, так само безперечно, як безперечно і з тою залізницею. На цей раз я можу подати навіть більш певні докази, тому що в якійсь мірі я сам був до цього причетний.

1847 рік.

І тепер це був пан Гартманн, який засидівся у нас до пізнього вечора. Він розповідав:

— На Староміському майдані грає музика... Народу стільки, як на параді... А освітлення це — справжнє диво... як удень — голку можна знайти!

Це вже я неодмінно мусив бачити — ще б пак! Я непомітно зникаю без кашкета і лечу Оструговою вулицею вниз до мосту, а через нього в Старе Місто.

Яка це була краса! Ліхтарі на залізних жердинах, і в них ясне, широке полум'я без гнотів. На тротуарах натовпи людей.

Я, мов божевільний, дивлюсь на полум'я, на веселі обличчя людей.

Я не можу одірвати від усього цього очей. Але ось людей навколо стало вже менше, і я почув від когось: «Б'є одинадцять!»

Я знову мчу назад до моста. Раптом мене охоплює якийсь жах, якесь передчуття...

За мостом, на Малій Страні, я зустрічаю свого батька.

Він повернув назад і, не промовивши ані слівця, пішов поперед мене.

Ох, який це був довгий, який це був тяжкий, моторошно німий, суворий шлях!

Нарешті, ми дійшли. Батько відчинив хатні двері і ввійшов. Я прошмигнув за ним.

І раніш, ніж клацнув замок, сповнилось, та ще й як сумно, моє передчуття.

Вже з давніх часів жадова знань винагороджується ось так гіркою несправедливістю!

НА ПОЗИ

Уже досить темно. Від Кинських воріт униз випливає вогник за вогником і незабаром на пишній Святовацлавській площі пливуть два довгих освітлених ряди. Багата Прага одягла одну з своїх дорогоцінностей — вогняні обручі з двох рядів малих зірочок і кількох більших зірок посередині. Біля блискучих рядів рухається строката юрба, багата й убога, пани й служники, в одних досить часу й лінощів, щоб стати на шляху другим.

По нерівному бруку, повз тротуар, швидко йде бабуся — на тротуарі б їй заважали, можливо, повалили б її, можливо, у неї вибили б ті речі, які у фартушині несе вона перед собою. Її одяг залатаний, вбогий, — щастя, що немає ще суворої зими і що велика біда не є ще більшою, так що їй хоча б одна спідниця залишається. Швидка хода, очевидно, стомлює її, дихає вона важко, а все ж повинна поспішати! Яка вона згорблена! Біля загальної празької лікарні є музей анатомічних і патологічних рідкостей, але там немає ще хребта, скривленого старістю, роботою, бідною! На старечому плечі вона несе довгу дерев'яну тичку з прикріпленим на кінці ножом. Тепер вона повернула до рогу Інджиської вулиці. Дивиться пильно на наріжні стіни. Забруднена крохмалем стіна, вкрита об'явами на протязі дня, тепер уже гола, тільки де-не-де висить ще клаптик білого чи кольорового паперу. Бабуся щось невдоволено бурмотить і поспішає далі, схожа на зів'ялий листок, який жене перед собою легкий вечірній вітерець! Дійшла аж до Пршикопів, — еге, тут ще наріжна стіна повна, — об'ява біля об'яви Старанно починає бабуся здирати папір, і здерті клапти та смуги сує до фартушини.

Цілий день вона повинна доглядати маленьку онуку; увечері ж, коли дочка повертається з роботи додому і її догляду вже не потрібно, її посилають збирати паперовий мотлох, щоб вона теж щось заробила, адже й так цілий день з дитиною «тільки ледарює». Бабусю, власне, і самий день стомив би, а тут ще стомлює маленька дитина, та що ж зробиш! Їй треба бути дуже й дуже пильною, бо он як багато проходить часу, доки папірців назбирається на фунт, а за нього можна одержати тільки три крейцери, а за ці крейцери дають так мало хліба! Іноді перебіжить дорогу мужчина: паперові кінці, які виглядають з простирала, свідчать, що він поспішає в тій же справі. Подивиться на згорблену стару, на її майже порожню фартушину, і поспішає далі. Стара вже тремтіла, що він її відсторонить; «нагороди його господь бог!», легшає їй у грудях, що було стиснулося.

Куди тільки могла вона дотягтись, все вже обшкрябала. Зараз обшкрябує тичкою вищу стіну, і згорблена спина силоміць випростується. Хто винен у тому, що в старих людей голова крутиться, коли вони дивляться вгору? Бабусі раптом в голові паморочиться, і вона безсило падає навзнаки. «Verdammtes Volk»¹; лається пан, на якого вона падала і який, лише побоюючись за власну персону, не дав їй зовсім упасти. Але при цьому він так міцно її штовхнув, що вона вдарилася об мур, фартушина її розв'язалася, і мотлох розсипався. Мовчки, без віддиху, без нарікань починає старенька збирати — біда, так біда, хіба ще таке було Сізіфу!

— Бабусю,— лунає біля неї голос. — Візьміть! — І якийсь юнак подає їй дві монети по десять крейцерів. Хотів він їй допомогти збирати, не посоромився б цього, але подумав, що його перемогла б жалість, тому поспішає далі. Старенька дивиться на його сурдут, що віддаляється, дивиться на монети в руці і зітхає:

— Так, якщо був би бідний, не дав.

Завертає гроші в папірець і старанно їх ховає за пазуху.

Вона вже зібрала свій мізерний скарб і знову працює тичкою біля високої стіни, а між тим вітерець дме вже сильніше, заграє з обвислими паперами, несе геть відшкрябані. Важко старим ногам гнатися за віт-

¹ Verdammtes Volk (нім.) — проклятий народ.

ром, бабуся більше не може тут працювати і йде в інше місце, де можна буде щось відірвати. Ці вулиці такі довгі, а якщо все-таки дійдеш до рогу, дуже ймовірно, що там папери уже обірвані. Залишається тільки обіпертися об ріг і трохи перепочити. Для обривання об'яв на наріжних стінах теж слід мати особливу орієнтацію: треба знати, які місця найбагатші об'явами і які з них найпізніше обривають. Стара голова не може про все згадати, і старенька під кінець стоїть і не знає, куди йти. Фартушина, звісно, і тепер не вирізняється дуже значним обсягом.

Система має бути в усьому, навіть у цьому біганні з рогу на ріг, а старенька тепер вже від домівки недалеко. Поспішати більше не треба, хода її стає повільною, і якраз б'є десята година, коли вона, стомлена, входить до будинку, який досі не замкнений. Вже злізла покрученими сходами, пройшла галерею і відкрила двері.

Мала кімнатка. При тьмяному світлі маленької лампочки можна побачити, що тут дуже мало меблів: один столик, одне ліжко, розстелений оберемок соломи, в кутку — купа паперу.

Старенька сипле на купу сьогоднішній збір.

— То ви щось мало сьогодні набрали! — звучить сильний жіночий голос з ліжка. — Гасіть лампу!

— Було об'яв мало! Де мій хліб на вечерю? Я голодна...

— Ви за весь день не заробили нічого! Я його сама з'їла!

— А я сьогодні така голодна! — зітхає старенька про себе і лягає на купу паперу в кутку. Власне, з подарунка юнака вона могла б купити собі хліба; але вона обережно простягає руку під купу і бере з кутка згорнутий папірець. Тут у неї вже кілька монет по десять крейцерів, з сьогоднішніми — це справжнє багатство. Проте, бабусі воно конче потрібне: на св. Вацлава мине тридцять років, як померла її мати, й старенька ніколи не пропустила ні одних роковин смерті, щоб не замовити служби божої.

З ліжка чути вже хропіння. У соломі щось зашелестіло, і до бабуні легеньким кроком наближається дівчинка років шести.

— Бабусю, — шепоче вона, і ручка її гладить обличчя старенької, — я сьогодні продала дуже багато мила і в одному трактирі мені пан дав дві булочки. Я сховала їх для вас і для Ферди. Ось, візьміть.

Радісно б'ється маленьке сердечко, немов хоче розірватися.

ПУБЛІЦИСТИКА

ТРАВЕНЬ 1890 РОКУ

«Було Перше травня...»

Пробачте, що я також починаю цим дуже милім для нас, але вже надто заялженим поетичним рядком! Що ж, коли на цей раз справді-таки не можна почати інакше! Рік у рік, тисячі й тисячі разів вживаються в Чехії ці слова Махи, коли мова йде про 1 травня; але цього року (дозвольте мені знову вжити досить буденну, досить заялжену фразу) я хотів би мати стільки золотих монет, скільки разів цього року були вимовлені ці слова у нас, часто, ніби мимоволі, ніби уві сні — пошепки.

Так, було Перше травня 1890 року. І хто пережив його вже зрілою мислячою людиною, той не забуде його до останніх днів свого життя!

Було б цікаво прочитати яку-небудь чеську, освітлену справжньою поезією, насичену глибокими, дійсно «людяними» ідеями, «містерією», в якій би виступали окремі свята цілого року і сперечалися між собою, яке з них краще за інших, якє більш передове.

Хай виступить, наприклад, день Нового року, але не той порожній, занесений до нас з чужини, з важкою запамороченою головою, з обрядовістю беззмістовною та огидною, повний брехні і зухвалого егоїзму! Нехай це буде чеський новорічний день, який досі ще святкують у нашому селі: коли у хаті так тихо, так святково; коли усюди чисто, ще вчора прибрано і приготовано, і виконується тільки найнеобхідніша невідкладна робота; коли люди між собою розмовляють так лагідно, напівпошепки, і слідкують, щоб нічим не розгнівати, не роздратовати одне одного, коли до церкви одягають своє найкраще вбрання і там так щиро моляться, а потім аж до нового трудового ранку вдома усім так гарно, так радісно!

Хай виступить щедрий вечір,— день, по інших місцях повний торгового гомону, день надзвичайних пишних ходів, взаємних щедрих подарунків,—а у нас на селі лише образ нашого бідного життя та золотого родинного щастя. Коли після звичайного гомінкого дня надходить тихий вечір, люди навшпиньках, потихеньку сходяться в одній кімнаті і сідають до стола, умиротворено їдять свою грибну юшку, машену кашу, пухкі млинці, узвар з сухих грушок, а потім ще ближче присуваються один до одного і розповідають різні дивні казки про часи колишні, про землі далекі, про те, як народився спаситель і як свята ніч раптом сповнилась денного сяйва і ангели співали, і як люд бідний поспішав до Віфлеєму і перший вклонився визволителю, перший зрозумів, що саме в рівності порятунок людства, — і коли всім, хто слухає і хто розповідає, здається, що над їхніми головами вже дійсно ясніє і світає той порятунок, вони підводяться, хрестяться і разом ідуть до утрени — назустріч новому ранку!

Хай виступить масляниця під музику і співи, від яких в очах сяє радість, ноги притупують, серце стрибає і уста сміються. Хай виступить, позмагається з нею день 1 квітня, жартівливий зрадник, сповнений сміху та дотепів, дзвінкий, як бубонці та сопілки.

Нехай виступить день 1 травня, увінчаний молодою ізмуродною зеленню. З пахучою конвалією у блискучому волоссі. З солов'їною піснею на тремтячих вустах. З жагучою іскрою кохання в задумливих очах.

Тисячі поетів вже оспівували його. Мільярдам людських сердець допоміг він битися швидко і щасливо. Але він, мабуть, не знав би, що йому сказати на свою користь. Йому підвладне велике царство краси і кохання, але він діє потаємно, в тихих лісових хащах, в глибині набряклої бруньки, в серцях, що прокидаються до життя. Він не любить галасу і шуму. Він створений не для натовпу, не для гучного товариства, а для ніжного погляду закоханий очей, для солодкого шепоту закоханих вуст.

І дійсно—зовсім випадково—справжня, повільна історія людства досі ще майже не зупинялася на 1 травня. Аж до недавнього часу! Коли прийшло 1 травня 1851 року і відкрилась перша світова виставка, навколо неї об'єднались раптом різні народи.

Не минуло ще й сорока років, як прийшло вже 1 травня 1890 року. Дійсно, хто дочекався його, той дожив до найбільш пам'ятного 1 травня в історії Чехії. А може й до найбільш пам'ятного дня в усій історії людства.

Спокійним, залізним кроком проходили 1 травня 1890 року робітничі батальйони, незліченні, нескінченні, і ставали до лав борців, щоб завжди такою, як і сьогодні, ходюю йти з нами усіма до величної мети людства, — справедливій, відповідальній, щасливій.

Це була могутня, нездоланна хода, ніби здіймалися хвилі океану. Хто бачив її, той зрозумів, що означає «елементарна сила», особливо, коли вона переноситься в площину духовну чи моральну.

Надзвичайний день! Дивний настрій! Не страх, — о ні, навіть можливість його не спала мені на думку, — але таке дивне чекання чогось непевного, цілком невідомого охопило мене всього. Почуття мало приємне. Я згадую лише два випадки з свого життя, коли — хоч вони зовсім не схожі на цей третій випадок — у мене все ж таки було подібне ж почуття, тобто чекання «чогось непевного, невідомого». Вперше — в 1848 році, коли бомбардували Прагу; це почуття пробуджувалось і тривало між окремими пострілами мортир. А вдруге — в 1866 році, того ранку, коли прусаки наближались до Праги.

Надзвичайний день! Такий тихий, гнітючий, «помертвілий». Вулиці мають зовсім інший вигляд. Жодної зухвалої шапки буршів. Жодного екіпажу, навіть візника. Жодного пана. Жодної дами. Лише ті, хто мусив тут бути, і між ними також ми, кого бідний робітник помилково вважає «паном», а справжній пан — «робітником».

Раптом натовп рушив у напрямку від Порохової брами: робітники йшли з карлінської сходки до празького табору.

Я навмисне пішов проти течії.

Червоні значки, червоні галстуки... Звивистою блискавкою промайнула в мозку згадка про червоні прапори Комуни. Вперше я побачив його на людях, цей темночервоний колір всесвітнього соціального руху. Я затремтів. Дивно, дивно! Ті ж кольори — чорний на темночервоному тлі, що майоріли над головами гуситів, борців за

свободу переконань, майорять сьогодні над головами борців за повну соціальну рівність.

Натовп суне. Не густий, навмисне поріділий і тому нескінченний. Всі в святковому одязі, чистому, чепурному. В руках легенькі святкові ціпки, «шпацірки». Деякі руки, певно найбільш мозолисті, що не хочуть сьогодні, «у свято», показувати свою зашкарублість, в шкіряних рукавичках.

Натовп суне безперервно, але шум від цього незначний. Робітники йдуть майже мовчки, так, як ми бачимо їх, коли вони надвечір повертаються юрбою з роботи: мовчазні, скупі на слова, з упевненістю на обличчях, а сьогодні навіть з залізною упевненістю! Подивись лише— бачиш: ось вона на обличчях, ця «елементарна сила»! Але при цьому ти навіть не затремтиш! Ти відчуваєш, що силою оволоділа ідея. І раптом — ніби чудом — ти зрозумів цьогорічне «Перше травня», раптом побачив, що вся минула суспільна і політична ситуація, єдиним поштовхом сьогодні змінилася, але вже не тільки на сьогодні!

І нескінченним потоком натовп суне далі, поспішаючи на Стрілецький острів, до свого табору. Вони ще погмоняють там якусь годинку. Найперше про скорочення свого робочого дня. Вони почали розуміти, що коли господь бог має для них в обох руках повно роботи, він, звичайно, вже не має чим їх благословляти. Ну, та благослови ж вас господь бог!

Але на вулицях, хоча чимало людей пішло до табору, не припиняється рух. Ні вдень, ні увечері. Навпаки, людей стає все більше. Пристойний, без сумніву святковий вигляд! Робітники з жіночками під ручку, на обличчях задоволена усмішка, в очах радісні іскри. І з ними і між ними вся Прага, також задоволена, також радісна.

Особливий, надзвичайний день! Навіть природа навкруги неначе підкоряється тим самим законам! Вранці задушливий туман, повітря сіре, тяжке,— потім зненацька блиснуло сонце і стало так ясно, так променисто, так радісно—

Було Перше травня 1890 року.

ПЕРЕД СЕЙМОМ

На П'ятикостьольній площі повно людей. Скрізь жваві розмови, на всіх обличчях співчутливість, цікавість і напруження, очі горять. Крізь натовп пробивається молодий мужчина, відомий декому з юрби, як чеський журналіст.

Він дуже поспішає, бо хоче бути вже перед початком засідання сейму на своєму місці, щоб не зайняв його вигідного містечка якийсь псевдожурналіст, що тільки тоді руками на газетах працює, коли сидить у кав'ярні, і тільки тоді словом, коли до кореспондентської ложі хоче вдертися. Тому справжній журналіст-газетяр дуже поспішає. Він не бачить нікого ні праворуч, ні ліворуч, бо порядок денний йому добре знайомий, і він заздалегідь уже собі уявляє, котрий депутат і з якого місця відразу ж при першому питанні підведеться і попросить слова: слух його вже напружується, стиснуті пальці правої руки бігають сюди й туди, немов по паперу, ліва рука ніби простягається за другим заструганим олівцем, на той випадок, якщо з першим станеться якесь лихо. Він трохи замріявся і спотикнувся — мало не впав. Йому здавалося, що він вже засидів ногу і що вона затерпла. Він ледве протовпився.

Як відрізняються наші дні від історичного спокою, що панував тут колись! Може, цей самий журналіст, що несе в кишенях таємну зброю, тобто заструганий з обох боків олівець, ще хлопчаком, дванадцять років тому, якщо він малостранський уроженець, теж уже озброєний з обох боків загостреною паличкою, оглядав величну П'ятикостьольну площу. Він грав тут у «чижика» разом із знаменитою Ставовською Радою, але тільки його «чиж» стрибав унизу на брукові, а Рада кловала носом

наверху, на другому поверсі, сидячи за довгим зеленим столом.

Вже о дев'ятій годині ранку сходяться сюди люди, хоча початок засідання призначений тільки на дванадцятю! Тут поки що ті лише небораки, які знають напевне, що всередину сейму ніколи не потраплять і що побачать тільки те, що можна побачити перед сеймом. Та і як же ці небораки можуть побачити середину чеського сейму і там — чеських депутатів? Адже у них немає ніяких зв'язків з великими панамі, від яких вони могли б одержати квитки, бо вони — не люди, вони не мають голосу, не обирають і тому не можуть просити квитків ні від якого депутата. Вони приходять сюди за три години до початку і чекають, слухаючи спів дрозда, що долітає сюди з замкового саду; вони стоять тут терпляче, бо відчувають, що там, нагорі, все ж і про них йде мова, чи, принаймні, повинна йти.

Потроху площа заповнюється. В натовпі можна побачити багато селян. Деякі приїхали з-під Шумави, інші — аж з-під самого моравського кордону. Ніхто їх не викликав, але вони не могли втриматися від пристрасного бажання приїхати. І саме тому, що їх ніхто не викликав, малоймовірно, що вони одержать вхідний квиток. Та вони не мають ніяких сумнівів у цьому, відчуваючи поки що необмежене довір'я до свого депутата — він здається їм всемогутнім: вони віддали йому свій голос, і він їм напевне дасть за це хоча б квиток. На квартирі вони його не застали, в іншому місці знайти не зуміли, тому чекають тут. Але ж депутат довго ще не прийде. Вони роздивляються на вікна, цікавляться формою варті — бравих міських стрільців, і слухають розмови присутніх тут пражан, що намагаються розмовляти якомога розумніше, а також розмови студентів, які палко сперечаються про минулі засідання, найзагадковіші політичні питання розв'язують з дивовижною легкістю і щодо майбутнього мають найрайдушніші погляди.

Серед людей прогулюється високий молодий мужчина, елегантно одягнений. Він, власне, прогулювався тут щодня, але раніш в нього не було сьогоднішнього спокійного виразу обличчя, раніш він ганявся, як і всі інші, за вхідним квитком; але сьогодні він усміхається іншим і від щирого серця співчуває їм — адже йому вчора один

з депутатів напевне пообіцяв, що дасть перед сеймом вхідний квиток.

Нарешті загуркотіла повозка і зупинилася біля передньої брами; з неї вистрибнув перший депутат. «Цей ніколи ні говорити, ні діяти не буде»,— зауважив якийсь гострий язик. Депутати прибувають один за одним; на товп суне вперед, кожний хоче побачити їх зблизка, впізнати їх. Глухе ремство, дотепна репліка сповіщають про появу депутата, що якоюсь своєю промовою викликав ненависть празьких громадян. Раптом прошумить рядами приглушене або навіть голосніше: «Слава!»,— це йде улюбленець народу; погляди іскряться, обличчя усміхаються, всі навколо знімають шапки і широ вітають— депутат дякує народові і спокійно усміхається, бо сяють йому назустріч задоволені посмішки. Там, на горі, його чекає важка, сумна, майже безнадійна боротьба, бо він захищає в сеймі інтереси меншості проти претензій переважної більшості, а проти претензій переважної більшості сейму протестує більшість народу, більшість населення Чехії. Там, нагорі, можливо, він програє проти більшості, але та більшість не користується довір'ям народу і проти тієї більшості проти стоїть більшість народу.

— Іде, йде!— лунає раптом коло тебе й відриває тебе від подальших подібних роздумів. Це сказав якийсь селянин, очевидно, ватажок усієї юрми бадьорих селян. Ціла група рушає вперед назустріч двом панам депутатам. Ватажок всіляко прагне привернути до себе і до своїх людей увагу одного з них, того, що дивиться крізь великі срібні окуляри. Нарешті це йому вдалося.

— Ви чогось хочете, приятелю?

— Будь ласка, ми виборці з Н-ського району. Нам дуже хотілося б теж подивитися в сеймі, ми сюди приїхали заради цього й просили б...

— Милі людоньки! Широ жалкую, квитки я вже вчора мусив роздати. Одержуємо їх тільки по два!

— Але ж, будь ласка, ми не хочемо довше, ніж кожний по чверть години, ми всі будемо дивитися по черзі...

— З задоволенням, проте не можу жодного квитка дістати!

— Тоді, може, завтра, ми затримаємося...

— Ні, і завтра ні! Черга дійде до мене знову лише в неділі.

— Але, може, якось зумієте...

— Дайте себе переконати,— умовляє його елегантний молодий чоловік, якому квиток уже гарантовано.— Ці панове... ах, ось іде мій доктор...

Він не умовляє більше і йде широкими кроками назустріч своєму депутатові-докторові.

— Ах, ви тут, мій любий? — кричить той.— Шкодує дуже, квиток я змушений був віддати іншому.

— Ах, боже мій, ви ж таки пообіцяли його мені! — насила вимовляє молодий чоловік.

— Звичайно! Звичайно! Прийшов до мене рановранці один з моїх виборців. Не відійшов ні на крок: ходив зі мною снідати, потім мене затяг до винниці, я був змушений зайти. Мені шкода — пробачте, мені не можна прогавити протоколів.

Молодий чоловік на мить остовпів, але ще не втрачає надії остаточно. Можливо, прийде якийсь його знайомий, що довго в сеймі не затримається і дасть йому квиток обов'язково.

Між тим засідання відкрито. На площі обговорюються питання, які стоять сьогодні на порядку денному, про які говорилося вже вчора чи позавчора, про які ще говоритиметься, можливо, завтра.

— Але ще ніякого практичного питання не порушили,— скаржиться хтось.

— Почекайте ще! — зауважує інший.— В Америці засідали два роки, поки підготували конституцію. Відразу не можна, форма також потрібна.

Раптом лунає згори: «Слава!». Рух на площі посилюється, в повітрі літають численні питання, але вже без усякої відповіді. Біда тому, хто тепер вийшов би із Ставовського будинку та мав кількох знайомих у цьому натовпі!

— Якби тут хотіли мовчати, може б ми щось і почуву,— говорять ті, що втратили надію.

Настає напружена хвилина — починаються дебати.

Біля іншої, задньої брами стоять тісною купкою десять мужчин. Усі вони разом дістали один квиток і хочуть щочверть години чергуватися.

— Напевно Л. до нас не повернеться! — твердить уже напіврозгнівавшись один з них, мабуть той, чия черга надходить.— Чверть години вже давно минуло!

— Ти б не міг мене пропустити перед собою? У мене потім лекція, я можу втратити златак!¹.

— А мені що до того? Нікого не пущу!

У цю мить вибігає з будинку юнак з перепусткою в руці.

— Не повезло мені за те, що хотів бути перший. Я чув тільки читання протоколів. Проте, хоч знаю, хто де сидить.

Той, що нетерпляче чекав, нє співчуває. Він вихоплює у товариша перепустку й зникає.

Роздивись на площі, чи не побачиш відомого вже нам елегантного чоловіка, невдалих спроб якого ти був свідком. Він зник; але він ще не на галереї сейму, а ходить по сходах до неї вгору та вниз, пильно вдивляється в кожного, хто входить і виходить, дивиться віддалік у переповнені двері. Ось повільно йде сходами вгору якась літня дама, тримаючи квиток ніби навмисне напоказ у руці.

— Ах, вельмишановна пані! — звертається молодий чоловік до незнайомої йому дами і піднімає капелюха.— Туди неможливо потрапити. Даремно ви зволите затруднюватися!

— Та я ж маю квитка!

— Все ні до чого, вельмишановна пані! Широ раджу! Я ще, може б, як мужчина, якось туди втиснувся, якщо б ви були такі ласкаві...

— Подивлюся все ж!

Молодий чоловік чемно супроводжує її нагору. Дійсно, там так повно, що дама не наважується увійти:

— Я просив би тоді, вельмишановна пані!..

— Я повинна спочатку спитати вдома чоловіка, чи не хоче він піти сюди. У нього, власне, болять ноги, але все ж таки я ще питаю.

— Я тоді вельмишановну пані супроводжуватиму, — говорить він, на все готовий.

По дорозі він намагається всіляко розважати літню даму. Йому пощастило, бо він довів їй, що покійна його мати добре знала якогось родича літньої дами, ім'я якого він під час розмови почув. Вони доходять аж до будинку поблизу Кам'яного мосту. Входять, перед ними

¹ З л а т а к — монета в один гульден (52 коп.) в Австро-Угорській імперії.

сидить старенький пан, держачи перев'язані ноги на кріслі, на його обличчі ознаки тривалої хвороби. Молодий чоловік на цей раз не знає співчуття. Він рекомендується і називає себе сам. Дама підтверджує й розповідає, що робиться перед сеймом.

— Але все ж я подивлюся,— відповідає старий, на силу підводиться і починає одягатися.

— Може, я піду вперед і подивлюся тимчасом, поки ви одягатиметеся і дійдете туди, пане!

— Та я вже йду! Я не міг би довго чекати внизу: проте й нагорі теж довго не витримаю, а потім дам вам квитка!

Людинолюбно допомагає юнак старому на сходах, людинолюбно підтримує його дорогою. Повільно переходять вони через площу. Коли вже коло намісництва вони хочуть повертати, від сейму їм назустріч валить сила-силенна людей.

Засідання сейму закінчено. Двадцятьоро цікавих супроводжують одного щасливця, який побував усередині. Він повинен розповідати, описувати, відповідати на запитання, і він робить це з такою поважністю і самовпевненістю, ніби сам вирішував усі оті питання, сам виголошував всі оті промови. Його слухають уважно і охоче пробачають, якщо він іноді і власну свою мудрість впливає в оповідання.

ПОДОРОЖ У КРАЙ БІДИ

I

У Горжовіцах було «хвилювання», як це називали газети віденські, пештські¹, берлінські і т. д. і т. д., загалом, газети в усіх місцях, де тільки хвилювання сто-сується до найцікавіших подій, а це — майже скрізь. Відразу ж прибули дві сотні солдат з Гостоміц. Наблизившись, вони оточили місто й входили до нього всіма підступами і вуличками. Було наказано пригнати юрми бунтівників до ратуші. Отож і привели до ратуші всіх, кого зустріли. Полонених було разом аж двоє. Їх випустили, бо це були нічні сторожі.

Горжовіці були втихомирені. Тих п'ятох чи шістьох п'яниць, які посперечалися з купцем-евреєм, затримали самі городяни.

Основне горжовіцьке населення — це вбогі цвяхарі, відомі в новітні часи. Вночі, уві сні, вони набиралися сили для роботи наступного дня і присипляли своє лихо. Цим людям не до хвилювання: вони мало сплять і багато працюють, та так, що аж шкура лопає — навіть на їжу вони майже не витрачають часу!

Коли йдеш шляхом біля Горжовіц, місто, розташоване на підгірку, з цим темним гайком над ним, з цим струмком у долині, з маленьким замком ліворуч та зі своїми приліпленими будиночками праворуч, в робітничому селищі «На дорогах», має вигляд ясел. Особливо зимового вечора, коли сніг вкриває схили і грайливі вогники проскакують у віконцях, картина просто чудова. Від Горжовіц тягнуться горбки на південь і північ. До-

¹ Пешт — частина угорської столиці Будапешта.

лини тут прекрасні, ґрунти родючі, на горах багаті ліси, в низинах бистрі води, місцевість вже від природи призначена для промисловості, для праці, для заробітку.

Та цієї праці насіяно надто багато, а заробіток росте тут важко і повільно, наче сухий мох на голій скелі! «Якщо бог роздає роботу обома руками,— чим він має благословляти?»

Ідіть туди всі, хто задоволений, що народ працює і тільки працює, хто не допомагає йому нічим, навіть порадою, а якщо і радить щось, то це порожні, непотрібні фрази! Усі ваші афоризми виявляють тут всю свою нікчемність. Якщо говорите, що «праця оберігає нас від злиднів», то тут якраз праця величезна, але злидні ще більші! Якщо говорите, що «робота є найкращим другом людини, бо додає їй нових сил», то тут якраз робота перетворила цілу місцевість у місцевість калік, душевні й фізичні сили яких на порозі виснаження! Ковальський молот замучив два покоління.

Якщо ви не маєте уявлення про те, що таке виродження, ідіть сюди, де майже немає, так би мовити, незігнутої людини, де виснажені м'язи, ненормально піднята лопатка здаються ніби правилом природи, а незігнута людина здається неправильністю! Коли Сю описав у своїх «Паризьких таємницях» шліфувальника діамантів, покаліченого роботою, пустили сльозу сотні тисяч очей ніжно-чутливих читачок. А тут є тисячі таких покійників,— плач їм не допоможе, його у них самих досить, якщо тільки вони вже і для плачу не занадто стомлені,— допомагайте їм інакше!

Якщо ви не уявляєте, що таке лахміття, латка на латці,— ідіть сюди, де люди беріжливо носять, наче святкове покривало, те, що вже зотліло і придатне хіба що на угноєння поля. Деякі сумні події звернули увагу всієї країни на те, які обідрані люди в цій місцевості. Філантропи збирають гроші, збирають одяг: але тут треба багато добросердя, і тільки поверхового, показного, не вистачить. Цим людям треба допомогти ґрунтовно. Добросердих було тут чимало, допомагали чим могли, хоч не часто, але раз на тиждень, коли юрби старців, по тридцять-сорок, ходили шоп'ятниці жебрачити. Та у вбогій зголоднілій місцевості не допоможе кілька середньозможних чоловік.

Тепер, коли вже загальновізнано, що мусить допома-

гати вся країна, всі жителі хочуть досконало вивчити цю місцевість. Я теж вирушив з Праги туди, щоб зазирнути до того краю трудящої біди. Одна тільки цікавість, напевне, не погнала б мене туди. Цікавість була б тут з морального боку дуже відчутно покарана. Біднота, звісно, «завжди і скрізь однакова», тобто однаково вражає: але тут доходять крайньої межі і злидні і враження від них!

Горжовіці в нашій розповіді є ніби ліхтарем, який освітлює смутним сяйвом коло радіусом на чотири-п'ять годин ходу. Проте в Горжовіцах між цвяхарами теж є біда порівняно менша чи більша, хоча при такій великій біді навряд чи можуть бути ще «порівняння». Часто один чи два крейцери — усі засоби до існування. Трохи більше чи трохи менше голоду становлять усю різницю. Надмірна праця з дитинства, цілі дні біля вогню, ночі в холодному приміщенні, нестача харчів роблять всіх цвяхарів нездатними до іншої праці, крім цвяхарської. Якщо на селі жічка й дитина зуміє дещо зібрати на ланах, то в місті вони обмежені своїм вбогим заробітком від ковадла. Вони непридатні до іншої роботи, а якби й були хоч трохи здатні, можливо, й не взялися б до хліборобської праці, тому що вони — міщани. Кожний знає аристократичну погорду, з якою ставиться навіть найбідніший «міщанин» до «селюків»; хто ж дивуватиметься тому, як цей убогий, занедбаний люд прикриває свою наготу мерехтливим блиском уявлюваної зверхності!

Отже, в таких містах, як Гостоміці і Горжовіці, є відносно ще більша біда, ніж у селах. В Горжовіцах, до всього, ще важкіша робота. Тут «цвяхарі» вирости вже до «ковалів», які роблять лише вищі сорти великих цвяхів — «гонтові», «шарнірні» та «ухналі».

Хоча Горжовіці були ніби облямовані будиночками цвяхарів, вони ще мали окремих квартал на західній стороні Горжовіц, так звані «На дорогах». Тут — будиночок коло будиночка, власне, будиночок під будиночком. Усі ці будиночки однаково облуплені, однаково сліпі.

У цій частині тихого міста панує рух і життя, але життя особливе. Тут діє й говорить молот — у людей немає ні часу, ні бажання розмовляти, і навіть діти, кволі й хворі, бавляться біля будиночків тихо й мовчазно, ніби вони просто змушені підкорятися споконвічним законам, за якими час дитинства є час гри.

Вічний цей стукіт ніколи-ніколи не заглушає пісня. Пісня перебралася звідси вже давно до людей більш щасливих, але все ж таки цей неспівучий сумний люд є дуже добрим людом.

Спитайте в установах, спитайте кого завгодно: навіть в установах вам скажуть — «люд цей добрий!».

II

Відкриті, завжди трохи загрузлі в землю двері ведуть всередину кузні. Тому що будиночки приліплені на схилах, багато з них мають вигляд двоповерхових: наверху ще розташована кімнатка, скромне помешкання, а то й дві кімнатки, але другу найнято, хоча б також ковалеві, який з заробітку, що не вистачає йому і на харчі, платить ще й за приміщення. З цих двоповерхових будиночків можна зійти до кузні або по драбині з верхнього помешкання, або просто по схилу гори.

Увійшовши до кузні, привітаєшся, — можливо, тебе в першу мить не почують — так поспішно працюють. Молоти літають вгору, вниз, іскри перелітають простір, тіло коваля розхитується в розміреному такті туди і сюди. Кілька ударів по розпеченому кінці залізного прута — і вістря загострено, декілька ударів сплющують залізо — і головка готова! Але скільки тисяч цвяхів треба щодня викувати і скільки разів тут ударить молот! Між горном і ковадлом мандрують залізні прутки через однакові інтервали часу, без кінця туди й сюди, червоними приходять на ковадло, почорнілі — в горно.

Я ходив від будиночка до будиночка. Рідко коли трапляється між ними хоч маленька різниця, або є щось нове, що привертало б увагу. Скрізь та сама покvapливність у праці, та сама вимушена несміливість, бо людина боїться затриматися хоч на мить довше, щоб не покvapдити працюючих. Таку гарячкову покvapливність можна спостерігати на кораблі під час бурі, коли люди ризкують життям заради життя; а тут йдеться лише про врятування старезного човна, що має назву «сьогодні», тут немає бурі, тут спокій, незважаючи на удари, страшний спокій, але коли б човняр піддався цьому спокою — він напевне загинув би від голоду.

Тільки два-три питання цьому майстрові, який працює з підмайстром і двома учнями, своїми синками, що мають на вигляд років по дванадцять.

— Чи багато ви зможете за день зробити?

— Ну, нас четверо обробляє дві ваги¹ заліза щодня.

— А скільки ви заробите всі четверо?

— За вагу одержимо тридцять крейцерів.

Отже, на одного — п'ятнадцять крейцерів на день!

— І ці шістдесят крейцерів залишаються вам цілком?

— Так, власне, крім того, що піде на вугілля та матеріал, а вугілля дороге.

— Чи багато годин мусите працювати щодня?

— Цілий день, пане, — те, що ми звемо д н е м — він іноді починається о третій годині ранку.

І яка це страшна простота у таких словах: «що ми звемо днем!» Оглянешся несміливо на цих маленьких ковалів, які не мають сонця влітку, які, можливо, не бачили жодної радості.

— Скільки років вашим хлопчикам?

— Цьому ось сімнадцять, другому — шістнадцять.

А ти вважав їх за дванадцятирічних! Набір рекрутів має тут найсумніші результати. Так само кволо розвиваються тут і жінки. Ледвѐ дівчинка виходить із школи, вже стає вона до ковадла, працює і калічиться так само, як і хлопець. Хлопець і дівчина б'ють молотом один проти одного у старому одязі, іноді майже роздягнуті — це не сприяє піднесенню моралі.

До речі, ті п'ятнадцять крейцерів на день, який вони «днем називають», це ще нормальні умови, це ще «добре». Бувають часи, коли замість п'ятнадцяти крейцерів одержує робітник тільки натурою на п'ятнадцять крейцерів, і це йому треба продати, щоб купити собі необхідне. Трапляється часом, що вогонь покалічить тіло ковалеве, що коваль занедужає і йому доведеться довго «кремпувати» (як тут говорять про хворобу), — тоді він мало що може заробити. А іноді надходять часи, коли зовсім немає попиту на робочі руки, і тоді робота припиняється взагалі. Тоді люди впадають у розпач, і тут немає потреби перелічувати, до чого доводить цей тигр, якого називають «розпачем», а можливо, що це перелічить і не вдалося б!

¹ Вага дорівнює двадцяти п'яти фунтам.

Багато тут є людей, які весь час борються на грані розпачу. Я бачив одного коваля, який працював один-однісінький. Він був малий, виснажений, немічний. Він працював невтомно і заробляв щонайбільше двадцять крейцерів на день. Дружина його лежить в пражській лікарні, а вдома він має для «гіркої радості» четверо чи п'ятеро дітей: найстарший з них ще не може ходити до школи, бо не має ні потрібних років, ні сорочки, найменший — зовсім немовля. Зайшов також я в його хатину — був радий, коли знову вийшов геть! Це — маленька комірчина з голими, брудними стінами, заліпленими вікнами, наймізернішою підлогою. Замість ліжка — кілька дошок з ганчір'ям, замість посуду — черепки, замість кладовки — в кутку купка маленьких, як горіх, картоплин. У цього чоловіка не питайте, чи багато він заробляє і як йому ведеться: слово застрягне йому в горлі, очі заллються сльозами — так страшно бачити, коли плаче мужчина!

А погляд інших, «більш щасливих!» Лише безконечна біда завжди дивиться на тебе з ковалевих очей. Постійна біда дивиться з них, світ цих ковалів такий маленький, такий обмежений, що бідар його до дна обміркує. «Який світ навколо тебе, такі очі в тебе», — твердить один поет, а з очей коваля світяться холоднеча, повна зрілість, душевна готовість, — готовість попрощатись з життям, з усім!

«У порожньому мішку більше мудрості, ніж у повному саквояжі», — говорить чеське гумористичне прислів'я. Тут гумор перетворився в трагедію!

ПІЯ ІХ

Ми в розпачі. В одній з десяти тисяч кімнат величезного палацу, там, внизу, за Тібром лежить мертвяк, про якого маємо говорити і якого, виходячи з єзуїтської засади «*de mortuis*»¹, тепер треба згадувати без усякої ненависті. Ми ненавиділи його не як папу, а як владаря, що зловживав своєю великою владою для нещастя тисяч і тисяч.

Він лежить уже набальзамований і в церковному вбранні, в якому його покладуть у склеп. За обрядом тричі кликали його на ім'я, але він не обізвався більше, тричі стукали срібним молоточком по старому його черепу, але він не здригнувся. Нерухома вже рука, яка мільйони людей благословляла, задубів язик, який мільйони людей проклинав. Прокльон і благословіння—пусті, зів'ялі слова. Заподіявши багато лиха, Пій ІХ не легко йде в невідомі краї потойбічного світу.

Пій ІХ дожив до глибокої старості. Доля дала йому досить часу, щоб розвинути свої здібності широко і повно. Він був подібний до старої пінії², крона якої розкинулася своєрідно і набула цілком індивідуального характеру. Якщо око історика допитливо подивиться на історичні постаті й оцінить більшу або меншу їх імпазантність, постать Пія безумовно буде віднесена до найімпазантніших. Міцний, твердий його стовбур, гілки задерикувато стирчать, цвіт кривавий, плоди колючі, корінням він зарився в розбиту блискавкою скелю, бурями обвітрений і оточений чудовим колом, що складається з надзви-

¹ Є латинське прислів'я, що про мертвих годиться згадувати або добрим словом, або зовсім не говорить про них.

² Пінія — сосна з зонтикоподібною короною.

чайно великих історичних подій нашого віку. В якій би країні не відбувалися події, на обрії завжди майоріла висока пінія—Пій IX. Не було ідейної, не було політичної течії за наших днів, в якій би не відбивалася тінь пінії. Ділом і словом втручався Пій IX до всього, намагався керувати всім та наказувати «*orbi et urbi*»¹.

Щастям для людства було, що владарювання Пія IX припало аж на дев'ятнадцяте століття. Що б чинив він десь у кривавому середньовіччі, коли в самій середині дев'ятнадцятого століття, як світський государ малої території², він давав накази страчувати, кидати до в'язниць і виганяти з вітчизни десятки тисяч своїх підданих! Що чинив би в ті часи душевної темряви муж, який у наш вік освіти своїми догматами розпинав знову людський розум! Що робила б у часи палаючих вогнищ й інквізиційних тортур людина, яка кривавого, лютого Арбуеза проголосила святим! Що б робив цей муж тоді, коли жорстокість була життєвою нормою, якщо тепер, в добу гуманізму, він проголосив принцип: «Нікому не співчувати!» Що б діяв у ті часи кріпацтва муж, який міг у дев'ятнадцятому столітті благословляти збрсю американських рабовласників, а також зброю турків, що саджали християн на палі!

Над каплицею в лівій частині римського собору св. Петра є мармуровий саркофаг; в ньому чекає набальзамований Григорій XVI, поки його замінить набальзамований Пій IX. «Може, ще довго чекати!» — проголосив Пій IX на останньому церковному соборі, і Григорій чекав ще кілька років, але нарешті дочекався. З саркофага Пій IX переїде свого часу на нове мешкання до тієї церкви, де він наказав уже задовго до своєї смерті поставити пам'ятник, свою портретну постать навколішках на молитві — за індульгенції.

На дзвіниці стародавнього Капітолію пролунав цього року вже втретє дзвін, який розгойдується лише тоді, як

¹ «*Orbi et urbi*». (лат.) — наказувати «світові й місту», формула, в якій папи претендують на владарювання над усім світом і «його столицею» — Римом.

² У 1870 році італійський народ після довгого часу розділеності утворив єдину італійську державу з столицею в Римі. Папу було позбавлено світської влади над Церковною областю, що теж увійшла до складу італійського королівства.

починається піст, або як помре папа; цього року він дзвонив також, коли вмер перший італійський король. Римляни, яким завжди подобаються розкішні проводи та урочисті церемонії, цього року мали на що подивитись.

Дзвін задзвонив першому королеві, але не останньому папі. Далеко за містом видно прекрасний собор святого Павла. Там, високо над аркадами, як чотки папських зображень, є медальйони всіх уже померлих пап. Проте не всі чотки мають зображення: щось з тридцять місць залишено там для майбутніх пап. Чи буде їх ще тридцять, або триста, або, можливо, тільки три — *chi lo sa!*¹. Ми раді були б, коли не треба було б шикуватися проти пап вже найпершому з наступних. Ми його радо назвали б так само «батьком» — батьком людства. Хіба, справді, не можна, щоб перший представник християнської мислі, найблагороднішої, найлюдянішої і найступовішої в своїй суті, підносився б з прогресом людства був би найпершим захисником його? «Марний заклик», мабуть. За кілька днів уже почуємо, як вибирали — по-християнському, чи по-езуїтському, — очікуємо останнього.

Боятися, зрозуміло, людство не має чого, на щастя! Все ж таки просуваємося вперед. Якби це можливо було, щоб, наприклад, раптом сталося так, як у казці «про скам'яніле царство». Уявімо собі, що сьогодні скам'яніла якась з європейських держав, відразу, без приготувань. Через сто років прийшов би рицар, який зняв би з неї чари, і всі ті люди почали б знову думати й діяти так само, як сьогодні. А все людство за сто років пішло б вперед.

Сміху було б з того без кінця.

І щоб, як у казках, діялося також й інше. Наприклад, вчора прийшло повідомлення, що «росіяни вже в Царграді»². Росіяни про те, звісно, самі нічого не знали, але чаклун-англієць у думках їх туди переніс.

Слов'янські казки відзначаються особливою справедливістю: хто в них виявляє щиру доброту й великий ро-

¹ *Chi lo sa (итал.)* — хто його знає

² Саме тоді російська армія, визволивши з-під турецького ярма болгарський народ, переможно йшла на південь. Англійський уряд всіляко перешкоджав визвольній місії Росії на Балканах.

зум, того завжди нагороджують. Є одна російська казка, яка розповідає про царя, що йому в пригоді став заморський чаклун. Вдячний цар наказав, щоб чаклуна по-частували, й він дістав стільки, що «аж йому зашкодило».

Дай-то небесний господь бог!

1878

ПРОГУЛЯНКА ПО КАРЛОВОМУ МОСТУ

Праворуч св. Анна, ліворуч св. Йозеф, далі праворуч — св. Ігнатій Лойола, далі ліворуч — св. Франтішек Ксаверський, апостол індіців, модель Радецького — власне, пам'ятника Радецького¹. Велично височить над Малостранською площею австрійський маршал, що стоїть на щиті, який несуть мальовничо одягнені воїни; також велично підноситься над Влтавою «апостол», якого також поставлено на щит, і несуть його різноманітні, мальовничо оголені дикуни. Щасливі дикуни, що їх ченці навернули до віри любові! Ледве тільки їх охрестили, як вже їх і виморили та винищили, можливо для того, щоб їх не вабили до себе спокуси цього світу. Російський уряд, який звичайно вважають за зразок жорстокості, поширює в Північній Азії християнство, але разом з ним поширюється й освіта, і азійські народи не вимирають, а квітнуть та міцнішають.

Ще величніший, ніж трохи похилений св. Франтішек, стоїть проти нього Ігнатій Лойола² з енергійно піднесеною головою. Засновникові єзуїтського ордену тільки одного щита вже замало, замало і дикого народу — його постаментом є вся земна куля, він розчавлює під собою на порох і народи і величезних звірів. Думка про панування над цілим світом вела Лойолу і лойолістів, нею

¹ Ф е л ь д м а р ш а л Р а д е ц ь к и й — головкомандуючий австрійською армією в окупованій Північній Італії, де 1848 року він жорстоко придушив революційні виступи народу, очолювані Джузеппе Гарібальді.

² Л о й о л а — жив у XVI столітті, за завданням папи заснував орден єзуїтів («Товариство Ісусове»), для боротьби з прогресивними ідеями.

керувалися завжди і скрізь також і у нас, де їй надали в центрі країни, в найкращому місці, посеред славетного мосту яскравого пластичного вигляду. Лойола, якого єзуїти ставлять поруч з першорядними християнськими апостолами, який, за зухвалою єзуїтською легендою, на небесах має справу тільки з такими великими папами, як св. Петро, тільки з цісарівнами, як діва Марія, і тільки з суверенними правителями, як бог отець і бог син, цей великий Лойола не міг мати менше для постаменту, ніж всю земну кулю!

І яке то прекрасне місце обрано для пам'ятника! Єзуїти все споруджували завжди для ефекту. Поверніться назад до Старого Міста і відразу за мостом побачите цілу єзуїтську колишню фортецю, могутній Клементіnum, що має в окружності понад дві тисячі стоп, всередині сім дворів, дві церкви, кілька каплиць і т. д. Клементіnum займає місце, на якому раніше стояли монастир, тридцять два будинки, два сади, дві вулиці, сім площ і т. д.! І подивіться перед себе на Малу Страну! Звідти дивиться на вас велична баня збудованого єзуїтами величезного костьолу св. Микулаша, поряд з нею висока вежа, під нею довгі дахи колишнього колегіального дому, площа якого не набагато менша за площу Клементіnumа. Все це коштувало мільйони. До цього ще пригадайте єзуїтський пансіон на Варфоломіївській вулиці, сад за перевозом — тепер ботанічний, а раніше теж єзуїтський сад у Сміхові! У провінції такі ж споруди, такі ж видатки. І крім того, єзуїти вже за недовгі шістдесят років від часу, коли патер Канізіус привів їх до Чехії, мали власного добра на п'ятнадцять мільйонів, і лише в одному Клементіnumі, коли майно в них відняли, його було там на три мільйони! Людині від цих видатків і від цих мільйонів аж голова паморочиться!

У Чехії їм жилося так добре, що, хоча їх знов і знов виганяли, вони знову й знов налазили, — лише на початку XVII сторіччя їх тричі витурювали, і вони тричі поверталися. В одній італійській сатурі XVII сторіччя про єзуїтський орден говориться: *Figlia son d'un Soldato, odio la pace*¹. Єзуїти хочуть за всяку ціну панувати й там, де всі помисли проти них — «odio la pace». Спочатку

¹ *Figlia son d'un Soldato, odio la pace (итал.)*—дочка солдата, яка несподобить мир.

вони наживають собі багатство,—з багатством добре панувати, — потім беруть в свої руки виховання, за допомогою якого панувати найкраще! Вони ніде не споруджують лікарень або притулків для бідних, вони споруджують тільки школи, свої єзуїтські школи. Які ті школи були і є, знаємо всі, кожна чеська дитина повинна тепер про них довідатися, якщо їх вестимуть у розумінні панів-єзуїтів. «Благовест», який є тепер найполум'янішим послідовником єзуїтів, звісно, знову на нас крикне якимсь дотепним: «Що вам до того, як той чи інший використовує свої гроші?» Так ось, панове з «Благовеста», бажаємо благословіння небес для ваших пер, щоб вони стали не тільки більш гнучкими і менш грубими, як це личить для вашого високоповажного становища, а й більш красномовними та обізнаними; але незважаючи на все це, ми повинні вам прямо сказати, що нам до використання нажитих на землі грошей завжди було, є й буде діло, якщо ними володіє не приватна особа, а цілий публічний орден. І тому, що ми вже такі, що не керуємося в справі для нас ясній неясними авторитетами, хоча б і благовісними, ми завжди будемо якнайрішучіше проти того, щоб єзуїти за знову нажиті в нас гроші виховували нашу молодь.

«Свої гроші!» Свої мільйони, свої палаци і т. д. Чи принесли вони сюди хоча б один свій крейцер? Не бійтеся, що відхилило ваше благовісне питання: «Що вам до того, чи багато та або інша сім'я має грошей?» Не бійтеся також, що зазирну нині до історії нажитих грошей і розкажу про той чи інший пікантний випадок! Таких випадків було багато, починаючи з відомого бенатського процесу за спадщину Андрія Ліппомані, що відбувся ще за самого Ігнатія Лойоли, аж до величезного бельгійського процесу за спадщину Бенедикта де Буцка, який відбувався вже в новітні часи і про який добре пам'ятає кожний, хто наприкінці 1863 року читав журнали.

Може, ви нам скажете, що єзуїтський орден не наживав ніколи нічого для себе? Що означає «для себе»? Для тілесного свого добробуту чи для тенденції ордену, який прагнув до панування над світом? Основні єзуїтські правила, затверджені папою Павлом III, говорять, щоправда, про обітницю вічної бідності, але відразу ж за цим твердять: «Проте, їм треба дозволити при університетах мати один чи більше колегіумів, яким не забороняється утри-

мувати маєтки, мати нерухоме майно та інші доходи й проценти, аби витратити їх на користь учнів».

Догляд за цим належав виключно генералові єзуїтів, і ніяка світська чи духовна влада, за папськими буллами, не мала виконавчої сили щодо єзуїтського ордена. Орден єзуїтів стояв над владарем, та й над папою. Зверхність свою єзуїти прагнули зберегти в усі часи, прагнуть і тепер. Уже знову вони є в Чехії. *Figlia son d'un Soldato, odio la pace!*

1866

«МАЛОСТРАНСЬКІ ПОВІСТІ» ЯНА НЕРУДИ

Ніколи ще не писав я статті про який-небудь твір Неруди. Я сам уникав цього, залишаючи таку можливість для інших.

Але тепер, коли він знову видав нову книгу, гостре перо само проситься в руки, чорнильниця пропонує своє чорнило — і я повинен, повинен писати. Цілком щиро признаюсь: його твори, видані недавно, всі хвалять, і це бере мене за живе. Цю критику я навіть не можу читати. Правда, про нього досі ще ніде не було опубліковано так званої «чистої» похвали, і ні одна критична стаття не починалась, наприклад, так: «Скільки стоїть світ...», або: «Верх усяких людських помислів...», або щось подібне. Однак, похвал було досить, і це мені неприємно. Стократ мені бувало приємніше, коли його лаяли як належить. Я завжди стежив за Нерудою, як він з радістю брався читати таку критику і потім їжився від її неприязності, весело посміхався і злорадно надував губи, — тоді я забавлявся, дивлячись на нього.

Можливо, що багато, дуже багато читачів скажуть, що і ця моя цілком безпристрасна замітка є для нього хвалебною рекламою. Але з ними я навіть і не розмовляю. Навіть якби було їх тисячі тисяч, я сміливо і мужньо заявляю їм просто у вічі: «Ідіть і купіть собі кожний по екземпляру «Малостранських повістей», прочитайте їх, і якщо ви знайдете там хоч найменшу невідповідність моїй наступній критиці, — «100 дукатів за одне блошення!»

Може, через те, що мені бувало завжди не по собі, коли Неруду хвалили, хто-небудь попробує приписати мені небезсторонність, або неприязнь до нього. Проти подібного нечесного наклепу я захищаюсь зі всією прист-

расністю, на яку здатна лише справжня впевнена в собі чесність. Я люблю його. Люблю його більше, ніж хто-небудь інший. Якби я тільки знав, як зробити йому якусь приємність,—будьте певні, я б, не вагаючись, зробив її. Ви повинні мені вірити — я ж бо вже продемонстрував найнеобхіднішу якість порядного критика: безпристрасність. Можу також заявити, що є у мене й інша необхідна якість: я досконально знаю гвір, про який іде мова. Це трохи звучить самовпевнено, але запевняю вас — ніхто його не знає краще, ніж я.

Я вважаю, що не буду надто далекий від істини, якщо скажу, що головне в книзі — її зміст. Нова книга Неруди лежить передо мною і містить в собі повісті, про що говорить її назва, вдало вигадана автором. Повістей в книзі тринадцять. Дивне, нічим не виправдане число. Чому їх не двадцять шість? Боюсь, що письменник опинився б у важкому становищі, якби запитати в нього перед лицем всього світу: «Чому їх не двадцять шість?»

Проте найважливішим питанням буде: які ці повісті?

З глибоким жалем я мушу сказати, що тут є всякі. І з жалем ще більш глибоким я додаю, що серед них немає жодної, яку б оцінили вищі, благородніші суспільні кола.

Нам здається, що письменник схильний думати, що у нас «внизу» люди більш змістовні, ніж «наверху»! Неруда пише лише про нижчі класи, про ті верстви суспільства, де почуття не має рукавичок, а правда все ще має більшу ціну, ніж найпікантіша брехня. Цей Неруда може написати повість про звичайнісіньку дружину кондуктора, розказувати на десяти сторінках про якогось там дроворуба, розповісти біографію небритого жебрака. Це дуже небезпечно.

І справді: повість — це ж поезія, а поезія — мистецтво. А яка мета мистецтва, яке його завдання? Мистецтво повинно облагороджувати людину, ознайомлювати її з ідеалами людства. Хіба може нас облагородити дружина кондуктора? Чи, може, жебрак є ідеал людства?

Чому не пише Неруда замість повістей вірші? Я знаю, чому письменники більш охоче пишуть повісті. Справа ось у чому. У людини, тобто людини-письменника, є свої погляди, думки, ідеї. І ось він бере якого-небудь молодця, робить його героєм повісті і примушує його виголошувати всі свої ідеї. І якщо ідеї його не подоба-

ються, письменник в цьому не винен: адже він змальовує людину, у якої свої думки. Якщо ідеї подобаються, у письменника з'являється «ім'я», бо ідеї ж ці, кінець кінцем,— його. І це дуже приємно. Якщо ми дізнаємось з творів якогось письменника про всі його думки, то матимем повністю портрет його самого, бо письменник не може нам подати нічого іншого, крім самого себе.

Ідеї в «Малостранських повістях» такі ж кострубаті, як брук в Константинополі, норовисті, як непослушне щеня, і сердиті, як французький акцизний чиновник. Тому уявити собі образ письменника можна цілком пластично: їжак просто Аполлон в порівнянні з ним!

Кажуть, що Неруда пише «з життя»! Нехай так, але ж хіба це заслуга? Кажуть, ніби він пише «правдиво». І це непогано, але що з цього? Чи те, що він пише, хвилює, чи воно дотепне? Так оце і є поезія Неруди? Оце і є його дотепність?

Кажуть, що в нього «хороший стиль». А що це значить: «хороший стиль»? Кожна думка вимагає, щоб її висловлювали ясно, відповідними словами, тобто, як слід. Вона повинна бути так висловлена, бо інакше стиль буде поганим. А якщо хтось пише так, як він писати повинен,— господи боже, хіба за це ще його хвалити?

Відчуваю, що слова мої терпкі. Але я наперед вирішив, що не роздуватиму кадила на честь письменника, що битиму його цією кадильницею по голові, а коли вже я розійдусь, то й себе не пам'ятаю. І яке мені діло до нього? «Люди, звичайно, хвалять інших для того, щоб похвалили їх самих», — кажуть французи (приводити цитати на чужій мові в серйозній критиці, вважається хорошим тоном). А я й не хочу, щоб він мене хвалив, — він цього навіть й не зумів би зробити, він швидше вилає, а мені від цього ні трошки не боляче.

Свій обов'язок я виконав. Якщо допитливим поглядом подивитися ще раз на книгу, що лежить перед нами, то можна переконатися, що в ній 269 сторінок і що її можна придбати в книгарні доктора Грегора і Ферди Датла.

**ВІДПОВІДЬ ЧЕСЬКИМ ПИСЬМЕННИКАМ
І ЖУРНАЛІСТАМ В ЗВ'ЯЗКУ З СВЯТКУВАННЯМ
П'ЯТДЕСЯТИХ РОКОВИН З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ЯНА НЕРУДИ 8 ЛИПНЯ 1884 РОКУ**

Панове, я особисто не заслуговую тих почестей, якими ви мене вшановуєте.

Бо хіба це заслуга, коли людина робить те, що приносить їй радість? Ви посилаєтесь на мою працю, на мою творчість. Самий процес творчої праці сповнює мене радістю творчості. Тому я не можу прийняти цих почестей на себе, але бачу в них повагу до праці на благо всього мого народу, і в цьому вбачаю зміст усіх пошан.

А віддавати шану праці ми маємо право! І народ, який поважає працю, гідний поваги сам. Ми часто нарікаємо, що немає в нас приятелів, що в нас їх дуже мало. Для чого ці нарікання? Вони зовсім зайві! Ми не потребуємо приятелів, у нас є приятельки. Ці приятельки—праця і любов до батьківщини. Праця — наша вірна подруга. Хто її поважає, того вона не забуде. І любов до вітчизни — також наша вірна подруга. Я думаю, що в світі немає такого пригнобленого народу, якого любов до батьківщини не привела б до перемоги.

Народові чеському, народові чесної невтомної праці, в його перемогах і у всіх його ділах — слава!

ВИСЛОВЛЮВАННЯ
НЕРУДИ

ПРО ЧЕСЬКИЙ НАРОД

А коли нам потрібно, ми також заступимося самі за себе. Чи добре б це було, якби шестимільйонний народ, молодий, сильний, життєрадісний, який хоче жити, талановитий, матеріально зовсім не бідний, якби такий народ хникав, нарікав на погані часи і людей, та чекав, доки яким-небудь дивом йому з неба впаде добра допомога. Ми мусимо будувати своє майбутнє, розраховуючи на себе, тільки на себе, без усяких помічників і союзників. Ми вже раз пересвідчилися в цьому, і дуже дорогою ціною: за чверть сторіччя народного життя, за багато років найпрекраснішого, найпалкішого ентузіазму ми пересвідчилися, що спільний шлях з чужими для нашого народу елементами веде нас до слабкості і псує нас, що тільки розвиток нашого власного народу, тільки розвиток демократичної мислі, від самої природи властивої нашому народу, допоможуть нам добитися сили та щастя!

.....

...І далі: чим би не прославився в історії чеський народ, це була заслуга тільки широких народних мас, а зовсім не панських, вищих кіл суспільства. Вся слава, військова і культурна, вийшла з праці народу.

Цьому ж народові мусить дякувати і чудове наше відродження. Ми ростемо все вище, природно, як могутній дуб, і так само красиво. Одне слово, ми узнали той ґрунт, з якого ростемо, і ми не допустимо його виснаження, доведемо йому, доведемо всьому чеському народові свою любов.

З фейлетона «Куди йдеш, Яне?», 1886.

ПРО ЛІТЕРАТУРУ

Поклавши руку на серце, ми повинні щиро признатись: створюючи нашу літературу, письменники не досить дбали про її народність. Ми не писали для народу, для його потреб, для розвитку його самосвідомості. Чи багато в нашій художній літературі творів, які стали б живим надбанням народу, залишилися б в його пам'яті, збагативши його думку і схвилювавши його серце?

.....

Працювали ми досить, це правда. Але полюбляли ми якусь «літературу в собі», а не літературу чеську. Були написані непогані твори, які довгий час становитимуть велику художню цінність, але твори ці не завжди мають значення творів чеських, вони могли б з'явитись і в будь-якого іншого народу, і також нічим не відзначили б той, інший народ. Ми проходили осторонь домашніх своїх джерел, наче вони зовсім не існували для нас. Ми майже забули про нашу прекрасну історію, в якій образи героїв і події наче вилиті для художнього твору. Ми забували про наші чарівно-прекрасні легенди, на основі яких можна створити образи прямо сонячної душевної краси і ніде не чуваної самотності. Прислів'я нашого народу могли б збагатити світову поезію новими і кришталево-чистими естетичними поглядами.

Радіючи, що пута, які нас раніше в'язали, вже розірвані, що стіни й вали, за якими був схований весь виднокруг, і які заважали нам вільно ходити по світу, вже впали, ми забрели до чужини вже надто далеко і почали загрузати в ній, забуваючи про свою домашність і про повернення до неї.

Ми чесно і широко вірили, що все обійдеться і без нас, «літераторів за покликанням». Ми були переконані, що політичне життя піде само собою і досягне якоїсь прекрасної вищої мети з найновішими умовами праці, і ми сиділи віддалік, віддаючись своїй фантазії. І це було, як ми тепер бачимо, нашою помилкою, — ми повинні були взяти участь у боротьбі, як цього вимагав наш молодий народ, який щойно почав формуватись.

А ми старанно обходимо кожний натяк на патріотизм, на патріотичну поезію. Ми вважаємо, що патріотичний вірш не може бути поетичним.

Як попугаї, ми повторюємо слідом за німцями:

«Ein politisch Lied — ein garstig Lied!»¹

Проте, незважаючи на згадану приказку, у самих німців є прекрасні патріотичні вірші, і вони цілком поетичні.

Хотів би я також знати, чому батьківщина і народ, свобода і рівність — це менш поетичні теми, ніж весна й ліс, троянда і соловей, місячне світло, любов, дружба і т. і.!

Нехай вірш буде патріотичний, політичний, нехай він буде злободенний, аби це був справді прекрасний і поетичний вірш. Це зовсім не означає, що я хочу перетворити поезію на служницю політики, але нехай вона буде для неї ангелом-хранителем; я не хочу, щоб поезія зав'язла серед пристрастей свого часу, але нехай вона буде надійним помічником у боротьбі, нехай дає натхнення, облагороджує нас, утримуючи на справжній висоті людської гідності. Коли настане мир, тоді, може, буде можливість віддаватися забавам і фантазіям, але зараз ми в боротьбі.

.....

З статті «Про характер чеської літератури», 1887.

¹ Політична пісня — погана пісня.

ПРО ЕСТЕТИЧНІ СМАКИ

При різноманітності смаків необхідно визначити загальний критерій смаку. Ним була і завжди лишиться природа.

Естетики за фахом — так назвав би я вчених — не вважають за потрібне займатися вивченням смаків, кажучи, що вчені й поети не покликані задовольняти смаки звичайних смертних. Смаки, мовляв, не відповідають якійсь конкретній епосі або якомусь окремому народові, вони не залежать ні від моди, ні від часу, а є нібито незмінними для всіх віків і народів.

Вельми розумні теоретики прекрасного твердять, що відповідати вимогам часу і певних умов означало б позбавлення поезії її абсолютного, ідеального характеру; митець мусить підноситись повним зльотом незалежності і свободи над свій вік і свій народ, служити лише не о б м е ж е н о м у ідеалу краси.

Хіба не втрачає такий ідеаліст натхнення і смислу своєї творчості, чи не втрачає він своїх слухачів і читачів, і чи не втрачає він взагалі ґрунту під ногами?

Нехай ці ідеалістичні принципи в поглядах на естетичні смаки він залишить для себе, а для нас — це вже старі, віджиті положення.

Нова доба породжує нові смаки і нове мистецтво, яке мусить відповідати своїй добі і, можливо, створювати нові форми.

Хіба ми, слов'яни, не можемо мати своїх власних уподобань, хіба ми приречені переймати їх звідкілясь? Невизна наших смаків не пошкодить справжньому мистецтву, справжній красі, вони будуть самобутніми і тому довготривалими.

Сучасний рух до новизни не може впливати негативно на розвиток мистецтва, навпаки, він надає мистецтву своєрідного характеру, особливості естетичного смаку, як це було колись в Афінах і Флоренції за часів найзапекліших протиріч і політичних бур, коли мистецтво досягло свого блискучого розвитку. І життя грецьких і флорентійських митців, звичайно, не було ідеалістичним, самотнім, егоїстичним, замкненим, в тяжкі для свого народу часи вони не оспівували блакитного спокою; навпаки, вони були справжніми мужами свого часу, їх мистецькі твори були знаменом і відображенням епохи; їх особистість така ж могутня, як їх твори. Фідіас і Мікель-Анджело були ніби вилиті з того ж металу, що й їх скульптури, і наскільки їх твори були святими для тодішніх грецьких і католицьких храмів, настільки самі митці були співзвучні своїй епосі. Вони не відділяли мистецтва від політики, яка першою виступала тоді на порядку дня, не працювали з тим виключним натхненням, яке легко пристосовується до будь-якої теми. Есхіл оспівував персів з такою ж ширістю, з якою він воював проти них під Марафоном, а Данте писав свою «Божественну комедію» не заради якоїсь премії, призначеної Меченатом, в тиші храму божого, а як гвельф — у вигнанні, і страждав не від згасання свого поетичного таланту, а від втрати свободи його батьківщиною.

З статті «Про естетичні смаки», 1870.

ПРО РОБІТНИЧИЙ КЛАС

Голуба блуза паризького робітника зайняла історичне місце. Її можна було бачити на барикадах великої французької революції, яка до цього часу є великою революцією і до цього часу ще не закінчена. Робоча блуза мигтіла в передніх рядах, коли Карл X, посміхаючись, дивився з вікна св. Клода на дим пострілів, що здіймався вдалині над дахами Парижа. Ту голубу блузу розвівав червневий вітрець, коли чотири дні гриміло з обох боків 250 000 рушниць. Вільна, як і його блуза, думка робітника: В нього від думки, переконання недалеко до дії. «Озброєні робітники — революція», — говорив граф Мортмарт і радив Карлові тікати. «Це ж тільки скопище», — усміхнувся Карл X, а через кілька годин лишився престолу. Слава Франції робітникові над усе. Він, само собою зрозуміло, оберігає її від чужинців, установлює свій порядок, підтримує династії. Ричард Ленуар, що був колись робітником, а потім став мільонером, озброїв все передмістя св. Антуана, і трудящі хоробро бились. І зараз, коли в театрі показують п'єсу Бомарше «Ричард Ленуар» і озброєні робітники з'являються на сцені, здійснюється справжня буря в театрі, переповненім трудящими, і гримить урочисто старе «en avant!»¹.

Паризький робітник — справжній політик. До скільки-небудь важливих подій він ніколи не буває байдужим; однак він приховує свої переконання, бо всевидюща паризька поліція йому цього не прощає.

«Париж за ніч став ліберальним», — доповідав поліцейський префект Наполеонові перед останніми виборами і показав цим своє безглуздя. Мабуть, той вислів запи-

¹ Вперед! (франц.).

саний в історії, як комічна арабеска. Робітник з камінім виразом обличчя вийде на ріг вулиці прочитати, хто кандидат в уряд і які той кандидат дає обіцянки трудящим. Прочитавши, він спокійно, холоднокровно попрямує до кіоска і купить за одне чи за два су улюблену газету, яку йому подасть кандидат опозиції. В майстерні чи на заводі робітник втрачає мовчазність і цілий день розмовляє про політику.

Робітник — добросердечний (народи скрізь добрі!). В історії революції страти, що виконувались за допомогою гільйотини, а також версальська гвардія — виправдні документи його гарячності, викликаної і розпаленої в більшості випадків кипінням бою. Велика його гарячність примушує кожен уряд шукати прихильності робітника; Наполеон зруйнував пів-Парижа, для того щоб робітник був зайнятий роботою й не хвилювався.

Робітник поважає свій клас, про що найкраще свідчить його зневага до привілейованих і особлива чемність до людей одного з ним класу. Робітник, перебуваючи біля станка, ніколи не дозволить собі грубості.

— Les ouvriers
Sont les fils de Dieu! —

тобто робітники є синами бога — співають вони у своїй пісні. Нині в Парижі багато роботи, і поки не вистачає робочих рук, плата висока. Більшість робітників уміє по-справжньому працювати. Коли робітник закінчить якусь роботу, або по певній причині її кине і зажадає нової праці, то виходить о шостій годині ранку на вулицю, стає на розі і чекає, поки хтось його не найме. Денної роботи вистачає, аби він робив. Закінчивши її, робітник, нашвидку пообідавши, спішить до якого-небудь невеличкого театру, де за франк огрубілими своїми долонями аплодує виставам, або наймається вказувати адреси чи продавати газети. Нарешті вночі, взявши носилки і граблі, вибирає ганчірки в купах сміття, яке опівночі в Парижі висипається просто перед будинками. Інколи ж, не маючи охоти до такої праці, помітить лавку на найближчому мосту та умотиться на ній, або ляже на голій землі десь в саду, і засне. Поліцейський підійде, огляне обережно, щоб не розбудити робітника, що лежить на животі, і піде собі геть. Неаполі-

танець, лігши на землю, любить дивитись в голубу височінь, а парижанина та голуба височінь мало обходить.

Коли ж робітник захворіє, чи трапиться з ним ще якесь лихо, в Парижі є багато ломбардів, що позичають за мізерний процент на закладене дрантя гроші; той, хто заклав свою поношену одягу, може її потім викупити або погодитись на продаж її з аукціону. «Для неімущих робиться все, для імущих — нічого!» — говорив мені один роздосадуваний і м у щ и й.

З циклу нарисів «Дорожні фейлетони», 1863.

М. В. ГОГОЛЬ. «РЕВІЗОР»

(Скорочено)

«У нього пика бридка, а він на дзеркало наріка» — так звучить епіграф до «народної комедії» Гоголя, і вже в ньому яскраво виражена сатирична тенденція всієї п'єси. Тільки після довгої опали і заборони, кажуть, комедію було дозволено грати на сцені. Цей дозвіл потім остаточно закріпив один чеський мандрівний театр. Директор театру був недурний, і перш ніж поставити спектакль в якомусь місті, він добре вивчав місцеві умови і настрої, і відповідно до них кожного разу переробляв «Ревізора» заново, з тим, щоб не образити високих панів-урядовців і якомога більше висміяти дрібноту. Не може бути кращої відповіді на твір Гоголя, ніж подібний анекдот, який показує найшвидшу реакцію зіпсованих нравів на сатиру письменника. Мольєрів «Тартюф» знайшов свій відгук в «Прообразі Тартюфа» Гуцкова. «Ревізор» Гоголя, мабуть, викличе на Русі ще не один свій «Прообраз».

Критика Гоголя спрямована не на викриття загальнолюдських слабостей, які зустрічаються повсюди, або розпущеності «вищих» освічених класів суспільства; його сатира спрямована спеціально на російське чиновництво; він поставив до ганебного стовпа наслідки, до яких приводить влада російського самодержавства. Якою гамою яскравих барв змалювало образи комедії поетично-проникливе перо Гоголя!

Перед нами—кровожерливі п'явки, які, зловживаючи силою даної їм влади, тим більше стають жорстокіші, чим більше їх стримувати; їхня душевна обмеженість тільки сприяє цій жорстокості.

Ми бачимо, що ці п'явки навіть між собою живуть в ганебній ворожнечі; ми бачимо, як перед вищими і сильнішими по-рабському плазують більш низькі істоти, які в свою чергу пригноблюють людей, доведених рабством до ідіотського рослинного існування. І ревізор, мов якась Немезіда, з'явившись здалеку в цей світ чиновників, не може нас дуже втішити; незважаючи на страх перед ревізором, ми бачимо, що в цих людях жевріє надія, що і страшний ревізор, очевидно, теж має хоч одну з тих огидних рис, які характеризують чиновників взагалі, або, що його, в крайньому разі, вдасться обдурити, і колишній рай розквітне знову. Єдиний ланцюг кругової поруки в діяльності урядових чиновників і мнимого ревізора не залишає сумніву в тому, що Гоголь змальовує не нещастя окремого містечка, а систему в цілому. Мнимий ревізор на додаток до своєї особистої нікчемності наділений ще й пустотою, яка лягла на Петербург як «наліт цивілізації». Пензлем Гоголя, як художника, в «Ревізорі» є бич сатири.

1865

О. М. ОСТРОВСЬКИЙ. «ГРОЗА»

Критика Островського нищівна. Вістря його пера зриває всяку маску, гіркота його правди, наче кислота, роз'їдає навіть камінь. Він не драматург, він скоріше лікар-хірург, немилосердний, але добрий.

Російський народ подібний до немовляти. І цілком природно, що це немовля розвивається поволі, бо деспотизмові завжди не вистачало розуму для виховання. Протиріччя між запозиченою чужою освіченістю, що прокисла від чорної віспи «нігілізму», і природним джерелом народної мудрості, яке деспотизм давить бездушною байдужістю, являють собою цілу безодню. В ній гноїться і кровоточить рабство у всіх його формах.

Разом з іншими Островський взявся лікувати свій народ. Він розкриває все догола, не прикриваючи правди навіть фіговим листком і відомим для всіх вінком на голові. Такою, зовсім оголеною, встає правда перед глядачем, а на болючих місцях Островський зриває навіть шкіру. Різке повітря ятрить болячку, всі звертають увагу на неї — це будить волю, бажання лікувати і вилікувати. Чи буде вдячний за це хто-небудь Островському в майбутньому? Так, вже тепер Островський одержує свій лікарський гонорар — скільки разів, видужуючи, ми згадуємо про цього лікаря!

Чи може нас, чехів, цікавити або тільки забавляти хвороба брата-росіянина? Росіянин цікавив нас завжди, але своєю дійсністю, і дуже рідко зі сцени.

Дивлячись на сцену, ми звикли або сміятися, або ж підноситись до свого ідеалу. Тому з п'єс Островського — «Доходне місце», наприклад, своєю великою різноманітністю образів і своєрідним гумором подобається нашим глядачам більше, ніж недавно поставлена «Гроза».

В «Грозі» гумор відсутній, її ідеї — гострий камінь, і в словах її бринять сльози, в той час як від просто театральної п'єси у нас вимагають штучного драматизму, бажають правди поетичної, а «Гроза» розкриває нам правду без огляду на наші ідеали, і лише по формі можна віднести її до драми. Через це ми не маємо права пред'являти якісь претензії до Островського, який інакше писати не хоче, або, зважаючи на завдання, що стоять перед ним, не може. Крім Островського, багато інших письменників також обрали собі вірні методи показу російської дійсності; кожний з них працює в своєму «жанрі» — російський жанр на сьогодні є найпередовіший у всій світовій літературі. То він виражається під назвою «роман», то як «новела», а в Островського, як «драма».

Островський зупинив свій вибір на драматичному жанрі, хоч досі власних драм не писав. Проте в історії драматургії він посяде видатне місце, бо в основі його творів лежить російська народна драматична поезія, а де правда, там завжди справжня народність, яка робить твір цікавим на віки вічні.

Отже, драма «Гроза» є найвидатнішим твором Островського. Твір вийшов з-під пера Островського, мабуть, з такою ж легкістю, як і всі інші його п'єси, і, можливо, що Островський сам дивувався, чому саме «Гроза» має найбільший успіх. Може, мовляв, це залежить від артистичних сил, доби, складу глядачів і т. д. Ми наперед могли б сказати, що враження від «Грози» матимуть роздвоєний характер, особливо щодо жіночих образів. Проте кожний з глядачів мусить визнати правдивість цих образів, хоч це й сумна правда, бо все «сумно кінчається»; але, знову ж таки, глядач розуміє, що в тих обставинах все повинно так сумно закінчитись. Тому кожен змушений визнати за Островським цілком послідовну закономірність зображення.

БЕДРЖІХ СМЕТАНА

I

... Як скромно він тримається на людях! Невисокий на зріст, худорлявий. У нього довге, ще не займане сивиною волосся, коротенькі вуса на худорлявому обличчі і легенькі окуляри на перенісці. Крізь скельця окулярів дивляться його очі — такі ясні та щирі, мудрі та веселі, що, глянувши на них, ви зразу ж відчуваєте, як ваше серце сповнюється довірою. Це справжній образ лірика, і якщо правду каже Новаліс, що «пластика, музика і поезія пседнані між собою, так само як епос, лірика і драма», то Сметана у нас незаперечний і, мабуть, найглибший лірик. В такій оцінці не може бути жодного сумніву. Нам щастить. Вже на початку відродження нашого мистецтва у нас появляються Челяковські та Ербени, Манеси і Чермаки, Зітки і Леви, Бендлі і Сметани¹. І дійсно — Сметана в нашій оперній музиці є справді тим вершком, про який говорить його ім'я. Якщо міг Бетховен сказати про Баха: *Vach nar kein Vach, sondern ein Meeg*. (Бах був не струмком, а морем), то чеська дотепність могла б вигадати ще більш вдале порівняння.

Його життя, мабуть, можна було б теж передати мовою музики. Коли він був ще маленьким хлопчиком, сусіди носили його від дому до дому, щоб він грав їм на роялі.

В студентські роки він знав лише свої кuartetto і зовсім забував про екзамени в кінці семестру: Карел Гавлічек Боровський був його «репетитором» і завжди перед

¹ Видатні представники доби чеського відродження в літературі та мистецтві XIX ст.

екзаменами мав з ним клопіт. І дядько Сметани, плезенський професор, написав, нарешті, його батькові: «Нічого не вдієш — він буде музикантом, а не чимсь іншим». Отже, в консерваторію! А по закінченні консерваторії він починає подорож по світу — з влаштуванням концертів, звичайно, як це робив Ліст. Сметана зразу ж наймає собі особистого секретаря (на щастя, рідного брата), і робить першу зупинку в Хебі. І справді — на концерт з'явилися аж... чотири слухачі, після чого Сметана повертається знову до Праги. Тут він починає працювати вчителем музики в одній шляхетній родині, а з часом відкриває музичну школу, збираючись одружитись. Після весілля в нього лишилося сім злотих, в кишені і один учень у школі, але згодом учнів було вже двадцять, потім тридцять і незабаром все пішло на лад. Пізніше, на протязі шести років, він жив у Швеції, працював там диригентом, але довідавшись, що в Празі організовується самостійний чеський театр, Сметана відмовляється від свого місця і повертається на батьківщину. «Бранібори в Чехії», «Продана наречена», «Далібор», «Лібуша» — і Сметана в розквіті своїх творчих сил!

О, які дивні чари в музиці Сметани! Від її ніжності у вас часом на очі навертаються сльози, ви підводитеся зі свого місця, ви навіть не помічаєте, що вже стоїте. Так трапилось і зі мною, коли виконувався фінал з другого акту «Далібора» на генеральній репетиції. Звуки, наростаючи, здіймалися все вище й вище, наче струнки колонн під куполом готичного храму — і здається, що сам геній ось-ось розправить свої велетенські крила, і дзвоном продзвенить могутня музика всесвіту. І коли звуки раптом завмерли — я стояв нерухомо в ложі, все ще ніби пориваючись всім тілом вперед, мій погляд застиг десь в просторі, і кожний мій нерв тремтів несказаним блаженством. А що то за розкіш — та грайливість в піснях «Нареченої», або та мужня мелодія з циклу «Пробив наш час», яка досягає найвищого драматизму, або, нарешті, та жіноча партія *tercetto* в «Браніборах»! Вона завжди звучала для мене, як музика невідомих світів, її мелодія хвилює чарівними, незвичайно сміливими переходами еолової арфи, все в ній звучить, наче у сні Сціпіона. «Музика — це пилок мистецтва. Вона відноситься до поезії,

як сон до мислення, як океан хмаринок до океану хвиль морських», сказав Віктор Гюго. Але коли ми слухаємо мрії Сметани в звуках, нам здається, що прекрасні чари розвіюють якийсь сумний серпанок, який огортав нашу душу, і ми завжди стаємо ніби лагіднішими, кращими людьми. Це вже ознака справжнього генія, бо вона надає людині сили і благородства. Сметана ніколи не був для нас тільки забавою, він «не слуга наш: він стоїть вище нас і вчить нас любити красу, правду і благородство».

Кажуть, ніби Сметана поклонник Вагнера. В принципі може це справедливо. Сметана старанно слідкує, щоб звук завжди відповідав слову. Зустрінеш часом Сметану на набережній і, проходячи біля нього, чуєш, як він вголос щось декламує — це він працює над новою оперою і декламує собі текст, повторюючи його стократ, поки слова не розквітнуть в мелодії з найбільш природним звучанням. Ось чому його музика, наперекір всякому вагнеризмові, насамперед чеська. І тому, що вона чеська, ця музика дуже елегантна. Можливо, що з цієї ж таки чеської, елегантної основи випливає той факт, що Сметана-піаніст є найгеніальнішим виконавцем Шопена. Доводилось вам коли-небудь слухати щось шопенівське у виконанні Сметани? А тепер уявіть собі — ми слухали колись його гру в колі друзів до пізньої ночі. Місяць крізь вікна розливав своє срібло по всій кімнаті, навколо стояла глибока тиша, ми стримували навіть подих, а з-під пальців митця линули звуки — безсмертні перлини фантазії Шопена.

Але Сметана вважає себе другим по майстерності виконавцем Шопена, розповідаючи, що навчився він цього мистецтва у Ліста, який слухав самого Шопена. Ліст для чужої і ніжної душі Сметани став богом. Так само, як Вагнеру, вплив Ліста допоміг і Сметані. Ще зовсім невідомим юнаком Сметана послав свої перші музичні твори до Ліста, і той, угадавши в них зліт генія, потурбувався про їх видання і розповсюдження. Тепер Лістові вже відомі великі оперні твори Сметани, про які Ліст давав скрізь блискучі відзиви в Німеччині, Празі і в Будапешті.

«Ліст ввів мене до мистецьких кіл», — з вдячністю згадує Сметана, але я гадаю, що й без нього Сметана став би відомий в цих колах. Та почуття делікатності і ніжної вдячності тим більше пасують справжньому ге-

нієві! Разів, може, з двадцять оповідає нам Сметана про свої зустрічі з Лістом, розповідаючи про це до найменших подробиць, може, одними і тими ж словами і звуками; але якщо він почне про це оповідати і в двадцять перший раз, я знову слухатиму його з радістю і ніколи не скажу, що я вже його наслухався!

1872

З М І С Т

Я н Н е р у д а. Вступна стаття А. Соловійової	Стор. 3

І. ВІРШІ

з „КНИГ ВІРШІВ“

Прядочка. <i>Переклад І. Виргана</i>	19
Послання Словаччині. <i>Переклад М. Рильського</i>	25
Я б хотів нещасному народу... <i>Переклад В. Швеця</i>	27
Солом'яний вінець. <i>Переклад В. Швеця</i>	29
За серцем героя. <i>Переклад М. Терещенка</i>	30
Затанцюймо, хлопче! <i>Переклад С. Голованівського</i>	32
Перед вікном милосердних. <i>Переклад Я. Шпорти</i>	33
Лід зійшов, і річка вільна знову... <i>Переклад І. Виргана</i>	35
Легенда про нужду. <i>Переклад С. Голованівського</i>	36
Скажи мені, вітер... <i>Переклад І. Виргана</i>	38
Якщо хочеш, сувора доле.. <i>Переклад Я. Шпорти</i>	39
Із чого пам'ятник такий. <i>Переклад С. Голованівського</i>	40
На трьох колесах. <i>Переклад Д. Білоуса</i>	41
Остання балада. <i>Переклад О. Новицького</i>	43
Дивлюсь на потік щастя. <i>Переклад Д. Білоуса</i>	44
Рідному синові... <i>Переклад Я. Шпорти</i>	45
У напружені жили... <i>Переклад В. Струтинського</i>	46
Зоря зі сходу. <i>Переклад І. Кочерги</i>	47
Про Шімона Ломницького. <i>Переклад В. Швеця</i>	49
Як тяжко нас гнобить рука лихої долі. <i>Переклад Л. Первомайського</i>	58

з „МЕЛЬНИЦЬКОЇ СКЕЛІ“

Я не хочу пити пива... <i>Переклад Д. Білоуса</i>	59
Хто не пив вина... <i>Переклад Д. Білоуса</i>	60
Всьому радів! <i>Переклад М. Терещенка</i>	61

ЛИСТОЧКИ З „КЛАДОВИЩЕНСЬКИХ КВІТІВ“

Мої пісні привикли вихваляти... <i>Переклад Л. Первомайського</i>	63
Був ти бідний... <i>Переклад Д. Білоуса</i>	64
Обірванець. <i>Переклад Д. Білоуса</i>	65
Золото позолотити... <i>Переклад Д. Білоуса</i>	66
Ми били цілий світ в лице... <i>Переклад Д. Білоуса</i>	67
Ні, не вмієм ще вмирати ми. <i>Переклад Д. Білоуса</i>	68

КОСМІЧНІ ПІСНІ

«Ті» над усе любі вітчизну... <i>Переклад Д. Білоуса</i>	69
Народ, підніми свою голову... <i>Переклад В. Швеця</i>	70
Знаємо з уст пророків... <i>Переклад Я. Шпорти</i>	71
Мов леви, грати ми гризем... <i>Переклад Л. Первомайського</i>	72
Сонце таке багрянисте... <i>Переклад Я. Шпорти</i>	73
О, літня нічка яснокрила... <i>Переклад В. Струтинського</i>	74
Ах, як приємно полежать... <i>Переклад С. Голованівського</i>	75
Нові світи. <i>Переклад І. Кочерги</i>	76
Повірте, що і зорі... <i>Переклад В. Струтинського</i>	77

БАЛАДИ І РОМАНСИ

Чеська балада. <i>Переклад О. Новицького</i>	78
Щедровечірній романс. <i>Переклад С. Голованівського</i>	80
Балада про Карла IV. <i>Переклад М. Терещенка</i>	83
Балада про польку. <i>Переклад Л. Первомайського</i>	85
Романс про весну 1848 року. <i>Переклад Л. Первомайського</i>	87
Балада про душу Карла Гавлічка Боровського. <i>Переклад М. Терещенка</i>	89

ПРОСТІ МОТИВИ

Із кием в руці. <i>Переклад В. Струтинського</i>	92
Злякався я, неначе гріх вчинив... <i>Переклад С. Голованівського</i>	93
Будь благословен, листочку перший. <i>Переклад І. Виргана</i>	94
Ледве сонечко землю зігріє... <i>Переклад М. Рильського</i>	95
Гей, побачиш, природо, побачиш... <i>Переклад І. Виргана</i>	96
Сонце, як жорно велике... <i>Переклад І. Виргана</i>	97
Весілля. <i>Переклад І. Кочерги</i>	98
Як добре те, що з раю нас... <i>Переклад Л. Первомайського</i>	99
Якось, схиливши голову в печалі... <i>Переклад М. Терещенка</i>	100
Старий дім. <i>Переклад О. Новицького</i>	101
Мої пісні. <i>Переклад С. Голованівського</i>	102
Коли буря у стрісі реве й гуде... <i>Переклад Л. Первомайського</i>	103
Прага. <i>Переклад О. Новицького</i>	104
Що вже в тім житті... <i>Переклад Л. Первомайського</i>	105

ПІСНІ СТРАСНОЇ П'ЯТНИЦІ

Любов. <i>Переклад О. Засенка</i>	106
В землі чаші. <i>Переклад О. Новицького</i>	108
Все далі! <i>Переклад М. Рильського</i>	109
Услід за серцем	111

З ЕПІЧНОЇ СПАДЩИНИ

В залізничному купе. <i>Переклад Л. Первомайського</i>	112
Ян Кальвент, бляхар. <i>Переклад Л. Первомайського</i>	115

ЕПІГРАМИ

Літературні борги. <i>Переклад Д. Білоуса</i>	117
Жінка. <i>Переклад Л. Первомайського</i>	118

II. ПРОЗА

АРАБЕСКИ

Йозеф-арфіст. <i>Переклад В. Козаченка</i>	123
«Він був негідником!». <i>Переклад В. Шевчука</i>	128
Йона-дурник. <i>Переклад В. Козаченка</i>	134
Франц. <i>Переклад М. Леценко</i>	138
Празька ідилія. <i>Переклад М. Леценко</i>	143
Одруження пана Коберца. <i>Переклад В. Козаченка</i>	156
За півгодини. <i>Переклад В. Шевчука</i>	166

РІЗНІ ЛЮДИ

Силует. <i>Переклад В. Козаченка</i>	177
Бенеш. <i>Переклад В. Шевчука</i>	180
Франьо. <i>Переклад В. Шевчука</i>	183
Дитя. <i>Переклад В. Шевчука</i>	187
Нічліжник. <i>Переклад В. Шевчука</i>	190

БОСЯКИ

Босяки. <i>Переклад В. Шевчука</i>	195

МАЛОСТРАНСЬКІ ПОВІСТІ

Тиждень у тихому домі. <i>Переклад І. Вериківської</i>	237
Пан Ришанек і пан Шлегль. <i>Переклад С. Гуревич</i>	311
Воиа довела жебрака до злиднів. <i>Переклад С. Гуревич</i>	321

Про м'яке серце пані Руски. <i>Переклад І. Ле</i>	329
Вечірні теревені <i>Переклад О. Вишні</i>	335
Лікар Морисвіт. <i>Переклад І. Ле</i>	347
Водяник. <i>Переклад М. Лещенко</i>	354
Як пан Ворел палив люльку. <i>Переклад С. Гуревич</i>	360
Святовацлавська меса. <i>Переклад І. Ле</i>	365
Як сталося, що 20 серпня 1849 року о-пів на першу після полудня Австрія не була зруйнована. <i>Переклад С. Гуревич</i>	375
Маленькі портрети. <i>Переклад О. Вишні</i>	392

ПРАЗЬКІ ОБРАЗКИ

Трохи спогадів про стару Прагу. <i>Переклад І. Вериківської</i>	473
На розі. <i>Переклад Ю. Назаренка та Б. Данека</i>	477

ПУБЛІЦИСТИКА

Травень 1890 року. <i>Переклад С. Гуревич</i>	483
Перед сеймом. <i>Переклад Ю. Назаренка та Б. Данека</i>	487
Подорож у край біди. <i>Переклад Ю. Назаренка та Б. Данека</i>	493
Пій ІХ. <i>Переклад Ю. Назаренка та Б. Данека</i>	499
Прогулянка по Карловому мосту. <i>Переклад Ю. Назаренка</i>	503
«Малостранські повісті» Яна Неруди. <i>Переклад В. Шевчука</i>	507
Відповідь чеським письменникам і журналістам в зв'язку з святкуванням п'ятдесятих роковин з дня народження Яна Неруди 8 липня 1884 року. <i>Переклад В. Шевчука</i>	510

ВИСЛОВЛЮВАННЯ НЕРУДИ

Про чеський народ. <i>Переклад М. Качуровського</i>	513
Про літературу. <i>Переклад В. Шевчука</i>	514
Про естетичні смаки. <i>Переклад В. Шевчука</i>	516
Про робітничий клас. <i>Переклад В. Шевчука</i>	518
М. В. Гоголь. «Ревізор». <i>Переклад В. Шевчука</i>	521
О. М. Островський. «Гроза». <i>Переклад В. Шевчука</i>	523
Бедржіх Сметана. <i>Переклад В. Шевчука</i>	525

Редактор *О. Шпильова*
Художник *М. Шаншейн*
Художній редактор *К. Калугін*
Техн. редактор *Л. Казиміренко*
Коректор *Г. Яценко*

Ян Неруда. Избранное

(на українском языке).

БФ 01117. Здано на виробництво 21. XI 1950 р. Підписано до друку 7.VIII 1951 р. Друк. арк. 27,47 + 1 вкл. Обліково-вид. арк. 25,425. Формат паперу 54 × 84/16. Зам. 833. Тираж 15 000.

Надруковано з матриць 4-ої Республіканської поліграффабрики, Київ, пл. Калініна, 2 в Книжковій фабриці ім. Фрунзе Укрполіграфвидаву при Раді Міністрів УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

THE HISTORY OF THE
CITY OF BOSTON